X

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

Coll. No. 3

Title BHAGAVANTA-BHASKARA.
(DANA-MAYUKHA)

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 3 Subject : Dharma Śāstra

Title : Dāna Mayūkha in Bhagavant Bhāskara.

Author : Nilakantha Bhatt Scribe : —

Date of the work : c. 1640. AC Date of the Ms. : —

Place of the work : — Place of the Ms. : —

Size : 11.6" by 5" Extent : 141 folios. fol 3 missing

Language : Sanskrit. Script : Devanāgarī

Remarks : Folio 3 is missing. Folio no. 126 are two. And 127 is missing. obviously second 126 is really 127.

दा०
१

॥श्रीगणेशाय नमः॥ योलीलयांसंतनुतेत्रविष्टंतत्पालयत्यात्मनिविश्वरूपोलयंनयत्याशुचभूरि[illegible]वितनोतुसा
युद्धिमणाशो॥ श्रुतीःस्मृतीर्वीक्ष्यपुराणजाततत्रत्यदानानिविधानपूर्वंसन्निबध्नाति॥ श्रीशंकरस्यात्मजश्शुद्ध
नःश्रीनीलकण्ठोविद्वग्रणीतिदानंयत्स्वत्वोत्पत्तिरुद्देश्यत्यागोदानंव्यत्ययविनिमयादस्यत्वत्वाप्यास्वदानपरस्वग[illegible]
तिकेचित्तत्परप्रयोगस्यभाक्तत्वात्स्वत्वेनापिविशेषणीयमित्याहुः।दाप्रमादस्वत्वकथादिवाययितद्गमदृष्टार्थत्वेनविशेषण
मितिकेचित्तत्परप्रयोगस्यभाक्तत्वात्।गौणपदानामभावाद्दूरस्थविप्रायोद्देशेनत्यक्त[illegible]य
यंप्रीत्यादिदानधर्मगौणमितिचेतन्नास्वामिकत्याप्तिव्याप्तिवारणात्।परस्वत्वंतारीतिप्रमाकारकेःप्रत्यक्षास्तुनिषेधोनचपत्र
हतान्तप्रत्ययवेत्यवातादृशायहोशिष्टविधानेनानिर्विघ्नकल्पनात्परस्वत्वंतादृशीतिप्रमाकारकेःप्रत्यक्षास्तुनिषेधोनचपत्र
तस्यापहारस्यशयाकस्यापिस्वत्वाभावात्।दातःपुनस्तत्रोत्तमानाभावः।स्वत्वगंतुपरकीयपरकीयस्यापिप्रीत्यादिनोप
यद्यतएवःश्रुद्देशात्पक्षपुरोडाशादाविवा।अन्यथातत्रापिपुनरुत्पत्तिप्रयोजककिष्टकृतादिविध्यभावेपिपुनरुत्प
त्तिप्रसंगः।स्विष्टकृतादिविधिमत्त्वएवपुनरुत्पत्तिर्नान्यथात्यक्तोपादानविधानादितिनिरणायितत्रस्वत्वादौ।नत्याग राम
कालेस्वत्वापगमःकिंतुविप्रकर्तृकस्वीकारकालइतिकस्यचिद्व्याहतःप्रजापतयेपुरोडाशापरवायदिकेनचित्कचित्र १

नाणमुद्दिश्यकिंचिद्द्रव्यंसुवर्णादिजलात्यिनस्यपात्रमुद्दिश्यजलमध्येजलाञ्जलिंपदारात्तात्फलमाप्नोतिग्राहीनदोषभागित्यादि
वचनप्रतिपादितेनविधिनोत्सृष्टंपरस्यात्स्वत्वायनस्येतद्द्रव्यमध्येतत्तत्परिमध्येमार्गनष्टचौरैर्वापहृततत्तदादातेनकोपिप्रत्यवायः
प्रमाणाभावात्।दानफलंत्वनैवजायते।ब्राह्मणस्वत्वापन्यवमानकस्यात्तस्यजातत्वात्।नचानेनवचसादानानुकल्पेन
पात्रोद्देश्यकःसंकल्पएवविधीयते।नत्वपात्रस्वत्वोत्पत्तिपर्यंततापि।उद्देशमात्रश्रवणादितिवाच्यं।प्रजापतिव्रतांतर्गतोद्धारादि
त्यानीक्तेशसंकल्पवस्त्रापिफलपर्यंततायाआवश्यकत्वात्।अन्यथातत्रापिसंकल्पमात्रादेवफलंस्यात्।आह्निकेतिचेत्तदा
स्यव्रतमितिभावरूपव्रतापक्रमेणभावरूपादित्यानीक्षणाद्युक्तिर्विरुद्धोपक्रमानुरोधात्प्रतिपालनीयस्वार्थो[illegible]
णीभावरूपसंकल्पत्रिपायोऽपति।तत्रचपरिपालितैर्नीक्षणादाव्यभिचारात्संकल्पमात्रात्तत्रफलानिचात्रवैध[illegible]
लावकदेनपात्रहस्तप्रक्षेपासंभवेतत्स्थानेप्रमानसयाचोद्देश्यकोजलाधिकरणकोजलप्रक्षेपोविधीयते।नतूपलक्षणा
त्रिपर्यंततापिवाध्यते।पात्रदानप्रतिगृहीतपदैःत्यागप्रतिग्रहयोःग्रहयोःप्रतीतिः।अतोनप्रतिग्रहीत्वापारकेनोद्देशविशिष्टज
लप्रक्षेपमात्रात्फलमितिरिक्तापत्तुदेवलः।अर्थानामुदितेपात्रेश्रद्धयाप्रतिपादनंदानमितिपरिनिर्दिष्टव्याख्यानतस्यकाथ
तइतितद्व्याख्यानसाविवादानोक्त्यर्थनदानसामान्यपरं इतिदानस्वरूपं एतत्प्रशंसाश्रवेदोपनिषदि।दानेनसर्वाका

दा०
२

मानवाप्नोतिचिरंजीवत्वमितिव्यासः।यद्ददातिविशिष्टेभ्योयच्चाश्नातिदिनेदिने।तत्तेवित्तमहंमन्येशेषंकस्यापिरक्षसि।तत्रापिरक्षसीया
सार्द्धंमायियामिममाथिभ्यः।किंनरक्ष्यतोऽत्तुत्सुरूपाविभवैःकारकास्यभविष्यतीत्यादि।तच्चदानंत्रेधाभगवद्गीतासु।दातव्यमिति
यद्दानंदीयतेनुपकारिणे।देशेकालेचपात्रेचतद्दानंसात्विकंस्मृतं।यत्तुप्रत्युपकारार्थंफलमुद्दिश्यवापुनः।दीयतेचपरिक्लिष्टं
तद्दानंराजसंस्मृतं।अदेशकालेयद्दानमपात्रेभ्यश्चदीयते।असत्कृतमवज्ञातंतत्तामसमुदाहृतं।विष्णुधर्मोत्तरे।तामसानांफलंभुंक्ते
तिर्यक्त्वेमानवःसदा।विगीमकाश्चविनवाद्धियद्वापुनः।बाल्यवाद्रामभावेवानात्मकायोविचारणा।अतोन्यथातुमानुष्यराज
स्थानांफलंभवेत्।सात्विकानांफलंभुंक्तेस्वर्गेनात्रसंशयः।मात्स्येयथापूर्वकृतंकर्मसात्विकमस्तुजातिस्मरापौरुषेणविनातथाव
यांविद्धिरूपतःफलंलोकप्रमाणप्राप्यतेलोकराजसंस्यतथाफलं।कृष्णगकर्माणिविहितामस्यतथाफलं।हारीतः।सुमृष्टुत्वामस्यप्र
शक्तस्यददातीति।अप्रहृतोऽसावधानः।गारुडेअर्हतेयत्तुवर्णादिदानंतत्कोधिकमतं।आर्त्तानामभयंदत्त्वात्यताद्दिवाधिकम्भ
तो।विद्यासादायपज्ज्येष्ठलदानंमानमद्विजाइति॥ अथदानसामान्येतिकर्तव्यता॥ तत्रदानाधिकारस्तुचतुर्णामपिवर्णानांस्त्रीण
चवर्णानामाश्रमाणांचचातुर्वर्ण्येयुधिष्ठिर।दानधर्मप्रवक्ष्यामियथाव्यासेनभाषितमितिव्यासोक्तेः।सच्चनिषादस्थपतिव राम
वैदिकमंत्रवत्त्वपिममंत्रकएवस्त्रीशूद्रयोरविरुद्धः।मनवत्तेजातवार्य्यः।आधिकारीभवेच्छूद्रःपूर्तधर्मेनवैदिके।पूर्तधर्मात्मने २

स्वदारांश्चशरणागतान्।न्यासाधिकुलस्त्रीचनिक्षेपःस्त्रीधनंसुतः।योददातिसमूढात्मापापैश्चैर्विमुच्यति।अंगिराः।वकु
म्योनत्रदेयानिगागदहंशायनास्त्रियः।विप्रहस्तेक्षिणाद्येतादाताधारतारयेतिहि।विप्रत्रास्त्रोप्रथद्स्थानि।अयाचका
दाअजिनंमृतशय्याचमेषीयोमयतोमुखी।कुरुक्षेत्रेचयद्दत्तंनःनभूयःपुरुषोभवेत्।अयाच्यजकत्पतवेषहस्तस्वरथयानां
लिसृतशय्यासनादयः।अयाद्याइत्यर्थः।आसनंमृतशय्यावापद्मपुराणे।ब्रह्मात्यनैकेनतद्वतीअश्वंचमणिमांतगातिमनी
हानिवर्जयेदिति।वसिष्ठः।शस्त्रंविषंसुराचात्याध्यायारिणब्राह्मणस्याहमाद्याद्यापि।अतिदुष्टाजितशय्यानयाद्यादिजसत्तमै
:गृहीतायात्तस्यात्तुपुनःसंस्कारमर्हतीति।अप्राहृषीतेनजनवरामेववाति।लभेतुमणिश्चैवयोराःसप्रतिग्रहाइतीम
नुः।हिरण्यंभूमिमश्वंगामन्नवासस्तिलान्घृतं।अविद्वान्प्रतिगृह्णानोभस्मीभवतिकाष्ठवत्।प्रतिग्रहसमर्थोपिप्रसंग
तवर्जयेत्।प्रतिग्रहेणविप्राणांब्राह्मंतेजोविनश्यति॥ इतिदेयद्रव्यं॥ अथकालाः।वाराहे।द्वौशतगुणंदानंतत्खलुप्रदिन
क्षयेशतघ्नंतत्संक्रांतेषुघ्नंतच्चसंक्रांतौशतधाविषुवेततः।युगादौतुगुणंअयनेतस्कुतंनाह।सोमग्रहेतन्नच्छतार्द्धघ्नंतच्छतघ्न
रवेर्ग्रहे।तच्छतध्रुवंपर्तियातेदानंवेदविदु।विष्णुधर्मोत्तरे।वैशाखीकार्त्तिकीमाघीसर्वाणिमाताःमहाफला।पौर्णमासीषु
सर्वासुमासर्क्षसहितासुच।स्नानादिहदानानांफलंशतगुणंभवेत्।यस्यांसर्वगतुनायोगंयातिजीवोमहावलः।पो

दा० ४

एमासीति विज्ञेया महापूर्वा द्विजोत्तम। स्नानदानतपोजप्यश्राद्धाद्यं वैतदक्षतं शंखः। अमावास्या तु सोमेन सप्तमी भानुना सह। च
तुर्थी भूमिपुत्रेण सोमपुत्रेण सोमपुत्रेण चाष्टमी। चाष्टमी। चतस्रस्तिथयस्त्वेतास्तुल्यास्तु ग्रहणादिभिः। सर्वमक्षयमत्रोक्तं
स्नानदानजपादिकं। अमावास्या व्यतीपातो ग्रहणं चंद्रसूर्ययोः। मन्वादयो युगाद्यश्च संक्रांतिर्वैधृतिस्तथेत्यादि। भारते। गंगायां
नं तथा संक्रांतिं विना त्वमपदर्शनं। विद्याकन्यादिजं श्रेष्ठं दीपमन्नं प्रतिश्रयं। दिनांतिपर्वविद्यादिभिरपि समवध्यते। तथा मुहूर्तानिशा
त्रिविज्ञेया मध्यमस्त्र अहर्दश। स्नानं तत्र न कुर्वीत काम्यं नैमित्तिकादृते। नक्तलेपे स्नानदानं रात्रौ मध्यमयामयोः। नैमित्तिकं
तदा कुर्यान्नित्यं तु रात्रौ नापरं। नान्यदानादिकं तत्सर्वं राभवतीति तत्र स्पष्टं। अथ पुण्यदेशाः। मनुः। दृषद्वतीसरस्वत्योर्दे
वनद्योर्यदंतरं। तं देवनिर्मितं देशं ब्रह्मावर्तं प्रचक्षते। कुरुक्षेत्रं च मत्स्याश्च पंचालाः शूरसेनकाः। एष ब्रह्मावर्तादनंतरः। मत्स्या
विराटदेशः। पंचालाः कान्यकुब्जाहिच्छत्रादिदेशाः। शूरसेनका मथुरादेशाः। हिमवद्विंध्ययोर्मध्यं यत्प्राग्विनशनादपि। प्र
त्यगेव प्रयागाच्च मध्यदेशः प्रकीर्तितः। विनशनं तद्दानं। भविष्यत्पुराणे। वाराणसी कुरुक्षेत्रं प्रयागं पुष्करं क्षेत्रं गंगासमु
द्रतीरं नैमिषामरकंटकं श्रीपर्वतमहाकालगोकर्णादिवपर्वतादीनीति। पाद्मे। लिंगं वा प्रतिमा वा प्रतिमा वापि दृश्यते रा॰म
यत्र कुत्रचित्। तत्सर्वं पुण्यतायाति नदीषु च महाफलं। भविष्योत्तरे। क्रोशमात्रं भवेत् क्षेत्रं शिवस्य परमात्मनः। ग्रामि ४

नां तत्र पंचत्वं शिवतापुण्यकारकं। फलं स्नानकृतानां च अनंतपरिकीर्तितं। मनुजैः स्थापिते लिंगे क्षेत्रमानमिदं स्मृतं। स्वयंभुविसहस्र
स्यादर्धं चैव तदर्धकं। फलं स्नानकृतानां च अनंतपरिकीर्तितं। मनुजैः स्थापिते लिंगे क्षेत्रमानमिदं स्मृतं। स्वयंभुविसहस्रं स्यादर्धं चैवत
दर्धकं। तथा गृहस्थाद्गुणं दानं गोष्ठे चैव शताधिकं। पुण्यतीर्थेषु माहात्म्यमनंतं शिवसन्निधौ। मात्स्ये। गंगायमुनासमुद्भूतः शैलच
क्रकमंडितः। तिष्ठेत्पर्वततः क्षेत्रं योजनत्रयमाहृतं। शिलाः शिवप्रदा तामसमुद्भवा। पत्रापि नीयते तत्स्पर्शात्क्षेत्रहार
श्रयोजनमित्यादि। काशीखंडे। अन्यत्र यत्कृतं कश्चितरानतपोजपः। गंगातटे तु तत्सर्वं कृतं कोटिगुणं भवेत्। मात्स्ये। अग्निहोत्रं च
हवैव यद्दत्तमपि दीयते तदनंतफलं सर्वं भवतीति विनिश्चयः। अतिदेशः। प्रतिग्रहदानिषेधः। पाद्मे। नतीर्थमुच्यते। जाबालिः। माद्यं ह धेयं पानि
गृहस्य यात्रायां कश्चित्तीर्थेपि दानधर्माणां सुकृतस्य पावदाना कामतो जलं तावद्धर्मं विजानीयान्नदुर्वृत्तीरमुच्यते। जाबालिः। सा
र्द्धहस्तशतं यावद्भूमिमात्रं तु पार्श्वतः क्षेत्रमुच्यते इति। इदं च गंगायां गर्भप्रातिग्रहनिषेधः। प्रसिद्धनदीषु ग्रामं दत्त गंडक्यादिषु तु
तीरेपि। गंगायां तु क्षेत्रेपीति सर्वशिष्टाचारः। अथ दानकाले मनुः। प्रभुः प्रथमकल्पस्य योनुकल्पेन वर्तते। न सांपरायिकं तस्य योनुक
ल्पेन वर्तते। न सांपरायिकं तस्य दुर्मतेर्विद्यते फलं। कात्यायनः। कुशाग्रपरिनिविष्टेन तथा यज्ञोपवीतिना स्वप्रतिग्रहीतव्यं अन्यथा विफ
लं भवेत्। मत्स्ये। तारस्यात्पूर्वमुखो दानं गृह्णीयादुत्तरामुखः। आयुर्विवर्धते दातुर्गृहीतुः क्षीयते न तत्। हेमाद्रौ। नामगोत्रे समुच्चार्य सम्प्रदान

रा० ५

स्यचात्मनः संप्रदेयंप्रयच्छतीति कन्याद नित्युंस्नं यांशारवाप्युज्जायांतिशिष्टाः॥ वृत्तादिनाविप्रवराणांचकुर्यातिमध्यदेशे॥ तथा न प्रमोत्रेमसुवा
ध्येसम्यकुश्रह॥ वितरिदत्त॥ संकीर्तयेद्देशकालौ दित्तभ्यंसंप्रददे इति॥ नममेत्यापि कीर्तयेद्देशकालादि तुभ्यंसंप्रददे इति॥ नममेत्यापिकीर्तयेति
शिष्टाः॥ वाराहे॥ तुस्नातः सम्यगाचांतः कृतसंध्याह्निकक्रियः॥ कामक्रोधविहीनश्च पाखंडस्पर्शवर्जितः॥ दद्यादिति शेषः॥ गौतमः॥ अ
तर्जानुकांक्षाचासकुशामतिलोदकं॥ फलान्यपिचसंधाय प्रदद्याच्छ्रद्धयान्वितः॥ तथा॥ नामगोत्रे समुच्चार्य [illegible] कीर्तनात्उ
दङ्मुखायविप्रायस्वावस्वास्तिकीर्तयेत्॥ स्वदेवताकंद्रव्यंकीर्तनानंतरं दद्यादित्यर्थः॥ देवलः॥ अरण्यशाकमुष्टिवायस्तु श्रद्धासमन्वितः॥ मह
तयात्रभूतायसर्वाभ्युदयमाप्नुयात्॥ पात्राभिनिधानेनादद्यात् मनसा यात्रसुदिशुपजलं भूमौ विनिक्षिपेत्॥ विद्यते सागरस्यांत नस्यांतो दैव
विद्यते॥ पात्रासंनिधाने ऽप्यविप्रकर्षे दानं देयमिति बोध्यम्॥ तौ पात्रासंनिधाने अप्यविनिक्षिपेदिति षाड्गुण्यं दद्यात्र यासंनिधानेतद्व
वविशेषउक्तः॥ दूरस्थायविकर्षश्चेत्परोक्षं दानमुच्यते॥ तथ्यायाह भवपात्रद्रव्यमादित्यस्वत॥ तथा॥ परोक्षे कल्पितं दानं पात्राभावे
कथंभवेत्कथंभवेत्॥ गोत्रजेभ्यस्तदद्यात्तदभावेस्वबंधुषु॥ गोत्रजाः पात्रस्यास्वादे॥ तस्मात्तदगणवस्तु [illegible] दानप्रतिग्रहौ॥
याज्ञवल्क्यः॥ प्रतिग्रहस्मृतिनाकिंधजिवेष्टपातनाधियाः॥ दुष्टारशासु [illegible] दितिपथाक्रमा॥ राजाप्रशस्तातिकाभवती॥ नरा राम ५
ज्ञः प्रतिग्रहस्तीयास्तुयस्याख्यास्त्ववाग्निनइतिस्मृतेः॥ तत्रपवेरः॥ अयाचिताहृतं ग्राह्यमपिदुष्कृतकर्मणः॥ अन्यत्रकुलटायंडप

तितोम्पतयाद्विषः॥ तथा चांडालोजायते यज्ञकारणाच्छूद्र [illegible] यज्ञार्थेलब्धमसदद्यासः काकोपिवा सवेदात्प यज्ञोद्देशेननयाचेतेत्यर्थः॥ य
कांतिरेणलब्धेनयज्ञेकृतेनरःस्य॥ अतस्वडायतेवेश्यादर्यज्ञोद्देशेनापियाचनीयम्॥ अथप्रतिग्रहविधिः॥ तत्र ॐकारमुच्चरन् ब्राह्मणाद्दक्षिणत
कुशादकाग्रहल्पादद्रक्षिणोहस्तेनगृह्णीतेस्वस्तिकीर्तयेत्॥ पुराणांतरे॥ प्रतिग्रहीतासावित्रींसर्वत्रैवानुकीर्तयेत्॥ ततस्तु कीर्तयेत्तां दद्यात्
क्षिणोहस्तेतस्तेस्वस्तिकीर्तयेत्॥ पुराणांतरे॥ प्रतिग्रहीतासावित्रींसर्वत्रैवानुकीर्तयेत्॥ ततस्तुकीर्तयेत्तांदद्दस्यत्वेत्यादि॥ आदित्य
पुराणे॥ प्रतिग्रहपरंदद्यात्प्रतिगृह्यद्विजोत्तमात्॥ मद्यपठन्दराजन्यात् राजन्यात् उपांशुचतथाविशि॥ मनसा तु तथा शूद्रे स्वस्तिवाच
नमेवच॥ साकारेत्रहणाणां कुर्यान्निराकारं महीपतौ॥ उपांशु च तथा वैश्ये मनसा शूद्रजे तथैवनीति॥ प्रतिगृह्य दक्षिणे हस्ते मध्ये कर्तव्यः॥
हस्तमध्येस्त्रिलतीर्थेरदक्षिणग्रहणंतदितिस्मरणात्॥ तथा॥ प्रतिग्रहस्ययोधर्मनजानातिद्विजोविधिं॥ द्रव्यस्वामिनंसमास्थूना नर
कंप्रतिपद्यते॥ विधिवद्धर्मविज्ञायब्राह्मणस्तुप्रतिग्रहे॥ दद्यात्सहतरस्त्वेवमहाददुर्गाण्यपतीक्षावाभिति॥ याज्ञवल्क्यः॥ प्रतिग्रहस
मर्थोपिनादत्तेयः प्रतिग्रहं॥ येलोकादानशीलानां सतानाप्नोति पुष्कलानिति॥ अथ प्रत्याख्येयमाह स एव॥ कुशाः शाकंपयोमत्स्या
गंधाःपुष्पंदधिक्षितिः॥ मांसंशय्यासनाधानाः प्रत्याख्येयं न वारि च॥ तथा॥ एधोदकं मूलफलमन्नमभ्युद्यतं च यत्॥ सर्वतः प्रतिग्र
ह्णीयान्मध्वथाभयदक्षिणामिति॥ तथा॥ आममांसंमधुघृतं धानाः क्षीरं तथैव च॥ गुडतक्रो च समाग्राह्यानि हव्येनापि स्मृतेः॥ स्व

लक्षेत्रगतमानंवापीकूपगतंथ्यानंवापीकूपगतंजलं। अश्वाधोरुपितद्वाध्येपुच्चगोष्ठानंयथः। इक्षुःफलानिपिपिपाकंप्रतिग्राह्याणिस
र्वतः। बृहस्पतिः। विवाहोत्सवयज्ञेषुत्वराष्ट्रतहतकाःपूर्वसंकल्पितग्राह्यमेनदोषःपरिकीर्त्तितइति। अत्रविवाहोत्सवयज्ञेषुधितियज्ञोत्ति
युधेयज्ञामहंकारोतिनानृणाज्ञेषुधीतिवद्दृश्यपुविशेषणमपिविवक्षितं। अन्यथाविवाहोत्सवयज्ञेषुविपरिगणनंव्यर्थंस्यात्। अतोन्य
त्रपूर्वसंकल्पितस्यहृतकादेदोषएवेतिरुद्रदेवता। हेनानिस्त्रीपि। सोमायवासः। रुद्रायगां। वरुणायाश्वं। प्रजापतयेपुरुषमनवान्न
त्वष्टुर्जां। पूष्णेअवि। निर्ऋत्याअश्वतरगर्दभौ। हिमवतेहस्तिनं। गंधर्वाप्सरोभ्यःस्रगलंकारेण। विश्वेभ्योधान्यं। वाचेन्नं। ब्रह्मणेमु
दनं। समुद्रायापः। उत्तानायांगिरसायानः। वैश्वानरायरथमिति। विष्णुधर्मोत्तरे। अभयंसर्वदैवत्यंभूमिर्वैविष्णुदेवता। कन्यादासस्त
थादासीप्राजापत्याःप्रकीर्त्तिताः। तथैवैकशफंसर्वकथितंयमदेवतं। माहिष्याश्चास्तथायाम्याःउष्ट्रीवानैर्ऋतीभवेत्। रौद्रीधेनुर्वि
निर्दिष्टाछागीमाग्नेयमीरिता। मेषोवारुणविज्ञेयोहरिर्वैश्रवणस्तथा। आरण्याःपशवःसर्वेकथितावायुदेवताः। ज
लाधारास्तुसर्वास्तुवारिधानीकमंडलुः। कुंभकरकैचैववारुणानिनिबोधत। समुद्रजानिसर्वाणिवारुणानिद्विजोत्तमाः। आ
ग्नेयंकनकंप्रोक्तंसर्वलोहानिवाप्यथा। प्राजापत्यानिसस्यानिपक्वान्नमपिवैद्विजाः। गंधास्तुसर्वगांधर्वावगांधर्वाश्चविचक्षणैः। दान ६
बार्हस्पत्यंवासःसौम्यान्यपरस्तथा। पक्षिणश्चतथासर्वेवायव्याःपरिकीर्त्तिताः। विद्यांब्राह्मीविनिर्दिष्टाविद्योपकरणा

निचाप्यस्तथा। तिर्यान्पुस्तकादीनिपंडितैः। सर्वेषांशिल्पिभांडानांविश्वकर्मातुदैवतं। द्रुमाणामथपुष्पाणांशाकेःसहायफ
लानामपिसर्वेषांतथाज्ञेयोवनस्पतिः। मत्स्यमांसेविनिर्दिष्टंप्राजापत्यंतथैवच। छत्रंकृष्णाजिनंशय्यारथमासनमेवच। उपानहौ
चयानंचयदन्यत्प्राणिवर्जितं। तत्तुयांगिरसत्वेनप्रतिग्राह्यंतुमानवः। ग्रहणंयथागिरसांसर्वशास्त्रंचमहजादिकं। गोपंफलंतु
सर्वविज्ञेयंसर्वदैवतं। गृहंतुसर्वदैवत्यंयस्तुतोद्विजोत्तमाः। विज्ञेयंविष्णुदेवत्यंसर्वत्राद्विजसत्तमाः। हेमाद्रौयत्तुःपाठानुतरो
जात्वावरुणोनयत्तदविदुक्षिणं। अमुकोतिनामन्नेतत्वमस्पप्रियादारत्रेमरणायामत्सत्वप्रतिगृह्णीतोततःकामस्तुतिः। उ ह
स्त्रीतिविशेषः। विष्णुधर्मोत्तरे। भूमेःप्रतिग्रहंकुर्यात्भूमिंकुर्वन्प्रदक्षिणं। करेणहीतकन्यासुदासदासीद्विजोत्तमाः। वो
ढव्यंहस्तिदिविस्पर्शमपिज्ञेयःप्रतिग्रहः। आरोहयत्तुगजमारोहः। कर्णेचाश्वस्यकीर्त्तितः। तथाचैकशफानांतुसर्वेषांचाविशे
षतः। तथाकर्णेप्रतिगृह्णीततान्वस्त्रंगपुच्छेचकृष्णाजिनंतथा। तावएकशफानांत्रनेश्रृंगाणामेकशफानांश्रृंगेऽन्येषांका
र्णेतितव्यवस्था। कोगजःपशवःसर्वेग्राह्याःपुच्छेविचक्षणैः। गृहस्थोधान्यमाहिषंश्रृंगादवेष्टदेशतः। प्रतिग्रहमथोक्तंस्यथा
नानाचाधिरोहणात्। वीजानांमुष्टिमारोपयरत्नान्यास्यमर्वत। वस्त्रदाराणांशस्त्रांपाघायथवापुनः। आरुह्योपानहोमंत्रा
रुह्यौवलुपादुके। दर्भद्वजोतुसमस्तस्पर्शविश्वपचस्तथागृहं। अवतीर्य्यवसर्वाणिजलस्थानानिवैद्विजाः। ईषायांतुरथोग्राह्यःश

दा० ७ त्रदंडेतथैवचाद्रुमाश्चप्रतिगृह्णीयात्।मूलंफलंकाष्ठंदिकं।आयुधानिसमादायतथामुख्यंविभूषणंपरिशिष्टंद्वाप्रतिगृह्णीत
गपुष्कंवाऽगविवाहहिलिकं।सूर्यग्रहणेप्राप्तेनैववस्त्रेश्वेतरगरंभौ।अश्वंकोऽसिस्तेवापिअन्नंसुहृद्भूपर्धीयेत।शय्यासनंगृहं
ह्रेवंसंसृष्टशरापकावने।उष्ट्रवतुरस्पृष्ट्वाप्न्याश्वमहिषादिकं।गोधासमस्वविधानेनपुष्टेसंसृष्टशूर्पहिरण्यःदीप्तः
गारदाक्षिणस्यैवतथाह्नुद्भवा।अश्वथ।अजाविनाचसवर्याभिषस्वविधिःस्मृतः।छत्रंचचामरंमूलंफलंसंगृह्यगोमवाद
।अगृह्योपानहो।पं।देवाचपेत्यातिसुध्यवे।वासस्तथसमादायकन्याशीर्ष्यपुष्वैकोऽरतिभार्यायापूर्वाप्रतिगृह्णीतवाहकान्
।पुत्रमुत्संगमारोप्यप्रतिगृह्णीतवृकं।स्थास्थमुखेसृष्ट्वाप्रतिगृह्णीतकूबरं॥कूबरंसुगाधारंकाष्ठं।सुपकांचनवस्त्राण
मंगयुक्तेप्रतिग्रहः॥इतिनामाप्यतिनादीयतानिद्यानं॥अथपरिभाषा।वामनपुराणे।सर्वमंगलमगंल्यंवरेण्यंवरदंशुभं
नारायणंनमस्कृत्यसर्वकर्माणिकारयेत्।अविधिनासकालेनविप्रयोगिकंविष्णुकृतेनरः।फलंचाल्पाल्पकंतस्यधर्मस्य
हृत्वायोभवेत्।वसिष्ठः।जपहोमोपवासेषुधौतवस्त्रधरोभवेत्।अलंकृतःशुचिर्मौनीश्रद्धावान्विजितेंद्रियः।याज्ञवल्क्यः।
।पारिवापमनोपः।स्यात्जाप्यादिषुकथंचनाव्याहरेद्वैस्वयंमंत्रंस्मरेद्वाविष्णुमव्ययं।सरवरेद्वपित्र्याक्षुरान्मंत्रांस्तथाचैवाभि राम
चारिकान्।व्याहृत्यालभ्यवात्मानमयःस्पृष्ट्वाप्यदारचेतःकात्यायनः।पित्र्यमंत्रानुद्रवणेआत्मालंभेतथैवाभिचारिक ७

ब्राव्याहृत्यालभ्यचात्मानमपःस्पृष्ट्वाप्यदाचेत्।कात्यायनः।पित्र्यमंत्रानुद्रवणेआत्मालंभेक्षणेअधोवायुसमुत्सर्गेप्रहासेन्त
तभाषणे।मार्जारमूषकस्पर्शेआकुष्टेक्रोधसंभवे।निमित्तेष्वेषुसर्वेषुकर्मकुर्वन्नुपस्पृशेत्।आत्मालंभोहृदयस्पर्शः।सन्न
कर्माणिविहितानिकाचित्।स्मृत्यर्थसारे।काङ्गानामसुक्रोत्तरक्रियाणांभावेतथा।कृत्येऽपरिशिष्टेयवादिद्रव्यमानाति
नुपारिषुकथंचन।तिस्रस्तस्रवरिशः।प्रोक्ताऽप्रदीप्ताप्राजिता।तत्रैव।आसीनऊर्ध्वःप्रह्वोवानियमोयत्रनेदृशः।तदासीनेनक
र्तव्यंनप्रह्वेननतिष्ठतेति।तथा।पंचाशद्भिर्भवेद्ब्रह्मातदर्द्धेनतुविष्टरः।दक्षिणावर्तकोब्रह्मावामावर्त्तस्तुविष्टरः।तथा।पंचा
शद्भिर्भवेद्ब्रह्मातदर्द्धेनतुविष्टरः।दक्षिणावर्तकोब्रह्मावामावर्त्तस्तुविष्टरः।तथा।अनंतर्गर्भिणंसाग्रंकौशंद्विदलमेवच
।प्रादेशमात्रंविज्ञेयंपवित्रंयत्रकुत्रचित्।तथा।सदापवीतिनाभाव्यंसदाबद्धशिखेनच।विशिखोव्युपवीतश्चयत्करोतितिन
त्कृतं।विष्णुधर्मोत्तरे।पंचप्रणाकारपूतेनस्वाहांतेनविचक्षणः।स्वाहावसानंजुहुयाध्यायन्वैमंत्रदेवतां।छागलेयः।पला
शन्यग्रोधप्लक्षवैकंकताद्भवाः।अश्वत्थोदुंबरौबिल्वश्चंदनःसरलस्तथा।शालश्चदेवदारुश्चखदिरश्चेतियाज्ञिकाः।कर्म
प्रदीश्वेतियाज्ञिकाः।कर्मप्रदीपेनांगुष्ठादधिकाकार्यासमित्स्थूलतयाक्वचित्।नविमुक्तात्वचाचैवनसकीटानपाटिता
॥प्रादेशान्नाधिकानोनानतथास्याद्दिशाखिका।नसपर्णानवीत्काधिहोमकर्मसुजानता।तथा।छागलेयः।समिधोग्रा

दा० याश्चाववर्निोष्पादिता:।काम्येषु वश्यकार्मादौ विपरीतान्निबोधतः।विशीर्णादिस्ला(द्) लाचक्रा(व)कु शिरा:(स्व)शाग:दीर्घास्थू
८ लाधुग्रैर्जुष्टाकर्मसिद्धिं विशन्ति का:।वायुपुराणे।कंडनपथनं चैव तथैवोल्लेखनं तथा।सक्तदेवा पितृणां स्यादेवानां तु त्रि रुच्यते
।भविष्यत्पुराणे।भूमौ स्थितेनयाणि न गवा मेनमयकुशाईलनां तरिक्षेऽवधूयते।यताधुर्यारे(र)वा(ह)शमतीर्थं(कू)मध्यमालाजारिह
वनतेनकर्त्तव्यं वपनं तथा।वपनानि वांयः।कात्यायनः।पाणिपाकृ तिर्हद्दक्षापूर्वपूरीकारस्रादिना चेतत्त्वचिपर्वपूरिका।देवनती थे
नवदूयतेहविः खगारिणि।स्वर्चिषितञ्च्यवृके।धानी चर्विजुहोत्येभाव्यगारिणि चमानवः।मंदाग्निरामयावी च दरिद्रश्चै
वजायते।तस्मात्समिद्धे होतव्यं नासमिद्धे होतव्यं नासमिद्धे कथंचन।आरोग्यमपि सिद्धता युञ्चश्रिय मानोति कीतथा।जु
हूतेचैवपाणिभ्यां सूर्यं हुत्वा दिभिः।न कुर्याद् अग्निधमनं कुर्यान्तुव्यजनादिना।मुखेनैव धमेदग्निं मुखाद्ध्येषोध्यजायत।नाग्निं
मुखेने ति तद्यल्लौकिके योजयन्ति तत्र व ह्रत्वा पीशिष्टे।अथा वधः समूलत्ल जु(कु)याद्योद्वृता श्नोयजमानो भवेद्धः स
पुत्र इति च श्रुति:।मात्स्ये होमे ग्रहादिषु जायाशतमष्टौ चं भवेत्।अष्टा विंशतिरष्टौ वा यथाशक्ति विधीयते।गृह्यपरि
शिष्टे।वक्तल्पं वा स्वादयहः स्वस्ययस्य कर्मग्न कीर्तितं तस्य तावति शास्त्रार्थं कृते सर्वं कृतं भवेत्।प्रह्र(त्र)मन्यथा कुर्याद्यदि मोहा एव
होत्कथंचन।यतस्तदन्यथाभूतं तत एव समापयेत्।अन्यथाभूतं विपर्यस्तं।छंदोगपरिशिष्टे।यन्नाम्ना तस्वशाखाया ८

यास्कामाविरोधियत:।विदुद्भिः स्वसूत्रेष्वेयमग्निहोत्रादिकर्मवत्।समानेयदिजानीयान्मयैतस्यथायुक्तं तावदेव पुनः कुर्यात्राहुतिः स
र्वकर्मणः।प्रधानस्यात्क्रियायां तु नाहुतिर्नैव तत्क्रिया।तथा रभोः।ह(द्धा)जिनमन्त्रब्राह्मणाहविरय:।अथातथा मान्नता निति
योऽयानि पुनः पुनः।नवग्रहाति:।चितो रभा:ऐरर्भायद्भूमिषु।स्वरस्यासनापिंडेषु षट्कुशान्नाविवर्जयेदिति।ब्राह्मो(प्य)थोजाय
त्वं सयतोथायं तदनुक्तापि तायवानापि काधूमाव्रीहीणामिवशालयः।आज्यद्रव्यमनादेशे जुहोतिषु विधीयते।मंत्रस्य दे
वतायाश्च प्रजापतिरितिस्थितिः।अनादेशे अविधानो प्राजापत्यमंत्रः समस्तव्याहृतयइति मदनः।रत्नपाठेऽपि।नत्रा(दु)त्यासम
कृतः इति महड्ब्राह्मणवादिनमीतं चवतुर्थ्यंत च स्तनम।देवताया:स्वकंनामभूलमंत्र:प्रकीर्तितः।विष्णुधर्मोत्तरे।द्रव्यलाभेयथ
:कार्यंमधलाभेतथागुडः।घृतप्रतिनिधिं कुर्यात्पयोवादधिवाप।सर्वाभावेयवः प्रतिनिधिरितिपैठीनसिनोक्त।बोधायनः।पा
लाशाश्च कुसदिराहितकोडुंबराणामिध्मान्स्वरलाभे सर्ववनस्पतीनां।बोधायनः।आज्यहोमेषु सर्वेषु गव्यमेवप्रवेहतं।
तदलाभेमाहिष्यास्तु आजमाविकमेवचातदलाभेतु तैलस्यात्तदलाभेतु जातैलस्यात्तदलाभेतु जातिलं।तदभावेतु के
वभतरभावेत्तु सार्षपायाज्ञवल्क्यः।आर्षछंदश्च दैवत्यं विनियोगस्तथैव च।वेदितव्यं प्रयत्नेन ब्राह्मणेन विशेषतः।अ
विदित्वातु यः कुर्याद्याजनाध्यापनं जपं होमं मंतर्जलादीनितस्य चाल्पफलं भवेत्।आदित्यपुराणे।हव(णो)रञ्जतमुक्ता

दा० राजवर्त्तप्रवालेकं।रत्नपंचकमाख्यातंशेषंवस्तुब्रवीम्यहं।स्फटिकंतरेल्लावणकंकुलिशानीलंपद्मरागंचमौक्तिकं।एतानिपंचरत्नानिनिर
९ त्नशास्त्रविदोविदुरितितत्रैव।अथवावेसर्वरत्नानांहेमसर्वत्रयोजयेत।विष्णुधर्मोत्तरे।गायत्र्यादिपंचगोमूत्रंगोधहृदितिगोमयं।आप्या
यस्वेतिचक्षीरंदधिक्रावेतिवैदधि।तेजोसिशुक्रमित्याज्यंदेवस्यत्वाकुशोदकं।पंचगव्यंतुपंचभिर्मंत्रैःपंचगव्यमितिस्मृतं।अमृतंतु
तेकात्यायनः।आज्यंक्षीरंमधुतथामधुतथामधुरत्रयमुच्यतइति।ब्राह्मे।अश्वत्थोदुंबरःप्लक्षचूतन्यग्रोधपल्लवाः।पंचभंगाइतिख्या
ताःसर्वकर्मसुशोभनाः।पंचभंगाःपल्लवाः।चंदनंसप्तमागरुं।कालीयकानांपादंगोमोचनंचैकंइयंनस्यचांशकंकुंकुमस्यत्रयइच्छे
वशाशिनश्चत्वारःस्मृतं।शशीकर्पूरः।कर्पूरचंदनंदर्पेकुंकुमंचसमांशकं।सर्वगंधमितिप्रोक्तंसमस्तसुरवल्लभंतथा।कर्पूरम
गरुश्चैवकस्तूरीचंदनंतथा।कंकोलंचभवेदेभिःपंचभिर्यक्षकर्दमः।कुरोधापारिशिष्टे।कुष्ठंमांसीहरिद्रेद्वेमुराशैलेयचंद
नं।वचाचंपकमुस्तंचसर्वौषध्योदशस्मृताः।पाद्मे।इक्षवस्तुयवाराजचनिष्पावतिलाःशालिधान्यकंविकारवच्चगोक्षीरंकुसुंभंतथा।
लवणंचाष्टमंतत्रसौभाग्याष्टकमुच्यते।स्कांदे।मधुरजतंस्वर्णंताम्रंअजाजीजीरकं।विष्णुधर्मोत्तरे।मुक्ताफलंहिरण्यंतवेदूर्य
पद्मरागकं।पुष्परागंचगोमेदंनीलंगारुत्मतंतथा।प्रवालयुक्तान्याहुर्नवरत्नानिवैनव।स्कांदे।दक्षिणावर्त्तोरमथाइ राम
चमालिकंलवणंगुडः।गंथैवक्षुरसस्त्वेतिरसाःषोडशमनीषिभिः।भविष्यपुराणे।आपःक्षीरंकुशाग्राणिदध्य ९

ज्ञाततिलास्तथा।यवाःसिद्धार्थकाश्चेतिषडंगाःप्रकीर्तिताः।तत्रैव।सुवर्णरजतंताम्रमारकूटंतथैवच।लोहंत्रपुतथासीस
धातवःपरिकीर्तिताः।पंचरात्रे।रजांसिपंचवर्णानिमंडलार्थंहिकारयेत।शालितंडुलचूर्णेनशुक्लंवायवसंभवं।रक्तंकुसुंभपु
द्रगौरिकादिसंभवं।हरितालोद्भवंपीतंरजनीसंभवंतथा।कृष्णंदग्धयवैर्हसितपीतंकृष्णाविमिश्रितंरजनीहरिद्रा।भविष्य
पुराणे।दूर्वायवांकुरश्चैववालकंचूतपल्लवाः।हरिद्राद्वयंसिद्धार्थशिखिपत्रोरगत्वचः।कंकणौषधयःश्वेताःकोलकास्यान्नव
स्मृताइतिनवकोलकानि।रक्ताग्रधूपोमद्दनरलोमधुयुक्तःषडंगाःकुष्ठदेवदारुगुग्गुलुजातीफलात्र्यग्नयंचनखस्यभागाः।हरीत
कीमजीरसःसमासीमाराकोमलकीत्रिवलंशिलाजाघनस्यचत्वारिपुरस्यचैकोधूपोदशांगःकथितोमुनीन्द्रैः।सीनाडेशै
वाद्यनोमुस्तापुरागुग्गुलुः।भविष्यत्पुराणेविशेषः।अनुक्ताइत्येतत्स्वर्द्देवताप्रतिमान्यपासौवर्णीराजतीताम्रीइत्युक्ताम
त्तिकीतथा।चित्रजापिष्टलेपोत्थानिजार्यात्वावरूपतः।आमाषात्पलपर्यंताकर्तव्याशक्यवर्जितैः।अंगुष्ठपर्वप्रमृतिवित
स्त्यवधिकास्मृतेति।तत्रब्रह्मांगास्थिता।प्रतिमालक्षणानितत्रतत्रवक्ष्यते।ब्रह्माधिष्ठितदेवताप्रतिमानांलक्षणा
नि।त्रिनेत्रोवृषभस्थश्चत्रिशूलधृक्कपालपाणिःखट्वांगभूषणाईशः।श्वेताश्वरथगःसोमोगदापाणिर्वरप्रदः।धा
वद्धाञ्जिष्टस्त्रीध्वजधारीसमीरणः।रक्तवर्णस्त्रिनयनाद्विभुजाश्चईशानयः।जटिलाश्चप्रकर्तव्यारुद्रावाण

दा॰ धनुर्धरः ॥ शुभश्मश्रुः सिंहारूढः समप्रभः पद्मासनस्यमकोऽभूषितांगो रथनाधरः स्मृतः ॥ श्मश्रुलो रथनाधरः मदशपाणिर्द्वि
१० भुजस्तेजोमूर्त्तिर्धरो महाद्विश्वकर्मा ॥ पीतांबरः पीतवपुः किरीटी चतुर्भुजोऽस्वगुरुः अशीतीरः ऽन्वसूत्रधृग्गुरुः ॥ कमण्डलु
स्त्रुचं चैव शक्तिर्दर्भमणिं च भारं कलयत्यगिरानाम्नः करायाणि समं ततः ॥ पाणय श्वाभिनाम्नापि कल्पयति जयूलजं शक्ति
चपुस्तकं चैव कमास्वकमण्डलुं ॥ यज्ञोपवीती हंसस्थ एकवक्त्रश्चतुर्भुजः ॥ अक्षमालां जलं तु वधश्चैव कुण्डिकां च प्रजापतिः ॥ विश्वेदे
वास्तु सर्वेऽपि द्विरूपिणां वाणयाहायः ॥ कर्त्तव्या वा मयाऽन्येन्तु समशामनयाऽऽगयः ॥ कोलदेरक्षावस्तुः मत्यः कालकामो धुरिलो
चानो पुरूरवार्द्रवस्त्राति विश्वेदेवा दश स्मृताः ॥ २१ ॥ जगद्विधातृरूपं प्रजापति तु भुक्तमानमस्याधिकं पर्जन्यनामा विह्न
गजवक्त्रत्रयाचितः ॥ योऽथ सर्वजीवात्मा वरजीवचशोधकः ॥ कुठारचयपयोजं च चितारत्नमहास्तु चि ॥ पाशं च कं किसलयकुं
चरशाभिः करैः ॥ शंभुरीशात्तल्पः ॥ कुशाविष्टरपमस्थाः पितरः पिंडपात्रिणः ॥ पीतांबरः पीतवपुः किरीटी चतुर्भुजोऽरुडधरश्च
हारी ॥ चर्मासिधृक् सोमस्ततः मरानः सिंहाधिरूढो वरदः बुधश्च चतुर्वक्त्रश्चतुर्बाहुः सितमाल्यः सितांबरः सर्वाभरण
वोन्नच्यतोऽर्थमः कार्यो महावपुः ॥ चतुर्दंतगजारूढो वज्रपाणिः पुरंदरः ॥ प्राचीपतिः प्रकर्त्तव्यो नानाभरणभूषितः ॥ द्विभु राम
जोरवमिषजौ कर्तव्या वाश्ववाहनौ ॥ तयोः सौधपः कार्यादिव्यादत्तिणहस्तयोः ॥ वामयोः पुस्तकौ कार्यौ दर्शनीयौ तथाद्वि १०

वारुणः पाशभृत्सौम्यः स्तुतीयां मकरस्थयः ॥ मित्रः कमलया शिस्वकमलासनसंस्थितः ॥ द्विभुजः श्वेतमूर्तिश्च सर्वभूतहि
तरतः ॥ वरुणस्तु पूर्ववत्स्वात् एकोनपंचाशद्देवेऽस्मन्तजसः ॥ प्रोतरः पुरुहूतस्य मरुतेः सूर्यवर्चसः ॥ किरीटहारकेयूरक
टकादिविभूषिताः ॥ खड्गचर्मधरा नित्यं शक्रस्यानुचराः मरुत् ॥ हृस्वमापिंगनेत्रं वा द्विनयीतविग्रह ॥ पुष्पकस्थं धनाध्यक्ष
ध्यायेच्छिकसंवसर ॥ वरदोऽभक्तलोकानां किरीटी कुंडली गदी ॥ कार्यः स्वरूपं गंधर्वविणावाधरस्तथा ॥ जलेशः पूर्ववत्
॥ प्रदक्षिणे दक्षिणाधः कुमारस्यानित्यशः ॥ विष्णुः कौमोदकीपद्मशंखचक्रोऽलंकृत इति विष्णुलक्षणं ब्रह्मवैवर्त्तादा
नकालेषु द्रव्यभक्तीर्तिं ॥ धेनूनामपि धेनुत्व श्रुतं कौरानयोगात दातुर्वेदानकाले तु धेनवः परिकीर्तिताः ॥ विप्रस्यमधका
लेतु द्रव्यतस्मितिनिश्चय इति ॥ विष्णुधर्मोत्तरे हेमराजततावाम्राश्च मृन्मयानलक्षणान्विताः ॥ धात्रोद्गहस्रातिष्ठा दोकुमास्त
भयचनेः ॥ पचाशांगुलवैपुल्या उत्सेधे षोडशांगुलाः ॥ द्वादशांगुलमूलाः स्युर्मुखमष्टांगुलं भवेत् ॥ पंचचत्वारिंशच्चाप्यचाशः
॥ आशारच्छधर्वा अधिकशतमंगुलानि वैपुल्यं परिस्पर्यः ॥ तथा कलशस्य मुखे ब्रह्मा ग्रीवायां च महेश्वरः ॥ मूले तु संस्थि
तो विष्णुर्मध्ये मातृगणाः स्मृताः ॥ शाखास्तु स्वताः सर्वे विष्टपति चतुर्दिशं ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि कलशे निवसंति
हि ॥ यहाः शांतिश्च पुष्टिश्च प्रीतिश्च मातरेव च ॥ ऋग्वेदश्च यजुर्वेदः सामवेदस्तथैव च ॥ अथर्ववेदसहिताः सर्वे कलशस

ष्टिताइतीषड्विंशन्मतोयवगोधूमधान्यानितिलाःकंगुस्तथैवचाश्यामाकंचीनकंचैवसप्तधान्यमुदाहृतं।मार्कंडेयपुराणेऽपि।व्री
हयश्चयवाश्चैवगोधूमाःकंगुका।स्तिलाःप्रियंगवःकोविदाराःकोरदूषाःसचीनकाः।माषामुद्गमसूराश्चनिष्पावाःसकु
लत्थकाः।आढक्यश्चणकाश्चैवसप्तदशास्मृताः।कोरदूषाःकोद्रवाः।सतीनकाःसकालायः।व्रीहयवगोधूमधान्या
नितिलाःकंगुकुलत्थकाः।माषामुद्गामसूराश्चनिष्पावाःश्यामसर्षपाः।गवेधुकाश्चनीवाराआढक्योथसतीनकाः।च
णकाश्चीनकाश्चैवधान्यान्यष्टादशैवतु।श्यामाःश्यामाकाः।व्यासः।सुवर्णमपिकांतडुलादिकमपिदक्षिणेतिहेमाद्रि
:।यत्त्वन्येषामेवदानानांसुवर्णंदक्षिणास्मृता।सुवर्णेदीयमानेतुरजतंदक्षिणेष्यतइतिवचनंतन्मूलंमृग्यं।सुवर्णर
जततांम्रतंडुलाधान्यमेवच।नित्यश्राद्धंदेवपूजासर्वमेतददक्षिणमितिव्यासेनकेवलसुवर्णदानेदक्षिणायाःपर्युदासा
च्चाश्रयचपर्युदासःकेवलसुवर्णदानएवनतुसुवर्णाश्वहलादादिदानइतिमदनरत्नः।देयद्रव्यस्यतृतीयांशंदक्षिणांपरि
कल्पयेत्।अनुक्तदक्षिणेदानेदशांशंवापिशक्तितः।तुलापुरुषदानादिन्यधिकृत्यलिंगपुराणे।दक्षिणांचब्रा
ह्मणार्द्धंतदर्द्धंवाप्रदापयेत्।ऋत्विजांचैवसर्वेषांदशनिष्कांश्चदापयेत्।सविष्यान्तरोऽज्ञेयोनिष्कशतंयार्थदानेषुविधिर राम
त्तमः।मध्यमध्यमस्तुतदर्द्धंततदर्द्धेनाधमःस्मृतः।मेध्याचकालपुरुषेतथाप्येषुमहात्सुचाएवंहेमरथेहेमचधेनौच।११

जिनस्यचाअशक्तस्यापिन्कृप्तोयंपूर्वस्तौवर्णिकोविधिः।हस्तकल्पपाश्वरथेहिरण्याश्वरथेहेमहस्तिरथेचाअंडेब्रह्मांडेधेनौ
:सुवर्णकामधेनौ।अतोप्यल्पेनयोदद्यान्महावानेनराधमः।प्रतिष्ठस्ताितिवातस्यडुःखशोकावहंभवेत्।अन्येष्वमहत्स्वतिल
गर्भादिषु।जयाभिषेकमभिधायलिंगपुराणे।अष्टषष्टिपलोन्मानदद्याद्दक्षिणांगुरोः।होतृणांचैवसर्वेषांत्रिंशत्पलमु
दाहृतं।अथोत्तृणांतदर्द्धंनहदस्यानांतदर्द्धतः।अयंचपुष्पहविकजापकदातव्यालानोअर्द्धाहृदक्षिणाविभागोऽनुक्तवि
शेषेषुदानांतरेष्वपिद्रष्टव्यः।गृह्यपरिशिष्टेदक्षिणालाभेमूलानाफलानांप्रदानंदक्षिणार्द्धमिति ॥ अथद्रव्यमा
नं।याज्ञवल्क्यः।जालसूर्यमरीचिस्थंत्रसरेणूरजःस्मृतं।तेष्टौलिक्षास्तुतास्तिस्रोराजसर्षपउच्यते।गौरस्तुतेत्रयःषट्
तेयवोमध्यमस्त्रितेत्रयः।कृष्णलःपंचतेमाषस्तेसुषोडश।पलंसुवर्णाश्चत्वारःपंचवापिप्रकीर्तितं।द्वेकृष्णलेरूप्यमाषोधर
णंषोडशैवतु।शतमानंतुदशभिर्धरणैःपलमेवतु।निष्कःसुवर्णाश्चत्वारइति।वराहपुराणेऽप्यर्थाये।।तथाशतमानपल
।पूर्वनिष्काश्चत्वारःसुवर्णारजतनिष्कइति।कार्षिकस्ताम्रिकःपणइतिताम्रस्यान्मानोपलचतुर्थांशनकर्षेणान्वी
तःकार्षिकस्ताम्रमयधीपूर्णोभवति।कार्षापणसंज्ञश्चमस्मृतरेपि।षोडशपणःपुराणःपणमवेत्वकाकिणीचतुष्को
णःपंचाहतेश्चत्रभिर्वराटकैःकाकिणीचकीर्तितथाचदेशादिभेदेनपणादिव्यवहारोज्ञेयः॥अथधान्यादिमानं॥भवि

दा०
१२

ष्णुपुराणे। पलद्वयं तु प्रसृतं द्विगुणं कुडवं मतं। चतुर्भिः कुडवैः प्रस्थः प्रस्थाश्चत्वार आढकः। आढकैस्तैश्चतुर्भिस्तु द्रोणस्तु कथितो बुधैः
ः कुंभो द्रोणद्वयं शूर्पः खारी द्रोणास्तु षोडश। द्रोणद्वयस्यैव शूर्प इति संज्ञा। गोपथे। पंचकृष्णलको माषस्तैश्चतुःषष्टिभिः प
लं। पलैर्द्वात्रिंशद्भिः प्रस्थो मागधेषु प्रकीर्तितः। आढकस्तैश्चतुर्भिस्तु प्रस्थैर्द्रोणः स्याच्चतुराढकः। विष्णुधर्मोत्तरे। पलं च कुडवः प्र
स्थ आढको द्रोण एव च। धान्यमानेषु बोद्धव्याः क्रमशोमी चतुर्गुणाः। द्रोणैः षोडशभिः खारी विंशत्या कुंभ उच्यते। कुंभैस्तु दश
भिर्वाहो धान्यसंख्या प्रकीर्तिता। विंशत्पलत्रद्रोणोपि निसंबध्यते। तथा च कुंभे द्रोणद्वयमिति पक्षाद्विंशतिद्रोणमितः कुंभ इति प
क्षांतरं ज्ञेयं। वाराहे। पलद्वयं तु प्रसृतं मुष्टिर्भवति किंचिद्विशिष्टौ तु पुष्कलं पुष्कलानि च चत्वारि आढकः परिकीर्तितः। चतु
राढको भवेद्द्रोण इत्येतन्मानलक्षणं। एतत्प्रकारणाशक्तौ देशकालानुसारेण योग्यव्यवस्था॥ उक्ता श्रीनीलकंठाख्यः पारि
षादिकं पुरः। दानाद्यौपयिकं कुडमंडपादिवदल्पथ॥ तत्र भूमानं॥ आदित्यपुराणे। जालांतरगते भानौ यत्सूक्ष्मं दृश्य
ते रजः। प्रथमं तत्प्रमाणानां त्रसरेणुं प्रचक्षते। त्रसरेणुस्तु विज्ञेयो अष्टौ ये परमाणवः। त्रसरेणवस्तु ते अष्टौ चैव बाला
ग्राष्टकं लिक्षा तु यूका लिक्षाष्टकं तथा। अष्टौ यूका यवं प्राहुरंगुलं तु यवाष्टकं। अन्यत्रापि यूकाष्टकं यवं प्राहुर्यवाना
मुदरैस्तथा। अष्टभिश्चांगुलं तिर्यक् यवानामुत्तमं मतं। सप्तभिर्मध्यमं प्रोक्तं षड्भिः स्यादधमांगुलमिति। द्वादशांगुल

राम
१२

मात्रो वै वितस्तिः परिकीर्तितः। अंगुष्ठस्य प्रदेशिन्या व्यासः प्रादेश उच्यते। तालः स्मृतो मध्यमया गोकर्णश्चाप्यनामया। कनिष्ठ
या वितस्तिस्तु द्वादशांगुलमानिकः। रत्निस्त्वंगुलपर्वाणि विज्ञेयस्त्वेकविंशतिः। चत्वारि विंशतिश्चैव हस्तः स्यादंगुलानि तु। कि
ष्कुः स्मृतो द्विरत्निस्तु द्विचत्वारिंशदंगुलः। षण्णवत्यंगुलिश्चैव धनुर्दंडः प्रकीर्तितः। धनुर्दंडयुगानाडी त्रियाद्येतयवांगुले
ः धनुषां त्रिंशतं नल्वमाहुः संख्याविदो जनाः। धनुः सहस्रे द्वे चापि गव्यूतिरुपदिश्यते। अष्टौ धनुः सहस्राणि योजनं परिकी
र्तितं। विष्णुधर्मोत्तरे। पदुत्पत्रमथाप्याति नरः संवत्सरं द्विजः। एकां गां च सिमान्नरं ध्रुवं गोचर्म विपक्षयोः। बृहस्पतिः। दशहस्ते
न दंडेन त्रिंशद्दंडा निवर्तनं। दशतान्येव गोचर्म ब्राह्मणेभ्यो ददाति यः॥ इति भूमानं॥ मार्जनखननाद्युन्नतयेकारणायथा। वि
तभूमिः संशोध्या॥ तत्र मंडपस्थलं। सिद्धांतशेखरे। स्थूलार्कांगुलांघ्रि यमंडपस्थलमीरितं मितिमंडपत्रहस्तकपि
लयं च रात्रौ। उच्छ्रायो हस्तमानस्यात्स्तंभं च तत्र शोभनमिति। ततो दंडत्रयं निर्मितं स्थिति त्रिकोणाकार्यं तत्रैव दंडाग्राभ्यां चविन्य
स्ते यत्र भूला त्रिधा दंडौ परिलंबितसंधाभा पदूमिमंत्राग्रे हस्तत्रयं यथा तिर्यग्दंडं मध्याद्विरूपते न यथा। निम्नाभूः पूर्वे च्छायावास
नमीयते पादि शिल्पशास्त्री तत्तातामपि कल्पयमंडपगुह्यपुत्रा प्राचीसाध्ये दीसमायायाश्च विद्द्वादशांगुलाशंकुना
मार्द्धंमकं तन्मध्ये चापानवांगुलव्यासार्द्धमितिद्वृत्तद्वयं कृत्वा तन्मध्ये द्वादशांगुलं पृथुमूलं हस्तदीर्घं ऋजुं शंकुं निधा

दा० पनवांगुलहस्तेरेखायांचतस्रोदिशःप्रकल्प्यतास्तुचतस्रोऽन्याःपंचदशांगुलाःशंकवस्तुछायाःस्थाप्याः।शंकुसमंताद्व
१३ त्तिमालयकुर्या।पश्चापराह्णेमाध्याह्नेकु।सूक्ष्मप्राचीज्ञानार्थंतत्पूर्वदिनेपितास्मिन्नेववृत्तेशंकुच्छायानिर्गमप्रवेशयोश्चिह्नंकृत्वापूर्वा
परदिनछायानिर्गमनचिन्हयोरंतरालमिष्टेस्विचत्वारिंशद्भागैर्विभज्यपूर्वदिनछायाप्रवेशनिर्गमांतरालघटीःपादछायाया
दीर्घत्वादिनाज्ञातातामिर्घटिकाभिःकाल्पितान्भागान्गणयेत्षष्टिमिश्चहरेत्।ततोलब्धांशानेवप्राच्यांप्रवपूर्वदिनछाया
याप्रवेशचिह्नात्दुत्तरायणेउत्तरस्मिन्दक्षिणायनेदक्षिणस्मिन्नंकयेत्।तदुपरिपूर्वछायाप्रवेशाचिह्नात्पार
चधृतेहस्तेहस्तप्राचीभवति।दिक्ज्ञानोपायांतरंचशुल्बे।कनिकाश्रवणःपुष्याश्चित्रास्वात्योर्यदंतरं।एतत्प्राच्यादिशोरू
रूपंयुगमात्रोदितेसतीति।अत्रायमुपदेशः।ऊर्ध्वीकृतहस्तमध्योनलिकाकाष्ठादिविधातदग्रेणयुगमात्रमुपरिगतलनिका
दिनक्षत्रंदृष्ट्वानलिकांतामप्यधःकृत्यतस्याथःस्तम्भप्रायाणद्वयमवलंबद्वयंवाभूमौप्रक्षिप्यतयोर्विंदुर्योःप्राचीसूत्र
स्यादितिएवमेवध्रुवंदृष्ट्वोदीचीसाध्या।चित्रास्वात्यंतरालज्ञानार्थंनलिकाद्वयेनैकेनचरेडांतरेणस्वक्षाकाश्यत्रकृत्वादंड
चमध्येकर्षयेत्।नलिकाद्वयांतौतथातत्क्षणादिनायस्पर्शयाज्ञानीयोपथैकनेचप्रपतनेनसृगयन्नक्षत्रद्वयमपिदृश्यते राम
।एवंदृष्ट्वापिमिलितात्नलिकाद्वयांतादंडमध्यात्कायप्राणाववलंबेधत्तांप्राच्यावितिअथमंडपादिलक्षणं।तत्रचराज्ञो। १३

कनीयान्दशहस्तःस्यान्मध्यमोद्वादशेष्मितः।तथाषोडशभिर्हस्तैर्मंडपःस्यादिहोत्तमः।प्रतिष्ठासारसंग्रहे।मंडपःकार्योह
स्तोवास्वेलक्षणसंयुतः।दशद्वादशहस्तोवाद्विहिस्थ्यातातः।कमात्।निमपुराणे।उत्तमपुरुषस्यानवकरैः।विंशद्धस्तश
माणेनमंडपंकूटमेववा।अथाष्टादशहस्तेनकर्तव्यस्तेनवापुनरेविंशतिहस्तोमुख्यः।मध्यस्तम्भवलिकापरिगतेश्च
ताभिरिष्टभिर्वाषट्भागाकारकलशघोतैःकाष्ठेमृष्मयीशिखराकारयुतःकूटःकूटोस्त्रीशिखरस्थूगाइत्यभिधानानुसारात्।प्र
थमस्तंभोपरिसमतयाछादितोमंडपइतिसमाहुः।समाप्तिकूटएवारहोलोकानां।तत्रैवचमंडपस्तुएकामेखलकुंडपक्षे
एकाग्निविधानपक्षेचोपयुक्तोभवतीतिमत्स्यपुराणे।कुर्याद्धस्तवयाणांतुचतुर्द्वारसम्मंडपान्सारदारुमयान्।
सारदारुमयान्स्तंभान्हठान्कुर्याद्दृढान्समान्।मंडपाद्वौछ्रितान्द्वारसंख्यान्प्रदक्षिणान्।वलिकाभूर्ध्वतस्तेषांस्त
म्भादशकंपुनः।वाह्यपीठप्रमाणेनतत्रस्तंभविधानतः।कोष्ठेद्विकरावर्तपृथुलनाहहितः।मध्यमोत्तमयोर्वेदिमंडप
स्यत्रिभागतः।वलंथांशोछितिस्तंस्याच्चस्तंभपंचतोपिवा।नचेकादशहस्तान्वाइष्टकाभिःप्रकल्पयेदितिचूडाशिखाव
लिकामितितयाचतः।स्तंभानांशिखाभिःप्रोतांछिद्राण्युभयतःछिद्रद्वयोपेतानिवलिकास्स्यानितिर्यक्काष्ठानिविधेया
नीत्यर्थः।वाह्यइत्यादिश्चारोमध्यस्तंभवतोष्टायविस्तारतःवाह्यपरिधौमंडपस्त्रोत्रविस्तारपर्यायपीठपरिमितस्तंभाः

रा० पांशेनहस्तांतरद्वादशाधिकारणपूर्वकंपंचहस्तप्रमाणाद्द्वादशहस्तप्रमाणिनिखेयाइत्यर्थः॥ तत्रषोडशहस्तप्रमाणंप्रपद्यतेतेषुच
१४ त्वारोमंडपायथामाईमितोछ्रायाश्चषट्हस्तानवहस्तावाभवंति॥ अधममध्यमोत्तमरूपषट्हस्ताएतेचत्वारः शास्त्रातिलकेउ
क्तत्वादितितथापिमध्यमहस्तमेषुचूडाहस्तवातिर्यक्काष्ठनिवेशनंवाह्येषुतुचूडाहस्तमकोणेषुवेत्यनियमः॥ सर्वेचापंचमांश
स्यमेदूमोसर्वसाधारणोविधिरित्युक्तत्वात्ततस्तत्पंचमांशेननिखेयाः॥ सर्वेपिदशांगुलमुत्रवेष्टनयोग्यपट्टकोल्पाविधेयाः॥ क
ल्पयेदित्यादि॥ कनिष्ठमंडपेद्वादशचतुष्टयाद्विहस्तविस्तारं॥ तथामध्यमेचतुरंगुलाधिकाद्विहस्तविस्तारं॥ एवमुत्तमेष्टांगुला
धिकाद्विहस्तविस्तारं॥ वेदीयादिमंडपमध्यविभागमानात्वेदिः॥ व्यायामतृतीयचतुर्थपंचमसप्तमनवमैकादशान्यतमेनोच्चात्व
लापुकुर्यात्तमाल्ये॥ समहस्तामवेद्वेदीमध्येपंचकराथवाति॥ सिद्धांतशेखरे॥ चतुरस्राचतुःकोणावेदीसर्वफलप्रदातु
गादिप्रतिष्ठायांयाग्निनीपद्मसन्निभा॥ राज्ञांस्यात्सर्वतोभद्राचक्रभद्राभिषेचने॥ विवाहेस्त्रीधरीवेदीविशत्पलसमावृते
ति॥ द्वारेहस्त्यावहिर्हस्तमात्रेद्वादशशाखानिखेयाः॥ इतिनिर्वर्तते॥ अथमंडपेहस्तद्वयबाहिर्हस्तत्वात्तोरणानिनिवेश राम
यदित्युक्तमात्स्येद्वारेषुकार्याणिचतोरणानिचत्वारिपिप्पलीवनस्पतीनामितिति॥ अथमर्थः॥ पूर्वद्वारेस्वत्थशाखा॥ १४
दक्षिणेउदुंबरशाखा॥ पश्चिमेप्लक्षशाखा॥ उत्तरतोवटशाखा॥ शाखाश्चाधममध्यमोत्तममंडपेषुक्रमात्पंचषट्सप्त

हस्तोछ्रायास्तासुरिक्तातचूडास्तितिर्यक्फलकमुनपतः॥ सर्वछिद्रचूडान्यस्तछिद्रंनिरुध्यात्॥ तत्रद्विहस्तप्रथम
मंडपे॥ अंगुलषट्काधिकाद्विहस्तंमध्यमेसार्द्धहस्तद्वयमुत्तमे॥ तिर्यक्फलकोपरिमध्यमंडपेषुक्रमात्रंगुलाः सार्द्धचतुरंगुला
ःपंचांगुलाश्चकीलानिवेश्याः॥ तिर्यक्फलककीलाश्चैतत्त्रकाष्ठजाएवाग्रस्तुशाखेयोमस्तकेद्वादशांगुलशंखचक्रगदा
ब्जगदादिक्रमयोगान्त्यैतेषांस्वरूपजांद्वादशांशत्रिफलकाश्चतुरंगुलाद्विवोक्ताः॥ शंखवृत्ताकारंतुजाकास्याणव
स्ववयाविधयःपैवयांसुतकीलानिस्थूलाःस्युविस्थूलाःस्युविस्पृनाकारत्वचवामध्यकीलानवांगुलोद्दत्तः सपादद्व
गुलविस्तारः॥ तसुभयतोन्याकिविद्धको॥ दैर्घ्यमध्येस्थूलस्यमानांगुलद्वयावेनत्रिविंशति॥ इत्यधममंडपेमध्यमेएकादशा
गुलउछ्रायः॥ पादोन्यअंगुलविस्तारः॥ अंगुलोविलप्रवेशः॥ उत्तमेत्रयोदशांगुलमुछ्रायः॥ सपादद्व्यंगुलविस्तारश्चतुरं
गुलोविलप्रवेशः॥ इदंचपिंगलमतात्स्थूलेनविद्धिनाःकोधोद्वादशशाखास्तुमस्तकेस्थूलेनवांगुलैर्दैर्घ्यैस्तुरीयांशेनविस्त
तिः॥ स्तुवेमध्यमृगस्याकिंचिच्चायक्रया॥ प्रथमतत्समास्यात्द्व्यंगुलरायर्यत्रथस्पाद्दीनोक्तएषामन्नाभेएकद
क्षेजानितोरणानि॥ तस्याप्यभावेशमीदुमजानिवेशनमत्राश्चाश्रिमीनइत्यप्रसक्षमनश्चाधाहिस्त्रात्रेदेवीक्षिप्तदुसंधेयाः॥ म
ध्यस्तंभवतुष्टयोपरिचतुरजाकातिकाष्ठैःद्विवदिगातरंजाष्टकचातायवाष्टाष्टकेनान्ततताकार्या॥ कटैःसर्दिस्त्वतश्च

दा० १५

यादिजयाद्यास्तु मंडपाः स्तुकृत्वातद्द्वारवर्जं सर्वतोमंडपस्याच्छादयः। जयविजयभद्रविश्वरूपसुरूपश्रुवधनस्वधनकाख्यसप्तनाः प
तेषु हस्तास्योद्दिहस्तहद्धितोज्ञातव्याः। पद्ममंडपद्वयं क्रियते तत्र। तत्र प्रथममंडपपरिमितमतः समुत्सेधं ज्यद्धितीयोमंडपः कर्तव्य
इति वाहलु शास्त्रे। एवं यदाधामाग्रेमंडपः क्रियते तदा तद्वामपरिमाणं मतः स्वोत्सेधं ज्यपरतोमंडपो विधेय इति। मात्स्ये मंडपेप
ताकाउक्ताः। लोकेशवर्णाः परितः पताकामध्ये ध्वजः किंकिणीकायुतः स्यात्। इति संग्रहेऽपि सप्तहस्ताः पताकाः स्युः सप्त
मांशेन विस्तृताः लोकपालानुवर्णेन नवमी वह्निनप्रभा। पीतरक्तादिवर्णाश्च पंचहस्ता ध्वजाः स्मृताः। द्विपंचहस्ते दंडे च वं
शजेः संयुतास्तथेति लोकपालवर्णाः इंद्रः पीतोऽग्निः श्यामो वरुणः स्फटिकप्रभः। कुबेरस्तु सुवर्णाभो ह्यग्निश्चापि सुवर्णा
भः। तथैव निर्ऋतिः श्यामो वायुर्धूम्रः प्रशस्यते। ईशानस्तु भवेद्रक्त एवं ध्यायेत्क्रमादिमानिति। गारुडे तु पताकानां प्रको
गंतरमुक्तो पंचहस्ता ध्वजाः कार्या वैपुल्येन द्विहस्तकाः। सप्तहस्ताः पताकाना पंचकानां दंडाः प्रकाशवंशिताः। सिंदूराः कडु
राः कर्बुरा धूम्रा धूसरा मेघसंनिभाः हरिताः पांडुवर्णाश्च शुद्धाः पूर्वादितः क्रमात्। एववर्णाः शुभाः कार्याः पताकाः पाक
शासनेति। अत्र सप्तधस्तरस्वमंडपसाधनं मंडपादिव्यासप्रमाणारज्जुं द्विगुणीकृत्य तामेव प्रयतः पाशाभ्यां सहाष्टधा राम
विभज्य पंचमांशांते कर्षणाय षष्ठांशांते शंकार्थं च चिह्नद्वयं कृत्वा मंडपादेः प्राचीं प्रचसाधयेदशंको राजन्यकर्षणेन वि १५

रुद्दक्षिणत आकृष्य शंकुं विद्धे शंकुं निखाय ततः कर्षणचिह्नमुत्तरतयोः शंको राजन्य कर्षणचिह्नं दक्षिणत आकृष्य शंकुं निख
यततः कर्षणचिह्नमुत्तरत आकृष्य शंकुविद्धे शंकुं निखाय ततः संहत्य शंकोः पाशांता वा सज्य पूर्ववद्दक्षिणान्तरयोः कोण
योः कर्षणचिह्नं आकृष्य शंकुद्वयं निहन्यात्। ततः ईशानाग्नेयादिशंकुषु आरक्षिणेन रज्जुवेष्टनात् मंडपादिचतुरस्रक्षेत्रं सिद्धं
भवति। मध्यवेदीसाधनं। मंडपस्य सर्वं प्रागायतं दक्षिणोत्तरायतं च त्रेधा विभागो मंडपः संपद्यते। मध्यमेन च विधेया। मात्स्ये द्वारेषु
कुंभद्वयमत्र कार्यं स्रग्धूपधूपावरत्नयुक्तं मिति। मदनरत्ने गंधपुष्पाक्षताद्यैः तान्कुंभांस्तु निवेशयेत्। अवधर्मकालि
चविघ्नेशास्तेषु पूजयेत्। मंडपस्य तु कोणेषु कलशचक्रमाहरमी। अमृतो दुर्जयश्चैव सिद्धार्थो मंगलस्तथा। पूर्वादारभ्य
कुंभेषु शक्रादीस्तु मंत्रे जमेः। मंत्रमंत्रः। इति मंडपनिरूपणं। अथ कुंडानि। तत्र भविष्यत्पुराणे। वेदीपार्श्वतरं स्पृक्षाद्यु
डानि नवपंचवा वेदास्त्राण्येवतानि सर्वत्तैलान्यथवा क्वाचित्। आम्नायरक्ष्मेकुंडानि चतस्राणि हस्तमाना कृतीनि वा
नवधा चार्धवैकं वा कर्तव्यं लक्षणान्वितं। नवकुंडविधाने तु दिक्षु कुंडाष्टकं स्थितं। नवमं कार्यं कुंडं पूर्वेशानदिगंतरे वि
धानेऽपि च कुंडानामीशाने पंचमं भवेत्। अत्र चतुः कुंडीपक्षो खाता नाप्तीत्युक्तं हेमाद्रौ। नारदीये यत्र यत्र परिश्रुतं कुंडच
तुष्कं तत्र कर्मणि। वेदास्त्रमर्द्धचंद्रं च हस्तं षडम्निभं तथा। पीठवद्वृत्यं कुंडं हस्तप्रमाणगर्तकां। कुर्यात्कुंडानि चत्वारि प्राच्या

या॰ १६ दिग्वुविचक्षणाः॥ कुंडवेधंतुतंचैवक्रयास्कात्संमितंताविंशांगुलंप्रकर्तव्यंचतंकुंड्योष्ठोः॥ मृत्तंतंतयेवेदिभिरंगुलैः॥ हस्तमात्राणि
कुंडानिचतुरस्राणिसर्वतः॥ इतिसर्वतारिष्टुकाम्यताद्दयाल्लिसचतुरस्राणांश्रृभोमौगोमगाक्तिानिचंद्राईमारणेयाम्पत्रिकोण
हूपनेकृत्यौवाकरणपाश्चातिकेहूवंचंडस्पुच्चाटनेनिले॥ उदीच्यांयोष्टिकेयस्मरोश्रामध्यास्त्रिमुक्तिदाशयनहृदातिलकोविश्राणं
चतुरस्रंस्याद्गंजांवर्तुलमिष्यते॥ वेषुपानामर्द्धचंद्रांपेषद्रागणअमलमीरितांचतुरस्रंचसर्वेषांकोचिदिर्छतितात्रिकाः॥ चतुरस्र
साधनंतत्पडघसाधनाविस्मरउक्ता॥ तत्रैकस्मिन्हस्तेचतुर्विंशत्यंगुलानिव्यासः॥ हृष्टाख्यत्रिंशदंगुलानिसप्तयवाः॥ च
तस्रोयूकाः॥ द्वेलिक्षे॥ त्रिधृकचत्वारिंशदंगुलानिचत्वारोयवाः॥ चत्वारोयवाः चतस्रोयूकाः॥ चतस्रोलिक्षाः॥ चतुर्थेष्ठाच
त्वारिंशदंगुलानि॥ येचतुस्त्रिपंचाशदंगुलानियचयवाः॥ द्वयूकेपंचलिक्षाः॥ षट्हस्तेषट्पंचाशदंगुलानि॥ षट्यवाः॥ द्वयूकेचत
स्रोलिक्षाः॥ सप्तहस्तेत्रिषष्ठ्यंगुलानियवत्रयसप्तयूकाः सप्तलिक्षाः॥ अष्टहस्तेसप्तषष्ट्यंगुलानि॥ सप्तयवाः॥ लिक्षाश्चतस्रः॥ न
वहस्तेसप्तत्यंगुलानि॥ दशहस्तेपंचसप्तत्यंगुलानि॥ षड्यवाः॥ यूकाश्चतस्रः॥ लिक्षाश्चतस्रः॥ एवंषोडशहस्तेषण्णवत्यंगुलानि॥ अ
थयोनिकुंडं॥ इष्टचतुरस्रव्यासंचतुर्विंशतिधाविभज्यसमपार्श्वेः पंचभिर्भागैः मध्यहस्तवृत्ताच्याविवर्ध्यचतुरस्रमध्येभागद्वयहस्त एम १६
त्र्यातजातोपरितनाख्यचतुरस्रयोःकोणस्त्रयद्वयातजातमध्यारतत्कोणात्स्त्रार्द्धमानेनेष्टचतुरस्रोर्ध्वकुरस्त्वरद्धिक्षेण

तात्प्राक्तत्र्यपाश्चिमांतंयावत्हस्तार्द्धं॥ एवमेवोत्तराल्पचतुरस्रेपिइष्टचतुरस्रोपिइष्टचतुरस्रोद्गतात्प्राक्त्र्यपाश्चिमांतपरि
स्वाम्यहस्तार्द्धद्वयरेखयोःकोटितोवर्द्धितप्रावृत्तपातमावत्स्त्र्यद्धयपातपरितिकुंडं॥ अत्रोपयोगि॥ प्रागिद्गात्स्पहस्त
नवःसप्तस्थांगुलानि॥ १॥ एकोयवः॥ एकायूका॥ लिक्षापंच॥ मूलइष्टचतुरस्रमध्यास्थाहस्तचतुर्विंशत्यंगुलंउपरि
तनान्यस्यत्रापिघ्नःसैवात्रपत्रद्वादशांगुलानिहस्तार्द्धव्यासार्द्धंयास्तुअंगुलानिअष्टौ॥ यवाश्चत्वारः॥ ४॥ इतिषोनिपद्मस्तु
ष्टद्व्यंगुलानिएकहस्तेपंचांगुलानिएकोयवएकायूकाद्वेपंचलिक्षाः॥ द्विहस्तेसप्तांगुलानिद्वौयवौद्वेयूकेएकालिक्षा॥ त्रिहस्ते
ष्टावंगुलानि॥ १॥ सप्तयवाः तिस्रोयूकाः॥ चतुर्हस्तेदशांगुलानिचत्वारोयवाः तिस्रोयूकाः द्वेलिक्षे॥ पंचहस्तेएकादश॥ य
वचतुष्टयमेकोयूका॥ षड्हस्तेद्वादशांगुलानिचत्वारोयवाः सप्तयूकाः तिस्रोलिक्षाः॥ सप्तहस्तेत्रयोदशांगुलानिपंचयवाः॥
॥ अष्टहस्तेचतुर्दशांगुलानि॥ यवचतुष्टयंयूकाश्चतस्रः॥ द्वेलिक्षे॥ नवहस्तेपंचदशांगुलानियवत्रयंएकायूकाचतुष्टयंसप्तलिक्षाः॥
दशहस्तेषोडशांगुलानिद्वौयवौतिस्रोयूकाःतिस्रोलिक्षाः॥ एवंषोडशहस्तेविंशत्यंगुलानियवचतुष्टयंपंचयूकाः च
तस्रोलिक्षाः॥ एवमन्यदिष्टचतुरस्रकेत्रमध्येरेखाद्वयेनवत्स्यधिकेषुतंमध्यान्हृत्वाष्टत्रिंशदंशात्मध्यहस्तवृत्ताद्व्याएको
नविंशदंशेऽवगमयतः श्रोणीसवर्द्ध्यसद्यादिश्रोणीचतुर्थांशकर्कटेनहस्तेनवायाधिश्चिमभागेहस्तार्द्धद्वयंप्राङ्मुखश्रोणि

दा० ८ स्तत्र लग्नं विलिख्य तत्रार्द्धद्व्यंवाह्यप्रांतयोर्वर्द्धितभाकृत्वाचिह्नं यावत् तत्र चक्रपेन योन्याकारं कार्यमित्याह। तत्फलं संवादे पिविल्व
पत्रादयुक्तं। इदं चोदग्गणकार्यं तत्र मध्यरेखायां पूर्वभागशङ्कुद्वादशी व्याकृताया भवति इदमुदग्र्हतमस्तनरत्ने। योन्याख्यं कुण्डं त्र्या
ग्नेय्यामुत्तरस्यामुखमिति ॥ अथार्द्धचन्द्रं अकाम्यके। चतुरस्रे यद्दैर्घ्यं तत्पञ्चदशधा तत्र दशांशो मध्यमत्स्यांशमानेन कुण्डखण्डद्वयं तस्य
मात। अथपद्मः ॥ इष्टप्रमाणं चतुरस्रमध्यसूत्रेण वध्वाविभज्याधीतिभागोयस्मिन् त्र्यंशं चिह्नं द्वयं तत्रोपरिचिह्नं तिर्यक् दक्षिणो
त्तरसूत्रं दलायीरिचिह्नाद्धनुर्द्वयावृत्तेन तत्र एककर्णेन वा तत्र माहृत्वा द्वेज्या सप्तशतकोटिकमष्टचक्रं कुण्डं कुर्यादिति। अर्द्धदोर्व्या
व्यासाद्धं गुलानि एकस्मिन् त्रिकोणे विंशत्यंगुलानि एकोयवः द्वयूकेषट्लिक्षाः। चतुर्षु अष्टात्रिंशदंगुलानि द्वौ यवौ तिस्रो यूका
द्वे लिक्षे। पंचसु द्विचत्वारिंशदंगुलानि सप्तयवाः यूकाश्चतस्रः तिस्रो लिक्षाः। षट्सु षट्चत्वारिंशदंगुलानि सप्तयवाः द्वे यूके सप्त
यवाः द्वे यूके। सप्तसु पंचाशदंगुलानि पंचयवाः द्वे यूके चतस्रो लिक्षाः ॥ अष्टसु पंचाशदंगुलानि एकोयवः द्वे यूके तिस्रो लि
क्षाः। नवसु सप्तपंचाशदंगुलानि चत्वारो यवाः। दशसु षष्ट्यंगुलानि चत्वारो यवाः। एवं षोडशसु पञ्चसप्तत्यंगुलानि पंचयवाः। अ
त्रापि मेलग्नचतुरशीत्यधिकत्रिंशता विभक्तः सैष्टक्षेत्रव्यासस्यैकोंशो अधिकः स्वचतुरस्रे तत्समाद्व्यवमितः। एवं दिहस्तादिष्वपूह्य राम
। इदं चोदग्गणकार्यं तदुक्तं मस्तनरत्ने उदग्गायत्वचोदग्मध्यरेखापानवध्वाविभागेन संयाद्यनीयमिति। पञ्चशारदातिलके। चतुरस्रीक ८

नैकेत्रद्गयाभाविभजेद्धुधः एकमेकात्यजेदंशं अथ कर्णार्द्धचतंत्रवितान्यात्स्वत्रंपातत्माजातस्त्रामपेन्नतः। अर्द्धचन्द्रनिभं कुण्डं रम्यं णीयमि
रंभवेदिति। तत्र भूयान्द्व्याक्षेत्रफलाविसंवादः। काम्यिके। नैत्यने ॥ अथत्रिकोणं ॥ इष्टं चतुरस्रं मध्यसूत्रं तस्यं चतुर्विंशतिरंशाः। तत्र
स्त्रत्रंशाख्यां। अष्टमांशोनेकांशसहितानु सार्द्धं सप्तांशान् श्रोणिचयाम्योः। अत्यैकसपादं नृषडंशान्तवर्ध्यं वर्धितरेण पत
यार्वर्द्धितभागस्तुत्रातयावत्तत्र चद्ये तत्समभुजं भवति। यथा शारदातिलके। वृत्तद्धमिति तत्क्षेत्रे अस्येषु भयपाश्वयोः। ए
केकमंशतन्मानाद्यतोलांछयेत्ततः। सूत्रद्वयं बुधः कुर्यात् त्र्यस्रं कुण्डं मनोरममिति इदं त्वाकिंचित्फलं व्यभिचारिस्तत्तोस्मानिरधिक
मधिकं। गमनंतेत्र मध्यसूत्रेद्वयशाभिरंशः संवर्ध्यते त्रैकोण्याः स्वाष्टमांशोनः श्रोणिमूत्रस्यापतः। पंचपंचाशद्धिरिति तत्र
विषमभुजत्वाद्धयेस्त। इदं चानिक्तेताभागत्रयार्द्धामयोनिस्त्रसमभुजाः। एकस्मिन् त्र्यंशे त्रिणादंगुलानि चत्वारो यवाः। द्वयोरेको यवा
शदंगुलानि पंचयवाः। त्रिषु त्रिषष्ट्यंगु० एकोयवः। चतुर्षु त्रिसप्तत्यंगुलानि पंचसु एकाशीत्यंगुलानि चयवाः। षट्सु एकोनन
वत्यंगु० त्रयो यवाः। सप्तसु चतुर्नवत्यंगुलानि चत्वारो यवाः। अष्टसु अष्टोत्तरशतांगु० एकोयवः। नवसु नवाधिकशतांगुलानि
० यवत्रयं। दशसु पंचदशाधिकशतांगुलानि पंचयवाः ॥ अथवृत्तं ॥ इष्टचतुरस्रव्यासस्यैकोनषोडशांशाधिकव्यासार्द्धमितेन कर्क
टेन सूत्रेण वा कृतं मण्डलं वृत्तकुण्डं भागत्रयार्द्धमयोनिस्तु तीव्याद्व्यासार्द्धांगुलानि। एकस्मिंस्त्रयोदशांगुलानि य

रा॰ वचतुष्टयं द्वयोरेकोनविंशत्यंगुलानि। एकोयवः। त्रिचतुष्पोर्विंशत्यंगुलानि यवचतुष्टयं चतुर्षु सप्तविंशत्यंगुला॰ एकोयवः पंचसु
१८ त्रिंशदंगुलानि। द्वौ यवौ। षट्सु त्रयस्त्रिंशदंगुलानि एको यवः सप्तसु पंचत्रिंशदंगुलानि सप्तयवाः अष्टसु अष्टत्रिंशदंगुलानि।
द्वौ यवौ। नवसु चत्वारिंशदंगुलानि षट्यवाः दशसु द्विचत्वारिंशदंगुलानि सप्तयवाः॥ अथ षडस्रे॥ इष्टचतुरस्रमध्यसूत्रस्य चतुर्विं
शतिरंशान्कृत्वा तत्स्त्र्यंशं त्रिभिरंशैः आद्यावध्यतस्तत्रैकोशः स्वाष्टमांशोनः तावद्युती व्यासवर्धिते दक्षिणोत्तरं कृत्वा तावत्येव कर्ण
टेनोद्दीधीमारभ्य षट्सु स्थानेषु अंकयेदिति। अत्रैकहस्ते तावत्स्वफलं मध्ये दीर्घचतुरस्रात् दीर्घभुजः पंचविंशत्यंगुलानि। ष
ड्यवाश्च। एवमन्योपि अल्पभुजस्तु चतुर्दशांगुलानि सप्तयवाः सप्तयूकाश्च। तत्र फलं पंचाशीत्यधिकानि शतत्रयमंगुलानि
सप्तयवाः॥ अथ षडस्रे॥ इष्टचतुरस्रमध्यसूत्रस्य चतुर्विंशतिरंशान्कृत्वा तत्स्त्र्यंशं त्रिभिरंशैः आद्यावध्यतस्तत्रैकोश
ः स्वाष्टमांशेन तावद्युती व्यासवर्धिते दक्षिणोत्तरं कृत्वा तावत्येव कर्णे टेनोद्दीधीमारभ्य षट्सु स्थानेषु अंकयेदिति। अत्रैक
हस्ते तावत्स्वफलं मध्ये दीर्घचतुरस्रात् दीर्घभुजः पंचविंशत्यंगुलानि। षड्यवाश्च। एवमन्योपि। अल्पभुजस्तु चतुर्दशांगुला
नि सप्तयवाः सप्तयूकाश्च। तत्र फलं पंचाशीत्यधिकानि शतत्रयमंगुलानि। चतुरस्रदीर्घभुजं संलग्नमल्पभुजं एवं यूः। राम
लवस्तु इन्द्रचतुर्थांशः। सप्तांगुलानि। त्रयो यवाः पंचयूकाश्च इति। तत्फलं पंचनवत्यंगुलानि चत्वारो यवाश्च। अपरत्र स्थल १८

प्येकांफलत्रयप्रयोगे पंचदशभिः षट्सप्ततिश्चापन्तु विद्युन्मूलिनः तिमिर्वक्तुमि। फलं सर्वाधापि अल्पद्वयप्रयोगेन बहिर्निर्गता स्त्रिकोण
ष्ठस्तम्भकोनतस्युक्तं। यतः सर्वायाः स्वयोगेन द्वादशांशस्तु ताद्दशबाहुजतापत्रे। बहिस्तत्र वास्तानागतागाः इति चेत् तथा। पिवक्राभुज
जतायां मानाभावः। चतुरस्रमस्रादावपि फलं सर्वाग्रेनकरा च तत्र यथा पत्रेष्वाप्तेनरामाधुक्तं मध्यस्थमपि अनुक्तं॥ षडस्रेभुजा
गुलानि एकहस्तादिक्रमेण दशहस्तपर्यंतं। चतुर्दशांगु॰ सप्तय॰ एकविंशत्यंगु॰। पंचविंशत्यंगु॰ षट्य॰। एकोनत्रिंशदंगु
॰ षट्य॰। त्रयस्त्रिंशदंगु॰ द्वौ यवौ। षट्त्रिंशदंगु॰ षट्चतुष्कं। एकोनचत्वारिंशदंगु॰ य॰ त्रय। द्विचत्वारिंशदंगु॰ एको य॰ चतुश्च
त्वारिंशदंगु॰ पंचय॰॥ सप्तचत्वारिंशदंगुएको यः॥ अथ पद्मे॥ इष्टचतुरस्रमध्यसूत्रस्य चतुर्विंशतिरंशाः। तत्र द्वादशभिरंशैरेक
वृत्तं कृत्वा तदुपरि साद्धान्तृतीनिशाङ्कसवर्ध्मायकं कृत्वा तत्र दिक्षु विदिक्षु विदिक्षु तदंतरालेषु च षोडशस्थानेषु पास्फालयेत् ततस्तद्
वृत्तरेखा आकृष्य मत्स्यान् स्फोटितमत्स्या स्वस्वत्रयं त्रिकोणाकारेण स्फोलयेत् तदंतरालेन मत्स्यमध्यसूत्रं बहिर्वृत्तरेखागतम
स्थापयेत्॥ तद्वेकहस्ते अष्टमांशतया मध्यैकपित्वा द्वादशमितकर्कस्फोटिम कामध्यांके परावहदान्यका मत्स्यसंस्था अथ त्रिकोण
मध्ये भ्रमणादेकमत्स्यबहिर्वृत्तरेखागतत्रिकोणांतान्तरमादेव च हस्ताकात्रिकोणाद्बहिः परं त्यक्त्वा तत्मत्स्यात्रिकोण
द्वहिः स्यरेत्त्वा अर्द्धज्याकमपरमिति संलग्नकोटिकमपर्यवेषभावेन धनुर्द्धय

शा० कार्यास्येवमप्रहस्ते पिकलाहस्तद्वयमाजनिवक्काथ्यंपमदलवतुयत्रभवति।एवमन्यान्यपि विहात्वाइच्छ्युडस्तहस्तेनकल्पितव्यापि
१९ शामध्येशमध्येत्रिभिः शैर्व्यासार्द्धेनमध्येतद्दहि स्वषड्शव्यासार्द्धेनेतिहस्तेनकार्य।तद्धस्तेविस्तारेतिहस्तेनेत्याता।तद्व्यासेनएकाहस्ते
चतुर्थमहस्तव्यासार्द्धेपंचदशांगुलानि।१५।पंचयवाः ५ तिस्रोयूकाः ३१ तिस्रोलिक्षाः ३ द्वेवालाग्रे २ द्विहस्ते।विंशत्यंगुला
नि।१०।त्रयोयवाः ३ तिस्रोयूकाः ३ एकालिक्षा १ षड्वालाग्राणि ६ त्रिहस्ते सप्तविंशत्यंगुलानि २७ एकोयवः १ द्वेवालाग्रे
२ चतुर्हस्ते एकत्रिंशदंगुलानि ३१ द्वौयवौ २ षड्यूकाः ६ षड्वालाग्राणि ६।स्तेपंचत्रिंशदंगुलानि ३५।०।तिस्रोयूकाः ३
षड्लिक्षाः ६ पंचवालाग्राणि ५ षड्हस्ते अष्टत्रिंशदंगुलानि ३८ यवद्वयं २ एकायूका १ द्वेवालाग्रे २ सप्तहस्ते एकचत्वारिंशदंगु
लानि ४१ यवत्रयं ३ सप्तयूकाः ७ अष्टहस्तेचतुःश्चत्वारिंशदंगुलानिषष्ठ्वौयवौ २ यूकात्रयं ३ षड्लिक्षाः ६ नवहस्तेसप्तच
त्वारिंशदंगुलानि ४७।०।द्वेयूके २ नवलिक्षाः ९ दशहस्तेएकोनपंचाशदंगुलानि ४९ चत्वारोयवाः ४ इति।अथहृदयफल
ककरणेहस्तसप्ततिरंगुलानि ७२ यत्रायवकृतायांतताबल्पवश्यस्तमपततावमेवत्येवसंग्रह्यतेइतिगाणितेत्रफलमविहा
अष्टानामपिपत्राणांक्षेत्रफलमंगुलानायदः सप्तत्यधिकायंचशती ५७६ अथाथास्त इष्टवत्तस्यचतुर्विंशतिभागाः रा०
तत्राद्याभ्यांभागाभ्यांएकभागचतुर्थांशाधिकाभ्यांमध्यमस्तत्रमवद्धीयभ्यांहृध्यंतश्चतककर्टेनहस्तेनकोलेशानपूर्वीतराजमाय १९

म्यैकादशांशैर्मितेनहस्तेनाणहस्तानेघाकितेषुस्तापुभवति।अथयवेकादशांशाः स्वाष्टमांशोनः कार्यः अत्रैकहस्ताद्रावुपय
त्रिःअथसप्तचतुरस्रतहृअंगुलानंतु।विंशत्यंगुलानिएकोयवोयूकाचयत्रचतुरस्रचतुर्भागेयुचत्वारिंशत्स्थिताणितद्गुणाद्वयाद्वृद्वी
ज्ञोकस्तन्मितावेवंचाहृ।ध्रुवो।नवानांहृचत्वार्यंगुलानिएकोयवोद्वेयूकेइतितन्नचतुरस्रफलंतत्वारिंशतानिसप्तचांगुलानिपवाश्च
सप्त ४०।७।पृथकंमूलफलाद्दिचत्वायंगुलानि ४१ अस्मत्चतुष्टयफलं षष्टयधिकशतं १६०।पद्मान्तेलष्टास्तविषयमवज्ञांगुल
लातषोडशस्तातापत्रेश्चायेह्मितिदिक्।अथात्रिभुजांगुलीनिएकस्मिन्दशांगुलानिसप्तयवाः द्वयोः पंचदशांगुलानि
त्रयोयवाः त्रिषुष्टादशांगुलानिसप्तयवाः चतुर्षुएकविंशत्यंगुलानिसप्तयवाः।पंचस्वचतुर्विंशत्यंगुलानिषट्त्रयं।षट्सुषड्विं
शत्यंगुलानिषट्यवाः सप्तस्वष्टाविंशत्यंगुलानिसप्तयवाः।अष्टस्वत्रिंशदंगुलानिसप्तयवाः।नवस्तहृ।त्रिंशदंगुलानिष
ड्यवाः दशास्तचत्वारित्रिंशदंगुलानिपवचतुष्टयं।षोडशास्वत्रिचत्वारिंशदंगुलानिपंचयवाः।अथचतुर्विंशांशान।एकस्मि
न्एकांगुलंद्वयोरेकांगुलंत्रयोयवाः त्रिषुएकांगुलंषड्यवाः।चतुर्षुअंगुलद्वयं।पंचस्वंगुलंयवद्वयं।षट्सुअंगुलद्वयंयवत्रय
सप्तस्वंगुलद्वयंपंचयवाः।अष्टस्वंगुलद्वयंष १० डयवाः।नवस्वंगुलत्रयंदशस्वंगुलत्रयमेकोयवः।षोडशस्वचत्वार्यंगुलानि।
एकस्मिन्नवडंगु०द्वयोरष्टांगु०चत्वारोयवाः त्रिषुदशांगुलानियवत्रयं।यूकाश्चतस्रः।चतुर्षुद्वादशांगुलानियवचतुष्टयंविंश

कुं०
१०
गुलानित्रयोयवाः यूकाश्चतस्रः चषट्स्वचतुर्दशांगुलानि षड्यवाः सप्तस्वपंचदशांगुलानि सप्तयवाः अष्टस्वषोडशांगुलानि त्रयोस
प्तयवाः चतस्रो यूकाः नवस्वष्टादशांगुलानि दशस्वष्टादशांगुलानि सप्तयवाः अष्टस्वषोडशांगुलानि सप्तयवाः चतस्रो यूकाः न
वस्वष्टादशांगुलानि दशस्वष्टादशांगुलानि सप्तयवाः अष्टस्वषोडशांगुलानि सप्तयवाः चतस्रो यूकाः नवस्वष्टादशांगुलानि स्व
स्वाष्टादशांगुलानि सप्तयवाः षट् यूकाः षोडशास्वचतुर्विंशत्यंगुलानि ॥ अथाष्टमांशः ॥ एकस्मिन्नंगुलत्रयं द्वयोश्चत्वार्यंगुलानि
द्वौ यवौ ॥ त्रिषु पंचांगुलानि द्वौ यवौ ॥ चतुर्षु षडंगुलानि पंचसु षडंगुलानि षड्यवाः षट्सु सप्तांगुलानि सप्तसु त्रय ॥ सप्तस्वष्टांगु०
यवचतुष्कं नवसु नवांगुलानि दशसु नवांगुलानि चत्वारो यवाः षोडशासु द्वादशांगुलानि ॥ अथ षष्ठांशः ॥ चतुर्ष्वष्टांगुलानि पंचस्व
ष्टांगुलानि पंचस्वष्टांगुलानि पंचस्वष्टांगुलानि ॥ अथ षष्ठांशः ॥ चतुर्ष्वष्टांगुलानि पंचस्वष्टांगुलानि पंच यवाः तिस्रो यूकाः त्रिषु
षडंगुलानि सप्तयवाः चतस्रो यूकाः चतुर्ष्वष्टांगुलानि पंचस्वष्टांगुलानि सप्तयवाः पंच यूकाः षट्सु नवांगुलानि षड्यवाः च
तस्रो यूकाः सप्तसु दशांगुलानि चत्वारो यवाः पंच यूकाः अष्टस्वेकादशांगु० द्वौ यवौ चतस्रो यूकाः नवसु द्वादशांगुलानि दशसु द्वाद
शांगुलानि पंच यवाः षोडशासु षोडशांगुलानि ॥ द्वादशांशः ॥ एकस्मिन्नंगुलद्वयं द्वयोर्द्व्यंगुले सप्त यवाः त्रिष्वंगुलत्रयं पंच
द्वयं चतुर्षु चत्वार्यंगुलानि पंचसु चत्वार्यंगुलानि चत्वारो यवाः षट्सु चत्वार्यंगुलानि सप्त यवाः सप्तसु पंचांगुला० द्वौ राम
१०
यवौ अष्टसु पंचांगुलानि पंच यवाः नवसु षडंगुलानि दशसु षडंगुलानि ॥ स्थापने सर्वकुंडानां ध्वजाद्याः सर्वसिद्धिदा इत्युक्तत्वात्सर्वे
षु चैतेषु प्रोक्तमानादर्द्धांगुलयवप्रान्ते न्यूनमतिरिक्तं वा हित्वा ध्वजाद्याः साधनीयाः विस्तारात्सारदैर्घ्यगुणितेष्वेव विभक्ते यद्येकः परिशि
ष्यते तदा ध्वजाय इति तदुक्तं धूम्रो ध्वांक्षो सिंहः श्वा सौरभेयः खरो गजः ध्वांक्षश्चेति क्रमेणैते तदायाष्टक मुदाहृतमिति भविष्यपुरा
णे मुनिमानं शताद्र्धं तु शतं चारत्निमात्रकं सहस्रे तत्र हस्तं स्यात्कुर्यात्कुंडं करात्मकं द्विहस्तमयुते तत्स्याल्लक्षहोमे चतुःकरं अ
ष्टहस्तात्मकं कुंडं कोटिहोमे प्रयुना धनकामिति यत्नुशारदातिलके एकहस्तामितं कुंडमेकलक्षे विधीयते लक्षाणां दशके कुंडं धा
वत्कावद्धस्तेन वर्द्धयेत् दशहस्तमितं कुंडं कोटिहोमे प्रविशस्यते इति यत्तु स्वादे कोटिहोमे चतुर्हस्तं चतुरस्रं प्रमेतत् योनिवक्त्रा
द्वयोनिवक्त्र स्यापि तत्तस्या कुत्रिमेखलामिति चलक्षादिहोमेषु कहस्तादि कुंडलानि मानं कोटिहोमे दशहस्तस्य तथा चि
तश्च धारादिविरदा हिस्थूलद्रव्यविषय घृतादिकं प्रदाहिद्रव्यविषयं चक्ष्यं ॥ अथ खातं ॥ मोहचूडामणौ ॥ चतुर्विंशतिभागस्य मु
ष्टिपरिकल्प्य चतुर्विंशांगुलहस्तं कुंडानां परिकल्पयते हस्तमात्रं खनेत्रिर्यगूर्ध्वमेव च लया सह पिंगलमते खातादेकांगुल
लस्का प्रमेखलानां स्थितिर्भवेत् तथा सर्वेषामेव कुंडानामेकावाति तत्र एक्वा कुंडलक्ष्माविहस्तौ कंठांगुलाद्विहि कार्या मेख
लेकाषडंगुलेति चतुस्त्र्यंगुला वापितिस्रः सर्वत्र शोभना इति मेखलान्त्रितयं कार्यं कोणाशामयंगुलैरिति कोणाश्च

रा०
२१
त्वारः।रामास्त्रयः।यमौद्वौ।चतुर्विंशत्यंगुलत्वं चविस्तारे उच्चतायां चाष्टतएवशारदातिलके।मेखलामानंप्रोक्तंपविस्तारोत्सेध
तोद्वेयामेखलाः सर्वतोबुधैरिति।रामरुद्रोतिद्व्यंगाभिर्धंगुष्टंवा।विस्तारस्तुचतुर्विंशत्यंगुलइत्युक्तं।अथयोनिः तत्रस्वा
यमुखेमेखलामध्यतोयोनिः कुंडार्द्धाग्रेशविस्तृता।अंगुष्टमानोष्टकंठाकार्याश्वत्थदलाकृतिः।कुंडार्द्धदीर्घाग्रेशविस्तृता
मूलेष्टांशपत्रदलवत्कुंचिता अंगुष्टमानोष्टकंठायस्याः साअंगुष्टमानोष्टकंडमग्रभ्रावविष्टपान्ययकुंठायोनिमेखलात्पके
।तथाचवस्तुविविष्ठितायोनिःकार्येत्यर्थः।मेखलातउच्चाभागाड्यत्यपरेत्रैलोक्यसारे।दैर्ध्याद्द्दिर्यांगुलायानि।अंशेनाविस्तार
द्वाएकांगुलाच्छिन्नमातउग्रविष्टभ्यतरेतथा।कुंभद्वयसमायुक्तायाश्वत्थदलवन्मता।अंगुष्टमेखलायुक्तामध्येतांडयद्वतिक्षणोति
।अंशेनायोनिर्दैर्ध्यात्मध्याष्टांगुलोतिपावत।कुंभद्वयेनद्वंद्वाद्दद्वयाकारोगाम्रूलंदेशेसमायुक्ता।शारदातिलके।स्वलादारभ्यन
लस्याद्योन्यामध्येसंरक्षकमिति।प्रागग्निपश्चिमकुंडानांयाम्याकोयानिष्ट्रष्ट्रवी।पूर्वाभिमुखाःस्युताःशेषायथाशोभासमधि
ता।त्रैलोक्यसारेनवमध्यापिकुंडस्ययोनिर्द्दक्षस्लेस्थितेति।शारदायांयोनिकुंडेयोनिकुंडेयोनिमब्जकुंडनाभिंचवर्जय
दिति।सिद्धांतशेखरेपियोनौयोनिःनकुर्वीतेति।शारदातिलके।कुंडानांकल्पयेदंतर्नाभिमंबुजसन्निभां।तत्रतुकुंडान्नाभि राम
हृयांवामानमस्यानिगद्यते।स्थूध्वरत्नैकहस्तानांनाभिरत्नेधतामता।नेत्रवेदांगुलोच्चेतांकुंडेषन्नेषुवर्द्धयेत्।पवद्य २१

नैमेगैवनाभिष्ठयगुदरखीरितिनेत्रवेदांगुलोपिता उच्चतायांत्र्यंगुलानांविस्ताराग्वामयोरवतुरगुलेत्यर्थः।द्विविहस्तादिकुंडेषुद्धिद्वि
वर्द्धिस्तुविस्तारायामयोः।पृष्टांशाविस्तारायराउच्चतायांद्वादशांशपदेति।रामारुद्रः।शारदातिलके।एकमेवभवेत्कुंडेशान्यांदिशिवा
ध्वदेतिविश्वकर्मा।सर्वताधिकेमवेद्गाहीनेधनक्षयः।वक्त्रेकुंडेतुसंतापोमरणंछिन्नमेखले।मेखलाहितेशोकोभ्य
धिकेवित्तसंक्षयः।भार्याविनाशनप्रोक्तंकुंडंयोन्याविनाकृतं।अपत्यध्वंसनंप्रोक्तंकुंडंयत्कंठवर्जितमिति।सिद्धांतशेखरेमा
नहीनेमहाव्याधिकेशत्रुवर्द्धनं।योनिहीनेतुपत्नीरोगाकंठः।कंठवर्जितात्ननेवृस्थंडिलवापिकुर्वीतस्वसिद्धसिद्धये।ते:सितैः।ह
स्तमात्रंप्रविस्तारंस्तुसमं अंगुलोन्नतं।यथातरोपि।नित्यनैमित्तिकहोमंस्थंडिलेवासमाचरेत्।हस्तमात्रेणतत्कुर्याद्वालुका
भिःसुशोभनं।अंगुलोत्सेधसंयुक्तंचतुरस्रंसमंततः इति इति श्रीशंकरभट्टात्मजभट्टनीलकंठकृतःकुंडमंडपनिर्णय
:॥अथषोडशास्रचक्रं॥तत्रगुरुर्वेदीमध्येविहस्तव्यासचतुरस्रंप्रसाध्यप्राग्यपरंदक्षिणोत्तरंनवनवरेखाभिश्चतुःष
ष्टिकंकुर्यात्।तत्रकोष्ठानिमध्यकानिवांगुलानिसंपद्यते।ततोवहिस्त्यपंक्तिषुचतुर्दिक्षुमध्यकोष्ठानिचत्वारिचत्वारिमा
र्जितानितदुपर्युपरिपंक्तिषुपार्श्वयोस्त्रयस्त्रयंपंक्त्यामिति।दिशिमध्यकोष्ठद्वयद्वयंमार्जयेत्तेनचतुर्दिक्षुषट्कोष्ठानि
चत्वारिद्वाराणिसिद्धानि।ततोमध्येस्थितषोडशकोष्ठानिमार्जयेत्।ततोवाह्येएकैककोणकोष्ठंविहायकोणकोष्ठ

रा० कस्यां तासु चतुर्वर्णान्यवशिष्टानि भाजयेत्। तथा च मध्ये चतुरस्रपीठस्य पादाः सिध्यंति। ततो मध्ये चत्वारि वृत्तानि कुर्यात्
११ तत्राद्ये चत्वार्यंगुलानि व्यासः। द्वितीये षोडश तृतीये पंचविंशतिः। चतुर्थे षट्त्रिंशतिरिति। तत्र चतुरंगुलं वृत्तं कर्णिकारूपं पीतर
जसा पूरयित्वा कर्णिकावधि रेखां सितेन रजसा निर्माय तद्बहिर्द्व्यंगुलात्मके वृत्ते पीतरक्तासितरजोभिः संपादितमूलमध्या
ग्राणि संपाद्य तत्केसरावधि रेखां सितेन रजसांगुलोन्नतां संपाद्य चतुर्विंशत्यंगुलात्मके तद्बहिर्वृत्ते सितरजसा अष्टौ दलाष्टौ
पत्राणि रक्ताग्राणि रक्तान्याग्रेषु कुर्यात्। ततो दलाग्ररेखां सितेन रजसा विधाय दलान्तरालानि कोणानि कृष्णेन रजसा पूरयित्वा तद्बहिरेका
गुला नवांगुलहृद्वृत्ते रेखां सितेन रजसा संपाद्य दद्यात्। ततः परितो दलाग्रतस्ततः विदिक्षु षोडशधा विभज्य प्रतिभागं पत्र
कारं कृष्णामयीतारुणश्वेतरजोभिः कल्पयित्वा तदंतरं यथाशोभं रजोभिः पूरयित्वा तद्बहिः सितपीतारुणश्यामहरि
ताः पंच रेखा लिखेत्। तद्बहिः पीठं कोणेषु चतुरस्रं यथाशोभं रजोभिः संलक्ष्य पीठावधि रेखां सितेन रजसा चतुरस्रां स्वपत
हारद्वाराणि पूर्वादितः पीतश्यामश्वेतहरितरजोभिः पूरयेत्। अग्न्यादिकोणेषु कोष्ठपत्राहितं हरितश्यामधवलैः पूरयेत्। अ
ग्न्यादि चतुष्पथकोष्ठात्मकं बाणपात्रं सितरक्तपीतहरितरजोभिः पूरयित्वा ततः सितेन रजसांगुलोन्नतेन वीथीं कृत्वा रेखामा राम
लिखेदिति पितामहचरणाः। मदनाख्याख्याठक्कुरमतानुसारतद्वृत्तानि चतुरस्रं तत्र चतुर्दशांगुलानि कोष्ठानि कोष्ठानि त्व ११

वृत्तानि हृत्पंचदशधेत्वे चत्वार्यंगुलानि व्यासः। द्वितीये षोडश तृतीये पंचविंशतिश्चतुर्थे षट्त्रिंशतिः। पृष्ठे त्रिंशदिति पंक्तौ कोष्ठात्मकं पठीत्या स्वचतु
ष्टयं साक्षात्सिकोष्ठाग्निव्याहो पितृश्यामसितैः पूरयेत्। कोणे कोष्ठचतुष्टयं काशीभिः सितैर्वर्णैरिति विशेषः ॥ इति षोडशारचक्रनिर्मि
तिः ॥ इदं सर्वतोभद्रमण्डलं ततो यथा वज्रधारा पुनर्भद्राख्यं श्वेतमुद्रया लिखेत् बहिः कोणे दश नवकं तालस्वस्तिकमालिखेत्। पार्श्वे द्वावाते
ले स्वयं वज्रं देवायुधगायत्री ... वीथ्यां गदा लिख्य ईशानादावत्तमाले लिखेत्। शूलमप्यग्नौ ... उपच्छायमध्ये दशभिर्दक्षिणे इति। ततो महाविष्णुपरि
पूर्ववर्णाफलपुष्पाद्युपशोभितं वितानशोभायादिति। ततो महपिंडशोभामानाय यथाक्रमं पूर्वादितः ग्रहादिस्थापना कर्तव्या वि
हितास्ति ग्रहयाज्ञवल्क्ये सर्वतोभद्रं लिखेत्। तत्र खनवकाग्रीपीठं ग्रहाधिष्ठानागताः कुर्यात्कोणविंशतिः स्व
ल्पं पंचभिः पदैः एकादशपदावल्ली सहवलनवभिः पदैः। चतुर्विंशत्यरावाप्युपरिधिः। विंशकैः पदैः। मध्ये षोडशभिः कोष्ठैः पद्मस्थ
दलस्य तावत्तेषु ग्रहबलाकालाव ह्नीनीलेन पूरयेत्। भद्रं रक्तसितावाप्युपरिधिः पीतवर्णकैः। बाह्यांतरदलश्वेतां कर्णिकां पीतव
र्णिकां परिध्यावेष्टितं पद्मध्ये मत्स्यजस्वलं। तन्मध्ये स्थापयेद्देवान् ब्रह्माद्यांश्च यथाक्रमानिति ॥ अथ ग्रहपूजाप्रकारः ॥ तत्र ग्रहा
मात्स्ये। सूर्यः सोमो महीपुत्रः सोमपुत्रो बृहस्पतिः। शुक्रः शनैश्चरो राहुः केतुश्चेति ग्रहा नव। लोके जन्मभूगोत्रमतेषां वर्णं स्थानमुखानि यथा
त्वाकुर्वन् शांतिग्रहास्तेनाव मानिताः। स्थानमधिष्ठानं एतद्विज्ञाय पयः कुर्यात् तत्सर्वसफलं भवेत्। वर्णजन्मनी आह हरुपणा

रः सूर्यः काश्यपगोत्रजः शुक्लो ब्रह्मसुतः शशी रक्तो भरद्वाजो भौमः पीतः सोमसुतो भौमः पीतः सोमसुतो बुधः पीतो आंगिरसः सुरा
चार्यः शुक्लः शुक्रो भृगुसुतः कृष्णः शनैश्च पुत्रः कृष्णो राहुः प्रजापतेः कृष्णः केतुः कृशानू राहुकेतुः कृष्णाः पापा ग्रहाः प्यसौ। सुवम
हसृष्ट्वा। उत्पन्नाः केतिगासु यमुनापापेचंद्रमाः। अंगारकोऽवन्त्यां तु मगधाद्धि हिमांशुजः। सिंधुदेशे गुरुर्जातः शुक्रो भोजकटे तथा।
शनैश्चरस्तु सौराष्ट्रे राहुर्वैराटिके पुरे। अन्तर्वेद्यां तथा केतुरित्येता ग्रहभूमयः॥ गोत्राह्मणसरव॥ आदित्यः काश्यपगोत्रोऽत्रेयश्चन्द्रमा
भवेत्। भारद्वाजो भवेद्भौमस्तथात्रेयश्च सोमजः। शक्रपूज्योऽङ्गिरोगोत्रः शुक्रो वै भार्गवस्तथा॥ शनिः काश्यप एवाथ राहुः पैठीनसिस्त
था केतुर्वा जैमिनीयाश्च ग्रहा लोकहितावहाः। रामोदरीयग्रहाः। रामोदरीयग्रहा लोकहिता॥ ग्रहाः। रामोदरीयग्रहाश्च कांम्या। वर्तु
हूयस्तु ग्रामुक्तान्स्याहत्यावाहयेत्तुतान्। तत्रैव भास्करं मंडलाकारं अर्द्धचंद्राकृति विधुं अंगारकं त्रिकोणं च बुधं बाणाकृतिं विदुः। गुरुम
कारं गुरुं कुर्याच्चतुष्कोणं च भार्गवं। दंडाकृतिं शनिं राहुं मकराकारमेव च। ध्वजाकारं तथा केतुं स्थापयेत्तु पूर्वशः। हारिद्र्यापाणि
पद्मासनः पद्मगर्भः समद्युतिः। सप्ताश्वरथसंयुक्तो द्विभुजः स्यात्सदा रविः। श्वेतः श्वेताम्बरधरः दशाश्वः श्वेतभूषणः। गदापाणि
र्द्विबाहुश्च कर्तव्यो वरदः शशी। रक्तमाल्याम्बरधरः शक्तिशूलगदाधरः। चतुर्भुजो मेषगमो वरदः स्याद्धरासुतः। पीतमाल्याम्बरधर
: कर्णिकारसमद्युतिः। खड्गचर्मगदापाणिः सिंहस्थो वरदो बुधः। देवदैत्यगुरू तद्वत्पीतश्वेतौ चतुर्भुजौ। दंडिनौ वरदौ कार्यौ सा

क्षसूत्रकमंडलू। इन्द्रनीलद्युतिः शूली वरदो गृध्रवाहनः। बाणबाणासनधरः कर्तव्योऽर्कसुतः सदा। करालवदनः खड्गचर्मशूली वरप्र
दः। नीलसिंहासनस्थश्च राहुरत्र प्रशस्यते। धूम्रा द्विबाहवः सर्वे गदिनो विकृताननाः। गृध्रासनगता नित्यं केतवः स्युर्वरप्रदाः।
। सर्वे किरीटिनः कार्या ग्रहा लोकहितावहाः। केतवो बहुरूपा एकमेव स्वतात्व। हस्तयाधारः। मध्ये तु भास्करं विद्याल्लोहितं दक्षि
णेन तु। उत्तरेण गुरुं विद्याद्बुधं पूर्वोत्तरेण तु। पूर्वेण भार्गवं विद्यात्सोमं दक्षिणपूर्वके। पश्चिमे च शनिं विद्याद्राहुं दक्षिणपश्चिमे। पश्चि
मोत्तरतः केतुं स्थापयेत्तु पूर्वशः॥ मुख्यानि मात्स्ये रवाणां तत्र संस्थाप्या विंशतिर्दश साधिका। आदित्यादि ग्रहदेवाः सर्वे
षामधिप्रत्यधिदेवताः। शुक्रार्कौ शाड्गुण्योऽग्नेयादीतिकाः रात्रयः। चास्तु स्वः पूजाया संस्तु देवतावराधातश्चात्र गुरुखोऽग्न्यास
तिकाराद्व रत्नप। अधिदेवताः प्रत्यधिदेवताश्च मात्स्ये मात्स्ये। भास्करस्येश्वरं विद्यादुमां च शशिनस्तथा। स्कंदमंगारक
स्यापि बुधस्यापि तथा हरिं। ब्रह्माणं च गुरोर्विद्याच्छुक्रस्यापि शचीपतिं। शनैश्चरस्यापि यमं राहोः कालं तथैव च। केतूनां
चित्रगुप्तं च सर्वेषामधिदेवताः। अग्निरापः क्षितिर्विष्णुरिन्द्र ऐन्द्री च देवता। प्रजापतिश्च सर्पाश्च ब्रह्मा प्रत्यधिदेवताः। एते
षां लक्षणानि॥ विष्णुधर्मो त्तरे पञ्चवक्त्रो महारुद्रः प्रतिवक्त्रं त्रिलोचनः। कपालशूलखट्वांगी चंद्रमौलिः सदाशिवः।
। अक्षसूत्रं च कमलं दर्पणं च कमंडलु। उमा बिभर्ति हस्तेषु पूजिता त्रिदशैरपि। कुमारः षण्मुखः कार्यः शिखंडकविभू

रा० णः। स्कंदो वरदश्चैवो देवो मयूरवरवाहनः। कुक्कुटश्च तथा घंटा तस्य दक्षिणहस्तयोः। पताका वैजयंती स्याच्छक्तिः कार्या च वामयोः। विष्णुः
१४ कौमोस्कीपद्मशंखचक्रधरः क्रमात्। पूर्वोक्तौ दक्षिणाधः कार्यावस्य नित्यशः। पद्मासनस्थो जटिलो ब्रह्मा कार्यश्चतुर्भुजः। अक्ष
मालां स्रुवं विधत्ते स्रुक्कमंडलू। चतुर्दंतगजारूढो वज्रीकुलिशमत्करः। शचीपतिः अनेकयानाभरणभूषितः। ईषन्नीलाय
यमः कार्यो दंडहस्तो विजानता। रक्तोहव्यशहस्तश्च महामहिषवाहनः। कालः करालवदनो नीलांगश्च विभीषणः। पाशहस्तो र
डहस्तः कार्यो दक्षिणकराववारः। अर्थाच्यवेयस्तो कार्यो द्विभुजः सौम्यदर्शनः। रक्षिणोलक्ष्मीं चिन्हं भुजवामतया त्रेका। पिंगलश्म
श्रुकेशश्चैव पीनांगाजठरारुणः। छायास्कः मातृस्त्वेभिः सहाविः शक्तिधारकः। विद्धि तं चमरेणास्यकमन्यं प्रकल्पयेत्
। आपः स्त्रीरूपधारिण्यः श्वेता मकरवाहनाः। स्थानाः पाशकलशौ मुक्ताभरणभूषिताः। भुक्तवर्णा मही कार्या दिव्याभरण
भूषिता। चतुर्भुजा सौम्यवपुश्चंडांशुसदृशांबरा। रत्नपात्रं माक्षिकं सयुतो पद्मं कालेप्यभुवो याद्वस्वनं चतुर्णा सा कार्या द्युष्टग
तातथा। विष्णोरिदस्यचोक्ता वामशंभ्वाः करकार्या सौम्या सततानमञ्जरी। वरदा मंडिता कार्या द्विभुजा च तथा सती। यज्ञोपवी
तीहंसस्थ एकवक्त्रश्चतुर्भुजः। अक्षं स्रुवं स्रुचं बिभ्रत्कुंडिकां च प्रजापतिः॥ अक्षाः अक्षमाला। कुंडिका कमंडलुः। अक्षस्रुव राम
वधरोः सर्पाः कुंडिका पुरुभूषणाः। एकाधोगास्त्रिभोगास्त्रिभोगा वासवेकार्याश्च भीषणाः॥ ब्रह्मलक्षणमुक्तं यह १४

णा दक्षिणे पार्श्वे न्यसेत्तत्याधिदेवताः॥ अथ वीनायकादिलक्षणानि॥ चतुर्भुजस्त्रिनेत्रश्च कर्तव्यो त्रगजाननः। नागयज्ञोपवीतश्च शशांका
कृतशेखरः। दक्षो दंतकरस्या द्वितीये चाक्षसूत्रकं। तृतीये च परश्वस्याश्चतुर्थे मोदकं तथा। शक्तिबाणं तथा शूलं खड्गं चक्रं च दक्षिणे। चढ़वि
वमधावा मनुवद्गुर्धकपालकं। शुकं टकं च विभ्राणा सिंहारूढा करिम्भुजा। एषा देवी समुद्दिष्टा दुर्गा दुर्गतिनाशिनी। धावद्वारिण पृष्ठस्थ
ध्वजधारी समीरणः। वरदानकरो धूम्रवर्णः कार्यो विजानता। नीलोत्पलाभगगनं तद्वर्णो दृश्यारिचः। चंद्रार्कौ हस्तकौ त्वेव्याद्वि भुजौ सौम्यव
उवता द्विभुजौ सौम्यवरदौ कार्त्तौ रूपसंयुतौ। तथा राहुधयः कार्यो दिव्यारदक्षिणहस्तयोः। वामयोः पुस्तकाकार्यो दर्शनो यो तथा द्वि
जाः। एकस्य दक्षिणे पार्श्वे वामे चास्य च यादवा। नारी युगस्वकान्येपत्तरूपचारुदर्शनं। रत्नभांडकरे कार्यं पदस्थं नाविरणथा॥ अथ नोक्त
कपालरूपाणि॥ ते वैं ज्ञायिय प्रज्वलरूपाणि क्षिप्रत्यधिदेवतानयान्तानि। खड्गं चर्मधरो बालो निरृतिर्नरवाहनः। ऊर्ध्वकेशो विरूपाक्षः करालः
कालिकाप्रियः। नागपाशधरो रक्तभूषणः यक्षिणीपतिः। वरुणो जलपतिः स्वर्णवर्णो मकरवाहनः। वायुर्विनायकार्येकांडलः। सोमाय
हस्तौ सूत्रनतः अत्याधिदेवता स्वाविनायकादिस्थापनं यहेभ्य उत्तरात इति सूत्रराय:। दक्षिणपश्चिमवायव्यां पूर्वेषु पथाक्रमामित्यन्त
राहुमदहिनेशानात्तस्याय यथाक्रमं गणेशदुर्गावायुश्च राहुकेतवा दक्षिणे। आकाशमश्विनौ चेति यं चेतान्नरूपपयत्नवि
चनाब्रह्मारण्यतिमदाः। रूपनारायणश्च। पूजाजकां माह याज्ञवल्क्यः। यथावर्णप्रदेयानि वासांसि कुसुमानि च। गंधाश्च वलयश्चैव धू

दा० योदेयो त्र गुग्गुलुः। मात्स्ये धूपा मोरे त्र स्मृतिमपरिष्टादिता नर्का शोभनं स्थापयेत्राज्ञः फलपुष्पसमन्वितं धूपे विशेषो हेमाद्रौ स्कांदे देवः कु
२५ दुरुकं धूपशाशिनः लघुघृताः। श्री मसर्जरसं चैव अगरुत्वबुधैः स्मृतः। सिल्हकाग्रुरुवर्धाश्च बिल्वागुरुः स्मृतः। गुग्गुलुर्मध्वारेखलाक्षाहा। श्री
कौतवः कुतवः दुरुकं शल्लकी निर्यासः। सर्जः शालः। सिल्हकः सिल्हडति मध्यदेशप्रसिद्धः बिल्वागुरुः बिल्वफलनिर्यासहितमगुरुः। मधुना
शनैश्चराय। लाक्षा राहवे केतुभ्यश्चादिवाकरकुजाभ्यां हिरण्यं शुक्रचंद्रयोर्गां वैचवर्यात्रिराहापि धत्तः। कुंकुमं नक्तं जीवे सौम्यायाः
। अगुरुं चापि कस्तूरीं राहुकेतुक जप्तु चा। अगस्त्यता नो पुष्पाणि सितवर्णानि चंदनं च विलेपनं। एतेषां गुग्गुलुर्धूपो नैवेद्यं घृतपाय
सं। वा मासा सिद्धान्नानीति मत्स्यपुराणे॥ यद्दक्लीनाद्गुडोदनं रवये पात्राङ्मा यन्यत् तपायसं अंगारकाय संयावं बुधाय क्षीरषष्टिकं दध्यो
दनं तु जीवाय शुक्राय घृतौदनं शनैश्चराय कृशरं अजमांसं च राहवे चित्रौदनं च केतुभ्यः सर्वभक्ष्यैरथार्चयेत्। अत्र सर्वभक्ष्यै
रथार्चये दित्यनंतरं पिष्टकादियमिति दामोदर ठक्करः। संयावो गोधूमचूर्णसाधितो याटा ख्यइत्यपि। एवं तंडुलदुग्धसाधितं रूपनाम
पायसः। कृशरं तिलतंडुलमुद्गसाधितं। चित्रान्नमिति अंतं डमिश्रं स्याद् जीवनिरुत्तशाणितं। कारणीता कारणीता मागं दृष्टीनस्याद् ताचित्रादनम
तमिति दामोदरः। याज्ञवल्क्यः। शक्तितो वा यथालाभं सत्कृत्य विधिपूर्वकं। पूजयंतो ग्रहानेतांल्लभंते सकलफलाय तुष्टश्चीचंद्रस्या राम
दोषगरिरूपगुणैर्युक्तान्नाम्यावाहयावाहयेत् ताग् इतिवचनात्। ॐ भूरादित्यमावाहयामि ॐ भुवः आदित्यमावाहयामि ॐ स्वः २५

आदित्यमावाहयामि ॐ भूर्भुवः स्वरादित्यमित्यित्यस्तसमस्तव्याहृतिभिरावाहमभगवन्नादित्यनक्षत्राधिपते काश्यपगोत्र कालिंगदेशे
श्वर जयाय स्थापयामि इति हि भुजयथा भयुह स्वस्ति स्वहा माल्यां वा रानुलेपनेज्वलन्माणिक्यखचितसर्वांगाभरणभास्वत्तेजोनिधे
त्रिलोकत्रकाशकाग्निदेवता सम्भूतेन मत्स्तिसेन्द्र द्राह्मण्याश्च जयता कारणो मिति नृसमाश्वरथे वाहनेनृमेरुप्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छाग्नि
रुद्राभ्यां सहेत्यादि विशेषणैरपि युक्तान्ग्रहानावाहयेदितितन्मूलविमर्शप्रकार्य। वामनपथे श्री चायाग्रमतिं मत्स्यपुराणे हार्चनफलं ततः
। सामिदाज्यचरूणां चातिलहोमफलं ततः। अमलकुंभपूजायाचार्चनस्य फलं च यत्। लोकपालगणेशाद्यास्तत्रया अगस्त्यतासां जयफ
लं च यत्। लोकपालगणेशाद्यास्तत्रया अगस्त्यताः। तासां जपफलं तद्वत् कृत्वा पाञ्जलपूर्वकं। ततस्तेभ्यो यथाशक्तिर्दातव्यास्य दक्षि
णा ततइति ॥ इति ग्रहपूजाविधिः ॥ अथ पुण्याहवाचनं ॥ त्रिकाडमंडनः। गर्भाधानादिसंस्कारो विधिश्चापूर्णकाल्वथपि। ह इश्राद्धपुण्या
धकार्मादौ स्वस्तिवाचनं व्यासः। संपूज्य गंधपुष्पाद्यैर्ब्राह्मणान्स्वस्तिवाचयेत् धर्मकर्मणि मांगल्ये संग्रामेद्भुतदर्शनइति। गृह्यपरिशि
ष्टे स्वस्तिवाचनमुद्दिश्य तेषु तत्कर्मणाश्वायतयोः कुर्यादिति आश्वलायनः। देविकेता त्रिकेचादौ ततः पुण्याहइष्यतइति। तच्चरूप
नारायणीयेश्च ॥ दीनधिकानुब्राह्मणान्भोजयित्वा रूढमुखान्उपवेश्य वस्त्रादिभिः परितोष्य पुण्याहं भवंतो ब्रुवंत्विति ब्राह्मणान्प्र
यजमानः प्राञ्जुखस्त्रिः आवयेत्। ततो ब्राह्मणाः पुण्याहं पुण्याहमितित्रिर्ब्रूयुः। ततः स्वस्ति भवंतो ब्रुवंत्विति त्रिः आवयेत् ॐ

दा०
२६

स्वस्ति रिति ग्रिहेषु। ततस्त्रिः ओं भवतो ब्रुवंतु इति त्रिः आवेदयत। कूष्मता मिति त्रिः। अतिवचनाएतत् ब्राह्मणानन्नेन परिविष्य पुण्याहं स्वस्तिऋ
द्धिरित्युक्ता पूर्वं विनिविष्टकाकाम्भा शिवोदावाचयित्वेत्यादिना बौधायनेनोक्तं। यमः। पुण्याहवाचनं दैवे ब्राह्मणस्य विधीयते एतदेव निरों
कारं कार्यं विविक्षकाका माशिषोवाचयित्वेत्यादिना बौधायनेनोक्तं। यमः। पुण्याहवाचनं दैवे ब्राह्मणस्य विधीयते। एतदेव निरोंकारं कु
र्यात् क्षत्रियवैश्ययोरिति। वृद्धचाणक्यः शिष्टं। अथ निक्षेत जो कुमंडलः कमलपुष्पाक्षतसहप्रमजा निशिरस्याधाय दक्षिणेन पाणि
ना कुर्वणि पूर्णकलशं धारयित्वा दीर्घा नागा नद्यो गिरयस्त्रीणि विष्णुपदानि तेनायुः प्रमाणेन पुण्याहं दीर्घमायुरस्तु शिवा आपः स
न्तु सौमनस्यमस्तु गंधाः पान्तु। सुमंगल्यञ्चास्तु पुष्पाणि पान्तु सौश्रियमस्तु अक्षताः पान्तु आयुष्यमस्तु ताम्बूलानि पान्तु ऐश्वर्यमस्तु
दक्षिणाः पान्तु आरोग्यमस्तु दीर्घमायुः शान्तिः पुष्टिः श्रीर्यशोविद्याविनयोवित्तं बहुपुत्रं चायुष्यं चास्तु। यं कृत्वा सर्ववेदयज्ञक्रियाका
रणकर्मारंभाः शुभाः शोभनाः प्रवर्तन्ते तमहमोंकारमादिं कृत्वा ऋग्यजुःसामाशीर्वचनं बहुऋषिमतं समनुज्ञातं भवद्भिरनुज्ञातः पुण्य
पुण्याहं वाचयिष्ये वाच्यतां। द्रविणोदाः द्रविणसस्तु स्व० सविता पश्चात्तात्पश्चातात्तं० नवो नवो भवति जायमानः० उग्रादिविदहि
ग्रावतो अस्थूरि पितान्स्व० चः पुण्याहं ब्रूयात्। व्रतनियमतपःस्वाध्यायक्रतुदमदानविशिष्टानां सर्वेषां ब्राह्मणानां मनः समा राम
हितमनसः स्म। प्रसीदं तु भवन्तः। प्रसन्नाः स्म। शान्तिरस्तु पुष्टिरस्तु। तुष्टिरस्तु वृद्धिरस्तु। अविघ्नमस्तु। आयुष्यमस्तु आ २६

रोग्यमस्तु। शिवं कर्मास्तु। धर्मसमृद्धिरस्तु पुत्रसमृद्धिरस्तु धनधान्यसमृद्धिरस्तु। अरिष्टनिरसनमस्तु। यत्पापं तत्प्रतिहतमस्तु यच्छ्रेय
स्तदस्तु। उत्तरे कर्मण्यविघ्नमस्तु। उत्तरोत्तरमहरहरभिवृद्धिरस्तु। उत्तरोत्तराः क्रियाः शुभाः शोभनाः प्रवर्तन्तां। तिथिकरणमुहूर्तन
क्षत्रसम्पदस्तु। तिथिकरणमुहूर्तनक्षत्रग्रहदेवताः प्रीयन्तां। तिथिकरणे मुहूर्तनक्षत्रे सग्रहे सदैवते प्रीयेतां। अग्निपुरोगा विश्वेदेवाः प्री
यंतां। इन्द्रपुरोगा मरुद्गणाः प्रीयंतां। वसिष्ठपुरोगा मरुद्गणाः प्रीयंतां। माहेश्वरीपुरोगा उमामातरः प्रीयन्तां। इन्द्रपुरोगा मरुद्गणाः प्रीयंतां
। वसिष्ठपुरोगा मरुद्गणाः प्रीयंतां। माहेश्वरीपुरोगा विश्वेदेवाः प्रीयंतां। इन्द्रपुरोगा मरुद्गणाः प्रीयंतां। वसिष्ठपुरोगा मरुद्गणाः प्रीयंतां
। अरुन्धतीपुरोगा एकपत्न्यः प्रीयंतां। विष्णुपुरोगाः सर्वदेवाः प्रीयंतां। ब्रह्मपुरोगाः सर्ववेदाः प्रीयंतां। ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च प्रीयंतां। श्री
सरस्वत्यौ प्रीयेतां। श्रद्धामेधे प्रीयेतां। भगवती कात्यायनी प्रीयतां। भगवती माहेश्वरी प्रीयतां। भगवती ऋद्धिकरी प्रीयतां। भगवती वृद्धिक
री प्रीयतां। भगवान् विघ्नविनायकः प्रीयतां। सर्वाः कुलदेवताः प्रीयंतां। हताश्च ब्रह्मद्विषः। हताः परिपंथिनः। हताश्च विघ्नकर्तारः। शत्र
वः पराभवं यान्तु। शाम्यन्तु घोराणि। शाम्यन्तु पापानि। शाम्यन्त्वीतयः। शुभानि वर्द्धन्तां। शिवा आपः सन्तु। शिवा आपः सन्तु शिवा ऋ
तवः सन्तु। शिवा वनस्पतयः सन्तु। शिवा अतिथयः सन्तु। अहोरात्रे शिवे स्यातां। निकामे निकामे नः पर्जन्यो वर्षतु फलिन्यो
न ओषधयः पच्यन्तां। योगक्षेमो नः कल्पतां। शुक्राङ्गारकबुधबृहस्पतिशनिराहुकेतुसोमसहिता आदित्यपुरोगाः सर्वेग्र

दा० हाः प्रियंतां भगवान्नारायणः प्रीयतां भगवान्पर्जन्यः प्रीयतां भगवान्स्वामी महासेनः प्रीयतां पुण्याहकालं कारयिष्ये वाच्यतां उद्गाते
२६ वंशकुले साम गायसि याज्यपाध्यजाति• यस्यां पुनक्षत्रे तद्दद्दकुर्वीत यस्मुषं यदो वैहृषेपुरोति। अथ नक्षत्रे नैति यावती तत्रस्थ्यो ऽछेदा यत्र
जघन्यं पश्येत्तावति कुर्वीत यत्कारी स्यात् पुण्याहस्वकुर्त्तो ताविवा एतानि यम नक्षत्राणि यान्यदेवनक्षत्राणि तेषु कुर्वीत यत्कारी
स्यात् पुण्याह एव कुर्वीत पुण्याहं भवति इदं वा ॐ पुण्याहं स्वस्त्ययनमायुष्यं पदवामहे। आदित्य उपनीषा स्वस्ति न इंद्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति न
ष्टो देवा वसवः सोम्यासः चतस्रो देवी जगत्यविष्टाः ते यज्ञं पांतु रजसः पुरस्तात् संवत्सरीणममृतं स्वस्ति। स्वस्ति भवंतो ब्रुवंतु। आयुष्मते
स्वस्ति। ऋध्याम स्तोमं सनुयाम वाजं धुर्यामिति• ऋध्यास्म हव्यैर्नमसोपसद्य। मित्रं देवं मित्रधेयं नो अस्तु। अनूराधान् हविषा वर्धयंतः। श
तं जीवेम शरदः सवीराः। त्रीणि त्रीणि त्रीणि त्रीणि वै देवानामृद्धानि। त्रीणिच्छंदांसि• त्रीणि सवनानि। त्रय इमे लोकाः। ऋध्याम वत इ
षु एषु लोकेषु प्रतितिष्ठति। ऋद्धिं भवंतो ब्रुवंतु। ऋध्यतां। श्रियं प्रजात• श्रियमेवैन• मस्मिन् ब्रह्माभ्यजयत्तस्मिं तद् सुसमर्धय। ततो नक्षत्र
मभिजिद्दिजित्य। श्रियं दधात्वहृणीयमानं। अहे बुध्नियं मंत्रं मे गोपाय यमृषयस्त्रयीविदा विदुः। ऋचः सामानि यजूंषि। सा हि श्री
रमृता सतां। श्रीरस्त्विति भवंतो ब्रुवंतु। अस्तु श्रीः। पुण्याहवाचनं ततो नीराजनमभिषेकं च यथा शास्त्रं कारयेदिति। पुण्याहवाचने च राम ९६
द्विमध्यं तेषु कार्यं। आ दावंते च मध्ये च कुर्याद्ब्राह्मणवाचनमिति वचनात्। ततो स्निकां मापप्रमुक गोत्र प्रमुक प्रवर अमुक शर्माणं

गुरुं त्वां वृणे इत्युक्त्वा कुंभेवरिनेद्दो पूर्वे कुंडे होमं कार्ड ऋत्विक्लोन तला महत्वृणे। ऋग्वेद प्रथम पवाझो गायत्रः सोमदेवता। अग्निर्गोत्र स्तु विप्रेन्द्र
ऋत्विकुल्वप्रमूरव भवति प्रत्येकाहरणपूजा। सर्वेऽथ मुखलग्नः ततो होतारिति च मः। इतो स्मात्वा चनाय यजुर्वेदिनो दक्षिणे। कातरा ओप यजुर्वेदस्त्रै
ष्टुभो विष्णुर्देवतः। काश्यपप्रपस्तु विप्रेन्द्र आत्विकुल्वप्रमूरव भवति। साम गायश्चिमे। सामवेद स्तु पगा होजा गतिः शक्रो देवतः। भारद्वाजस्तु
विप्रेन्द्र ऋत्विक्त्वप्रमुरव भवति। अथर्वाण उत्तरे। हन्ने वाथर्ववेदोऽनुष्टुभो रुद्रदेवतः। विशांपायनविप्रेन्द्र आत्विक्त्वप्रमुरव भवति। ततो जा
पकानां तेचाष्टाविति कल्पतरौ। चत्वार इति रूपनारायणादयः। एतन्मते ष्टौ ऋत्विजः चत्वारो जापकाः गुरुश्च चयोदश। अष्टौ ऋत्वि
जोष्टौ जापकाः गुरुश्चेति सप्तदश वा। अष्टौ ऋत्विजश्चत्वारो जापकाश्चत्वारो द्वारपालकाः गुरुश्चेति वा सप्तदश। एवं वरणानंतरं तत्र
कोमेणैवाचार्यादीनां तत्ताद्देवध्यानपूर्वक इति हेमाद्रौ। स पूज्यम धुपर्केण ऋत्विजः कर्मकारयेत्। अपूज्यकारयेत्पापी कोटिमिर्व लघुज्य
तेति वचनात्। ततो यद्दावध्नेति मंत्रेण यजनवद्दे बली पुजारै नवैद्या महाबलः। तेन त्वामभिवध्नामि रक्षे माचल माचलेति। अनेन व
ध्नीत हस्ते यजमानः। ततो गुर्वादिभ्यः। रपालानां हस्ते। रक्षोऽर्थं जगतः शक्रो देवतः। भारद्वाजस्तु विप्रेन्द्र ऋत्विक्त्वप्रमुरव भवति। अथर्व
णा उत्तरे। हन्ने वोऽथर्ववेदोऽनुष्टुभो रुद्रदेवतः। विशांपायनविप्रेन्द्र आत्विक्त्वप्रमुरव भवति। ततो जापकानां तेचाष्टाविति कल्पतरौ। च
त्वार इति रूपनारायणादयः। एतन्मते ष्टौ ऋत्विजः चत्वारो जापकाः गुरुश्च चयोदश। अष्टौ ऋत्विजोष्टौ जापकाः गुरुश्चेति सप्त

श्रा० दृशाः एवंवरणानंतरणानंतरंतत्त्वकोणैवाचार्यादीनांतछात्रवयामधुपर्कइतिहेमाद्रौ।संपूज्यमधुपर्केणएवंत्विजःकर्मकारयेत्।अपूज्यका
२८ रयेत्।अपूज्यकारयेत्कर्मकिल्बिषैरेवयुज्यते।तिवचनात्।ततोघृतावन्निनितिमंत्रेणयेनबद्धोबलीराजादानवेंद्रोमहाबलः।तेनत्वाम
भिवध्नामिरक्षेमाचलमाचल।तथैवयजमानतत्पत्नीगुर्वादित्विक्हस्तानांहस्तेरक्षार्थंवध्नातिमध्यदेशात्।ततोगोयारिषोडशब्राह्म
दिसमभवमात्।श्रीश्चलक्ष्मीधृतिर्मेधास्वाहाप्रज्ञासरस्वती।तिवसोर्धारादेवताःसंपूज्यसपिंडवाहादिश्राद्धंकुर्यात्।तत्रप्ररूपनारायण
पविशेषः।अग्नौकरणमर्घ्यंचावाहनंचावनेजनम्।पिंडप्रकृतीतिपिंडहीनोनिवर्त्तते।तथापिंडनिर्वापरहितप्रश्राद्धविधीयते।स्वधावा
चनलोपस्त्रिविकिरस्तुननिष्पत्ते।अक्षय्यते।अक्षय्यदक्षिणास्वस्तिसौमनस्यंयथास्थितीति।तत्रसंक्षिप्तप्रयोगः॥सत्यवसु
संज्ञकाविश्वेदेवाः।ॐभूर्भुवःस्वःइदंवःस्वःइदंवःपाद्यंएवंसर्वत्रपाद्यं।मातृपितामहीप्रपितामह्यःनांदीमुख्यः।ॐभूर्भुवःपा
द्यं।मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानांदीमुखाःसपत्नीकाः।भूर्भुवःस्वःइदंवःपाद्यं।आचमनं।सत्यवसुसंज्ञकानांविश्वेषांदेवा
नामिदमासनंसुखासनं।नांदीश्राद्धक्षणाःप्राप्यतां।ॐतथाप्राप्नुताभवंतः।प्राप्नवावः।मातामहप्रमातामहवृद्धप्र
मातामहानांसपत्नीकानामिदमासनंनांदीश्राद्धक्षणःप्राप्यतां।ॐतथाप्राप्नुताभवंतोप्राप्नुवावः।ततोगंधादिदानंस एम
त्यवसुसंज्ञकेभ्योविश्वेभ्योदेवेभ्यइदंगंधाद्यर्चनंस्वाहासंपद्यतांवृद्धिः।मातृपितामहीप्रपितामहीभ्योनांदीमुखीभ्यइदंगंधा २८

द्यर्चनंसंपद्यतांवृद्धिः।मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्योनांदीमुखेभ्यःपत्नीसहितेभ्यइदंगंधाद्यर्चनंसंपद्यतांवृद्धिः।ततःपरिवे
षाकृत्वा।गायत्र्याप्रोक्ष्यपृथ्वीतिपात्रमितिपात्राभिमंत्र्यसत्यवसुसंज्ञकेभ्योविश्वेभ्योदेवेभ्योयुग्मब्राह्मणभोजनपर्याप्तंअन्नममृत
रूपेणस्वाहासंपद्यतांवृद्धिः।मातृपितामहीप्रपितामहीभ्योनांदीमुखीभ्योयुग्मब्राह्मणभोजनपर्याप्तमन्नममृतरूपेणसंपद्यतां
वृद्धिः।मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्योनांदीमुखेभ्यःसपत्नीकेभ्योयुग्मब्राह्मणभोजनपर्याप्तंअन्नममृतरूपेणस्वाहासंपद्यतांवृद्धिः
।स्वस्तिनइंद्रोवृद्धश्रवाइतिपाठः।अनेननांदीश्राद्धेनकर्मांगदेवताःप्रीयंतां।वृद्धिः।पुरुषसूक्तादिजपः।नांदीश्राद्धंसंपन्नंसुप्रोक्षितमस्तु
।शिवाआपःसंतुसौमनस्यमस्तु।अक्षतंचारिष्टंचास्तु।नांदीमुख्यामातरःप्रीयंतां।नांदीमुखाःपितरःपितामहाःप्रपितामहाःप्री
यंतां।नांदीमुखाःपितरःपितामहाःप्रपितामहाःप्रीयंतां।नांदीमुखामातां।नांदीमुखामातामहाःप्रमातामहावृद्धप्रमाताम
हाःप्रीयंतां।ततोगोत्रंनोवर्द्धतां।पितृदातारोनोभिवर्द्धतांवेदाःसंततिरेवच।श्रद्धाचनोमाव्यगमद्बहुदेयंचनोस्तु।अन्नंचनोबहुभ
वेदतिथींश्चलभेमहि।याचितारश्चनःसंतुमाचयाचिष्मकंचनेतिसंप्रार्थ्यविप्रैर्दातारोनोभिवर्द्धतांवेदाःसंततिरेवच।श्रद्धाचनो
दाःसंततिरेवच।श्रद्धाचनोमाव्यगमद्बहुदेयंचनोस्तु।अन्नंचनोबहुभवेदतिथींश्चलभेमहि।याचितारश्चनःसंतुमाचयाचिष्मकंचने
तिप्रार्थ्यस्वोदकेनामलकाक्षतविक्षुयवादक्षिणांदत्वाविश्वेदेवाःप्रीयंतामितिदैवंवाचयित्वावाजेवाजइतिमात्पूर्वविसर्जयाम

दा० वाजस्येयपनुत्रजेविति मांदीश्राद्धं ॥ अथ वास्तुपूजा ॥ यज्ञोत्सवादौ च बलिस्तवाहारो भविष्यति वास्तुपूजामकुर्वाणस्तवाहारो भविष्य
१९ तीति तथा वास्तुयपूजा यज्ञोत्सवादौ च पलिस्तवाहारो भविष्यति वास्तुपूजामकुर्वाणस्तवाहारो भविष्यतीति तथा वास्तुयज्ञः
समुद्दिष्ट स्तस्य प्रभृति शान्तय इति। ज्ञानरत्नावल्यां चतुःषष्टिपदं वास्तु देवानां परमं हितं। एकाशीतिपदं वास्तु गृहाणां तु प्रकीर्तितं
प्रयुंचसारे। कृत्वा वा निम्नमतं वा चतुरस्रं समस्थ्यां पृष्ठाष्टकोष्ठकापदं चकोणसूत्रात्तस्या चतुष्पदं समध्यकोष्ठजलाद्धसाधकावरेणास
मर्चनीय इति स्यादि। अथ प्रयोगः। मण्डपनिर्ऋतिभागे हस्तमात्रं वेदिं कृत्वा तस्यां तस्योपरि तत्र स्वर्णगास्तवर्णादिशलाकया नवरेखा
ः प्राकुपश्चिमायता नव च दक्षिणोत्तरायताः कृत्वा मध्यकोष्ठचतुष्टयमेकीकृत्य प्रतिकोणं त्रिषु त्रिषु पदेषु रेखां स्यात्। तथा च
चतुर्विंशतिरेकपदानि संपद्यन्ते। अथ कान्यारिसंकीर्णया रक्षितस्याशुकाक्षयाः साम तां संपूर्ण वास्तुपूजां करिष्य इति संकल्प्य
वास्तुमण्डलस्याग्नेय्यादिषु कोणेषु चतुर्षु चतुष्टयविंशद्भूतलेनामालोकपालाश्च सर्वतः। मण्डपत्रावतिष्ठन्तु ह्यायुर्बलकराः सदे
ति पूर्वगतानि रक्षोयक्षपिशाचेभ्यो ये चान्ये तान् समाश्रिताः। तेभ्यो बलिं प्रयच्छामि पुण्यमोदनमुत्तमं। नैरृत्याधिपतिश्चैव
नैर्ऋत्यां ये च राक्षसाः बलिं तेभ्यः प्रयच्छामि सर्वेषां स्वस्तिमस्तु मे। ॐ नमो वायुरक्षोभ्यो ये चान्ये तान् समाश्रिताः। बलिं तेभ्यः प्रय राम
च्छामि पुण्यमोदनमुत्तमं। रुद्रश्चैव ये चान्ये तान् समाश्रिताः। बलिं तेभ्यः प्रयच्छामि स्वस्तिमस्तु ततो देवता इति मन्त्रैः १९

कुपार्श्वपश्चात्कामभावमकावली नृसिंहाशुं तिर्यग्गोचती कांतिर्विशाला ज्ञानवाहिनी। सती सुमना नन्दा सुभद्रा इति नव प्रागायता रेखा
देवताः पूजयित्वा दक्षिणपार्श्वे भानज्ञ्री विमलाप्रिया जया काञ्जा विशोका इति नव दक्षिणोत्तरायता रेखा देवताश्च प्रपूज्य मध्ये
समस्तभ्याहृति पितृवास्तु पुरुषमावाह्य वास्तोष्पते इति मन्त्रेण संपूज्य बलिं दत्वा मध्यपदचतुष्टये ब्रह्माणमावाह्य पूजयित्वा ॐ ब्र
ह्मणे नमो बलिं समर्पयामीति पायसबलिं दद्यात्। ततः पूर्वस्य पदे दक्षिणपार्श्वे नन्दयमाणनं दक्षिणपदद्वये जठरं दक्षिणभा
गे विवस्वते। पश्चिमपदद्वये जठरायां भमा विधाय वायु स्तनेष्टश्रीधराय नमः इत्युपपदद्वये आग्नेयकोणस्थ पदद्वयं हृतपदेन
रहेद दक्षिणहस्ते सावित्राय। दक्षिणार्धे सविचैवाएवं नैर्ऋत्यपदे पूर्वार्धे पृथ्वीधराय विबुधाधिपाय तत्पश्चिमार्धे मैन्द्रजयन्ताय
वायव्यपद दक्षिणार्धे वामहस्ते राजयक्ष्मणे। उत्तरार्धे रुद्राय च। ईशानपदार्धे उग्रमित्र अंसः दक्षिणार्धे सुखे आपवत्साय। ततो
ऽपि क्षित ईशानपदद्वय दक्षिणार्धे शिरसा शिखिने। तद्दक्षिणपार्श्वे पदद्वये दक्षिणे पर्जन्याय तद्दक्षिणपदद्वये दक्षिणस्यो
जयन्ताय। दक्षिणपदयोर्दक्षिणांसकुलिशायुधाय। तद्दक्षिणयोर्दक्षिणबाहौ सूर्याय। तद्दक्षिणयोर्दक्षिणबाहौ
च सत्याय। तद्दक्षिणार्धे दक्षिणकुक्षौ भृशाय। तद्दक्षिणपदे पदार्धे दक्षिणप्रवाहे आकाशाय। तत्पश्चिमार्धे द
क्षिणप्रवाहे वायवे। तत्पश्चिमार्धे दक्षिणमणिबंधे पूष्णे। तत्पश्चिमयोर्दक्षिणपार्श्वे वितथाय। पश्चिमयोर्दक्षिण

शा०
३०

जानौ गंधर्वाय। तत्साक्षिमे सार्द्धपदे दक्षिणजंघायां भृगराजाय। ततः पश्चिमे नैर्ऋत्यपदार्द्धे दक्षिणस्फिजि मृगाय। तदुत्तरार्द्धपादयोः पि
तृभ्यः। तदुत्तरसार्द्धपदे वामस्फिजि दौवारिकाय। तदुत्तरयोर्वामपार्श्वे सुग्रीवाय। तदुत्तरे सार्द्धपदे वामपार्श्वे एव शोषाय। तदुत्तरे वायव्यार्द्धे
वामभागे विषधेयाय। ततः सार्द्धवामभुजबाहौ रोगाय। तत्रा कुसार्द्धवामभुजबाहौ रोगाय। तत्राकु सार्द्धवामभुजबाहौ विबाहवे। तत्रा
कु हृदयवामकुक्षौ मुख्याय। ततः आकुहृदयवामबाहौ भल्लाटाय। ततः आग्नेयवामहा विवसोमाय। ततः आग्नेयवामांसे मर्गाय। तत
आकु सार्द्धवामश्रोत्रे अदितये। ततः आग्नेर्द्धवामनेत्रे दितये। तत उत्तरे वास्तोष्पतये इति वास्तोष्पति। ततो मंडलाद्बहिः ईशानादि
षु चरक्यै। विदार्यै। पूतनायै। पापराक्षस्यै। ततः पूर्वादिषु स्कंदाय। अर्यम्णे। जंभकाय। पिलिपिच्छाय। पुनः पूर्वादिषु इन्द्रा
दीन्। ततो मंडलादीशाने कलशं संस्थाप्य तत्र वरुणं तत्वायामीत्यावाह्य पूजयेत्। यथा मेरुगिरेः शृंगे देवानामालयः स
दा। तथा ब्रह्मादिदेवानां भव यज्ञे स्थिरो भवेति प्रार्थयेदिति। तदुक्तं वास्तुप्रदीपे त्रिलाज्यैः स्वतंत्रं स्थंडिले ष्टाविंशतिरष्टौ वा
प्रत्येकं तत्नाममंत्रेर्हुत्वा वास्तोष्पत इति चतुर्भिः हुत्वा ॐ वास्तोष्पते ध्रुवा स्थूणामित्यनेन च पंचबिल्वफलानि हुत्वा स्विष्ट
कृदादि पूर्णाहुत्यंतं कुर्यात्। ततो मंडलदेवताभ्यः पायसबलिं दत्वा कुंभोदकेन तं गृहं आ? मन्त्रादिना मंडपत्रिसूत्रावेष्टयित्वा वास्तु राम
कलशोदकेन यजमानमभिषिच्य पुनः संपूज्य यथाशक्ति दक्षिणां दत्वा ब्राह्मणान् भोजयेदिति। शारदातिशारदातिलकान् ३०

होमेतोक्तः तिलाज्यादिद्रव्याणां विकल्प इति यथांते ॥ इति वास्तुपूजा ॥ मात्स्ये। उपोषितास्ततः सर्वे कृत्वैव माधिवासनमिति पाद्मे उ
पवासो भवेदेव मघशक्तो नक्तमिष्यते। सद्योधिवासनं वाथ कुर्याद्यो विकलो नराइति। अधिवासनं चैवं शुक्लवेषः सपत्नीकः स्वकुलि
को यजमानः पूर्णकलशं गृहीत्वा मंडपं गत्वा स्वस्तिवाचनादि मंत्रघोषेण मंडपप्रदक्षिणां कृत्वा पश्चिमद्वारेण प्रविश्य पूर्ववदेव कालादि
स्मृत्वा करिष्यमाणे तत्कर्मांगत्वेन मंडपदेवतास्थापनादिकरिष्य इति संकल्प गणपतिं संपूज्य मंडपोत्तरे सर्वतः सर्षपान्विकिरेत्
। तत्र मंत्राः। यस्य भाषितं भूतं तस्थानभवाप्ति त्यसर्वदास्थानं त्यक्त्वा ततः सर्वं यत्र स्थितं तत्र गच्छतु। अपक्रामंतु भूतानि पिशाचाः स
र्वतो दिशं सर्वेषामविरोधेन ब्रह्मकर्मसमारभे इति। ततः कुशोदः पंचगव्येन संप्रोक्ष्यापोहिष्ठेति तिस्रृभिरभ्युक्षयेत्। ततः ॥ स्वस्ति न इति म
त्रपाठः ॥ अथ द्वारपूजा ॥ पूर्वद्वारे द्वाश्रियै नमः। ऊर्ध्वोदुंबरे अधः। वामदक्षिणे ध्वजौ गणेश धर्माधिपतये नमः। द्वारस्थित
कलशद्वयं गायत्र्यै सावित्र्यै। दक्षिणद्वारे द्वारश्रियै ऊर्ध्वोदुंबरे अधः। स्तंभयोः पुष्पदंताय कपर्दिने। कलशद्वये गोदायै कृष्णा
यै इति। पश्चिमद्वारे श्रियै इदंऊर्ध्वोदुंबरे अधः। स्तंभयोः नंदिने चंडाय। कलशद्वये रेवायै ताप्त्यै। उत्तरद्वारे श्रियै ऊर्ध्वोदुंबरे
अधः। स्तंभयोर्महाकालाय भृंगिणे नमः। कलशद्वये वारुण्यै वेण्यै ॥ इति द्वारपूजा ॥ ततः बहिर्हस्तमात्रे वटतोरणमा
श्वत्थं वा हुत्वा ऽनामकोदुंबरनामकं वा शाखाकृतमग्निमीळ इति मंत्रेणान्यस्य संपूज्य ऋजु बृहस्पती तत्र न्यसेत्। पूजा

शा॰ पेघात्त्रेकः कलशः स्थाप्यः तत्र मही द्यौरिति भूमिप्रार्थना। ॐ षधयः स्तामिति यवप्रक्षेपः आजिघ्र कलशमिति कलशनिधानं। इमं मे
३१ गंगइति जलपूरणं। गंधद्वारामिति गंधप्रक्षेपः। या ॐ षधीरिति सर्वौषधी। काण्डात्काण्डादिति दूर्वाः। अश्वत्थेवइति पंचपल्लवान्। स्योना
पृथिवीति सप्तमृदः। याः फलिनीरिति फलानि। महि रत्नानि इति रत्नानि। हिरण्यरूपइति हिरण्यं। युवासुवासा इति वस्त्रादिनाव
ष्टयेत्। पूर्णादर्वीति धान्यपूर्णपात्रमुपरिनिदध्यात्। तत्र ध्रुवावाहनपूजनं। ततो दक्षिणे। श्रीर्द्वरुणं हों वाहसमहं विकटं वाचस्पति
ततो ऽग्ने इषे त्वोर्ज्जेत्वेति निधाय धुवस्नादि चर्वितस्थत्वा मुखमप्तारेकं च तत्र न्यसेत्। ततः पूर्ववत्कलशं संस्थाप्य तत्र धारामावा
ह्यार्चयेत्। ततः पश्चिमे अग्निमीडे पुरोहितमित्यृग्वेदं सामवामदेवं किततो दक्षिणे अग्न आयाहीति न्यस्य चंदनादिना चर्चयित्वा शुके
धेचतत्र न्यसेत्। ततः पूर्ववत्कलशं स्थापयित्वा तत्र वाक्यत्यावाहनपूजनादि। ततस्तत्रैव नैऋत्यां धर्मायश्वक्रु यानां शंवास्तु हे
त्रेष्टुभ्यवायमा कितते दक्षिणे शं नो देवीरिति निधाय प्रतिष्ठितं कृत्वा सोमकं दुग्धान्नि च तत्र न्यसेत्। ततः कलशं स्थापयित्वा तत्र
विघ्नेशावाहनपूजनादि। ततः पूर्वद्वारशाखाद्वये कलशद्वयं स्वस्त्यादि पुष्पं पूर्ववत्स्थापयेत् एवं तत्कलशद्वये न्यस्यार्चयेत् ता
त्र पूर्वस्मिन् ऋग्वेदं नाहीतिजोहवकवाणातिरक्तो जपात्थत्वेन त्वामहं वृणे इति प्रत्येकं कृत्वा रेवद्धः पद्मपत्राक्षो गायत्रः सोमस्त राम
तः। अग्निगोत्रस्तु विधेयः शांति पाठमत्रैव कुरु इति स्त्वामिमीलेऽग्नित्यादिना पूजयेच्च। ततः एह्येहि सर्वामरार्चितं साध्येभिः स्तु ३१

गोपवनवरोत्तरेशः संवीज्यमानो ऽप्सरसांगणेन। रक्षांसि घ्नन् नो भगवन्नमस्ते ओं इह ह्या गच्छे ह तिष्ठेति ईशानं सपरिवारं स्थापय धनशांति
कोषेतमाषभक्तबलिं समर्पयामीति बलिं दद्यात्। ततश्चाग्नेय्यां भयकोरणात्वा पूर्ववत्कलशं स्थापयित्वा तत्र पुंडरीकमभ्यर्च्य तच
सं पूज्य एह्येहि सर्वामरहव्यवाह मुनिप्रवर्यैरभितोभिजुष्ट। तेजोवतालोकगणेन सार्द्धं ममाध्वरं पाहि कवे नमस्ते। ओं अग्ने इहा
गच्छेह तिष्ठेति सांगादिकं साग्निकलशे आवाह्य त्वं नो अग्ने वरुणस्येत्यग्निं सम्पूज्य अग्निं दूतमिति दिक्पालकास्ते ध्वजं बाहुधूपेत ता
तस्थापास्तुत्ते दक्षिणे एवं मकरसंघट्ट शक्तिकमंडलुधृग्यज्ञोपवीति नमोस्तिध्मात्वाऽग्नेयः पुरुषो रक्तः सर्वदेवमयोव्ययः धूम
केतुरजोध्यक्षस्तस्मै नित्यं नमो नमः इति नत्वा अग्न आयाहीत्यादि एतं माषभक्तबलिं समर्पयामीति बलिं दद्यात्। ततः ईक्षाय
मनोदक्षिणे गत्वा पतिं दिशाहयस्थापयित्वा वामनदिग्गजं तत्रार्चयेत्। ततो यजुर्वेदं नोद्वा वकवारः दक्षिणाहू रेषणतिसूत्र
जपत्वेन त्वामहं वृणे उक्त्वा कातराक्षो यजुर्वेदः क्रैष्टुभो विष्णुदैवतः। काश्यपेयस्तु विधेयः स्तुतिरुक्मो मयैव भवेति प्रत्येकम
प्रार्थ्य इषे त्वोर्जे त्वेति पूजयेत्। ततः एह्येहि वैवस्वत धर्मराज सर्वामरार्चित धर्ममूर्ते शुभाशुभानंदशुचामधीश शिवाय नः
पाहि मखं नमस्ते। ओं यमेहागच्छेह तिष्ठेति सांगादियममावाह्य यमाय त्वाङ्गिरस्वत इति संपूज्य स्थापता काल ध्वजं बाह
रित्युक्त्वा। ततो महिषारूढं कृष्णदंडपाश दक्षिणा वाम करं अंजनपर्वततुल्यरूपम् अग्निसमलोचनं यमं ध्यात्वा महामहि

दा॰ समारूढंदंडहस्तंमहाबलं।आवाहयामियज्ञेऽस्मिन्पूजेयंप्रतिगृह्यतामितिनत्वासांगायसमायैतंमाषभक्तबलिंसमर्पयामीति
३१ बलिंदद्यात्।ततआचम्यपूर्ववत्कलशंस्थापयित्वाकुंकुमगंधपुष्पैःसंपूज्यएह्येहिरक्षोगणनायकस्त्वंविशालवेताल
पिशाचसंघैःसमावृत्याहिपिशाचनाथअलोकेश्वरस्त्वंभगवन्नमस्तेभोनिर्ऋतेइहागच्छइहतिष्ठइतिसांगंसमावाह्यासुचितमितिसं
पूज्यनीलांपताकांध्वजंचधूपाद्युपचारैःखड्गहस्तंनराकूठंखड्गहस्तंनीलवर्णंमहाबलंमहाकायंवद्धुराहस्मयुतांनिर्ऋतिंध्यात्वा
निर्ऋतिंखड्गहस्तंचसर्वलोकैकपावनं।आवाहयामियज्ञेऽस्मिन्पूजेयंप्रतिगृह्यतामितिनत्वासांगायनिर्ऋतयेएतंमाषभक्त
बलिंसमर्पयामीतिबलिंदद्यात्।ततआचम्यपश्चिमेपश्चिमद्वारस्यदक्षिणेकलशद्वयंनिधायांजन्यस्याच्चर्चयेत्।ततःसामगानहविजोऽस्त्र
त्विजोवाहत्वासामवेदस्थपित्र्याद्गोजाताःशाकदेवतः।आरभ्यजस्थुविविधशांतिपाठमेवकुर्वंतिआर्थयित्वाअथआयाहीति
आर्थ्यततएह्येहियादोगणवारिधीनांगणेनपर्जन्यसहाप्सराभिः।विद्याधरेंद्रामरगीयमानयाहित्वमस्माकंभगवन्नमस्ते
इहस्ताभोवरुणइहागच्छइहतिष्ठइतिसांगंवरुणमावाह्यतत्वायामीतिसंपूज्यश्वेतांपताकांध्वजंचधूपाद्युपचारैःसंपूज्यपा
शहस्तंकिरीटिनंश्वेतवर्णंवरुणंध्यात्वायादसांपतिंवरुणंगायास्त्रयादसांपतिमीश्वरं।आवाहयामियज्ञेऽस्मिन्वरुणं[illegible]य राम
न्मोनमइतिनत्वासांगायवरुणायैतंमाषभक्तबलिंसमर्पयामीतिबलिंदद्यात्।ततउत्तरपश्चिमेवायव्यांपूर्ववत्कलशंस्था ३२

सूलेनयाहि[illegible]पयित्वापुष्प
स्तोतिसिद्धार्थंचतत्रपूजयित्वापुष्पस्तोतिसिद्धार्थंचतत्रपूजयित्वाएह्येहियज्ञेममरक्षणायमृगाधिरूढःसोऽहस्तिदसंघैः।प्राणाधि
पःकालकवेःसहायपूजांभगवन्नमस्ते।भोवायोइहागच्छइहतिष्ठइतिसांगंसपरिवारंवायुमावाहयेत्ध्वजायध्वजास्यतःइतिसंपूज्यधू
पोऽशतमितिधूम्रांपताकांध्वजंवाधूपाद्युपचारैःमृगारूढंचचेववरदंधनुर्वाणैर्वरदध्वजधरंदक्षिणेवामहस्तंवायुंध्यात्वावायुमावा
ह्यागचैवयवनचैववायुरिति।आवाहयामियज्ञेऽस्मिन्पूजेयंप्रतिगृह्यतां।अनाकारोमहौजाश्चयश्चादृष्टगतिर्दिवितस्मैपूजां
यजामोवायवेहिनमामितेइतिनत्वासांगायवायवेएतंमाषभक्तबलिंसमर्पयामीतिबलिंदद्यात्।ततआचम्यउत्तरेप्रतिष्ठा
पयकलशद्वयंसंस्थापयित्वाअथर्ववेदस्यऋत्विजोऽस्त्रांजवाउत्तरद्वारेशांतिसूक्तजपार्थत्वेनाहत्वावरयेदितिउक्ताहद्रतेनाथ
र्ववेदस्तुष्टमोरुद्रदेवतः।पैप्पलायनविप्रेंद्रशांतिपाठमेवकुर्वन्तुस्वाध्यायार्थ्यशंनोदेवीरितिप्रार्थ्यएह्येहियक्षेश्वरयज्ञरक्षां
विधत्स्वनक्षत्रगणेनसार्द्धं।सर्वौषधीभिःपितृभिःसहैवगृहाणपूजांभगवन्नमस्ते।भोसोमइहागच्छइहतिष्ठइतिसांगंसदिसोममा
वाह्यवयंसोमेतिसंपूज्यहरितांपताकांध्वजंवाधूपाद्युपचारैःत्यन्यप्यन्नेषुतत्पुष्पकविमानस्थकुंडलकेयूरहारान्तशोभितवरस्रग
धारंदक्षिणवामहस्तसुकुटिनंमहोदरंस्थूलकायंपिंगलनेत्रंपीतविग्रहंशिवसख्यंविमानस्थंकुबेरंध्यात्वासर्वेनक्षत्र

दा॰ मर्ध्येत्व सोमोराजाव्यवस्थितः। तस्मै सोमाय देवाय नक्षत्रपतये नम इति नत्वा सांगाय सोमाय सभक्ष्यबलिं समर्पयामीति बलिं द
३३ द्यात्। तत ईशान्यां गत्वा चम्य पूर्ववत् कलशं संस्थाप्य सुप्रतीकनामानं दिग्गजं मंगलं च तत्र पूजयित्वा एह्येहि विश्वेश्वर न
स्त्रिशूलकपालखट्वांगधारेणा सार्द्धं। लोकेन यज्ञेश्वर यज्ञसिद्ध्यै गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते। ईशानेहागच्छेह तिष्ठेति तमावाह्य
तमीशानमिति मंत्रेण पूज्य श्वेतां सर्ववर्णां वा पताकां ध्वजं चाभित्वा द्विवसवितास्तिष्ठत्य वृषारूढं धवलमाहू त्रिशूलहस्तं त्रिलोचनं। आ
वाहयामि यज्ञेस्मिन् पूजेयं प्रतिगृह्यतां। सर्वाधियो महादेव ईशानः शुक्ल ईश्वरः। शूलपाणिर्विरूपाक्षस्तस्मै नित्यं नमो नम
इति नत्वा सांगायेशानाय सभक्ष्यबलिं समर्पयामीति बलिं दद्यात्। ततश्चाचम्येशानपूर्वयोर्मध्ये गत्वा एह्येहि पाताल धराधरेन्द्र
नागांगनाकिंनरगीयमानायक्षोरगेन्द्रामरलोकसंघैरनंत रक्षाध्वरमस्मदीयं। भो अनंत इहागच्छ इह तिष्ठेति सांगमनंतमावाह्य
येनागारीति मंत्रेण पूज्य सर्ववर्णां श्वेतां वा पताकां ध्वजं चाभ्यंगोनिश्चतुष्टित्य अनंतशायनासीनफणामस्तकमंडितं। पद्मशंखधरोर्ध्वी
र्ध्वदक्षिणकरद्वयं चक्रगदाधरं चैव वामकरद्वयेन नीलवर्णं प्रसन्नं ध्यात्वा योसावनंतरूपेण ब्रह्माण्डं सचराचरं। पुष्पवद्धा
रयन्मूर्ध्नि तस्मै नित्यं नमो नमः इति नत्वा सांगायानंताय नागाय सभक्ष्यबलिं समर्पयामीति बलिं दद्यात्। ततश्चाचम्य नैर्ऋत राम
पश्चिमयोर्मध्ये गत्वा एह्येहि सर्वाधिपते इह ब्रह्मलोकेन सार्द्धं पितृदेवताभिः। सर्वस्य धातास्यमितप्रमाणो विशाध्वरं नः सततं ३३

शिवाय भो ब्रह्मन्निहागच्छ इह तिष्ठेति ब्रह्माणमावाह्य ब्रह्मयज्ञानामिति मंत्रेण पूज्य रक्तां पताकां ध्वजं च ब्रह्मजज्ञानमित्युच्चार्य चतुर्मुखं हंसा
रूढं अक्षमालाकुशास्रुवस्थितं दक्षिणकरद्वये स्रुवकमण्डलुधरं धृतं वामकरद्वये श्मश्रुलं जटिलं लंबोदरं रक्तवर्णं ब्रह्माणं ध्या
त्वा यस्मयोनिश्चतुर्मूर्तिर्वेदवासः पितामहः। यज्ञाध्यक्षश्चतुर्वक्त्रस्तस्मै नित्यं नमो नमः इति नत्वा सांगाय ब्रह्मणे एतं सभक्ष्यं ब
लिं समर्पयामीति बलिं दद्यात्। नैर्ऋत्यपश्चिमांतराले अनंतबलिदानं ईशानपूर्वांतराले ब्रह्मबलिदानं चेति रूपनारायणः। तत
आचम्य मंडपमध्ये तु चतुरस्रं डोस्थाहस्तदीर्घोस्त्रिहस्तविस्तृतः पंचहस्तदीर्घो द्विहस्तविस्तृतः पंचहस्तदीर्घो
हस्तविस्तारो वा महाध्वजः किंकिणीयुक्त इत्यस्य छन्न इति श्लोकार्थः। तत्रैव ब्रह्मपूजनं च। ततो मंडपे षोडशस्तंभेषु सर्वेभ्यो
देवेभ्यो नमः। वंशेषु किंनरेभ्यो नमः। पृष्ठवंशेभ्यो नमः इत्यर्चयेत्। ततः पूर्वभागे उपलिप्य भूमावुपविश्य त्रैलोक्ये या
नि भूतानि स्थावराणि चराणि च। ब्रह्मविष्णुशिवैः सार्द्धं रक्षां कुर्वंतु तानि मे। देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ऋषयो
मनवो देवमातर एव च। सर्वे ममाध्वरे रक्षां प्रकुर्वंतु मुदान्विताः। ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च रुद्रक्षेत्रपालो गणैः सह रक्षां तु मंड
यस्तथैव ब्रह्मरक्षांसि सर्वदेव इति पठित्वा त्रैलोक्यस्थेभ्यः स्थावरेभ्यो नमस्त्रैलोक्यस्थेभ्यः स्थावरेभ्यो नमस्त्रैलोक्यस्थेभ्य
श्चरेभ्यो नमस्त्रैलोक्यस्थेभ्यश्चरेभ्यो भूतेभ्यो नमः ब्रह्मणे विष्णवे शिवाय देवेभ्यो दानवेभ्यो गन्धर्वेभ्यो राक्षसेभ्यः पन्नगेभ्य

दा०
३४

ऋषिभ्योमनुष्येभ्योदेवमातृभ्योनमःइतिप्रत्येकंसंपूज्यभूमौमाषभक्तबलिंदद्यात्ततोयजमानःसर्वैर्ऋत्विग्भिःसहब्रह्म
रुणमंडपंप्रविश्यप्रदक्षिणंकृत्वापश्चिमभागेउपविश्यपूर्वोक्तविधिनाकर्मकुर्यामितिवदेत्।प्रतिकुंडंएकैकःकोणेषु
स्थाप्याःऋत्विग्भिरितिकेचित्।गुरुःस्वाध्यायंकुर्यात्।ततोगुरुर्यजमानाद्वितीयहवेद्यांसर्वतोभद्रमंडलदेवताःस्थापये
दितिपितामहचरणाः॥यथा।अथवेद्यादिमंडलदेवतास्थापनंकरिष्यइतिसंकल्प्यस्थापयेत्।तत्रमध्येब्रह्माणं।ब्रह्मजज्ञानं
तस्यवामदेवोब्रह्मात्रिष्टुप्ब्रह्मस्थापनेपूजनेविनियोगःएवमुत्तरत्र।ब्रह्मजज्ञानं।ततउदीचीमारभ्यवायव्यंतंकुबेरादीन्यथा
तान्अष्टौलोकपालान्तत्रआप्यायस्वगोतमःसोमोगायत्री॥ॐआप्यायस्व।अभित्वामिन्द्रशुनःशेपईशानो
जगती।अभित्वादेवसवितः।इंद्रंवोमधुच्छंदाइंद्रोगायत्री॥ॐइंद्रंवोविश्वतः।अग्निंकाण्वोमेधातिथिरग्निर्गायत्री।ॐअग्निंदूतं
वृणीमहे।यमायसोमंयमोयमोऽनुष्टुप्यमायसोमं।मोषुकण्वोनिर्ऋतिर्गायत्री॥ॐमोषुणः।तत्त्वायामिशुनःशे
पोवरुणस्त्रिष्टुप्तत्त्वायामि।वायोशतंगोतमोवामदेवोवायुरनुष्टुप्।वायोशतं।वायुसोममध्येअष्टौवसून्।ज्मयाअत्रमैत्रा
वरुणोवसिष्ठोवसवस्त्रिष्टुप्।ज्मयाअत्र।सोमेशानमध्येएकादशरुद्रान्।आरुद्रासःश्यावाश्वएकादशरुद्राजगती॥ॐ राम
आरुद्रासः।ईशानेन्द्रमध्येद्वादशादित्यान्त्यान्नुक्षत्रियान्मेधातिथिर्द्वादशादित्यागायत्री॥ॐत्यान्नुक्षत्रियान्।इंद्राग्निमध्येअश्विनौ ३४

अश्विनाराकूगणोगौतमोश्विनावुष्णिक्ॐअश्विनावर्तिः।अग्नियममध्येविश्वेदेवान्पितृपैतृकान्ॐओमासोमधुच्छंदाविश्वेदेवागाय
त्री॥ॐओमासः।यमनिर्ऋतिमध्येसप्तयक्षान्।अभित्यंदेवंसवितारंप्रजापतिःसवितादेवसवितारमोण्योःकविक्रतुमर्चामिस
त्यसवसं॥र्त्नधामभिप्रियंमतिंकविं।ऊर्ध्वायस्यामतिर्भाअदिद्युतत्सवीमनिहिरण्यपाणिरमिमीतसुक्रतुःकृपास्वः।निर्ऋति
वरुणमध्येभूतनागान्।आयंगौःसार्पराज्ञीसर्पागायत्री।आयंगौः।वरुणवायुमध्येगंधर्वाप्सरसः।अप्सरसामेतशाकपूष
योगंधर्वाप्सरसोनुष्टुप्।अप्सरसांगंधर्वाणां।ब्रह्मसोममध्येस्कंदनंदीश्वरंशूलमहाकालान्।कुमारंकुमारःस्कंदस्त्रिष्टुप्।ॐ
कुमारंमाताऋषभंऋषभोविराजाऋषभोनुष्टुप्ऋषभंमा।ब्रह्मेशानमध्येदक्षादीन्सप्तअदितिर्ह्यजनिष्टदक्षस्यातिर्दक्षोनुष्टुप्।ॐअ
दितिर्ह्यजनिष्ट।ब्रह्मेन्द्रमध्येदुर्गाविष्णुपत्नी।तामग्निवर्णांसोभरिर्दुर्गात्रिष्टुप्।तामग्निवर्णां।इदंविष्णुःकाण्वोमेधातिथिर्विष्णु
र्गायत्री।ॐइदंविष्णुः।ब्रह्माग्निमध्येस्वधांउदीरतांशंखःस्वधात्रिष्टुप्।उदीरतामवरेताः।ब्रह्मयममध्येमृत्युरोगान्वा
मृत्युरोगास्त्रिष्टुप्।ॐपरंमृत्योअनुपरेहि।ब्रह्मनिर्ऋतिमध्येगणपतिंगणानांत्वागृत्समदोगणपतिर्जगती॥ॐगणानां
त्वा।ब्रह्मवरुणमध्येअपः।शंनोदेवीरभिष्टयेदध्यङ्ङाथर्वणआपोगायत्री॥ॐशंनोदेवीः।ब्रह्मवायुमध्येमरुतः।मरुतोयस्यहिगणो
गौतमोमरुतोगायत्री॥ॐमरुतोयस्यब्रह्मणःपादमूलेकाणिकाक्षःपृथ्वी।स्योनामेधातिथिर्भूमिर्गायत्री॥ॐस्योनापृथि

दा० वि॰ततैवगंधादिनैवेद्यं॥इमंमेसिंधुक्षित्येषमेधोगंगायमुनाप्रस्त्रवत्योजगती इमंमेगंगेयनंतरैवस्वस्थानमागराध्यधाम्नोधाम्नोराजन्निते
३५ वरुणनोमुंचयदायोअघ्न्याइतिवरुणेतिशपामहेततोवरुणनोमुंचाप्सुप्रविवायामोषधीर्हिंसीरतोविश्वचामूत्वतोवरुणनोमुंचात
दुर्यारिमेहनाम्ना।वाह्येसोमादिसप्तपीठिकामेगणायुधौ।निगदां।त्रिशूलं।वज्रं।शक्तिं।दंडं।खड्गं।पाशं।अंकुशं।तद्बाह्येउत्तरादितः
गौतमंभरद्वाजविश्वामित्रंकश्यपंजमदग्निं।वसिष्ठं।अत्रिं।अरुंधतीं।तद्बाह्येपूर्वादिषुऐंद्रीकौमारीब्राह्मीवाराहीचामुंडावैष्ण
वीमाहेश्वरीविनायकी।इत्यष्टौशक्तयः।प्रतिष्ठाप्यप्रत्येकंसंपूज्यपूजयेत्।ततस्तस्यामेववेद्यांवस्त्रेलिखितवस्त्रप्राग्मंडलेषु
दिदेवताःस्थाप्यपूजयेच्च।अस्मिन्कर्मणिग्रहादिस्थापनंपूजनंचकर्तव्यंप्रणवस्यब्रह्माऋषिःपरमात्माग्निर्देवतादैवीगा
यत्रीछंदः।व्याहृतीनांक्रमेणजमदग्निभरद्वाजभृगवऋषयः।अग्निवायुसूर्यादेवताः।दैवीगायत्रीदैवीउष्णिक्दैवीबृहत्यश्छं
दांसिसूर्याद्यावाहनेविनियोगः।केचित्तन्मंत्रानप्यावाहनेआहुः।तत्रग्रहपीठमध्येवर्तुलेतांम्रसूर्यरक्तपुष्पाक्षतैः।आ
कृष्णेनहिरण्यस्तूपःसवितात्रिष्टुप्।सूर्यावाहनेविनियोगः।ॐआकृष्णेनरजसा।ॐभूर्भुवःस्वःकलिंगदेशोद्भवकाश्यपगोत्रसू एम
र्यइहागच्छेतिआवाह्यइहतिष्ठेतिस्थापयेत्।एवंसर्वत्रमंत्रांतेव्याहृतीरुक्त्वाइहागच्छइहतिष्ठेतिस्थापयेत्।ततआग्नेयचतुर ३५
स्त्रमध्येसुरवसोमंश्वेतपुष्पाक्षतैः।आप्यायस्वगौतमःसोमोगायत्री।यमुनातीरोद्भवआत्रेयगोत्रसोम।ततोदक्षिणेत्रिको

इहतिष्ठेतिस्थापयेत्।एवंसर्वत्रमंणेदक्षिणामुखंभौमंरक्तपुष्पाक्षतैः।अग्निर्मूर्धाविरूपोगायत्री।अग्नि।अग्नि।अवंतीस
मुद्भवभरद्वाजसगोत्रभौमइह।ततईशानेबाणाकारेउदङ्मुखंबुधंपीतपुष्पाक्षतैः।उद्बुध्यस्वबुधःसोम्योबुधस्त्रिष्टुप्।मागध
देशोद्भवआत्रेयसगोत्रबुध।ततउत्तरतोदीर्घचतुरस्रेउदङ्मुखंबृहस्पतिंपीतपुष्पाक्षतैः।बृहस्पतेगृत्समदोबृहस्पतिस्त्रिष्टुप्
सिंधुदेशोद्भवआंगिरससगोत्रबृहस्पते।ततःपूर्वेपंचकोणेप्राङ्मुखंशुक्रंशुक्लपुष्पाक्षतैः।शुक्रःपाराशरोद्विपदाविराट्।भो
जकटदेशोद्भवभार्गवसगोत्रशुक्र।ततःपश्चिमेधनुषिप्रत्यङ्मुखंशनिंकृष्णपुष्पाक्षतैः।शमग्निरिरिविटिःशनिरुष्णिक्।सौ
राष्ट्रकाश्यपसगोत्रशनैश्चर।ततोनैरृत्येशूर्पाकारेदक्षिणामुखंराहुंकृष्णपुष्पाक्षतैः।कयानोवामदेवोराहुर्गायत्रीराह्वा
वाहने।राठिनापुरोद्भवपैठीनसिसगोत्रराहो।ततोवायव्येध्वजाकारेदक्षिणामुखंकेतुंधूम्रपुष्पाक्षतैः।केतुंकृण्वन्मधुच्छंदाःके
तवोगायत्री।अंतर्वेदिसमुद्भवजैमिनिसगोत्रकेतो।सर्वेवाआदित्याभिमुखाः॥अथाधिदेवताः॥श्वेतपुष्पाक्षतैः।क्रमात्सूर्यादिनांद
क्षिणतःस्थाप्याः।त्र्यंबकंवसिष्ठोरुद्रोनुष्टुप्।विनियोगःसर्वत्रज्ञेयः।ॐत्र्यंबकं॰ॐभूर्भुवःस्वःईश्वरः।गौरीर्मिमायदीर्घतमाउ
माजगती।मोषुस्कंदेदीर्घतमास्कंदस्त्रिष्टुप्।अहलात्रिष्टुप्।इंद्रवामधुछंदाइंद्रोगायत्री।यमायसोमंयमोयमोनुष्टुप्।आयुष्टे
युणोघोरःकाण्वःकालोगायत्री।उषावाजस्यवासिष्ठश्चित्रगुप्तोबृहती२एवमेवशुक्लपुष्पाक्षतैर्ग्रहाणांवामतः मंत्रांतेयाह

द० तीह्स्वार्थइहागच्छइहतिष्ठेतिवोह्यकाञ्चत्पृथिवीदेवताःस्थापयेत।अग्निकएवामेधातिथिरग्निर्गायत्री।ॐ अग्निंदूतंअसुमेधातिथिरनु
३६ नुष्टुप् शंमानामेधातिथिर्ब्रह्मगायत्री।इदंविष्णुर्मेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री।इंद्रश्रेष्ठानिरुद्रत्वमस्इंद्रस्त्रिष्टुप्।इंद्राणींवृषाकपिरिंद्राणि
पंक्तिः।प्रजापतेहिरण्यगर्भःप्रजापतिस्त्रिष्टुप्।आप्योंआपोदेवीर्गायत्री।ब्रह्मजज्ञानंगौतमोवामदेवोब्रह्मात्रिष्टुप् ततःस्व
स्वपुष्पाह्वेतिविनायकादीन्पंचगणानांत्वागृत्समदोगणपतिर्जगती।रक्षोहणंरक्षोहाविनायकं।जातवेदसेकश्यपोदुर्गात्रिष्टुप्
।शंनःकुमतोदुर्गातववायव्यश्वश्रोगिरिसावायुर्गायत्री।स्वित्रतोवायुष्ठतान्भूमिन्नमोठतिमांगदायिका।तत्रकेषुचिन्मंत्रेषु
मूलंचितं।आदित्यवर्णस्यवत्सआकाशोगायत्री।महादेवत्ररिणेआकाशंरयोऽयबाह्मणरवोऽग्निर्गायत्री।अश्विनाविहागच्छ
तमिहतिष्ठतमितिकेतोर्दक्षिणाश्विनौ।एतानिविनायकादिस्थानानिचितामयेण।विनायकादीन्पंच।उग्रतएवेतिमंत्रराय।इ
तिहावित्रिंशद्देवताइतिरूपनारायणस्यःहेमाद्रौतुलोकपालादीनामपिहृदयादिषुत्स्वानादिनुस्थापनमुक्तं।तद्यथा।इंद्रविष्णु
जाताप्रयुक्तस्तइंद्रस्त्रिष्टुप्।इंद्रइत्याहइहागच्छइहतिष्ठेतिपूर्ववदेवमावाहनं।अग्निकाएवामेधातिथिरग्निर्गायत्री।यमायसोमंसु
नोयमोऽनुष्टुप्।मोषुणःघोरःकण्वोनिर्ऋतिर्गायत्री।त्वंनोअग्नेवामदेवोवरुणस्त्रिष्टुप्।तववायवृतस्पतेवायुर्गायत्री।सोमो एम
धेनुंगौतमःसोमस्त्रिष्टुप्।तमीशानंगौतमईशानोजगती।सहस्रशीर्षानारायणोऽनन्तोऽनुष्टुप्।ईशानस्तवेयमिथेनंतं।ॐ ब्रह्म ३६

जज्ञानंगौतमोवामदेवोब्रह्मात्रिष्टुप्।स्पैर्दूत्प्रपश्चिमस्थेभूमेजहसाए।अथवस्वाद्येकादशदेवताः।जमयाअग्नमैत्रावरुणोवसिष्ठोवसव
स्त्रिष्टुप्।इंद्राग्निमध्ये।ऋग्वाम्रस्तोमावनिर्लान्नप्रत्यूषप्रभासाख्यानष्टावसूनात्यात्रुमात्स्योद्वादशादित्यागायत्री।इंद्रेशानमध्ये।याग्न
यमाग्निवरुणाशमित्राद्विवस्वद्धूषपर्जन्यत्वष्टृजघन्याजघन्यजघन्यजाह्वास्यान्द्वादशादित्यान्आरुद्रासःशूयावाश्वएकादशरुद्रा
जगती।अग्निंयममध्ये।वीरभद्रशंभुमहाशांघायुतंगिरिशाजैकपादहिर्बुध्न्यापराजितपिनाकिभुवनाधीश्वरविरूपाक्षकपालिस्था
णुभगाख्यानिकादशरुद्रान्गौरीर्मिमायदीधितमागौर्यादेव्याजगती।गौरीपद्माशचीमेधासावित्रीविजयाजयादेवसेनास्वधा
स्वाहामातृलोकमातृधृतिपुष्टिस्तुष्टिआत्मकुलदेवतास्त्याःषोडशमातृःनिर्ऋतिवरुणयाति।गणानांत्वागृत्समदोगणपतिर्ज
गती।मरुतोयस्यराहूगणोगौतमोमरुतोगायत्री।वायुसोमप्रमध्येआवहवहवहावहवहसंवहविवहपरिवहोनिलास्याप्तमरु
तःवैघामवधृथावकाशब्रह्मादीन्पंचस्थापयेत।ब्रह्मजज्ञानंगौतमोवामदेवोब्रह्मात्रिष्टुप्।इदंविष्णुर्मेधातिथिर्विष्णुर्गा
यत्री।कद्रुद्रायघोरःकण्वईशानोगायत्री।अग्निरस्मिविश्वामित्रोर्कस्त्रिष्टुप्।एवंब्रह्मादीनांत्रिंशतोदशदिक्पालानवग्रहादीनेका
दशवावाह्यतंस्थाप्यपंचभिःषोडशभिर्वाउपचारैःसम्पूजयेत।तत्रचग्रहाधिपस्यवर्णाः।निरविप्रोमृयोरक्तचंदनं।चंद्रस्तुक्रयोः
श्वेतचंदनं।बुधगुर्वोःकुंकुमयुतं।शनिराहुकेतूनांक

दा० माद्युक्तपुष्पाणि तद्वर्णानि धूपास्तु सल्लकीनिर्यासं घृताक्तयवान्नराजमाषगुडं मिलित्वकं विल्वघृतागुरु। गुग्गुलुं लाक्षां लाक्षांगल
३७ क्षाः। क्रमाद्भ्रामयआरतीउद्दीपवितिसर्वेभ्योदापानुस्तलागुडौदनयाघसनिवारोरनं। क्षीरघृताष्टिकौदनं। घृतौदनं तिलमाषयु
तमोदनं मांसोदनं चित्रौदनं च क्रमान्निवेदयेत्। आदित्यमल्लुवाक्षांगंधपुष्पाणि श्वेतानि गुग्गुलुधूपः। नैवेद्यं पायसादिपथालं
भ। सूर्यादिद्वात्रिंशतामन्यथापूजायथार्थानुसमयनेवततो ग्रहवेदीशान्याकलशं संस्थाप्य तत्र वरुणमावाहय संपूज्याभिमंत्रयेत्
तद्यथा। कलशस्य मुखे विष्णुः कंठे रुद्रः समाश्रितः। मूले तत्र स्थितो ब्रह्मा मध्ये मातृगणाः स्मृताः। कुक्षौ तु सागराः सप्त
द्वीपा वसुंधरा। ऋग्वेदोथ यजुर्वेदः सामवेदो ह्यथर्वणः। अंगैश्च सहिताः सर्वे कलशं तु समाश्रिताः। अत्र गायत्री सावित्री
शांतिः पुष्टिकरी तथा। आयांतु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः। देवदानवसंवादे मथ्यमाने महोदधौ। उत्पन्नोसि तदा कुंभ वि
ष्णुना स्वयं। त्वत्तोये सर्वे त्वयि स्थिताः। त्वयि तिष्ठंति भूतानि त्वयि प्राणाः प्रतिष्ठिताः। शिवः स्वयं त्वमेवासि विष्णुस्त्वं च प्रजाप
तिः। आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवाः सपैतृकाः। त्वयि तिष्ठंति सर्वेपि यतः कामफलप्रदाः॥ त्वत्प्रसादादिमं यज्ञं कर्तुमीहे
जलोद्भव। सान्निध्यं कुरु मे देव प्रसन्नो भव सर्वदा। इति ततः फलपुष्पमालाशोभितवितानं बृहस्पतिदैवत्यं पद्मादिमध्ये इद्रनमेशानतो राम
स्तंभ्य ग्रहवेद्युपरि विन्यसेत्। ततएको होता परो ब्रह्मेति पूर्वकुंडे द्वौ। ऋत्विजो दक्षिणादिकुंडेषु यथाशाखहोमात्वाचार्यकं ३७

र्यकुर्युः। तत्र षोडशमहादानादौ ग्रहयागादिकर्मणि रुद्रेकादशिविहितं कर्म जलाशयोत्सर्गादौ पंचकुंडीपक्षेप्येवं तत्राचार्यकुंडमी
शानपूर्वयोर्मध्ये हस्तचतुरस्रं स्यात्तेन वकुंडीमप्येवमेवाचार्यकुंडं। तस्मिन्विदिक्कुंडेषु च पतेः पंचकुंडी वा होमाद्यष्टितिके
चित्। एकुंडं तु चतुःकुंडी होमस्वविभज्य कार्य इति। तदर्धैको होता परो ब्रह्मेति दिक्कुंडे त्वष्टभ्य अष्टाधिका ऋत्विजः ते त्वाग्नेयादि
कोण कर्मणा कुर्मादिशाखीया इति केचित्। अनियता इत्यपरे। आचार्यकुंडं त्वप्रणयनयोग्याग्निस्थापनार्थमिति सांप्रदायि
काः। होमार्थं गोवियवमंडपे होमानुष्ठानमेवेति परे। अथ ऋक्शाखीयाना प्रधानविशेषः। तत्र पंचस्वपी आज्येनेत्यतदुक्तात्र प्रधा
नहोमस्तोममेवमबुधगुरुशुक्रशनिराहुकेतन समिधेवीजय्येः प्रतिद्रव्यमष्टसहस्राष्टशताष्टविंशति अष्टान्यतमसंख्याथाः
इश्वरोमात्कार्विष्णुब्रह्मेंद्रयमकालचित्रगुप्ताख्या अधिदेवताः। अधिदेवताः। अग्न्यप्सुभूमिविष्णुइंद्रेंद्राणीसर्पप्रजापतिब्रह्म
ख्याः प्रत्यधिदेवताः विनायकदुर्गावायुआकाशाख्यानूयंचलोकपालानूइंद्राग्नियमनिर्ऋतिवरुणवायुसोमईशानानंत
ब्रह्माख्यदशदिक्पालान्ध्रुवाध्वरसोमापानिलानलप्रत्यूषप्रभासाख्यान्अष्टौवसून्धाताअर्यमामित्रवरुणांशभगइंद्रविवस्वत्पूषपर्ज
न्यत्वष्टृविष्ण्वाख्यान्द्वादशादित्यान्वीरभद्रशंभुगिरीशाजैकपादहिर्बुध्न्यपिनाकिभुवनाधीश्वरकपालिविशांपतिस्थाणुभगा
ख्यानेकादशरुद्रान्अश्विनौद्वौवहनवहोद्वहसंवहविवहपरावहाख्यान्सप्तमरुतः। ब्रह्मासुतेशार्कीवनस्पतीन्यचचामुकंसस्व

रा॰ यातानिग्नवर्वाड्मेर्धहृमुतिवहृत्वादित्यावृहृद्रावृमरुद्रावृमरुतइतिसमुदितावृनामेयो ह्रोवोपुक्तः इतिवहवः। अत्र ग्रहहोमसंख्या
३८ तोधिदेवताहोमेस्मृतोसंख्यातिस्तत्र यः। ततोयमध्ये दक्षिणतउपविश्य आधाराज्यभागदेवताः स्विष्टहोराघृत्रयागदेवताश्च
वर्थ्यतेनादिश्येताध्यएतानिसमिति लउपर्वादिद्रव्याणि। होहासुत्वदूपइतिपजेत। वृद्धपार्ब्दकेहोमेयत्पाइतिपाशस्याश
कृत्वादितिप्रयोगविदः। ततोहोतारः स्वस्वशाखीयैः आग्नावोध्यैः स्वाहांतैस्वस्वमंत्रैर्कोषिदेवताछंदः स्मरणपूर्वकं सूर्यादि
भ्यः समिद्वर्वाज्यादिजुहुयुः। तत्रचत्वादित्यरुद्रमरुतांप्रत्येकंमंत्राभावाद्यावादिनाचतुर्थी स्वाहांतेनप्रत्येकंहोमइतिकेचि
त्। समुदितानामेवविधौश्रवणात् मंत्रानुरोधाचेतितत्त्वं। नतत्रप्रत्येकदेवतात्वयज्ञोपंचाशीतिर्देवताः समुदितयज्ञएकाधपा
त्। होमकालेत्यागवदिनोद्वारयालोपूर्वेद्वारउदङ्मुखेयात्रिकः श्रोऐदंधावमानेदमगनशणनद्राम्मीइतितत्त्वज्ञाः। नियतं
पश्चिमसामविदोद्वधर्णवैराजंश्चायंधरुद्रसंहिताउपेष्टसामस्वोधुयेतिचरेताम्। उत्तरेथर्ववेदिनोसौरशाकुनकयोष्टिक
स्वमहाराजंशांत्नेइंद्राम्नीइतिक्क्रत्येथ्यचपठेताम्। तत्रचयुक्तः सर्वकर्माध्यक्षोभवेत॥ अथहोममंत्राः॥ तत्रआग्नेयदिनां स्वाय
नमंत्रार्थर्षिदेवतायुक्ताः। अथनवग्रहदेवतानिहृक्तानिजप्यानि। कृष्णेनेत्येकादशर्चस्यहृक्तस्यहिरण्यस्तूपआषिःसवित्। एम
ताद्याद्याः पादस्येअग्निमित्रावरुणापातिश्वदेवतात्रिष्टुपछंदः आद्यनवमेजगती सूर्यप्रीतयेजपेविनियोगः। कृष्णामप्रि ३८

देवं॥१॥ त्वंसोमेतिचतुर्दशर्चस्यसूक्तस्यगोतमऋषिः सोमोदेवतायंचम्यादिद्वादशगायत्र्यः प्रथमद्वितीयस्थितिक्तुसोषावित्रिष्टुभः सोमप्री
तयेजपेविनियोगः। त्वंसोमप्रविद्रोषा। सोमियाम्निमित्रिशद्वचस्यसूक्तस्यविरूपआंगिरसोअग्निर्गायत्री। भौमप्रीतयेमूर्धाग्निरेत्याति
र। उद्बुध्यध्वमितिद्वादशर्चस्यबुधोविश्वेदेवानवमीद्वादशीचजगत्यौपंचमीबृहतीचतुर्थीषष्ठीवगायत्र्योशेषास्त्रिष्टुभोबुधप्रीतयेउ
द्बुध्यध्वंर्यतियेप्स्व स्तोमैत्येकादशर्चस्यवामदेवोनवानोहहस्पतिरन्त्ययोरिंद्राबृहस्पती दशम्यात्रिष्टुभ्मउपांत्यजगतीबृहस्पतिप्रीतये॰
यस्त्वस्तभ्म॰ मृगाती। शुक्रंइतिचत्तदृणोमरद्वाजः पूषाविष्टुप्द्वितीयाजगती। शुक्रप्रीतयेशुक्रंतेअन्यदितिसंधामआपोहिष्ठेतिनव
र्चस्यांवरीषात्पुदीयश्चायः सप्तगायत्र्यः पंचमीवर्धमानापथमीप्रतिष्ठात्येद्विष्टुभौशनिप्रीतये। आपोहिष्ठा॰ वचेसा। कयानइ
तित्र्यर्चस्यवामदेवइंद्रोगायत्रीद्वितीयायादिनिचृतराहुप्रीतये। कयानश्चित्र॰ मितायरि। केतुंकृण्वन्नितिदशर्चस्यमधुछंदाआद्यानां
तिसृणांश्चतुर्थीधष्ठ्योमीनामरुतोगायत्रीकेतुप्रीतयेमुंजंतिव्रध्नंइजस्त्व॥ इतिनवग्रहसूक्तानि॥ अथाधिदेवतानां॥ इमारुद्रा
येत्येकादशर्चस्यकुत्सोरुद्रोजगती अंत्येत्रिष्टुभेरुद्रप्रीतयेइमारुद्रायतवसे। आपोहिष्ठेतितृचस्यपूर्ववत् उमाप्रीतये। आपोहि
ष्ठा॰ वर्चसा। प्रातर्युजेत्येकविंशत्यृचस्यसूक्तस्यमेधातिथिराद्यानांचतसृणांअश्विनोदेवतादृणांसविताद्वयोरग्निरेकादशानांदेव्या
द्वादश्याइंद्राणीवरुणान्याग्नाय्यो द्यावापृथिव्योपृथिवीषड्णां विष्णुर्गायत्रीस्कंदप्रीतये। प्रातर्युजा॰ परं। अग्नी

ऋ० देवाइतिषण्णांमेधातिथिर्विष्णुर्गायत्रीहरिप्रीतये॰ अतोदेवा॰ पदं॥ अग्नआयाहीतिविंशत्यृचस्यभरद्वाजस्यभार्गोग्निःअग्नाथःअग्निप्रीतये
३९ ॰ अग्नआयाहि॥ अग्निःस्तिनः। इंद्रंविश्वाइत्यष्टर्चस्यतेजमाधुछंदसइंद्रोनुष्टुप्‌इंद्रप्रीतये॰ इंद्रंविश्वा॰ यसी॥ आयंगौरितितिसृणांसार्प
॰ परप्रिया॰ तेनामचित्रस्यस्यभरद्वाजोमरुतस्त्रिष्टुप्‌॰ चित्रगुप्तप्रीतये॰ सचित्रचित्रंस्यभरद्वाजोमरुतस्त्रिष्टुप्‌॰ चित्रगुप्तसुवस्व
॥ ॥ अथअप्रधिदेवतानां॥ अग्निंदूतमितिद्वादशर्चस्यमेधातिथिरग्निःषष्ठ्याआद्यायादेनिर्मथ्याहवनीयोगायत्री अग्निप्रीत
ये अग्निंदूतं॰ स्वनः। कस्येतिपंचदशस्याजीगर्तिःशुनःशेपआद्यायाःकोद्वितीयायाअग्निस्तिसृणांसवितादशानांवरुणस्तती
याद्यालिंगोक्तागायत्र्यः शेषास्त्रिष्टुभः। अप्प्रीतये। कस्यनूनं॰ स्योनाभमस्योनामेधातिथिर्पृथिवीगायत्री भूमिप्रीतये॰ स्योनापृथिवि
थ॥ सहस्रशीर्षेतिषोडशर्चस्यनारायणःपुरुषोनुष्टुवन्त्यात्रिष्टुप्‌विष्णुप्रीतये। सहस्रशीर्षा॰ देवाः॥ इंद्राग्नेकश्यपः पवमान
सोमोगायत्रीइंद्रप्रीतये॰ इंद्रायिदेवा॰ स्तदं॥ इमांखनामीतिषण्णामिंद्राणीइंद्राणीअनुष्टुप्‌मंत्वत्यायंचपरायंक्तिः। इंद्राणीप्रीतये॰ इमां
खनामि॰ आवत्तप्रजायतेहिरण्यगर्भःप्रजापतिस्त्रिष्टुप्‌प्रजापतिप्रीतये॰ प्रजापतिप्रीतये॰ प्रजापते॰ रयीणां॥ कालि राम
कोनाममस्येहनः। ब्रह्मादेवानामितिदेवोदासिःप्रतर्दनोब्रह्मात्रिष्टुप्‌ब्रह्मप्रीतये॰ ब्रह्मा॰ रेम॥ अथविनायकादिचतानां॥ ३९
श्रीत्वनइतिनवानांकुर्मीदःकाण्वोगणपतिर्गायत्री विनायकप्रीतये॥ आतूनइंद्र॰ रेतो॥ जातवेदसेकश्यपोजातवेदास्त्रि

ष्टुप्‌दुर्गाप्रीतये॰ जातवेदसे॰ त्यग्निः। कारणावित्तोवायुरुशिक्‌वायुप्रीतये॰ कारणाशीशुद्धिता। आदित्यनआकाशोगायत्री।
आदित्यनस्य॰ दिवाएषाउषोअरुणागश्विनोगायत्री अश्विनोःप्रीतये॰ एषोउत॥ अथदशलोकपालानां॥ इंद्रविश्वेत्यष्ट
नांजेतामधुछंदसइंद्रोनुष्टुप्‌इंद्रप्रीतये इंद्रविश्वा॰ यसीः॥ अग्निःसाग्निमितिसप्तानांसोचीकोग्निर्वैश्वानरोग्निस्त्रिष्टुप्‌अग्निप्रीतये
॰ अग्निःसप्तिः जुह्वापरेयिवांसमितिषोडशर्चस्ययमःपंचानांयमःषष्ठ्याअंगिरसास्तिसृणांश्विनोचतसृणांश्वानेचतसृणांप
मोहंदरस्त्रिष्टुप्‌मीयाद्निचृतौयवदशीबृहतीषोडशीअनुष्टुप्‌। यमप्रीतये॰ परेयिवांसं॰ हिता॥ बद्धाहविश्वमनावेयश्वानिर्ऋ
तिरुशिक्‌निर्ऋतिप्रीतये॰ बद्धाहि॰ मिवा॥ मोषुणेतिपंचानांवासिष्ठोवरुणोगायत्री आद्याजगतीवरुणप्रीतयेमासुवरुणे॰ रीरि
षः। वातइतितिसृणांवातायनवातायनउलोवायुर्गायत्री॰ वायुप्रीतये॰ वातआवातु॰ नोवसे॥ वसोष्पतिग्रहवत्। इमारुद्रायेति
पूर्ववत्। सहस्रशीर्षेतिप्राग्वत्। त्वामिदूर्मोग्निर्बृहती ब्रह्मप्रीतये॰ त्वामिदस्यथा॰ धसः॥ अथवस्वादिनवानां॥ अयायग्नेतिविरूप
नांहिप्रवातइमागिरइतिसप्तदशर्चस्यगात्समदः कूर्मआदित्याःत्रिष्टुप्‌आदित्यप्रीतयेइमागिरः॰ वीराः॥ आतइतिपंचदशार्च
स्यगात्समदः कूर्मरुद्रस्त्रिष्टुप्‌ईशानप्रीतये॰ आतेपित॰ वीराः। मरुतोयस्यहिक्षयेइतिदशानांगोतमोगायत्रीमरुत्प्रीतये॰ मरुतोयस्य॰ क्ष
प्रि॰ हिरण्यगर्भइतिदशर्चस्यहिरण्यःप्रजापतिः। कस्त्रिष्टुप्‌ब्रह्मप्रीतये॰ हिरण्यगर्भः॰ रयीणां॥ सहस्रशीर्षेत्यस्यपुरुषस्यप्राग्वत्।

रा० आतेपितरितीशास्यग्रगवत्।विश्वामित्रिषर्णांकुत्सोर्कस्त्रिष्टुप्।अर्कप्रीतयेविश्वेदेवानां‑उतद्यौः।वनस्पतइतिस्हस्राग्गर्गोवनस्पति
४० त्रिष्टुप्।वनस्पतिप्रीतये‑वनस्पतेवीड्वंगोगरुभाय।आवाहितयोरग्निमाताग्गणपतेर्होमिस्ह्रक्रः।जपोनुसाः।एवंक्रमेयदीदुत्वाग्नि
ष्टकृत्स्विष्टायश्चित्यंतंपूर्णाहुतिप्रागभीविकर्मकुर्यात्।अथयजुर्वेदिनःकुशकंडिकानंतरंप्रधानहोममंत्राः।आकृष्णेनहि
रण्यस्तूपःसवितात्रिष्टुप्सूर्यप्रीतये‑तिलाज्यहोमेविनियोगः।आकृष्णेनरजसाह।इदंस्तूयीयइदंस्तूयायस्वसर्वत्रइमंमे
वावरुणःसोमोयजुः।इमंदेवानोराजा।अग्निर्मूर्धाविरूपोगारकोगायत्री।उद्बुध्यस्वयपरमेष्ठीवुधस्त्रिष्टुप्।बृहस्पतेअतिसमर
बृहस्पतिस्त्रिष्टुप्।अन्नात्परिस्रुतोरसंप्रजापतिःअश्विसरस्वतीन्द्राःअक्रान्जगती।शंनोदेव्यऋथर्वणःशानिर्गायत्री।कयानोवामदेवोराडुगा
यत्री।केतुंकृण्वधुच्छंदाःकेतवोगायत्री।अथाधिदेवतानां।त्र्यंबकंवसिष्ठोरुद्रस्त्रिष्टुप्।अत्रप्रणीतोदकंस्पृष्टशेत्।श्रीश्चतेत्र
नारायणउमात्रिष्टुप्।यस्कस्रोभास्करजमदग्निर्दीर्घतमाःस्करस्त्रिष्टुप्।विष्णोरराटमुतथ्योविष्णुर्यजुः।विष्णोरराटंवेता
।आब्रह्मनुप्रजापतिर्ब्रह्मायजुः।आब्रह्मनुकल्पता।सजोषाविश्वामित्रइंद्रस्त्रिष्टुप्।सजोषाइंद्र।अस्तियंमाभास्करजमदग्निर्दी
र्घतमसोयमस्त्रिष्टुप्।अत्रप्रणीतोदकंस्पृष्टशेत्।कार्षिरसिदध्यङ्आथर्वणःकालोनुष्टुप्।अत्रापिप्रणीतोदकस्पर्शः।चित्रावसोस्व राम
स्त्यापश्चित्रगुप्तोजगतीचित्रावसोःशीय।अथप्रत्यधिदेवतां।अग्निर्दूतंविरूपोग्निर्गायत्री।अप्स्वतेवृहस्पतिःआयःपुरडुलि ४०

।स्योनामेधातिथिःपृथिवीगायत्री।इदंविष्णुर्मेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री।वातांमृगार्पइंद्रस्त्रिष्टुप्।अदित्यैरस्नाध्यथर्वणाइंद्राणीयजु
ःअदित्यैरास्नास्ह्रीषि।प्रजायतेवरुणःप्रजापतिस्त्रिष्टुप्।नमोस्तुसर्पेभ्यःसर्पाअनुष्टुप्।ब्रह्मप्रजापतिर्ब्रह्मात्रिष्टुप्।अथविनाय
कादिदेवानां।गणानांप्रजापतिर्गणपतिर्यजुः।गणानांत्वाममआवेप्रजापतिर्दुर्गानुष्टुप्।वातोवागंधर्वोवातउष्णिक्।ऊर्ध्व
अस्यसमिधोप्रजापतिराकाशउष्णिक्।अश्विनोअश्विनौयजुः।अश्विनोयजुः।अश्विनोभैषज्येचामि।अथदिक्पालानां।त्राता
रमिंद्रमिंद्रस्त्रिष्टुप्।अग्निर्दूतंविरूपोग्निर्गायत्री।अस्तियमोभार्गवजमदग्निर्दीर्घतमसोयमस्त्रिष्टुप्।अत्रप्रणीतोदकस्पर्शः।
एषतेवरुणोनिर्ऋतिर्यजुः।एषतेनिर्ऋतिर्यजुः।एषतेनिर्ऋते।अत्रापिप्रणीतोदकस्पर्शः।इमंमेवरुणःशुनःशेपोवरुणोगायत्री।इमंमे
वरुण।वातोवागंधर्वोवातउष्णिक्।आवयंवधुःसोमोगायत्री।तमीशानंगोतमईशानोजगती।प्रणीतोदकस्पर्शः।नमोस्तुसर्पेभ्य
नंतोनुष्टुप्।ब्रह्मप्रजापतिर्ब्रह्मात्रिष्टुप्।अथवस्वादीनां।सुगावोदेवावासवस्त्रिष्टुप्।यज्ञोदेवानांकुत्सआदित्यास्त्रिष्टुप्
एतावंतोस्यपरमेष्ठी।रुद्रोनुष्टुप्।मरुतोयस्यगोतममरुतोगायत्री।आब्रह्मनुप्रजापतिर्ब्रह्मायजुः।इदंविष्णुर्मेधातिथिःस्यु
तोगायत्री।आनस्तोकेकुत्सईशोजगती।चित्रंदेवानांकुत्सोर्कस्त्रिष्टुप्।अयंहिप्रजापतिर्वनस्पतिर्यजुः।अयंहिताहुतेम
इतिहोममंत्राः।अथजपप्रकरणानि।विभ्राडितिसप्तदशर्चस्यानुवाकस्यआद्यायाविभ्राडुतताष्टिरुणांप्रस्कण्वःपचम्या

अवत्तारः काश्यपः षष्ठ्यावेनः सप्तम्याः कुत्सोऽष्टम्या आत्रेयो नवम्याः श्रुतकक्षः सुकक्षो दशम्याः अकृष्टा वोषि द्वयोः जमदग्निः प
चदशान्त्यमेधः षोडश्याः कुत्स अंत्याया हिरण्यस्तूप आंगिरसः पंचम्या विश्वेदेवाः षष्ठ्याः सोमोन्या अंत्याहूर्ध्व आद्या यंचमी जगती द्वि
तीयादितिस्त्रो नवमी च गायत्र्यस्त्रयोदश्या पंचदश्यो षष्ठ्याद् बृहत्यौ चतुर्दशी सतोबृहती ग्रीवाः सप्त त्रिष्टुभः सूर्यप्रीतये जपे विनियो
गः।ॐ चित्रा इन्द्र त्वपश्यन्।अयाठ्युस्त्विति चतसृणां गोतमः सोमस्त्रिष्टुप् सोमप्रीतये।अयाठं युत्त विष्टो।अग्निर्मूर्द्धा विरूपा
क्षोऽग्निर्गायत्री।उद्बुध्यस्वाग्ने इति त्रिष्टुप्।बुधप्रीतये।बृहस्पते अति गृत्समदो ब्रह्मा त्रिष्टुप् बृहस्पतिप्रीतये।अन्नात्परिस्रुतः
त्रायत्यश्विसरस्वतीन्द्रा इन्द्रो जगती।शन्नो देवीरस्य सिन्धुद्वीप आथर्वण आपो गायत्री।केतुं कृण्वन्नस्य मधुच्छन्दा अग्निर्गायत्री।एते मन्त्राः स्वस्
थानि।अथाधिदेवतानां षट्पष्टिमत्वाभिवो रुद्रायेत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः आद्यानां षोडशानामेक रुद्रस्ततो वह्व रुद्रा आद्ये गा
यत्री तिस्रोनुष्टुभो द्वे जगत्यौ नमो हिरण्यबाहव इत्यतस्त्रिंशद्यजूंषि इमा रुद्रायेति बृहती इमा रुद्रायेति जगती या ते रुद्रे
त्यनुष्टुप् एतनो द्वे त्रिष्टुभौ विकिरिदेत्याद्या द्वादशानुष्टुभः शेषाणि त्रीणि यजूंषि रुद्रप्रीत्यर्थं ॥ ६ ॥ हवामहे इत्यृचः षोडशो
वरुद्रस्तु कामिति ऋपनारायणी तोदकस्पर्शः।श्रीश्च ते लक्ष्मीश्च नारायणो नारायणस्त्रिष्टुप् भुजमात्रीतये।यस्कन्दे भार्गव
जमदग्निर्दीर्घतमसोऽश्वस्त्रिष्टुप् स्कन्दप्रीतये।सहस्रशीर्षेति षोडशानां नारायणः पुरुषोनुष्टुबन्त्या त्रिष्टुप् विष्णुप्रीत्य

ब्रह्मणि प्रजापतिर्ब्रह्मा यजुः ब्रह्मप्रीतये।आशुः शिशान इति द्वादशानामप्रतिरथ इन्द्रस्त्रिष्टुप् इन्द्रप्रीः।यमाय त्वा दध्यङ्ङाथ
र्वणो यमो यजुः यमप्रीयमाय स्वाहा।प्राणीतोदकस्पर्शः।काषिरसि दध्यङ्ङाथर्वणो आपोनुष्टुप् कालप्रीत प्राणीतोदकस्पर्श
:चित्रावसो कुत्सो रात्रिर्जगती चित्रगुप्तप्रीतये ॥ अथ प्रत्यधिदेवतानां ॥ अग्ना जरास इति सप्तदश्येषु आद्याया यास्कश्री इन्द्रवायु
त्रिष्टुप्।द्वितीया विरूप इन्द्रवायू गायत्री।तृतीया गोतमो मित्रावरुणौ गायत्री चतुर्थ्या विरूप इन्द्रवरुणौ गायत्री पंचम्याः कुत्स
:शुक्रस्त्रिष्टुप् षष्ठ्या वामदेवोऽग्निर्जगती सप्तम्या विश्वामित्र इन्द्राग्नी त्रिष्टुप्।अष्टम्या भरद्वाजोऽग्निस्त्रिष्टुप्।नवम्या भरद्वाजो
विश्वेदेवा गायत्री दशम्या मेधातिथिरग्निर्गायत्री एकादश्या अत्रिर्दुहिता विश्वेदेवा मरुतस्त्रिष्टुप्।त्रयोदश्या भरद्वाजोऽग्नि
स्त्रिष्टुप् एवं चतुर्दश्या वसिष्ठ आदित्या बृहती षोडश्या वामदेवोऽग्निस्त्रिष्टुप्।सप्तदश्या नुमेधा तक्षः सविता त्रिष्टुप्।अग्नि
प्रीतये।आपो हि ष्ठेति तिसृणां सिन्धुद्वीप आपो गायत्री अप्प्री।स्योना पृथिवीति दध्यङ्ङाथर्वणः पृथिवी गायत्री पृ
थिवीप्रीत्यर्थं।सहस्रशीर्षा नारायणः पुरुषस्त्रिष्टुप्।अंत्यानुष्टुप्।विष्णुप्रीत्यर्थं।आशुः शिशान इति द्वादशानामप्रतिर
थ इन्द्रस्त्रिष्टुप्।इन्द्रप्रीत्यर्थं।अदित्या इत्यस्य दध्यङ्ङाथर्वण इन्द्राणी यजुः इन्द्राणीप्रीः।हिरण्यगर्भ इति च हिरण्यगर्भः प्रजा
पतिस्त्रिष्टुप् प्रजापतिप्रीत्यर्थं।नमोऽस्तु सर्पेभ्य इति तिसृणां सर्पदेवाः सर्पा अनुष्टुप् सर्पप्रीत्यर्थं।ब्रह्मजज्ञानं प्रजापतिरादि

दृ० त्यत्रिष्टुप्।ब्रह्मश्रीतः अथविनायकादिमंत्राणां॥गणानांत्वाप्रजापतिर्गणपतिर्यजुः गणपतिश्री॰ अविकेप्रजापतिरनु
४२ नुष्टुप्।दुर्गासीतिपुत्राम्न्वायेतिषणमाधायाम्ऽत्समवेदाहितीयाया:पुरुषप्रजपाठोतिहरण्यप्रजापतिः षद्वृम्य अत्रा
गिरोवायुहितीयानुष्टुप्एषपंचमी।त्रिष्टुभोषागायत्रः वायुहितीयानुष्टुप्एषपंचमी।त्रिष्टुभोषागायत्रः वायुश्चीतयो।ऊर्ध्वाश्च
स्पसामिधइतिहृदयानांप्रजापतिरग्निरुष्णिक्आकाशश्चीतये।यावाकाशमेवातिथिरश्विनौगायत्रीअश्विनौद्यौत अ
थर्विकालानां॥आयुःशिखानइतिहृदयशचीपेंद्रआग्नेयत्।अस्माउगामइतिस्तस्वरुपणवेदानांप्रयंआग्नेयत्।पपायत्वास्थ्इ
थर्वणोयमोयजुःयमश्रीयमायत्वाहाप्रणीतोदकस्पर्शः।अहंचेतामीतितिवस्यप्रजापतिरग्निस्त्रिष्टुप्।निऋतिश्रीतं
र्थःप्रणीतोदकस्पर्शः।इमम्मेवरुणेतिहयोःशुनःशेपोवरुणोगायत्रीत्रिष्टुभौ।वरुणश्रीतये।नियुत्वाद्वायवितिं
षडचेवायंआग्नेयत्।आशाठमितिसौम्यवत्वष्टयआग्नेयत्।रुद्राध्यायःषट्षष्टिमचावशानेआग्नेयत्॥६६॥प्रणीतोदकस्य
र्शः।नमोस्तुसर्पेभ्यइतिहुचमनताद्ब्रंआग्नेयत्।ब्रह्मजज्ञानंप्रजापतिरादित्यस्त्रिष्टुप्।ब्रह्मश्रीतः अथब्रह्मादीनां
त्वमावेस्वाद्वावसवत्रिष्टुप्ब्रह्मश्रीतये॰इमागिरःत्वमस्आदित्यस्त्रिष्टुप्।आदित्यश्रीरुद्राध्यायोरुद्रआ राम
ग्नेयत्।शुक्रज्योतिश्चीतिपणमसप्तयोमरुतआग्नेयत्थीवामिक्पंचमीजगती।शेषागा।आमरुतश्रीतये।आत्रमेन ४२

प्रजापतिर्ब्रह्मायजुः।ब्रह्मायजुः।ब्रह्माणीसहस्रशीर्षेतिविष्णवेआग्नेयत्।रुद्राध्यायोरौद्रंआग्नेयत्।विष्णाडितिमनस्त्वशार्चमार्कआग्ने
त्।वनस्पतेवीड्वंगःप्रजापतिर्वनस्पतिस्त्रिष्टुप्।वनस्पति॰ ततोव्याहृतिहोमात्पाड्गुषस्पृगोहुतिघाम्भाविकमेकुर्यात्।अथसाम
गानांकुशकंडिकानंतरप्रधानहोमंमंत्राः।उदुत्यंप्रस्कण्वःसूर्योगायत्रीतिलाज्यहोमविनियोगः ॐ उदुत्यं।सूर्यायस्वाहा।सोते
पयांसिवेनमःसोमोगायत्री।अग्नेर्मूर्धाविरूपणगमोगायत्री।अग्नेविवस्वन्मडोजमरीचिपुत्रौबृहती।बृहती।बृहस्पतेयदर्यापा
तिरथोबृहस्पतिस्त्रिष्टुप्।शुक्राणोभरद्वाजःशुक्रोतेभरद्वाजःशुक्रोत्रिष्टुप्।शन्नोदेवीःसिंधुद्वीपःआपोगायत्री
।अथाधिदेवतानां॥आवाराजानंवामदेवोरुद्रस्त्रिष्टुप्।आपोहिष्ठासिंधुद्वीपउमागायत्री।स्योनापृथिवीमेधातिथिःस्वार
डुष्णिक्।इदंविष्णुर्मेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री।त्वमित्सप्रथागोतमोब्रह्माबृहती।इंद्रमिद्देवतातिउष्णोबृहुगिन्द्रस्त्रिष्टुप्।आपगोःसा
र्पराज्ञीयमोगायत्रीब्रह्मजज्ञानंब्रह्माकानंत्रिष्टुप्।चित्रदृग्देशाश्विनाषुपसानजगती।अथप्रत्यधिदेवतानां।अग्निदूतंभरद्वा
जोग्निर्गायत्री।उदुत्तमंगोतमआपस्त्रिष्टुप्।पृथिवीमतोहितोविष्णुपृथिव्युष्णिक्।सहस्रशीर्षानारायणोविष्णुरनुष्टुप्।इं
द्राहस्रेवोहृथीपइंद्रोगायत्री।एकादशकोवातिष्टइंद्राणीत्रिष्टुप्।प्रजापतिस्त्रिष्टुप्।तंवाहिदावमवसिष्टःसर्पास्त्रिष्टुप्।एषब्र
त्पाप्रजापतिब्रह्माद्विपदागायत्री।अथविनायकादिमंत्राणां।आतूनोगोविंदि।तोगणपतिर्गायत्री।इमंस्तोममकुत्सोदुर्गाज

रा० गती। आप्याशिरिदेवायुरुक्षिक्। आदित्यलस्य निधनकामस्य आकाशो गायत्री। एषोउषा अपूर्व्या एषो अग्निर्गायत्री। अथ लोकपाला
४३ नां त्वामिद्धि महद् उ इन्द्र बृहती। अग्निर्देवा अग्निरतो निर्गायत्री। नाकेसुपर्णमुपयत्पतन्तं त्रिष्टुप्। वेद्वा हीत्यादित्यो निर्ऋतिक
त्रिकु। इमं मे मुखदेवो वरुणो गायत्री। वात आवातु भेषजं नैऋतो वायुर्गायत्री। त्वामिष्टि धाम भीरः सोमो गायत्री। तदिशानाय
रुद्र ईशानो गायत्री। समानानाश्च या उशना अनन्तस्त्रिष्टुप्। ब्रह्मजज्ञानं बृहस्पतिस्त्रिष्टुप्॥ अथ वस्वादीनां त्वामग्ने त्ववामदेवोव
सवो विराट्। आदित्यैपरि भरद्वाज आदित्यो विराट्। आवो राजानं वामदेवो रुद्रस्त्रिष्टुप्। पवमाना अस्थन्त कुत्स आपोरस्नन्धम
तो बृहती। ब्रह्मजज्ञानं ब्रह्मा त्रिष्टुप्। इदं विष्णुर्मेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री। आत्वा सोमस्य सोमः ईशानो बृहती। इन्द्राय मद्वने
गौरीवितिर्गायत्री। वनस्पते वीड्वङ्गो वाम्रव्यो वनस्पतिस्त्रिष्टुप्॥ इति साम गानां होम मंत्राः॥ होम मंत्राश्च सामगानां जप्या
नि हस्तानि। विश्वे षमद्य यहस्तु सौम्य प्रजाकाममिति द्वादशर्चस्याथर्वा नाति द्वादशर्चस्याथर्वा नाति रूपाणां वाजस्त्रिष्टुप् एषो पाणि
आदित्यो गायत्री सोमोदेवता सोमप्रीत्यर्थे एकादशसामात्मिकायाः रुद्र संहितायां आवोराजानमिति वामदेवस्त्रिष्टुप् शत
होगाधातिवत्तः साम्नामार्गस्य रुद्रो गायत्री त्रयाणा मोऽपरो हस्तानां वैश्वानरस्त्रिष्टुप् त्रयाणां देवव्रत साम्नां वृषोरुद्रो राम
ऽस्य विश्वे देवा उत्कृतिः सर्वेषां रुद्रप्रीत्यर्थे जपे॥ ४ यो॥ ५ राज्ञा॥ ५ ७ एकादश सामात्मिकायां स्कन्द संहितायां आपदे इतितिस्र ४३

माणंग आनोविश्वास्तु हव्यमिति त्रयाणां शाक्यो बृहती असेनानी मिति त्रयाणां कुत्सस्त्रिष्टुप्। पवित्रं तइति द्वयोरादित्यो ५०
जगती सर्वेषां स्कन्दो देवता स्कन्दप्रीत्यर्थे जपे॥ ५ मे॥ ५ ३ ५ ७ ५॥ नवसामात्मिकायां विष्णुसंहितायां [illegible] विष्णुर्गायत्री तद्द
स्य इदं विष्णुर्जगती प्रकाव्यमुशनेइति वराहस्य वाजी त्रिष्टुप् सहस्रशीर्षा यहद्दवगोतयो॥ पुरुषव्रतयाः पुरुषो अनुष्टुप् स
र्वेषां विष्णुर्देवता विष्णुप्रीत्यर्थे॥ ५ ई॥ मे॥ ५ विष्णुः विनायकस्य इतितिस्र शात्मिकायां विनायकसंहितायां अग्नेर इतिद्व
योरुद्र इन्द्रस्त्रिष्टुप्। इन्द्रा याम इति द्वयोः पृथिवी त्रिष्टुप् आत्वनइतिवत्सः सामवर्गा आयो गौरिवीति अग्नपयो रयालवे
श्यावाश्वत्वानि गायत्री प्र कृष्णमाणा इति द्वयोरायो रायस्पोषाग्नरत्नो द्वितीयस्य वर्गस्य षष्ठस्याग्नि बृहती सर्वेषां विनायको
देवता विनायकप्रीत्यर्थे॥ ४ र ५ ई॥ त्य ५ ता॥ ४॥ ॥ सोमस्य प्रजाकामस्य शानइतिपागवतद्व द्वादशर्च ईशानस्य रुद्रा रागमावो राजान
मिति रुद्र संहिता पाठवत्। अच्युतस्य वैष्णवी संहिता २ ईशानस्य वैष्णवी संहिता ३ ईशानस्य चरुद्र संहिता पाठवत्। अन्येषहोम
मंत्राः एवंतिपृकृ चरणापरेनामाधातिरूपनापरापर नमागरायाः येषांगीति संहिता एव जप्याः उत्पापितः एव चरु रुजपा
नंतरस्याहुतिहोमादिवहि जुडिका होमान्ततुष्णाडु तिग्रामादि वृश्वशारवा अं सामवेदी कुपीत। अथाथर्ववेदिनः। जप्यानहो
ममंत्राः विषासहिमथर्वादित्यो जगती होमविनियोगः। एवंसर्वेवाशाकधूमः अथर्वा सोमानुष्टुप् एवं यामन्याः ब्रह्मासौमः

रा० ४४ त्रिष्टुप्।यद्राजानोविभजंतविष्णुःबुधःपङ्क्तिःबृहस्पतिर्नोब्रह्माबृहस्पतिस्त्रिष्टुप्।शुक्रोस्यथर्वाशुक्रोनुष्टुप्।सहस्रबाहुः
रायणः।शानित्रिष्टुप्।दिव्योविश्वकोशिकोरुद्रस्त्रिष्टुप्।यत्तेखङ्गस्थुरथर्वाकेतवास्त्रिष्टुप्॥७॥अथाधिदेवतानां।मानोविदन्नुब
ह्माईश्वरोनुष्टुप्।आपोहिष्ठामित्रुद्ध्यायआगायत्री।अग्निरिवमन्योब्रह्माक्रोधस्त्रिष्टुप्।अताद्विष्णुरथर्वाब्रह्माक्रोधस्त्रिष्टुप्।अताद्वि
ष्टुरथर्वाविष्णुर्गायत्री।ब्रह्मज्ञानमथर्वाब्रह्मात्रिष्टुप्।इमेबाहेन्द्रोनुष्टुप्।यःश्रमोब्रह्मायमस्त्रिष्टुप्।रोहितःकालोथर्वाकालो
थर्वाकालोनुष्टुप्।यद्राजातंकौशिकाश्चित्रगुप्तोनुष्टुप्।अथप्रत्यधिदेवतानां।साम्राज्ञायब्रह्मात्रिष्टुप्।शन्नोदेवीब्रह्माआपो
गायत्री।भूमेमातर्ब्रह्माभूमिस्त्रिष्टुप्।इदंविष्णुरथर्वाविष्णुर्गायत्री।इन्द्राजुषस्वब्रह्मेन्द्रोनुष्टुप्।अतयाद्यथर्वेन्द्रापनुष्टुप्।नेकं
जातास्यथर्वाप्रजापतिरनुष्टुप्।सर्पानुमथर्वासर्पाःपङ्क्तिः।अरिष्टामथर्वाब्रह्मात्रिष्टुप्।अथविनायकादिपंचानांतिनेब्रह्म
रविरोगाः।विनायकोनुष्टुप्।श्रुतनाजितमथर्वादुर्गात्रिष्टुप्।अतारिष्टोवायथर्वब्रह्मावायुरनुष्टुप्।शाम्पताथर्वाआकाशस्त्रिष्टु
प्।संवेत्वयथर्वागिरा।अश्विनावनुष्टुप्।अथदिक्पालानां।इन्द्रमिद्ब्रह्मेन्द्रस्त्रिष्टुप्।अग्निमन्वातिब्रह्माग्निस्त्रिष्टुप्।परमृत्युक्तावै
वस्वायमास्त्रिष्टुप्।अमितांतिर्वातिरथर्वानिऋतिस्त्रिष्टुप्।येयस्वाउदुक्तपथर्ववायुणस्त्रिष्टुप्।वायोःसवितरथर्वावायुस्त्रि राम
ष्टुप्।यउत्तरतोब्रह्मासोमस्त्रिष्टुप्।धातारस्त्वथर्वाइशानोगायत्री।यत्वी।यअनंतंविततमथर्वाअनंतःपङ्क्तिःब्रह्मायस्तु ४४

ज्यताम्।अथर्वाब्रह्मात्रिष्टुप्।अथबृहादीनामायोयानवहवलब्रह्मावस्तवास्त्रिष्टुप्।शरुद्रजलाषब्रह्मारुद्रास्त्रिष्टुप्।मरुतः।मत्वेयवम
रुतात्रिष्टुप्।इमाब्रह्मनब्राह्मणब्रह्मास्त्रिष्टुप्।तद्विष्णोर्ब्रह्मागायत्री।रुद्रजाश्वब्रह्मेशस्त्रिष्टुप्॥वत्तोविराजोब्रह्माकालस्त्रिष्टुप्।वनस्प
तेवीड्वङ्गाथर्वावनस्पतिस्त्रिष्टुप्॥इत्यथर्वविद्धोहोममन्त्राः॥अथसूक्तानि॥विषासहिंसहमाइतिषण्णाअथर्वाग्निरिषवोवांतयेजेय
विनियोगः।एवमयेपिशाकधूमामितिचतुर्णां।अथर्वासोमोनुष्टुप्।त्वयामन्योइतिसप्तानांब्रह्मासोमस्त्रिष्टुप्।सोमस्याशाइति
चतुर्णामथर्वाबुधोनुष्टुप्।मन्द्राग्निश्रेयइत्यस्यब्रह्माबृहस्पतिस्त्रिष्टुप्॥१॥शुक्रोसीत्यथर्वाशुक्रोनुष्टुप्।प्राणापानमृइतिति
सृणांब्रह्माशानिस्त्रिष्टुप्।राहुराजानंब्रह्माराहुस्त्रिष्टुप्।यत्तेखङ्गस्थुरितित्रयस्याथर्वाकेतवस्त्रिष्टुप्।आययोरन्पानुष्टुप्॥अ
थाधिदेवतानां।मानोविदन्नितिचतसृणांब्रह्मारुद्रस्त्रिष्टुप्।अग्निरिवमन्योब्रह्माक्रोधस्त्रिष्टुप्।यतइन्द्रइतिपंचानांअथर्वावि
ष्णुस्त्रिष्टुप्।अन्त्यागायत्री।विष्णुमितियाब्रह्मज्ञानमितिसप्तानांअथर्वाब्रह्मात्रिष्टुप्।इन्द्रोजयातीतिद्वयस्यब्रह्मेन्द्रविष्णु
त्रिष्टुप्।इन्द्रीतयायमोमृत्युरितिद्वयस्यब्रह्मायमस्त्रिष्टुप्।अरोहितःकालइतिद्वयोरथर्वाकालोनुष्टुप्।अथर्वाङ्गिरस्कारि
तिचतसृणांअथर्वाचित्रगुप्तस्त्रिष्टुप्।अथप्रत्यधिदेवतानां।अग्निर्भूम्यामितिद्वयस्यब्रह्माग्निस्त्रिष्टुप्।शन्नोदेवीतिचतसृण
ब्रह्मापोगायत्री।सत्यंबृहदृतमितिब्रह्माक्षितिस्त्रिष्टुप्।यन्तइन्द्रइतिपंचर्चस्यविष्णुर्देवता।इन्द्रजुषस्वेत्येकस्याब्रह्मेन्द्रोनु

रा० ष्टुप्२ चेतपाः । विप्रस्य अथर्वेंद्राण्यानुष्टुप् । प्रजायतेनत्वदितिहिरण्यगर्भो ब्रह्मा प्रजापतिस्त्रिष्टुप् २ । शोभकेतपस्थानां अथर्वास्तिर्यग्गिराः ब्र
४५ ब्रह्मजज्ञानमितिमंत्रस्य ब्राह्मणा वत ॥ अथ विनायकादिदेवतानां ॥ निर्लक्ष्मीमिति चतसृणां । विघ्नः । विनायकोऽनुष्टुप् । ध्यानाविति
मथर्वा दुर्गा त्रिष्टुप् २ । वायोः सवितारिति द्व्योरथर्वा वायुस्त्रिष्टुप् २ । पुरुषोऽग्ने ब्रह्मा । इति चतसृणां ब्रह्मा । इति चतसृणां ब्रह्मा काशेऽनु
ष्टुप् । अश्विनाब्रह्मणेत्यस्य ब्रह्मा अश्विनौ त्रिष्टुप् २ ॥ अथ नक्षत्रानां ॥ तत्र अग्निर्यमानां यथा ब्रह्मयाः प्रायुक्ता एवमस्या साक्ष
तनीतितिस्तरणां ब्रह्मा निर्ऋतिस्त्रिष्टुप् २ । उदुत्तमं ब्रह्मा वरुणस्त्रिष्टुप् । वायोः सवितारिति वायवीरिति वायवीयाहृचः प्रागत
। शाकं धूपामिति चतस्रः सोमस्य मानो विरिंचिरिति चतस्र ईशास्य शाल्मभकेतपस्थानां तस्या ब्रह्मजज्ञानमिति ब्रह्मणः सप्तपद्यानि
वेवत । वत्वादित्यरुद्रमरुतां होममंत्राएव । ब्रह्मजज्ञानमितिमंत्रब्रह्मजज्ञानमितिमंत्रब्रह्मणः पत्र इदमिति पव सुतस्य मा
नोविदन्निति चतस्र ईशास्य । विप्रासाहितामिति षडंके स्याएतानि पूर्ववता वनस्पते होममंत्र एव । ततः स्वस्वशाखीय ग्रिष्टकृत्
स्यानानंहोमादि पूर्णाहुतिवामाविशेषकं कुर्युः । ततो यजमानोभिषेच्यथा । हर्षकलशास्समीपे वा नाराभिंद्रगांइद्रदि
ष्टुप् । इदवीत्यर्थवलिर नविनियोगः । त्रातारमिंद्र इंद्राय मंत्रायायविद्यायस्मापुष्टायसप्ताक्तिकायाधुसदीपमाषभक्तो राम
लिप्तमर्चयामिनममइतिमाषभक्तबलिंदत्वा माइंद्राद्दिग्रसद्रुममसकुटुंबस्य आयुः कर्ता शुभकर्ता शांतिकर्ता पुष्टिकर्ता ४५

तुष्टिकर्त्ता भवेति प्रार्थयित्वा एवमाग्नेय्यादिषु होमे होमसमाहितमंत्रैर्बलिदानं प्रार्थनं वा एवम धिदेवता प्रत्यधिदेवता सहितेभ्यः स्तूर्या
दिग्ध्येभ्योपि होमाको नलननमस्तैविनायक दुर्गा विघ्नाकाया वास्तोष्पति क्षेत्राधिपतिभ्यः ललनमस्ते होमो कार्यः । ततश्चाचार्यो य
जमानस्याग्रतः स्वविधिवत्वैणाहिवासचतुर्व्वा स्वानालिकास्फिनयुक्तं आज्यं गृहीत्वा पूर्णाहुतिं जुहुयात्तत्र मंत्राः समुद्रादूर्मि
तिचस्य गौतमो वामदेवो वाग्निस्त्रिष्टुप् २ पूर्णाहुतौ विनियोगः एवमग्रेपि नियोगः । मूर्धानं दिवो भारद्वाजो वैश्वानरस्त्रिष्टुप् २ । पुनरग्नि
वसुरुद्रादित्या त्रिष्टुप् एद्यूर्णाहितिविश्वेदेवाः शतक्रतुरनुष्टुप् २ । सप्तते अग्ने सप्तवानाग्निर्जगती । धामंत वामदेव आधा जगती । धामं
तेस्वाहेतियजमानस्तु इदमग्नये वैश्वानराय वसुरुद्रादित्येभ्यः शतक्रतवे सप्तवतेऽग्नयेऽद्भ्यश्च न ममेति त्यजेत् । कात्यायनानां तु मूर्ध
न दिव इत्येव पूर्णाहुतिमंत्रः अग्नये इदं न ममेति त्यागः । सामगानां तु प्रजापतिऋषिर्गायत्री छंदः इंद्रो देवता यशः कामस्य यज
नीयत्वेयोगः पूर्णाहोमं यशसा जुहोमि योस्मै जुहोति वरमस्मै ददाति वरं वृणे यशसा भामि लोके स्वाहेत्यनेन स्रुवेणैव होमः इदं
यशसे इदं न ममेति त्यागः । ततो वसोर्धारां होष्यामीति संकल्प्य यजमानो वसोर्धारां जुहुयात् । मंत्रास्तु अग्निर्मीळे इति नवानाम
धुच्छंदा अग्निर्गायत्री । वसोर्धाराया विनियोगः । विहोतुं कामिति श्यावाश्व विष्णुस्त्रिष्टुप् २ । आत्रेपितरिति यव इत्यागर स
प्तरौद्रस्त्रिष्टुप् २ । त्वादिष्ठया इति नवानां मधुच्छंदः पवमानः सोमो गायत्री । महिवैश्वानरः सप्तो वैश्वानर आत्रेय ऋषिः वैश्वानरो देवता यथा

दा० बृहती छंदः। ज्येष्ठसाम्नो भरद्वाज ऋषिर्वैश्वानरो देवता त्रिष्टुप् छंदः। वसोर्धाराया विनियोगः। वसोर्धारां जुहोतीत्यनुवाकमपि पठंति शि
४६ ष्टाः। वसोर्धाराहोमस्तु मंडपाद्वानजनाद्वाधायात्मर्गादौ नास्तीति बहवः। ततः पूर्णायां विधाकारयेच्च यथाशास्त्रं स्नानमाचार्यस हि
तान् ऋत्विजः सर्वौषधीभिर्मृत्तिकाभिर्गंधपत्रपुष्पादिसहितं यजमानं सपत्नीकं शुभवीथ्यां नवग्रहपीठसमीपस्थं कलशोदकेन सपातकल
शस्थेन पंचाभिषिंचेयुः। यात्रा मंत्राश्च। सुरास्त्वामभिषिंचंतु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः। वासुदेवो जगन्नाथस्तथा संकर्षणो विभुः। प्र
द्युम्नश्चानिरुद्धश्च भवंतु विजयाय ते। आखंडलोऽग्निर्भगवान्यमो वै निर्ऋतिस्तथा। वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्षस्तथा शिवः। ब्रह्मणा सर्वे दि
क्पालाः पांतु ते सदा। कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधा पुष्टिः श्रद्धा क्रिया मतिः। बुद्धिर्लज्जा वपुः शांतिस्तुष्टिः कांतिश्च मातरः। एतास्त्वा
मभिषिंचंतु देवपत्न्यः समागताः। आदित्यश्चंद्रमा भौमो बुधजीवसितार्कजाः। ग्रहास्त्वामभिषिंचंतु राहुः केतुश्च तर्पिताः। देवदा
नवगंधर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः। ऋषयो मनवो गावो देवमातर एव च। देवपत्न्यो द्रुमा नागा दैत्याश्चाप्सरसां गणाः। अस्त्राणि सर्वश
स्त्राणि राजानो वाहनानि च। औषधानि च रत्नानि कालस्यावयवाश्च ये। सरितः सागराः शैलास्तीर्थानि जलदा नदाः। एते त्वाम
भिषिंचंतु सर्वकामार्थसिद्धये। ततश्चोत्तरीयहरीमदूइति। ततो यजमानः स्नात्वा शुक्लांबरः। स्नात्वाथ शुक्लमाल्यांबरधरस्त्वा राम
चार्यादीन् संपूज्य तेभ्यो दक्षिणां दद्यात्। तत्राचार्याय धेनुः। ब्रह्मणे कृष्णानड्वान्। एवं सदस्यत्विग्द्वारपालादिभ्यो यथाशक्ति तथा थे ४६

नुः शंखस्तथानड्वान्हेमवासो हयः क्रमात्। कृष्णा गौरायसं छाग एता वै दक्षिणाः क्रमात्। ग्रहाणां द्विजपदेयाः। ततः शक्त्या ब्राह्मण
न्भोजयेत्। तत्संकल्पपद्धतौ ज्ञेयः। ततो दीनानाथेभ्यो भूयसीं दक्षिणां दद्यात्। ततः उपदेवतानां ग्रहपीठदेवतानां चोत्तरपूजां कृत्वा श्रु
येणां कृत्वा विसर्जयेत्। पीठं गृहीत्वा तान्नमस्कृत्य स्वबंधुयुतो भुंजीतेति सर्वं शिवं ॥ इति श्रीमद्भट्टशंकरात्मजनीलकंठकृते रागपमिषाग्रया
गः ॥ अथ दानानि। मात्स्ये। अथातः संप्रवक्ष्यामि दानानि षोडशा महादानानि उक्तानि यथा। आद्यं तु सर्वदानानां तुलापुरुषसं
ज्ञितं। हिरण्यगर्भदानं च ब्रह्मांडं तदनंतरं। कल्पपादपदानं च गोसहस्रं च पंचमं। हिरण्यकामधेनुश्च हिरण्याश्वस्तथैव च। हिरण्याश्वर
थस्तद्वद्धेमहस्तिरथस्तथा। पंचलांगलकं तद्वद्धरादानं तथैव च। द्वादशं विश्वचक्रं च ततः कल्पलतात्मकं। सप्तसाग
रदानं च रत्नधेनुस्तथैव च। महाभूतघटस्तद्वत् षोडशः परिकीर्तितः। तस्मात्सर्वेषु गो विनायकौ। महादानमखं कुर्याद्विजैश्चैवानुमो
दितइति। तथा षोडश शालिमात्रं दद्याद्दशावाकरान्। मंडपं कारयेद्विद्वान्चतुर्भद्रासनं बुधः। मंडपासनानि द्वाराणीति केचित्।
कुंडसमीपान्यासनानीति येव। तथा सप्तहस्तायं वेदीं मध्ये पंचकाथवा। तन्मध्ये तोरणं कुर्यात्सारदारुमयं शुभं। षोडश हस्त
याः पंचहस्तोतिथा च पूर्वमेव निर्माय तत्स्यामध्ये ताशाकल्पेष्टं वर्षगस्त्रिमयोः शाकोदुंबरश्रीपर्णीबिल्वकस्वर्णकांचनादीना
मन्यतमनिर्मितसप्तहस्तं चतुरस्रं स्तंभद्वयं निखेयं भूमौ हस्तमेयांतरालं च हस्तचतुष्टयं। तयोरुपरि हस्तमितमन्यस्तं का छिद्रवाक

दा॰ पीठंचतुरस्रेणापिहितं समसमजातीयकाष्ठघटितः पंचहस्तोतयोर्वितस्तिमात्रं तत्पक्षाकृतविनस्तंभचूडयोर्वितस्तिमात्रं लक्ष्णचूडाभ्यां वा
४७ लंभविलयोर्निवेश्यः। तदेतत्तोरणं उत्तरंगमध्येधोभागे लोहकटकं सकुंठवाकीलेन निवेश्य तदुत्तरकाष्ठाद्यडंगुलावलंबितलापलंब
तायतउलात्व पूर्वोक्तकाष्ठमयी दशांगुलहूत्ववेष्टा नस्थूलाचतुर्भिः माहैर्वाहस्तैर्दीर्घावर्तुला ग्रंतयोर्मध्ये च षडंगुलोन्निता चतुर
स्त्राकार्या तस्याश्चतउलावृद्दीर्घपरहृदयं चतुष्टयं वा निवेश्यं तयोर्मध्ये च यस्तत्रयं षडंगुलनिवेश्य मध्ये चान्येचतुर्विंशतिर्वा निवेश्याः सो
वर्णाघातस्याः षडंगुलयोरंतरयो रक्षोभागे वडिशाकृतिकद्वयं निवेश्य तन्मध्ये चोर्ध्वभागे एकं। ततस्ताम्रघलानां हृशाष्टषट्शते
क्रमात् पंचचतुः सार्धत्रिद्वादशाभ्यां सवर्तुलेयं चचतुरस्त्रांगुलोच्छ्रितं पातेताम्रचत्ववलयाचितेफलके लोहाभिस्त्रिहस्ताभिश्च
तस्टभिः शृंखलाभी रज्जुभिर्वा तुलांतश्रोखलंबयेत्। यथाफलकयोर्भूमेश्च वितस्तिमंतरं भवति हेमाद्रिरूपनारायणादिभि
श्च काष्ठमयफमयफलके कृतं तथा कुर्यात् कुंडानिचत्वारि चतुर्दिक्षु विचक्षणाः। हेमेरवनाद्यो नियुतानि सम्पूर्णकुंभानि सहासना
नि सुताम्रपात्रद्वयसंयुतानि संयुतानि सप्तवस्त्राणि सविष्टराणि। हस्तप्रमाणानि तिलाज्यपुष्पधूपार्थं महाराणि सुशोभ
नानि। पूर्वोत्तरे हस्तमिता थवेदी ग्रहादिदेवेश्वरपूजनाय। विस्तारयामौ कुर्यात् हस्तमिते तिके चित्। वितस्तु कूर्चयति हेमाद्रि दान
ः। तडंकं गर्भस्याच्चपूर्वेण वितस्तिद्वयविस्तृतावप्यद्वयपुत्तावेदी वितस्त्युच्छ्रायसंयुता। मात्स्याद्विरंगुलोच्छ्रितो वः॥ अथ ४७

मः समुदाहृतः। अंगुलोच्छ्रायसंयुक्तं वप्रद्वयमधोपरि द्व्यंगुलं स्वविस्तात्रविस्तारः सर्वेषां कथितो बुधैरिति तथान्नेनविधिनायस्तु
उलापुरुषमाचरेत्। प्रतिलोकाधिपस्थानप्रतिमन्वंतरं वसेत्। विमानेनार्कवर्णेन किंकिणीजालमालिनी। पूज्यमानोप्सरोभिश्च
ततो विष्णुपुरं व्रजेत्। कल्पकोटिशतं यावत् तस्मिंल्लोके महीपते। कर्मक्षयादिह पुनर्भुविराजराजोभूपालमौलिमणिरंजितपादपीठः
श्रद्धान्वितो भवति यज्ञसहस्रयाजी दीप्तप्रतापजितसर्वमहीपलोकः। यो दद्यान्मानमपि यश्च पतिमांक्तियुक्तः कालोहस्मरतिवा
वयतीहलोके। यो वा पठेच्च शृणोति पठतीह समानलोकः आप्नोति धाम सुरसुंदरवर्जुष्टमिति॥ अथतुलापुरुषदानप्रयोगः॥ अधि
वासनात्पूर्वदिने कृतैकभक्तादिरिदानो यजमानः देशकालौ संकीर्त्य ब्रह्महत्यादिसर्वपापनाशपूर्वकं सर्वमन्वंतरकालावच्छिन्नसर्व
लोकपालस्थाननाधिकरणाकवासोत्रकालोप्सरोगणाक्षिप्तिकाकिनरगणिकिंकिणीगणमंडितार्कवर्णविमानकरणकवैकुंठभुवन
मनानंतकल्पकोटिप्रातावधिद्वजायुक्तविष्णुपुरवासोत्तरखिलभूपालमौलिमाणिक्यमालोपरंजितचरणपीठत्वविशेषितराज
त्वश्रद्धानुविद्धयज्ञसहस्रयाजित्वदीप्तप्रतापालनाशेषमहीपालविषयकाम्रोविष्णुप्रीतिकामो वा अमुकतुलापुरुषदानमहं करि
ष्ये इति संकल्प्य एकस्यां तिथौ यागो विस्तीर्णयामुभायामुभायाति विस्तारयतमडपायाति विनायकाभ्यां नमः इति संपूज्य विघ्नत्रयं
च संपूज्य विज्ञाज्ञां गृहीत्वा षोडशमात्रः सप्त वसोर्धाराश्च संपूज्य नांदीश्राद्धं पुण्याहवाचनं गुर्वादीन्कृत्वा आचार्यवरणं तदीयम

दा०
४८ धुपर्कपूजनानि पूर्ववत्कृत्वाचार्यः ऋत्विग्युतः सहितो मंडपपूजां कुर्यात् ततः ऋत्विजः प्रतिकुंडमेकैककलशमपि पूर्वे ॐ मंत्रेण स्थाप
येयुः । कलशस्थापनं गुरुः कुर्यादिति परे । ततः ऋत्विजः स्वस्वकुंडे ग्निस्थापयेयुः । गुरुस्तु महावेद्यां षोडशावेद्यां च सर्वतोभद्रवे
दिकलशस्थापनानंतरं निमंत्रणानि शाखवत्कृत्वा सर्वकर्माण्यकृत तथापि तिष्ठेत् । ऋत्विजस्तु यहादि होमं कुर्युः जपं च । सूक्तपाठान्वा
ग्वत्कृत्वा स्विष्टकृदादि पूर्णाहुतिपर्यंतं कर्म कुर्युः । भूमिर्भूम्नि मिमीतारम्पृथ्वीगात् । भूयाम पुत्रैः पशुभिर्यो स्मान्द्वेष्टि सा म्रियतां
मिति भूमिति भूमिं स्पृशेत् । तत्कृत्वा तोरणस्पर्शः । उं नाघयज्ञस्य पूर्वस्याद्वदस्त्रनामतोरणं । महावीर्यं महाकायं स्तवर्णमदशाय
मंस्त्रत्रद्वारे स्थितः शैलो माल्यवांश्च महाद्युतिः । एह्येहि सुप्रभातोरणाध्वन्यपयज्ञस्को विघ्नेनो शायच्चाग्निमीन इत्याद्यानंतरं दक्षि
णाश्रागतयस्प भीमाख्यं नाम महावीर्यं महाकायं भिन्नांजनसमप्रभं । अत्र द्वारे स्थितः शैलो विंध्यो नाम महावपुः । एह्येहि भीम
तोरणेत्यादि पूर्ववत् । इत्येत्यावाहनं पश्चिमादिशाश्रितपस्तुदर्द्वनामतोरणं । द्वारि तत्र स्थितः शैलो गंधमादनसंज्ञकः एह्ये
हि सुद्रस्तोरणेत्यादि । अयमश्चायाहित्याह्वानं उत्तरस्यां दिशि तत्था विकटनामतोरणं । महावीर्यं महाकायं शुद्धस्फटिका
सन्निभं तत्र द्वारि स्थितः शैलो हिमवांश्च महाद्युतिः । एह्येहि विकटतोरणायन्यादि शामोदेवी रित्याह्वानं पूर्वादिद्वारनामानि
पूर्वद्वारं वितानमस्याद्दक्षिणं पुष्पकं भवेत् पश्चिमं तु घनं नाम स्यादुत्तरं तमितिानंतरे एह्येहि वितानद्वारेति तत्र लाभमिश्च राम
४८

इत्यावाहनं कार्यं । अथ कुंकुमपुष्पधूपदीपनैवेद्यवतीनादाय पूर्वभागे ॐ ह्रुभद्राय नमो वेदमूर्तये इंद्रदेवत्याय माल्यवत्सहिताय
वितानाख्यपूर्वद्वाराश्रिताय द्वारपालसहिताय सुप्रभनाम्ने । अथ तोरणाय नमः इति पूजयेद्बलिं च दद्यात् । दक्षिणे भनाय्य
जुर्वेदमूर्तये यमदेवत्याय विंध्यपर्वतयुताय पुष्पकाख्यदक्षिणद्वाराश्रिताय द्वारपालसहिताय भीमनाम्ने श्री उं वरा तोरणानम
इति पश्चिमे तु धर्माय सामवेदमूर्तये वरुणदेवत्याय गंधमादनसहिताय घननाम सुसहिताय घननामपश्चिमद्वाराश्रिताय द्वार
पालसहिताय विकटाख्यतोरणाय नमः इति उत्तरे पूजयेत् वंशशुने स्थानमः । इंद्रयन्त्रगाथ्यानमः । ततः क्षेत्रपालाय मंडपाय पू
जयेत् बलिं दद्यात् । कुमुदः कुमुदाक्षश्च पुंडरीकोथ वामनः । शंकुकर्णः सर्वनेत्रः सुमुखः सुप्रतिष्ठितः । अष्टानागाश्च पूर्वादिदिशो
लेष्वजनाथका कुमुदसहिता पूर्वद्वाजायनम इति गंधादिभिर्यजेत् । एवं कुमुदाक्षसहितोयेत्यादिदशद्वजान्यदेवान् पूजयेत् । गुरुर्य
जमानसहितः पुष्पधूपो माषभक्तबलिं चारायत्दयनारकायेत मंडपूर्वद्वारदेशे एह्येहि सर्वामरार्चित सांप्रतमिष्टतो वज्रधरा
मेशा सबीजपमानो प्रासादाणेन रक्षाध्वंनो भगवन्नमस्ते इतींद्राय बाद्यादिंद्राय नम इति तं पूज्य इंद्राय सांगाय सपरिवाराय सा
युधाय सशक्तिकाय एष पुष्पादिसहितो माषभक्तबलिर्नम मेति बलिं दद्यात् । एवमाग्नेयादिषु अग्न्यादिभ्यः मंत्रास्तु एह्येहि सर्व
माषभक्तबलिर्नम मेति बलिं दद्यात् । शुभाशुभानं शुचामधीश शिवाय नमः । याहि मसंनमस्ते ॥ ३ एह्येहि क्षेत्रगणनायक सं

दा०
४९

विशालवेतालपिशाचसंघैः। ममाध्वरं पाहि सुमाधिनाथ त्रैलोक्येश्वर त्वं भगवन्नमस्ते एह्येहि यज्ञे मम रक्षणाय मृगाधिरूढः सहसिद्धसंघैः। या
ग्याधिपः कालकवेः महायमहाणपूजां भगवन्नमस्ते एह्येहि यज्ञेश्वरस्य यज्ञरक्षां विधत्स्व नंदिगणेन सार्द्धं। सर्वैः पिशाचैः पितृभिः सहैव
गृहाणपूजां भगवन्नमस्ते एह्येहि पातालधराधरेंद्र नागांगनाकिन्नरगीयमानः। यज्ञोरगेंद्रामरलोकसार्द्धमनंतरक्षाध्वरमस्मदी
यं एह्येहि विश्वाधिपते मुनींद्रलोकेन सार्द्धं पितृदेवताभिः। सर्वस्य धातास्यमितप्रभावो विशाध्वरं नः सततं शिवाय ततः पूर्वस्यां दिशि वि
घ्नं निष्पालिष्य त्रैलोक्ये यानि भूतानि चराणि स्थावराणि च। ब्रह्मविष्णुशिवैः सार्द्धं रक्षां कुर्वंतु तानि मे। देवदानवगंधर्वायक्षराक्ष
सपन्नगाः। ऋषयो मनवो गावो देवमातर एव च। एते ममाध्वरे रक्षां प्रकुर्वंतु मुदान्विताः। ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च रक्षंतु क्षेत्रपालगणैः स
ह। रक्षंतु मेऽध्वरं सर्वे विघ्नं तु रक्षंतु सर्वतः। ॐ त्रैलोक्यस्थेभ्यः स्थावरेभ्यः भूतेभ्यो नमः त्रैलोक्यस्थेभ्यः स्थावरेभ्यः भूतेभ्यो नमस्त्रै
लोक्यस्थेभ्यश्चरेभ्यो भूतेभ्यो नमः। दानवेभ्यः गंधर्वेभ्यः राक्षसेभ्यः ऋषिभ्यः मनुष्येभ्यः गोभ्यः ग्राम्यः देवताभ्यः ब्रह्मणे विष्णवे
रुद्राय क्षेत्रपालाय गणेभ्यो नमः इति संपूज्य माषभक्तबलिं दद्यात्। ततः साचार्यऋत्विक् यजमानश्च दक्षिणद्वारेण प्रविश्य वेदीमुपवि
श्य षोडशारे तन्नामसंस्थाप्य तस्या दक्षिणभागे ताराभ्य स्तवर्णादिधातुवंधेषु स्तंबंधेषु वा चतुर्विंशति देवता आवाह्य पूजयेत् राम
ताश्च ईशः शंभुः मारुतः रुद्रः सूर्यः विश्वकर्मा गुरुः अग्निः ग्रीः प्रजापतिः विश्वेदेवाः जह्नुः धाता पर्जन्यः शंभुः पितृदेवताः ४९

सोमः यक्षः धर्मः अमरराजः अश्विनौ जलेशः मित्रवरुणः धनेशः सर्वः जलेशः विष्णुरिति तत्तल्लिंगप्रतिमासु गोविंददेवस्य धि
श्रीराजानाथ संपूज्य गोविंदप्रतिमां पुरश्चापगुलमुक्तादाम्ना लंकृत्य स्वनामप्राप्ते त्रैलाभिधवलवयतातु स्थर्य धर्मराजो बलवान् स
मीपस्थ वस्थ्यां: ततः सर्वे ऋत्विजः शांतिं पठेयुः। ततो यजमानः कृताधिस्नानः सिद्ध्यर्थं गुरुं वर्त्विजां जायकेभ्यः द्रमोदक्षिणां संप्रदद्यु
ति शक्त्या दक्षिणां कुंडलोपवीतकं स्वर्णांगुलीयवासांसि च देयानि। द्विगुणां गुरवे तां दिने यजमानगुरुर्ऋत्विक् कुंडपालोपवासेन रा
त्रौ जागरं च नृत्यगीतादिना एवं पूर्वेद्युः सायं कौसुंभाधिवासनं कृत्वा परेद्युः कृतनित्यकर्मा यजमानः स्वस्ति वाचयेत्। ऋत्विजः पूर्व
वत्स्वस्वकुंडपूर्णाहुतिं स्वशाखया जुहुयुः। कर्मशेषं समापयेयुश्च। अत्र च लाल दक्षिणापूर्णपात्ररूपा स्त्रिका अधिवासनं तत्ता
द्रव्यदानेनान्यतरस्मिन्निति पितामहः। ब्राह्मणानामाशयः ततो यजमाना ग्रामसुखेन स्तुवाकुंडद्वारे गृहसमीपस्थं कलशं गंदकैरभिषि
चेयुश्च स्वशाखीयैर्मंत्रैश्च तेन पूर्वपरिरिताः स्वासत्वामित्यादयः। यजमानस्तु सर्वौषध्यनुलिप्तः स्नात्वा शुक्लमाल्यांबरः पुष्पांजलिं
गृहीत्वा सफलकांतारणावलीविधानलामिः प्रदक्षिणीकृत्य प्रसुमंत्रयेत्। ॐ नमस्ते सर्वदेवानां शक्ति त्वं सत्यमाश्रिता सा
क्षिभूता जगद्धात्री निर्मिता विश्वयोनिना। एकतः सर्वसस्यानि तथान्यतः शतानि च। धर्माधर्मकृतां मध्ये स्थापितासि जगद्धितेत्व
तुले सर्वभूतानां प्रमाणमिह कीर्तिता। मां तोलयंती संसाराडुद्धरस्व नमोस्तु ते। यो सौ तत्त्वाधिपो देवः पुरुषः पंचविंशकः। स

दा० योधिष्ठितोदेवित्वयितस्मान्नमोनमः ।ततोनमोनमस्तेगोविंदतुलापुरुषसंज्ञक ।त्वंहरेतारयस्वास्मानस्मात्संसारसागरादिति ।तत्प्रातिमा
५० मनुमंत्र्यसतुलांगोविंदंसंपूज्यपुनस्तांप्रदक्षिणीकृत्यसवधूरूवमेकवालंकृतहिमांधर्मराजस्तथावामदक्षिणाकाराभ्यामादायतुला
मध्यालंवितंगोविंदस्यपश्येत् ।तुलोन्नराशिकपश्चात्कृत्वोपविशेत्तथाभुवि: ।मात्स्ये ।ततोपरेतुलाभागान्यसेपुद्विजपुंगवाः ।समाद
भ्यधिकंयावत्कांचनंचातिनिर्मलं ।पुष्टिकामस्तुकुर्वीतभूमिसंस्थेनरोधिपायतुपूर्वंद्रव्यन्यासः पश्चान्नरोहणमितिगौयथैवतावान
पुराणवचनविरोधात्स्थवेंगणवीधविषयमितिदानमोस्त्वादौ ।गारोहयावत्स्थित्वेतदुदीरयेत् ।नमस्तेसर्वभूतानांसाक्षिभूतसना
तनि ।पितामहेनदेवित्वंनिर्मितापरमेष्ठिना ।त्वयाधृतंजगत्सर्वंसहस्थावरजंगमं ।सर्वभूतात्मभूतेशेनमस्तेसर्वधारिणि ।तिवह्निपु
राणोत्तमुहूर्तमात्रावस्थानउक्ताजघन्यत्वाद्वयोरागणस्तुनंतरमेतिचत्वेयथाथाविवेमत्तुजपमपत्यजातवेदसः ।तथात्वनयावि
त्रेणसुवर्णाहिपुनातुमांतदस्यस्तुमहत्तेजःकांतिर्कीयस्यसंभवः ।तथात्वेमयविक्रीणास्तुवर्णाहिपुनातुमां ।यथाग्निर्देवताःसर्वाः
सुवर्णचतरात्मिकं ।तथायत्कृतंमस्त्वकायेनमनसावचसातथा ।दुःकृतंयत्सुवर्णस्वव्यासविमुक्तिःपरंशुभामितिमात्स्ये ।ततोवती
र्थ्यगुरवेमहंनिवेदयेत् ।कृत्विग्भ्यापरमेर्द्धवरदद्यादुदकं ।गुरवेयामसंख्यानिक्रत्विग्भ्यश्चनिवेदयेत् ।इत्यवेकसंकल्पयोगः ।विप्रपाश्चमत राम
उपविश्यसुवर्णादिकुशोदकेनप्राङ्मुखजलात्तकुशानारायणमसपक्रतिथ्याद्युल्लिख्यएकैकमंत्रेतरकालेत्यादिराजाजलवा ५०

मोहमित्यंतंप्रागुक्तंमह ।अथयोगस्तुक्तापापयक्षयकामोवाविष्णुप्रीतिकामोवेत्याद्युल्लिख्यवामुकसगोत्रायामुकशर्मणेगुरवे
ऽमुकशर्माऽहंतुलापुरुषसुवर्णार्धमग्निदेवतंसप्रददेनममेतिगुरवेस्वर्णंदद्यात् ।एवंमात्रार्धमृत्विग्भ्यः ।दानमात्रादि
मतेतुवरणाकर्मणाचार्थकाधःस्थितोह्यानकरेभ्यः सर्वेभ्योयुगपद्देयंगात्राद्युच्चारपूर्वकमुक्त्वाचार्यादिभ्योयथाविभागप्र
तिथारयेत् ।अथदक्षिणात्वयद्दानंतत्सर्वंनिष्फलंभवेदित्युक्तत्वात्स्वदक्षिणायैकयागुरवेयामस्त्वेयामसंख्यानारीतिश्कतंदक्षि
णात्वेनाशेति ।यामसंख्यदक्षिणापिक्रत्विकार्येकदानेअन्यकर्तृकेतत्सुवर्णदक्षिणातिहेमाद्रिः ।ततःपुनर्मासाद्युल्लिख्यक
तैतत्तुलापुरुषमहादानप्रतिष्ठासिध्यर्थंशतंसुवर्णान्दक्षिणायामस्तनानिगुरवेत्विग्भ्योहंसंप्रददइतितदस्तेजलंनिक्षिपेत् ।य
स्मादाचार्यादिभ्योभागशःप्रतिपादयेत्रूपनारायणास्पधृतत्तुगुरवेर्धदानानंतरंसुवर्णमात्रंदक्षिणांदत्वापुनस्तेभ्योपशतंति
भ्योर्धदानानंतरमेकैकंसुवर्णंदक्षिणादद्यादित्याहुः ।अन्यत्तु ।अन्येषामपितुलाद्यस्मदानानुज्ञार्थंयामसंख्यानिनिवेदयेत् ।
दक्षिणातुसर्वेषांमवदानानांइतिमात्स्येप्रत्यायेतसुवर्णां ।तथापिसंख्याकांक्षायांगाथेथोक्तसहस्रसंख्याचयः सोपिदक्ष
स्तुलादिभिर्निर्वाह्यइत्याहुः ।अत्रदानमात्रेणयःपक्षाः आद्येर्धगुरवेर्धमृत्विग्भ्यइति ।अत्रेअदक्षिणत्वयद्दानंतत्सर्वंनिष्फ
लंभवेत् ।इतिवचनाद्दक्षिणायकाथागुरवेयामसंख्यानारीत्युक्तं ।जायकेभ्यः पुनरन्यद्देयं ।तेषुक्तत्विक्काभावात् ।द्वितीय

दा० ह्लाग्राप्यतेषामनुज्ञातांततथान्येभ्योदापयेदितितत्रगुरुस्तेतुलाद्यस्यार्द्धस्वतुर्थोवांशःतुर्लविकृतिभूतेधरादानेधरार्द्धचतुर्भागि
५१ गुरवेतुनिवेदयेदितिश्रुतमत्रापिधरिमाणयेक्रुयावेतिमत्रोक्तेवार्द्धियादिम्नवस्थाद्योतिष्टामेयेनवाव्रुष्यतेगुरुरितिमामान्यो
क्तंवादीनानार्थविशिष्टार्नपूजयेद्व्राह्मणोमर्दत्पनेनततृतीयःपक्षस्तत्रापिगुरवेदानेद्वितीयपक्षोतत्रैवस्वस्यतिविशिष्ट
ब्राह्मणाअपिअनयोयक्ष्योजायकारिभ्योप्यतन्मध्यस्थसुवर्णदानेनतुष्टिरिति।अत्रयक्षेत्रयोपिगुरवेग्राविग्रामरत्नादिसं
दद्यामेवदानानांद्वर्गदक्षिणाप्यतदुत्पादितेनोक्तसुवर्णमेवप्रत्येकंसमुदायेनवादेयामिति।मदनरत्नेगुर्वर्थ्यि गनुज्ञयान्येभ्योपि
देयामितिद्वितीयपक्षात्तुलाद्यन्त्रेथाविभज्यकोशागुरवेदद्यन्योऋत्विग्भ्यःप्रोक्तपालेभ्योदीनानाथेभ्यस्तृतीयपक्षेतुपृथक्
लितसुवर्णगुरवेऋत्विग्भ्योद्वारज्ञापकेभ्योन्येभ्यश्चदीनानाथेभ्योब्राह्मणेभ्यश्चदद्यात्उभुक्तृज्यडत्पुत्स्ज्यदद्यात।मर्वपक्षेदक्षि
णागुर्वर्थ्यिभ्यश्चनान्येभ्यइत्युक्तं।अत्रअतिगुरुत्वाल्लणोयजमानेमशक्तावस्त्रलीतिशक्युक्तेःपठेयुः।नत्रिधनिराकारमंत्रोवै
श्वदुघाश्रद्धमनसा।ततोद्व्यस्टद्व्याल्वशाखाक्ताकामस्तुतिमठदितिह्यनारायणीयाआथर्वणानाक्तेकइदंकस्मादा
ताकामःप्रतिग्रहीताकामःसमुद्रंधाविशत्कामेनत्वाप्रतिगृह्णामिकामैतत्तेवृष्टिरस्थिपेति।ततःमहत्त्वविप्रान्भोजयेत्संकल्पयेद्दातत्र राम
:पुण्याहवाचनंकृत्वास्थापितदेवतापूजमानः।गुरुस्तुपातदेवगणाःसर्वंपूजामारायपार्थिवीइष्टकामस्त्रसिध्यर्थपुनरागा ५१

मनायचेत्याद्युक्त्वाथीठदिदेवताविसर्जयेत।ततोमडपादिसामग्रीआचार्यायप्रतिपादयेत्।आमीत्स्वागुरुसाकुर्यात।मात्स्योन
चिरस्थाय्येहरस्वर्णदानक्रांतंबुधः।तिष्ठेद्युगावहंपावहंयस्माच्छीकम्याधिकारेतरणां।शीघ्रपरस्त्रीकर्णाकुयः।प्राप्नोतिपुष्कलमिति
॥इतितुलापुरुषदानविधिः॥अथरजतादितुलाविधिः॥भविष्योत्तरे॥अनेनैवविधानेनकश्चिद्रूप्यमयंपुनः।कर्पूरेणाथवैकतिकिंवि
द्वान्हरण्यगवा।अनेनेतिमुख्यतुलापुरुषदानकथितेनेत्यर्थः।रजतादितुलापुरुषफलंनच।यत्यापंस्वकृतेजातंस्वकृतोजा
तंत्रिःमनुपुरुपेःकृतंतत्सर्वनश्यतिक्षिप्रंअग्नौतूलंयथा।तथेत्यादिनागोपथ।ब्राह्मणादीपापविशेषभ्रंशपहूर्षलोकावाप्त्या
दिरूपमुक्तं।तथासिततटतायाथानार्थःसौभाग्यदाकुलं।कुंकुमेनप्रयच्छतिनवरोनगुडेनयाः।नतत्रमंत्राहोमोवएवमवद्दाप
यत।विश्वामित्रः।आदित्यराङ्गुणायस्त्रस्वर्णःस्त्रालंयतुलां।सामग्रहेतुरौप्यराधयथादानतथाष्ट्रध्वा।श्वर्णपुष्पमुखेपुलाउ
त्पन्नःपक्षिदेहतः।सर्वपायहरायेतद्दामिश्रीयतांपितरःकास्यतांम्रचैवपितामहः।लवणंसिंधुजलक्ष्मी।श्रीयतांपार्वतीगुडेग
क्षेगुडैर्वामाभिः।सौभाग्यलवणेपर्वशीयतांविश्वधात्रीतिदानमंत्रेमिधीयते।तुलापुरुषतो।तुलापुरुषतोराजन्यातितत्परम
परःसर्वपापविशुद्धात्माभुक्तिंयात्यपुनर्भवा।अत्रसर्वपापहरायेतदमिश्रीयतांविधुरितिरूप्ये।आत्मतुल्यसुवर्णंवाराजतरत्नमे
ववा।योददातिद्विजाग्र्येभ्यस्तस्याप्यतत्फलंभवेदित्युक्तत्वात्रत्नतुलायामपिस्वर्णतुलाफलमेवइतिकल्पितापिसेवति

दा० केचित् इति रूप्यादितुलापुरुषः ॥ अथ नानारोगघ्नान्तुलापुरुषदानस्य फलं मृत्युंजयोदये ॥ अथ लोहं प्रदातव्यं सर्वरोगोपशांतये
५२ ॥ कांस्यं च यक्ष्मके देयं त्रपु चार्शोविकारके ॥ अथ स्मार्ते च सीसं स्यात्ताम्रं कुष्ठहरं हरणे ॥ पित्तलं रक्तपित्ते च मूल्यं ज्वरप्रमेहयोः ॥ सौवर्णं रौप्य
वं रोगेषु प्रदद्यान्मसूरान्तं दना फलेनाड्वत तथा रे पयहणी दाहरोगजे ॥ गोडश्मस्मक रोगे च धोगं गडमानलके ॥ जांगलं चाग्निमांद्ये च रो
मात्यातितद्योष्यके ॥ जांगलकाष्ठजा मधूड्वंतथा देयं कालश्वासजलोदरे ॥ घृतोड्वं तथा देयं कृद्दिरोगोपशांतये ॥ क्षीरं पित्तविनाश
प्रदाधिकं भगवारणे ॥ लावणं वेपनाशाय पैष्टदद्रुविनाशनं ॥ अत्र तत्तुलादाने मासाधिदेवता पूज्या ॥ ताम्रे च गारुडे ॥ लोहे महाभैरवः ॥
कांस्याश्विनौ पूषा च ॥ सीसके वायुः ॥ पित्तले कुजः ॥ रौप्ये पितरः ॥ सुवर्णे देवताः ॥ फले सोमः ॥ गुडे श्रायः ॥ तांबूले विनायकः ॥ कुंकुमे ग
गंधर्वाः ॥ जांगले अग्निः ॥ मधुनि यक्षः ॥ घृते मृत्युंजयः ॥ क्षीरे तारागणाः ॥ दध्नि सर्पाः ॥ पिष्टे प्रजापतिः ॥ अन्ने सर्वदेवता इति ॥ अथ
घृतादितुलाविधिः ॥ विष्णुधर्मोत्तरे ॥ पुण्यं पदिनमथाप्राघ तृतीयायां विशेषतः ॥ गोमयेनानुलिप्तायां भूमौ कुर्याद्वृत्तं शुभं दाव
शुभं हस्तप्रमाणं हस्तप्रमाणतः ॥ स्ववर्णा तत्र व भी यात्स्वशक्त्या परिनिर्मितं ॥ सौवर्णं स्थाप्य पत्रेण वा मुद्रे च चतुर्भुजं ॥ शिक्यद्वयं त
भुजं ॥ शिक्यद्वयं तत्र बध्नीयात्स्थापयेत्सितकेततः ॥ तत्राह्वहेत्स्वशास्त्रैः पुष्पानंकाम्रूषितः ॥ अभीष्टां देवतां गंधमाल्यैः पूजिता राम
घृतादिभिः ॥ तुलादानस्य सर्वस्य विधिरेष प्रकीर्तितः ॥ प्रथमा तद्घृतस्योक्ता तेजो वृद्धिकरा तुला ॥ माक्षिकोणद्वं सौभाग्य ५२

तैलेन वह्नुलाः प्रजाः ॥ वस्त्रस्य दिव्यवस्त्राणां प्राप्नोति तुलया ध्रुवं ॥ लवणस्य तुलावर्णं पञ्चारोग्यं गुडस्य तु ॥ आमापल्यं शर्करया स
रूपं च रूपेण च ॥ अविपुक्ता भवेत्स्त्री तुलया कुंकुमस्य च ॥ नमस्तापो ह्रदि भवेत्क्षीरस्य तु तन्दयासदा ॥ सर्वकामप्रदाः सर्वाः सर्वपाप
क्षयंकराः ॥ पोरदा तितुलाः सर्वाः सर्वोपालयमाप्नुयात् ॥ मंत्रेणादद्यादभिमंत्रितां तु महातुलोप्सके तमां द्विजम्पः ॥ स्यापि गाया
मंदनमृत्पुण्यं पनशोकदे ॥ त्रिपुरुषाप्नुत पुमान् ॥ त्वं तुलसर्वभूतानां प्रमाणं परिकीर्तिता ॥ मोत रद्यादर्घ्यं याद्यमथापि वा गुरु
संपूज्य विधिवत्सर्वालंकारभूषणैः ॥ विसर्जयेत्प्रमत्त्वत्य भोजयित्वा विधानतः ॥ शेषं द्विजेभ्यो दातव्यं मंत्रेभ्यो मेष्यतस्तथैव चाइष्ट
बंधुविशिष्टानां आश्रितानां कुटुंबिनां ॥ कदलीदलमस्थतः त्रय च पिंडाद्विसाद्विजां ॥ कर्पूरस्य तत्तांपूज्य कुंकुमेन लभेत्सुतां ॥ गुडवाय
दिवाखंडलवणा वापिता निनं ॥ यो दद्याद् तलना तत्यां नारी वा पुरुषोपि वा ॥ पुमान्प्रद्युम्नवत्तस्या नारी स्यात्पार्वती समा इति ॥ तुलाद
नस्य सर्वस्य विधिरेष उदाहृतः ॥ इति रूप्यादितुलादानविधिः ॥ अथ रूप्यादितुलादानप्रयोगः ॥ तत्र रूप्यकर्पूरतुलयोः स्ववर्णतु
लाफलमेव ॥ इति कर्पूरतापिधन्ते मेवारत्नतुलाया अपि तत्स्वफलेषु रोगेषु च विशेषाः ॥ केचित्तत्र गोधवस्त्रकुंकुमलवणगुड
मधुनिर्भसोमाग्ना पावत्रिषुवस्त्रं प्राप्तिश्चलवणेलावण्यं च ॥ कुंकुमे मंत्रविद्याग्नये तैलवहुनाः प्रजाः ॥ सर्वरोगेषु लोहं ॥ यक्ष्माणि
कांस्यं ॥ अर्शस्सु त्रपुः ॥ अपस्मारे सीसं कुष्ठे ताम्रं रक्तपित्ते पित्तलं ॥ ज्वरे प्रमेहयोः रूप्यं ॥ सर्वरोगेषु मृत्युनिवारणार्थं च स्व

दा० वर्णा।ग्रहगणपंफलं।मस्मकेसर्वरोगेषुचगुडः।गडमालाहपूगफलं।अग्निमांद्येकोष्ठवायुजेरोगनाशेपुष्पं।कामश्वासजलोदरेषुम
५३ धुकुष्ठे घृतंतेजोवृद्ध्यर्थे।पित्तेक्षीरं।संततायनितृप्त्यर्थंच।मांगल्येदधिकपलवणं।दक्षिणापिष्टं।सर्वरोगेषुअन्नं।शर्करयाऽसापत्न्यांचु
स्तनेमोदश्य।सर्वाश्चवातुलास्तुसर्वाणिफलानि।अत्रतत्तत्फलकामस्यवातत्तद्द्रव्यतुलाज्ञेया।अथतत्तद्द्रव्येषुदेवताः।लोहेमहाभै
रवः।कांस्यपूषाग्निनौच।सीसवायुः।ताम्रेरुद्रः।पित्तलेकुजः।रूप्येपितरः।स्वर्णेसर्वदेवताः।फलेसोमः।गुडआयः।ताम्बूलेवि
नायकः।पुष्पेगंधर्वाः।काष्ठेअग्निः।मधुनिऋतिः।घृतेमृत्युंजयः।क्षीरेतारागणाः।दधिसर्पाः।पिष्टेप्रजापतिः।अन्नेसर्वदेवताः।तु
लातुशाकेगुडादेवराजः।शिंशिपाखदिरबिल्वकदम्बकाचनारिकाष्ठमयी।सार्द्धचतुर्हस्तात्सादशांगुलहस्तप्रवेष्टनस्थूलावर्तुलावर्तुलाद्या
तयोमध्येचषडंगुलमितचतुरस्त्राकार्या।तस्याःषडंगुलनिखाततयोमध्येभागेषडिंशाकाष्टिकाकटकद्वयंनिवेश्यमध्येचार्द्धभागेएके
तस्याःसमांतराश्चतुर्विंशतिवंशाधारास्तम्भयानिवेश्याःएकंफलकद्वयमथिपंचचतुःसार्द्धविंशद्देशमितंव्यासदंडचतुरस्त्रवायु
पचचतुर्द्ध्वंगुलोच्छ्रितंपांतबंधनार्थंत्रिभिश्चतुर्भिर्वाकटकैर्युतंकार्य॥अथसांप्रदायिकःप्रयोगः॥कर्त्तामासपक्षाद्युल्लिख्यामुक
फलप्राप्तिकामोऽमुकरोगनिवृत्तिकामःसर्वत्रगौरीमदनहनुमदप्राप्तिशाकटुगीतिनिवृत्तिकामईश्वरप्रीतिकामोवाऽमुकतुलादानंकरि राम
ष्यइतिसंकल्प्यगणेशपूजाचार्यवरणंतत्पूजनानिकुर्यात्।स्वस्तिवाचनमातृकापूजनाभ्युदयिकश्राद्धान्यपीतिकेचित्।ततआचा ५३

र्यःपूर्वसंस्थितस्तम्भयाद्विकीर्यश्चीवीरूत्येतितृचेनाऽऽप्ततोविंद्रमितितृचेनायोहिष्ठेत्यादिभिःकर्मभुवंसंप्रोक्ष्याल्पयथर्णतान्प्रतिमंदकंप
जघ्नापूर्वादिकोणमहाभैरवादिकांतत्तद्द्रव्यदेवताः।गोविंदरूपेणधर्मराजंचपश्चिमायांचतुष्टयंसंपूज्यतत्तुलांगंधादिभिरलंकृत्यतत्स्तंभाधारमध्येषुरुद्र
मध्येषुवाचतुर्विंशतिवंशेषुदेवताआवाह्यपूजयेत्।ताश्चईशः१शशी२मारुतः३रुद्रः४सूर्यः५विश्वकर्मा६गुरुः७आंगिरसीप्रजाप
तिः९विश्वेदेवाः१०जगद्विधाता११पर्जन्यःशंभूः१२पितृदेवताः१३सोमपः१४धर्मः१५यमराज१६आश्विनौ१७कुबेरः१८मित्रावरुणौ१९
महर्षयः२०धनेशः२१गंधर्वाः२२जलेशः२३विह्नः२४इतितत्तुलापुरुषंशोभाद्रिपुवधफलकद्वयंतथावलयंयथाभूमौवर्तुलिमास्थुच
भवेत्।गोविंदप्रतिमाचहेमसूत्रेणलग्नाप्रकारेगम्याहृत्वातदेवाहादशांगुलेनतुलामध्येबलवंनीया।ततोयजमानःपुष्पांजलिंगृहीत्वा
तुलांत्रिःप्रदक्षिणीकृत्यानुमंत्रयेत्।ॐ नमस्तेसर्वदेवानांशक्तिस्त्वंसत्यमाश्रिता।साक्षिभूताजगद्धात्रीनिर्मिताविश्वयो
निना।एकतःसर्वसत्यानितथानृतशतानिच।धर्माधर्मकृतांमध्येस्थापितासिजगद्धिते।त्वंतुलेसर्वभूतानांप्रमाणमिहकीर्त्तिता।मांतो
लयंतीसंसारादुद्धरस्वनमोस्तुते।योसौतत्वाधिपोदेवःपुरुषःपंचविंशकः।सएषोधिष्ठितोदेवीत्वयितस्मात्वंमानमसीति।ततोनमान
सत्तागोविंदतुलापुरुषंस्मृत्वा।त्वंतुलेतासभान्नमस्मान्सस्मात्संसारसागरात्।गोविंदमनुस्मृत्यपुनस्तुलांगोविंदंचसंपूज्यपुनःप्रदक्षि
णीकृत्यप्रदर्शयेत्।गोकर्णेसुवर्णराजंचपाशमादायतुलाबलवितंगोविंदंपश्यन्तुत्तरशिक्येप्राङ्मुखउपविशेत्।ततोयाम्यशिक्येआचार्यार

दा॰ योऽस्यांस्पृशेयुः॥ततोमुहूर्त्तंगोदोहनमात्रंवास्थित्वायष्ठेत॥ॐनमस्तेसर्वभूतानांसाक्षिभूतेसनातनि॥पितामहेनदेवित्वंनिर्मितापरमेष्ठिना
५४ ॥त्वयाधृतंजगत्सर्वंसहस्थावरजंगमं॥सर्वभूतात्मभूतेशानमस्तेसर्वधारिणीति॥ततोवतीर्यदेशकालौस्मृत्वामुकफलकामोमुकगा
र्त्रिकामः सर्वत्रगौरीमदनपुण्यपर्वाभिशोकदुर्गातिनिर्वृत्तिकामहेश्वरप्रीतिकामोवाइदमात्मसमतोलितद्रव्यममुकदैवतमाया
यादिविधिभ्योनानानामभ्योदेभ्यादास्मद्दमुत्सृज्यनममेतिजलंक्षिपेत॥तत्रकांस्येपितरःप्रीयतामितिवदेत॥ताम्रे॥पितामहःश्री
॰लवणेलक्ष्मी॰गंधगुडयोःसुविश्वधात्री॥गुडेपार्वतीप्रीयतां॥ततआचार्यायशक्त्यादक्षिणांदद्यात॥आचार्यस्तुतत्रदेवतागोविरह
र्घ्यधिमराजमोशार्दस्वस्तिपृज्यऽसिष्ठब्रह्मणस्पतइत्युच्चाप्ययात्तदेवगणाइतिविसृजेत॥ततोयजमानःज्ञातिभाद्रिमाचार्यकोप्राति
पायत्री॥द्विप्रान्संभोज्यभूयसींदक्षिणांदद्यात॥इतिश्रीमीमांसकशंकरभट्टात्मजनीलकंठकृतेदानमयूखेरूप्यादितुलादानप्रयो
गः॥ ॥अथहिरण्यगर्भदानं॥मात्स्ये॥अथातःसंप्रवक्ष्यामिमहादानमनुत्तमं॥नाम्नाहिरण्यगर्भाख्यंमहापातकनाशनं॥पुण्यंदिन
मश्वामाघतुलापुरुषदानवत॥कृत्विक्मंडपसंभारभूषणाछादनादिकं॥कुर्यादुपोषितस्तद्वल्लोकेशावाहनंततः॥उपोषितउपस्का
तोधिवासः॥पुण्याहवाचनंकृत्वातद्वत्कृत्वाधिवासनं॥ब्राह्मणैरानयेत्कुंडंतपनीयमयंशुभं॥द्विसप्ततांगुलोच्छ्रायंहेममयंकजगर्भवत् दान
॥त्रिभागहीनविस्तारंपरशाल्मलमुरजाकृति॥ब्राह्मणैरुग्विधिभिःसहयजमानइतिकल्पनाप्रयोगःठकुरश्चातैरेवानयेदितिमदनरत्ने ५४

रौप्यकुंडहिरण्यगर्भहिरण्यपंकजेति॥अथोनाभिमध्यस्थिताष्टदलहेमकमलयुतं॥विभागोतिरश्चीनवृत्वारिंशदंगुलविस्तारं॥मुरजोमृदंग
ः॥तदाकृतिमध्येकिंचित्स्थूलमितिठकुरः॥मूलमध्याग्रेषुसमामितिवाचस्पतिमिश्राः॥दानसागरस्तुविस्तारमित्यपस्याग्रेआज्यपूर्णं
ताभिपूरितमितिपाठः॥तत्रवत्नाभ्यामाज्यपूर्णामित्याएकदेशपूरितमित्यर्थः॥आभिमागेत्यभ्मोकदेशवाचित्वात्॥दशांगुलाग्रणिस्त
निरत्नदूर्वांतथैवचाहेमनालंसपिटकंबहिरादित्यसंयुतं॥तथैवावरणेनाभिरुपवीतंचकांचनं॥पार्श्वतःस्थापयेत्तद्वद्धेमदंडकमंडलु
॥स्थंगाणिदशखंडानि॥अस्त्राणीतिवाचाठःतत्रचक्राकाराणिहेमखंडानीतिहेमाद्रिः॥अस्त्राणीतिदामोदरः॥तानिचतत्वेव
खड्गः॥चक्रं॥शक्तिः॥दंडः॥पाशः॥ध्वजः॥गदा॥शूलंपद्मंकुलिशाख्यानिदशास्त्राणिपंचशस्त्रिह॥निपिटकंमंजूषमितिहेमाद्रिः॥स्थाला
कारुणोदकशानपट्टइतिदामोदरः॥दर्वीनालंछत्रस्वार्थासूचीकाणविधार्थाः॥नाभेरावरणंवस्त्रालंकारः॥उपवीतमुपनयनार्थं॥दंडकमंडलु
समावर्तनार्थौ॥एतानिदशखंडानिहेमानीतिहेमाद्रिः॥नालेनोपवीतंदंडाएवहेमाः॥अन्यत्तुपहितमुपवयाग्रामितिस्तुपुकैः॥एवं
चुसर्वैस्थहेमत्वांगीकाराः॥अचासावाणीत्पनेनरत्नादिदशकमेवोच्यतइतिदानसागरः॥दशास्त्राणिचेतिकल्पतरुपाठः॥स्थण
तानीतिभूपालः॥दशाङ्गानीतिपाठोरत्नविशेषणंचेदंपृथग्रत्नानीत्यर्थइतिविद्याधरः॥आदित्यसंयुतंआदित्यप्रतिमायुतंतथा
पद्माकारंपिधानंस्यात्समंतांदंगुलाधिकं॥मुक्तावलीसमोपेतंपद्मरागदलान्वितं॥तिलद्रोणोपरिगतंवेदीमध्येततोर्चयेत्॥पात्र

रा० मुखादेकांगुलेनसमंताद्दधिकमष्टरत्नकमनाकांरपिवानिस्यात्।द्रोणःपरिभाषायांज्ञेयः।कुंडेहेममानंतद्यावतातदुक्तप्रमाणंसं
५५ पद्यतेतावत्कार्यं।लैंगेतुकुर्यात्सहाननकोष्णाथःपात्रेहिरण्यतः।तत्रहैनोद्धृतापात्रेसहस्रेणाहुयेत्तवा।त्रियास्वाहदद्यात्तवा।त्रिया
स्वाससयाद्देमाद्दिमेव्याह्दियुगणवाअकसेव्यपथ्यालाभेतुवाभवेत्।महह्णडवानलोत्वा।स्वर्णाघाद्दिस्तुवेष्टयद्वितिहेममानमुक्तं
।ततोमंगलशब्देनब्रह्मघोषस्वनेनच।सर्वौषधपुरस्कैनैववस्त्रा।पितावेदपुगावैःशुक्लमाल्यांवरधरःसर्वाभरणभूषितः।इममुच्चार्ये
मंत्रंसंग्रहीतकुशमांजलिः।उच्चार्याममंत्राःअयोगेज्ञेयाः।एवमामंत्र्यतन्मध्येत्राविश्वपात्रउदङ्मुखः।मुष्टिमात्रमयष्टिंसधर्मण
जपतद्भुखौ।जानुमध्येशिरःकृत्वातिष्ठेदुख्वासंपचकं।तथागर्भाधानपुंसवनसीमंतोन्नयनंतथा।कुर्युर्हिरण्यगर्भस्यततोलोहि
जयुंगवा।गर्भाधानादियहणमनवनोभनस्यायनन्नारणां।प्रजावज्जीवपुत्राभ्यांसेचनंतत्रचाचरेत्।हवींसेनकंसंप्रव्याहृत्या
चष्ठताकुर्तिरितिहेमाद्रौवातुलोक्तेः।गीतमंगलशब्देनगुरुहत्यायप्रन्तेतः।जातकर्मादिकाःकुर्यात्क्रियाःषोडशचापराः।जात
कर्मादिकाःअपराश्चक्रियाःकुर्यात्रिनषोडशसंपद्यतेइत्यर्थः।एवमेवहेमाद्रिरूपनारायणाराद्रिनामाशयः।तेनगर्भाधान
पुंसवनसीमंतोन्नयनानवलोभनानिगुर्वीघन्यतमःकुर्यात्।ततोगुरुर्यजमानमुक्त्वा।पंचयत्ता।जातकर्मनामकरणनिष्क्रमण राम
न्नप्राशनचूडाकरणोपनयनवेदव्रतचतुष्टयसमावर्तनोद्वाहाःकार्याः।हेमाद्रौतुजातकर्मादिषुप्राजापत्यैंद्राग्नेयसौम्यव्रत ५५

चतुष्टयगोदानसहितैर्नोद्वाहत्यागेनद्वादशत्वमुक्तं।जातकर्मादिषुविवाहपित्र्यपञ्चाग्निप्रपंचयज्ञप्रवेशेनचषोडशचापराइति
यथाश्रुतमेवयोज्यमितिमस्करीमाद्रौ।एतेचजातकर्माद्याःसंस्काराःयजमानस्यस्वयंतितयोराग्यःगुरोःकर्तृत्वात्तच्छास्वये
तिपरःपुंसोतुसमावर्तनोद्वाहर्यवयज्ञायजमानेनैवस्वशाखयाकार्याइतरेतुगुरुणायजमानशाखयैवेतिफलिशाखातिक
र्तव्यतयैवतेषांफलिशाखेतिकर्तव्यतयैवतेषांफलजनकत्वस्यसंभवात्।कर्मांतरत्वेतुजातकर्मादीनामानाभावः।सर्वेष्व
ःकामेष्ट्यादर्शपूर्णमासाविकृतित्वेनवाख्याताभावेनप्रकरणांतराग्याऽगात्।तेषांतत्वयादिक्रमणपंतिवच्चतान्येवजातकर्मादिनि
दानांतथाविनियुज्यंते।कर्मांतरत्वेपिचैतेषांजातकर्मादिविहितत्वेनफलिशाखीयेतिकर्तव्यताप्राप्नोतिनगुरुशाखी
या।तेनगुरुरेवयजमानशाखीयोभवत्पुष्मिरानि।आव्ययनसिद्धज्ञानवत्वात्।अवेगुणपात्रासत्स्वसमानकल्पायजमा
ना।तेचसंस्काराःस्वत्वकर्मानुष्ठानस्वतंत्रसविधानंमंत्रपाठमात्रेणकार्याः।स्त्रीशूद्रकर्तृकेकामंचवर्जमनुष्ठानमात्रंतत्राद्वि
पाजातकर्मनामकरणनिष्क्रमणान्नप्राशनचूडाकर्मविवाहाख्यसंस्काराःषट्।तत्रापिविवाहःसमंत्रकःशूद्राणांतुशतेषु
ष्टपंचमहायज्ञाश्चपिकारस्यानुष्ठानरूपाएवेतिसर्वनिबंधकृतःशिष्टाश्चवैवार्णिककर्तृकेप्यमंत्रकानुष्ठानमेवाचरंति
।युक्तमिवचैतत्।सर्वेषुसार्थत्यागमंत्रमात्रपाठमात्राभावात्।तत्पाप्नंतुस्वरूपतस्त्वानुष्ठानंसर्वेषां।यत्तुरामोरगर्भाधाना

सं॰ दीनां कुंडे विवाहस्य च तत्काले ऽसंभवात्समंचक। उथ्यानमेवक्कार्यमिति। तन्नाहूर्वारसेन कर्तव्यं सेचनं दक्षिणे पुटे त्र्यौदुंबरफलैः सा
५६ हिमकाविशान्कुशान्तरा शाक्लायतावद्देवाच कुर्यात्सीमंतकर्मणि। अन्नप्राशने कोविद्व नुभोजयेत्पायसादिभिः। एवं विश्वजिद्दतास्त्र
गर्भाधानादिकाः क्रियाः। शाक्तिवीजनकर्त्तव्या ब्राह्मणे वैश्यारणीति निगयुराणात्तार्द्दक्षिणपुटेऽय धेः पात्रगतरुद्राधेपश्यर
क्षिणं रुद्रेयनुहेमाद्रौ टोडरानंदे च। उपरिपात्रगतरुद्राधोरिति तत्र। अधः यो त्रिस्मरे देव्या गुणात्रयसमन्विता। चतुर्विंशतिका
स्वीब्रह्मविष्णुनिरूपिणी। ऊर्द्धपात्रे गुणातीतं षड्विंशकमुमाययेति। आत्मानं पुरुषं ध्यायेत्पंचविंशकमव्ययमिति लिंगमथ
ःपात्रस्य च स्त्री रूपतोक्ता। तावद्देवत्यवकारेणांगत स्यरिसंख्या। अत्र वेषवावापतीति वितरा तेन गृह्यापरिशिष्टेपि निहन्ति। उदहन्
न्यकाहत्वा त्रिशन्निष्क्रमणशोभना। अनहात पतयाहुत्वा शिवाय विनिवेदयेत्। अवयवतः सौवर्णिकोनिष्क इति केचित्। षट्पं
चाशद्धिका द्विशतपणमित इति भास्कराचार्याः। दीनारोपि च सुवर्णं यथा घइत्यम्। तेषां शक्त्या व्यवस्था। दूर्वारसे कोयज
मानस्यापितर तस्याने पिवा मिथुनमामीपतयोस्यत्रेणकाम्य गुरुः। कर्त्ता स्याधय प्रोक्तः सर्वत्र निकाद्येशो मितं। अज्ञानी
यकुर्यान्नत्स्यस्य गर्भाधानादिकाः क्रियाः। भार्यादक्षपुटे दूर्वारस सेचनमाचरेत्। एकविंशतिसंख्यातानुदुंबरफलान्वित स्म
रा कुशानानीयशक्त्याथ कुर्यात्सीमंतकर्म च। निकामिका चो। प्रजावज्जीवपुत्राभ्यां सेचनं ततमाचरेत्। दूर्वारसेन कर्त्त ५६

व्यं व्याहृत्या च घृतहुतिरिति हेमाद्रौ बालोकोस्य प्रजावत्ज्याते गर्भस्मारि। जीवपुत्रं च आमिरत्वाथमइत्यादि। सतपापिवाके
घाविरसंभवेन सर्वेषामनुध्यानमात्रं युक्तं। परं तु अन्नप्राशने भुक्तवतः कर्मानुष्ठानविशेष इति सोपि हविः शेषभोजनवद्विहितत्वाद
याह्यः। किं च सर्वेष्वपि प्रयोगेन सर्वे संस्काराः मंत्राडुक्ताः। चौलादौ होममंत्राउक्ताः। अथ प्रधानकरणीभूताख्यमंत्राभिप्रेतास्तेनगर्भा
धाने ऽपि नः शोधयस्व इति मूर्धाभिमर्शनार्थमुक्ता। अयं गर्भस्य समावर्तने होमसाधनस्य प्रमाणं वर्तते इति ह्लुकास्य तत्रैव स्मृतं च महत्या
दे लिखनं। विवाहादौ च भार्यात्वोत्पादक प्रधानभूत होमस्य परीमंत्राणामलिखनमितिकथमिस्पूर्वापरविरुद्ध प्रमाणाम्भूत्न पेत
षालिखनमाद्दर्शं। अतः स्वरूपतएवकार्याः सर्वेत्तत्र पूर्वादिकुंडे वक्तमाद्गयादिशीस्वीयपयजमानसंस्कारप्रधानहोमाः कार्या
ःकार्याः। उद्द्वेलपनोपलेपनेष्णाधानाधारा ज्यभागाः स्विष्टकृदादयस्तु संगानिच न कार्याणि। तद्रूपकारणासिद्धत्वात्। पञ्चतत्त्वांत
ःपानिपुरोडाशप्रयाज्ञानुयाजेनतुष्ठानवत्। प्राशुकोरत्त्वतेरुपकारासिद्धेः। अत्र गर्भाधानादिप्रयोगनिष्क्रमणप्रायश्चादसहितषोडशसंस्कार
यज्ञे निष्क्रमणश्राद्धत्यागेन पंचयज्ञमाहित्वेनानविंशति यज्ञे वा गर्भाधानसीमंतेतावत्कर्माणि रेयावद्गुणो। कामिकर्त्तिगारिघनेवकगु
णाद्भुतेः। प्रधानवाधाद्धा पुंसवनं तु ध्यानमात्रेणाकार्यं। स्वरूपानुष्ठानवाधान्ननुप्रयाठमानोभावाद्धतथाऽऽकुशावपि स्त्रीनस्त्वावनाप्रश्नाचार्ये
पीत्याद्याहुतिवलदृष्टयं कार्यमेनोपनयनव्रतच्चतुष्टयसमावर्तनविवाहेषु चौलादिपरेवाष्टे रूपकारासिद्धेः। उपनयने विशेषमाह आश्वलायनः॥

दा० अथोयेतत्सर्वस्यकृतत्वात्तंकेशवपनंमेधाजननंचानिष्क्रांतोपरिदानकालस्त्वत्तत्सवितुर्वरेण्यमिहाइतिसावित्री। पूर्वउपरिदानकालाबप्यानिष्क्रांतो।
५८ पदानमादित्यापूर्वानयतथैवद्दुतेरक्षामीति। गायत्र्यास्थानेतत्सवितुर्वरेण्यमिहइत्यृचउपदेशः। मनुश्च। अजिनमेखलादंडोभैक्ष्यचर्याव्रतानिच।
निवर्त्तंतेद्विजातीनांपुनःसंस्कारकर्मणीति। अन्यत्कार्यं। विवाहेसमयदक्षिणाग्निपरिग्रहणयोर्निहत्ति। इतिमापात्संभवान्। अन्य
थापिसंस्कारएवाधिर्तल्लुप्यतइतिदिक्। षोडशक्रियाभावात्स्त्रीशूद्रयोर्हिरण्यगर्भदानेअनधिकारइतिकेचित्। तन्न। नरोवायदिवानारीएवं
ब्रह्मात्मसंभवायःकरोतिमहायुष्यंतस्यापिष्टरयुयत्फलमितिहेमाद्रौहिरण्यगर्भप्रकरणेविष्णुधर्मोक्तेः। स्त्रीणामधिकारावगमात्।
।आत्मसंभवंहिरण्यगर्भाणडइतिवाक्याच्छूद्रस्यापि। तथा। हव्यादिकंचगुरवेदत्वामंत्रमिमंजपेत्। मंत्रःप्रयोगेज्ञेयः। चतुर्भिःकलशैर्भू
यस्ततस्तंद्विजपुंगवाः। स्नानंकुर्युःप्रसन्नांगाःदिव्याभरणभूषिताः। देवस्यत्वेतिमंत्रेणस्थितस्यकनकासनेचतुर्भिःकुंडसमीपस्थैः
कुर्युःकार्येषु। मंत्रःप्रयोगेततोहिरण्यगर्भंतेभ्योदद्याद्विचक्षणाः। अत्रापिसर्वोपाचार्यादीनांदानद्रव्यविभागस्तुलापुरुषवद्दव्यं
तन्मः। तेषूक्तःसर्वभावेभ्योविनबहुवोवात्राज्ञया। तत्रोपकरणंसर्वंगुरवेविनिवेदयेत्। पादुकोपानहच्छत्रचामरासनभाजनंयाचं
वाविषयंवापियच्चान्यदपिसंभवेत्। विषयोग्रामसमूहः। अन्यदलंकारादि। ग्रामादिकंचतुलापुरुषवत्। अत्रापिदक्षिणात्वेनाचीति। अत्र राम
प्यात्मालंकारगुरवेदद्यात्॥ इतिहिरण्यगर्भदानविधिः॥ अथैतत्प्रयोगः॥ देशकालौसंकीर्त्यममकौर्त्यमकलंकलिकल्मषनिवृत्ति ५८

पावितनरकनिमग्नपित्रादिपुरुषशतविविधबंधुपुत्रपौत्रप्रपौत्रादिसमुद्धरणपूर्वकातिदुःसंघमोवितत्वापरोगणकलितचामरलावी
ज्यमानलैकैकमन्वंतरसमयावच्छिन्नसर्वलोकपालपुरनिवाससाकल्पकोटिशतावच्छिन्नब्रह्मलोकमहितत्वकामोहंहिर
ण्यगर्भदानंकरिष्येइतिसंकल्प्य। तुलापुरुषवद्गोविंदादमायातेविनायकपूजांविधायाज्ञागृहणमातृपूजाभ्युदयिकश्राद्धपुण्या
हवाचनगुर्वादिवरणमधुपर्कदानमंडपपूजागुर्वादिविनियोगांतंकुर्यात्। अन्नगुरुर्यजमानश्चपूर्ववत्। ततोगुरुर्वेद्यांषोडशारेपरि
स्थापितेतिलद्रोणोपरिआयुक्तहिरण्यगर्भपात्रंविधिःमहानीयमुपस्थापयेत्। ततःकुंडमध्येहेमपद्मंनिधायकुंडेदक्षिणेतत्कौ
स्यापूरितपात्रंकुंडस्यबहिःपार्श्वयोःईशार्कदंडानिरत्नानिकुर्यात्। कांस्यबहिर्मनालउपवेशनयष्टयआदित्यातिमांनाभेरावरणंवस्त्रेहेमो
पवीतदंडौकमंडलुमितिस्थापयेत्। ततःॐहिरण्यगर्भायेतिसापिधानंहिरण्यगर्भंपूजयेत्। कुंडसमीपस्थकुंभस्थापनयहस्थाय
नादिपूर्णाहुत्यभिषेकांतंतुलापुरुषवत्। एवमभिषिक्तोयजमानःस्नातःशुक्लवस्त्रालंकारादियुक्तोगृहीतकुसुमांजलिःप्राङ्मु
खःपात्रमभिमंत्रयेत्। नमोहिरण्यगर्भायहिरण्यकवचायच। सप्तलोकसुराध्यक्षजगद्धात्रेनमोनमः। भूर्लोकप्रमुखालोकास्त
वगर्भेव्यवस्थिताः। ब्रह्मादयस्तथादेवानमस्तेविश्वधारिणे। नमस्तेभुवनाधारनमस्तेभुवनाश्रय। नमोहिरण्यगर्भायगर्भायस्य
पितामहः। यतस्त्वमवभूतात्माभूतेभव्यव्यवस्थितः। तस्मान्मामुद्धरशेषदुःखसंसारसागरात्। ततःपात्रपुष्पांजलिप्रक्षि

रा० प्यसमंगलघोषतत्रप्रविशेतरपुर्वार्त्विजस्तुपात्रंपिधानेनाछादयेयुः।यजमानस्तुतयोरुभुवोदक्षिणावामपुष्ट्योः कमात्धर्मराज
५८ चत्रपुंखोगृहीत्वाजान्वोः शिरः कृत्वोछ्यासमंचकाविच्छिन्नमभयमासीत।ततोगुर्वादियजमानस्यपितरौतस्मानीयमन्यद्वामिथु
नमानीयतद्वाराधःपात्रगतंप्रथमंमध्येदक्षिणांप्रेशाक्रीवीजेनहत्वारसंसंचयेदितिगर्भाधानं।पुंसवनमध्यानमात्रं।सीमंतेगु
र्वाघन्यतमः सोदुंबरफलैरेकविंशतिकुशैर्धःपात्रेकान्यानिकंसीमंतंशाक्रीवीजेनोन्नीयेत्।आतेगर्भोयोनिमितिप्रजावतामहू
क्तेनश्चश्मिरित्वितिजीवपुत्रेणावद्धत्वारसंपुर्वोक्तेरंभश्चासिच्यकुकुशावीयादियजमानकर्मणाग्रांगारिकुंडेसमस्तव्याहृतिमि
रेकामाज्याहुत्यादिति।इदमेवानवलोभनंतोत्तरांयत्परस्तमुक्तं।एवंसुत्रसंस्कारेष्वपितत्कुंडेषुहोमः।ततोगुरुःप्रुमलंयेयज
मानमुक्त्वाप्याश्वलायनंयजमानस्यजातकर्मनामकर्मनामकर्मनामकरणान्नप्राशनचौलोपनयनव्रतचतुष्टयानिकुर्या
त्।तत्रान्नप्राशनेपायसभोजनाचौलेमातृकृत्संगोयवेशनाभावइतिनारायणः।उपनयनेन्प्रथमाप्रूषीत्याद्याहुतिवद
ष्टयवपनेमेधाजननादित्यायव्रतपतयेवदंतुपरिस्तामीतिपरिदानाजिनमेखलादंडभैक्ष्यचर्याव्रताचरणाभावः।एवंमहा
नाम्न्यादिव्रतसमावर्तनविवाहेष्वाहुतिवद्युष्याभावः।गायत्र्यास्थानेतत्सवितुर्वरेणीमहेवस्यभोजनंश्रेष्ठंसर्वधातमंतुरंभ राम
गस्यधीमहितिसचतुर्दशः।अन्यत्तुल्यं।समावर्तनविवाहौत्वेयंयजमानःकुर्यात्।विवाहस्तुविंशत्रिंशमूल्यस्तुवर्णगवि ५८

गप्रतिमयामहत्तथाग्निपरिणयनसप्तपदीक्रमराधुवांरुंधतीदर्शनानिनिचर्त्सति।लाजाहोमस्तुस्तुचैव।अन्यत्तुल्यं।आद्यंत
यजमानएवकुर्यात्।मरुन्दामोदायस्तुयुयंचमहायज्ञाःकार्याः नश्राद्धानवलोभनेइत्याहुः।यजुःशाखीयनांतजातक
र्मादिषुप्राजातकर्मादिषुप्राजायत्यंगद्भाग्नेयसौम्यचत्वारिवेदव्रतानिनिष्क्रमणचौलं।नामकरणंनोक्तमितिविशेषः।छं
दोगानांतुनांतर्नामास्ति।अन्नप्राशनेनास्ति।गोदानव्रतकेशांतौचत्वारिवेदव्रतानिचेति।अथर्ववेदेजाथर्ववेदेजातकर्मनिष्क्र
मान्नप्राशनगोदानोपनयनसावित्रवेदव्रतसावित्रीव्रतविसर्गसमावर्तनविवाहपंचयज्ञाइत्युक्ताः।एतेषामनुष्ठानप्रकारस्तु
तच्छाखीयाबोध्यः।शिष्टास्तुसर्वेषांसंस्काराणामनुध्यानमात्रंकुर्वंतिततोयजमानेरशाखडादिपुखेष्यपेत।नमोहिरण्य
गर्भायेत्यादिप्रागुक्तमंत्रस्मरणमात्रकुर्यात्ततःकुंडसमीपस्थकलशजलैरेवसप्तवेलादिनाप्यजातस्यंतेगानिश्चाभिषेक्ष्या
महेवयंपरिक्मिनानेनवपुषाधिदेवीवश्वत्वीभवेतिचमंत्रेणाकनकासनस्थंयजमानमभिषिंचेयुः।ततोदेशकालौसंकीर्त्यस्क
न्नेत्यादिमहितत्वकामइत्यंतमुक्त्वातिलद्रोणपरिस्कमिदंहिरण्यगर्भपात्रंसवितानकंविष्णुदेवतंपुष्पमप्यर्थाकामाम
व्यवस्थयासंप्रददेनममेत्युक्त्वापुनस्तथैवदेशकालाद्युक्त्वातद्दानप्रतिष्ठासिद्ध्यर्थमिदंसुवर्णादिदक्षिणांगुर्वादिभ्यःसंप्र
ददइत्युक्त्वादीनानाथेभ्योपियथाशक्तिदत्वापुण्याहवाचनयहप्रजाविसर्जनांतंजापुरुषवत्सर्वंकृत्वामानं

दा० कारयित्सुखेवर्द्धनात्॥ इति हिरण्यगर्भप्रयोगः॥ अथ ब्रह्मांड॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि ब्रह्मांडविधिपूर्वकं। यच्छ्रेष्ठं सर्वदानानां म
५९ हापातकनाशनं। पुण्यं दिनमथासाद्य विप्रान् पुरुषदानवत्। ऋत्विङ्मंडपसंभारभूषणाच्छादनादिकं। लोकेशावाहनं तद्व
द्विवासनं कृतं तथा। कुर्याद्विंशत्पलादूर्ध्वमासहस्राच्च शक्तितः। शकलद्वयसंयुक्तं ब्रह्मांडं कांचनं बुधः। शकलः खंडः उक्तं च
ब्रह्मांडं कुंभकाख्यो भवेद्या दक्षप्रतीच्यादि शिवं द्विमात्रः। उदितः शुक्लाय यत्कारो वपुर्ड संभृता द्विधा। कुंभकाख्यो नाम यथाविहीनकुं
भाभइत्यर्थः। दिग्गजाष्टकसंयुक्तं षड्वेदांगसमन्वितं। लोकपालाष्टकोपेतं मध्यस्थितचतुर्भुजं। शिवाच्युतार्कशिखरं शि
रवमुमालक्ष्मीसमन्वितं वितस्तिद्वयुलशतरावद्दशावधि विस्तरं। कौशेयवस्त्रसंवीतं तिलद्रोणोपरिन्यसेत्। तथाष्टादशधा
न्यानि समंतात्परिकल्पयेत्। दिग्गजा ऐरावतपुंडरीकवामनकुमुदांजनपुष्पदंतसार्वभौमसुप्रतीकाः। तल्लक्षणमादित्य
पुराणे। शुभ्राभश्चैव तुर्दंतः श्रीमानैरावतो मतः। पुष्पदंतोपि हस्तस्यानाम इति पुष्पदंतवान्। सामान्यगजरूपेण शेषा दिक्क
रिणः स्मृताः। षडंगानि शिक्षाकल्पव्याकरणनिरुक्तछंदो ज्योतिषमिति। तल्लक्षणं मूर्त्तानि ब्रह्मणा लोके सांगं रू
पाणि तानि तद्भुजानि शुभ्रास्यानि विभाते रक्षाणि कुंडिका। कुंडिका कमंडलुः। अथांगं ज्ञानं स्त्रग्विशरश्लिष्ट्याकोरे परिच्छि नम
मे चतुरो वेदा इति वाक्यात् अंगानि चवेदस्यानेक्षावाननीयमानंहितत्रागान्यथकर्षति। तिन्यायात्त्याख्यानि। लोकपाल ५९

रूपाण्याह विश्वकर्मा चतुर्दंतगजारूढो वज्रपाणिः पुरंदरः। प्राचीपतिः प्रकर्तव्यो नानाभरणभूषितः। पिंगभ्रूश्मश्रुके
शाक्षः पिंगाक्षिजठरो हरणः। छागस्थः साक्षसूत्रश्च सप्तार्चिः शक्तिधारकः। ईषत्पीतो यमः कार्यो दंडहस्तो विजानता। रक्तह
क्पाशभृत् क्रुद्धो निर्ऋतिर्विधृताननः। पुष्पितः खड्गहस्तश्च भूतवान् राक्षसोत्तमः। वरुणः पाशधृक् सौम्यः प्रतीच्यां मक
राश्रयः। धावत् हरिणपृष्ठस्थो ध्वजधारी समीरणः। दशाश्वरथ गदापाणिर्वरदः पूर्वोक्तो। त्रिनेत्रश्च वृषभस्थस्त्रिशूल
धृक्। कपालपाणिश्चंद्रार्कभूषणः परमेश्वरः। उमारूपं स्वपुराणे। चतुर्भुजा द्विबाहुर्वा द्विनेत्रा वा त्रिलोचना। कुंडलालं
कृताईइश्वेरवरा भरणान्विता। गोरोचनानिभा गौरी स्वस्तिकानवयौवना। स्वस्तिका बाहुस्पाकुचोपि हितक्कत स्वस्तिकाका
रेत्यर्थः। गौरीयां शिववामभागे। रूपं नारायणी धेत अत्र रूपं कमंडलुधरा सप्रहस्ते तु रुक्। लक्ष्मीरूपं पाशांकुशमालिका
भोजस्तणभिः धाम्यसौम्ययो। पद्मासनस्थां कुर्वीत श्रियं त्रैलोक्यमातरं। गौरवर्णा सुरूपां च सर्वालंकारभूषितां। रौ
क्मपद्मकरव्यग्रां वरदां दक्षिणेन तु। ऊर्ध्वदक्षिणाकरे पाशा तु मालां। ऊर्ध्ववामे पद्मांकुशौ। अधो वामे दक्षिणायोहस्ते पद्म
वरमुद्रा स्थितीति चतुर्हस्तैव इति दामोदरः। वसुरूपं प्रस्तन्वाररना। सौम्यावहाः शक्तिपाणयः। पद्मासनस्था द्विभुजाः
कर्तव्या वरा वरदा। दामोदरीये निगमे। आपो ध्रुवश्च सोमश्च धरश्चैवानिलोनलः। प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवो नामभि

हा॰ ःस्थता इति पद्मासनस्थ द्विभुजाः पद्मगर्भाभकांतयः करारविंदयोर्धृतनीलपंकजधारिणः। अथ साहितमेषादिराशयः
६० आयतांघ्रिकाः मेषादिराशिरूपं रामोऽथ वृषकर्कटसिंहवृश्चिकमीनाः स्वनामानुरूपाः वीणाधरौ दंपती मिथुनोकस्थपत्त
सस्यमंजरीकुमारी कन्या। तुलाहस्तो नरस्तुला। मृगास्यो जघनो मकरः। घटशिरा नरः कुंभः। आप्ताङ्घ्रिकामो जायपक्षिन्न
चरणा इति राशयः। इंद्राद्या द्वादशादित्यास्तेजोमंडलमध्यगाः। इंद्रादिनामानि हविर्बिंबे। इंद्रो विष्णुर्भगस्त्वष्टा वरुणोऽर्य
मा रविः। पूषा मित्रोंऽयमश्च वपर्जन्यो द्वादश स्मृता इति। मकरतस्तु धावलक्षाम्लगारुडावरद्वजधारिणः ऊनपंचाशत्। शिवादि
प्रतिमाश्चोक्ताः। अष्टादशधा न्यानिजतपकं द्रोणपरिमितानीति केचित्। पूर्वेणानंतशयनं प्रद्युम्नपूर्वदक्षिणे। प्रकृतिर्द
क्षिणे देवो संकर्षणमतः परं। पश्चिमे चह्ररावेदाननिरुद्ध मतः परं। अग्निमुखस्ततो हि मंवासुदेवमतः परं। समंतात् उड्यो ठस्क
नर्चयेल्लांचनान् बुधः। स्थापयेद्वस्व सवीतान् पूर्णकुंभान् स शोभवतः। अनंतशायनस्वरूपं विष्णुधर्मोत्तरे। देवस्तु कर्तव्य
ः शेषहस्ता चतुर्भुजः। एकः पादोऽस्य कर्तव्यो लक्ष्मीत्संगगतः प्रभो। तथाकारश्च कर्तव्यः शेषभोगांकसंस्थितः एकः क राम
रोऽस्य कर्तव्यस्तनजानो प्रसारितः। कर्तव्यो नाभिदेशस्थस्तथा तस्यापरः करः। नाभिसंभूतकमले तस्मासीनः पितामहः ६०
नालले पीतकर्तव्योपमस्य मधुकैटभौ। शंखचक्रगदादी निमूर्तानि परितोऽप्यस्त। प्रद्युम्नलक्षणं पंचरात्रादिषु दक्षिणे

पृष्ठकोपपद्मंदधानौकश्चस्तमथः कार्यो चक्रापूर्वैतथा वामेगदाद्या तथा वृषः। चापेषुभृत्वा प्रद्युम्नो रूपवान् विश्वमोहकरः। वहाति य
घथ्यक्ताः रूपिणी तथापि तत्स्थानेन लक्ष्मी प्रतिमानि वेश्या। तदुक्तं मार्कंडेयपुराणे। सर्वस्याद्या महालक्ष्मीस्त्रिगुणा परमेश्वरी
मातुलिंगं गदां खेटं पानपात्रं च बिभ्रती। नागं लिंगं च योनिं च बिभ्रती ध्वनि। संकर्षणरूपं विष्णुधर्मोत्तरे। वासुदेवस्य रूपे
णकार्यः कार्यः संकार्यः संकर्षणः प्रभुः। स तु शुक्लवपुः कार्यो नीलवासाय हलभृत्। गदास्थाने च मुसलं चक्रस्थाने च मु
स्थाने च लांगलो वेदलं। वेदलं लक्षणं महाभूतप्रवेशस्तं। तथा। कृष्णचतुर्भुजं देवं शाखदू। तथा शेषः। धनुः खेटवरवाणि अनिरुद्धं
पद्मा इति नारदीये। अग्निप्रतिमा प्रायुक्ता। वासुदेवा प्रतिमा पिनारदीये। वासुदेवः शिवः शांतः सिता भ्रश्च चतुर्भुजः। पद्मं दर्धा दि
शंखश्च हृदेशापितर्हस्तकः धास्येद्वत्तोपचक्रो करे वेदक्षिणे गदामिति। एतास्वप्रतिमाः प्रक्षालनधारिमाणात्स्थकार्याः एता
नुगुडपीठस्थानर्चयेत्। पूर्णकुंभान् स्थापयेदित्यवसप्तादिनानु यज्ञनो घ। तथा। दशैवधेनवो देयाः सहभाव दोहनाः पाद
कायानहंश्च चामरासनेदर्पणोः। भक्ष्यभोज्यान्नदीपैतु फलस्यानुलेपनैः। होमाधिवासना तेच स्नापितो वस्त्रभावैः इमस्तुचा
स्यमंत्रैः कलाथ पदक्षिणा। सहभावेति हि मस्टप्यः सवत्साः कांस्यदोहनाः। एताश्च दक्षिणार्थमुपकल्प्याः। भविष्ये
तु हस्वर्णमिवदक्षिणार्थमुपकल्प्यमितिउक्तो इमस्तुचास्य रितिब्रह्मांडेत्रिः प्रदक्षिणीकृत पमंत्रपचवद्धठेर। तत्र मंत्रः अयो

दा० गोद्वेयः एवं ब्रह्माण्डमध्यगर्भस्थाहिरण्मयोऽस्त्राधाविभज्य भागाद्वयंतत्तद्गुरोः अकल्प्यसमंभजेत्षमनुक्रमेण । समंभजेत्ष
६१ मनुक्रमेण । समंभजेत्षमिति । गुरोर्भागद्वयंप्रकल्प्यावशिष्टान्भागान्नामिकेभ्यो भागत्रयं धा विभज्य चतुर्विंशतिसंख्येभ्य ऋत्वि
ग्भ्यः समं दद्यात् दानवाक्ये तुलावद्वज्ञेयं तथा । स्वल्पेच होमगुरुरेकएवकुर्याद्दस्येकाग्निविधानयुक्त्या । मयैवसंपूज्य तमो
ल्पद्वित्रैर्यथाक्रवस्त्राभरणादिकेनाच्छादितसहस्रपलमध्यपलचय क्रमेण उत्तमपल रहेन मध्यमपल रहेना धमइत्यधमइत्यघमयहो स्वल्प
त्वंज्ञेयं । विंशतिपलानिमितेत्स्वल्पत्वंज्ञेयं । विंशतिपलानिर्मितेत्स्वल्पत्वमितिपके । एकाग्निविधानेवतीच्याह तत्रकुंडमितिपरिशि
ष्यामुक्तं । एकएवकार्त्विगष्टकोविनेत्यर्थः । इत्थंय एतदखिलपुरुषोत्रकुर्याद्ब्रह्मांडदानमधिगम्य महद्विमानं निर्धूतकल्मष
विशुद्धतनुर्मुरारेरानंदकृत्पदमुपैतिसहाप्सरोभिः । संतारयेत्पितृपितामहपुत्रपौत्रवंधुप्रियातिथिकलत्रशताष्टकंयः । ब्रह्मांड
दानशताष्टकंयः । ब्रह्मांडदानशकलीकृतपातकौघश्चानंदयेच्च जननीकुलमप्यशेष ॥ इति ब्रह्मांडदानं ॥ अथ प्रयोगः ॥ य
जमानो देशकालौसंकीर्त्य सकलपातकनपपितृपितामहप्रपितामहपुत्रपौत्रवंधुप्रियातिथिकलत्रप्रभृतिशताष्टकतार
णाविलीनसकलपातकाशेषमातृकुलपातकौघशाकारणसंतारणानंदपूर्वकाप्सरःसंघसहितविमानकारणकमुरारि राम
पदप्राप्तिकामोहंश्वोब्रह्मांडमहादानप्रतिग्रहीतारिप्यइतिसंकल्प्यतुलापुरुषवदानवेश्माङ्गत्राप्यवाह्मणोविरादिपूजादिम ६१

ण्डपपूजावाचार्यादिविनियोगांतविधायाततआचार्योविदिरचितषोडशारचक्रोपरिस्थितिलद्रोणोपरिब्रह्मांडंस्थापयेत् । एततृत्वा
गादिदिक्षुदिग्गजाष्टकंलोकपालाष्टकंप्रतिमाःस्थापयित्वापाच्यांपूर्वोवेदस्वतुष्टयंतदग्यपंचप्रतिमाःस्थापयेत् । ब्रह्मांडो
परिशिवोमाच्युतलक्ष्मीदर्पप्रतिमामध्यचतुर्मुखप्रतिमामध्येचतुर्मुखप्रतिमामप्येवसमंतादष्टवस्त्रहारशादित्यमरुद्गण
प्रतिमानवरत्नानिचेतिस्थापयित्वाकोशेयवस्त्रेण ब्रह्मांडवेष्टयित्वापंचरंगा गायोमितान्पष्टादशधान्यानियरितोनिधा
यप्राच्यादिदिक्षुपुड्यष्ठिषु अनंतशयनप्रद्युम्नसंकर्षणवेदस्वतुष्टयानिरुद्धाग्निवाहदेवप्रतिमाष्टकंचनिधायस्था
पित्ब्रह्मांडादिप्रतिमाः क्रमेणनाममंत्रैरावाह्यार्चयित्वा परितोदशशूर्पाणि कुंभान् सवस्त्रान् संस्थापयेत् । ततः पादुकोपा
नहच्छत्रचामरासनदर्पणाभरणानि भोज्यपानमाल्यदीपान्दत्तुयेनामंत्रैः । स्नहकोस्यपरोहनारिस्वक्ता स्वाधेनुरूपकल्प्यब्रह्मांडो
परिवितानवध्नीयात् । कुमानः शुक्लवेषोजलिवद्धब्रह्मांडंत्रिःप्रदक्षिणीकृत्यमिषेकांतं तुलापुरुषवत् । एवमभिषिक्तोय
जमानःशुक्लवेषोजलिवद्धब्रह्मांडंत्रिःप्रदक्षिणीकृत्यनमोस्तुविश्वेश्वरविश्वधामजगत्सवित्रे भगवन्नमस्ते । सप्तर्षिलोका
मरभूतलेशगर्भेणगर्भोद्वितदाभिरक्षा । पिदुःखितात्मोहविनोमवंतद्भयात्पापात्ममस्ते । सप्तर्षिलोकामरभूतलेशगर्भे
णगर्भोद्वितदाभिरक्षा । पिदुःखितात्मोहदविनोमवंतद्भयोद्धया यानि च्याचरणां । त्वद्दानशस्त्राहतपातकानां ब्रह्मांडघ

दा० ६२ याऽप्रलयं ब्रह्मांडं चिति तिष्ठेत् । ततो यजमानः पश्चिमतउपविश्य गोदश्चाकेन सह ब्रह्मांडं दशभागान्विभज्याचार्याय भागद्वयं भागाष्टकमृ
त्विग्भ्यो दद्यात् । अथामुककाले सकलपातकक्षयकाम इत्यादि संकल्पवाक्यमुक्त्वा ब्रह्मांडमेतावत्पलमितं स्वर्णरचितं तिल
द्रोणोपरि स्थापितमेतत्सर्वोपस्करयुतं युष्मभ्यं गुर्वृत्विग्भ्यः संप्रददे इति गुर्वादिहस्तेषु जलं निक्षिपेत् । ब्राह्मणश्च ब्रह्मांडं स्व
स्थापयति ॥ इत्युपदेशः । ततः कृतैतद्ब्रह्मांडदानप्रतिष्ठार्थमिदं हिरण्यममग्निदैवतं यथाशोभि गुरवे संप्रददे इति दद्यात् । ऋत्विगादि
भ्योऽपि यथाशक्ति हिरण्यं दद्यात् । अल्पस्य द्रव्यस्य गुरवे वस्त्रशास्त्रयायाश्चिमायां ... कुंडे हवनादि कुर्यात् । ब्रह्मजायकाद्
यापि यथापि ग्रयो गान्तं स्वल्कायानि विज्ञः । ततो ग्रहवेद्यां ग्रहादिपूजनादि विसर्जनांतं गुरुः कुर्यात् इत्येकादश्युपदेशः ॥ इति
ब्रह्मांडदानप्रयोगः ॥ अथ कल्पतरुदानं ॥ मात्स्ये । कल्पपादपदानाख्यमतः परमनुत्तमं । महादानं प्रवक्ष्यामि सर्वपाप
प्रणाशनं । पुण्यं दिनमथासाद्य तुलापुरुषदानवत् । पुण्याहवाचनं कुर्याल्लोकेशावाहनं तथा । ऋत्विङ्मंडपसंभारभूषणा
च्छादनादिकं । काञ्चनानेककार्ये शुद्धान्नानाफलसमन्वितान् । नानाविहंगवस्त्राणि भूषणानि च कारयेत् । नानाफलानि राम
स्त्रीपुरुषगोगजवाजिमाणिक्यकनकांजनभक्ष्यफलादीनि तैश्चितं फलान्यपि च यथाशक्तितस्त्रिपलादूर्ध्वमासहस्रात् ६२
कल्पयेत् । धीमत्कल्पसुवर्णस्य कारयेत्कल्पपादपं । कल्पपादपदानार्थं सुपंचकसुवर्णस्यार्धेन ब्रह्मादित्रितिमासहितं

कल्पपादपं कुर्यात् । द्वितीयार्धं तदर्धं विभज्यैकैकभागेन स्वस्वदेवताप्रतिमासहितानादीन्कुर्यादित्यर्थः । गुडप्रस्थोपरिष्टा
च्छादितं वस्त्रयुगेन सितेन । ब्रह्मविष्णुशिवोपेतं पंचशाखं सभास्करं । अष्टोत्तरं त्रिंशत्पलैः परिभाषायां दर्शितं ॥ षोडशपलैर्वा ॥
ब्रह्मादिप्रतिमाः प्रागुक्ताः दर्शिताः । कामदेवमधस्ताच्च सकलत्रं प्रकल्पयेत् । विष्णुधर्मोत्तरे । कामदेवस्तु कर्तव्यो रूपेणाप्रतिमो भु
वि । अष्टबाहुः प्रकर्तव्यः शंखपद्मविभूषितः । चापबाणकरश्चैव मदादंचितलोचनः । रतिः प्रीतिस्तथा शक्तिर्मदशक्तिस्तथोज्ज्व
ला । चतस्रस्तस्य कर्तव्याः पत्न्यो रूपमनोहराः । चत्वारश्च करास्तस्य कार्या भार्यास्तनोपगाः । केतुश्च मकरः कार्यः पंचबा
णमुखो महानिति । दामोदरीये तु । चापपुष्पकृत्कामदेवो रूपवान्विश्वमोहन इत्येवोक्तं । अधस्तादिति ब्रह्मादिभिरप्यधस्तादिति । स
तानपूर्वतस्तद्द्वितुरीयांशेन कल्पयेत् । तुरीयांशोपराहस्य वतिना गुडप्रस्थोपरिगतं त्वमितवस्त्रयुगमशनाद्यपंचकफल
न्वितं तं ... मदारादिहापि वस्त्रयुग्माद्यं चेति मदारदक्षिणे पार्श्वे घृतोपरि । पश्चिमे पारिजातं तु सावित्र्या सहजीकं
। सुरभीसंयुतं तद्वत्तिलेषु हरिचंदनं । तुरीयांशेन कुर्वीत संतानं फलसंयुतं । तुरीयांशेन तिमंदरापारिजाताभ्यामप्यवेति
। पंचाप्येते हृष्टाः ॥ क्रमादश्वत्थनिवार्कपारिभद्रविल्वतरुतुल्याकाराः शिष्टाचारादिति दामोदरः । श्रीप्रतिमोक्ता
हांडोपग्रामनाचमावित्री ... कमंडलुरिति । सवत्सा सुरभी धेनुरागता प्रस्तुतीति सुरभीलक्षणं । घृतादि

दा० कमपि ब्रह्मसूत्रपरिमितग्राह्यं कौशेयवस्त्रसंवीतां निष्कुमाल्यफलान्वितां। तथाष्टौ पूर्णान्कलशान्पादुकाशनभाजनं दीपिकोपा
६३ नहछत्रचामरासनसंयुतां। फलमाल्ययुतं तदूर्ध्वपरिष्टाद्वितानकं। तथाष्टादशधान्यानि समंतादुपकल्पयेत्। अशनभाजनभोज्यपूरि
तभाजनं। धान्यानि प्रत्येकं द्रोणपरिमितानि। होमाधिवासनांते च स्नापितो वेदपुंगवैः। निःश्रद्दक्षिणमाहात्म्यमत्रमतमुद्रीमुद्रीये
तस्याधिवासनांते प्रातः पूर्णाहूत्यादिकर्मांतरं पुण्याहवाचनेन कृतं कुंडाभ्याशकलशैः स्नापित इत्यर्थः। मंत्रः जयामंत्र्यः। एवमा
भ्यंतरधातुरेवकन्यापात्य। चतुर्भ्यश्चापि कालिभ्यः मतानादीनुम्बकल्पयेत्। कुंडचतुष्टयमेतेषां क्षिप्योष्ठभ्यक्कुत्विग्भ्यः सभा
तानादीनचतुरोद्वारितिमस्तनः। चतुर्णामेवऋत्विजां अवरणमिति हेमाद्याः दयः। जापकादिभ्योन्येव दक्षिणादेया। स्वल्प
त्वेकाग्निवत्कुर्यात् दुर्गोत्सवासिपूजनानविन्नशाठ्यं कुर्वीत न च विस्मयवान्भवेत्। अनेन विधिना यस्तु महादानानि वर्द्धयेत्। सर्वपापवि
निर्मुक्तः सोश्वमेधफलं लभेत्। अप्सरोभिः परिवृतः सिद्धः सिद्धचारणकिन्नरैः। भूतान्भव्यांश्च मनुजांस्तारयेद्रोमसंमितान्
स्तूयमानो दिवः पृष्ठे पुत्रपौत्रप्रपौत्रवान्। विमानेनार्कवर्णेन विष्णुलोकं स गच्छति। इति कल्पशतानि तिष्ठेद्राजराजो भवेत्ततः। ना
रायणबलोपेतो नारायणपरायणः। नारायणकथासक्तो नारायणपुरं व्रजेदिति। इति कल्पधारादानविधिः। अथ प्रयोगः। राम
यजमानो देशकालोच्चारणांते सर्वपापक्षयपूर्वकाश्वमेधफलप्राप्तिपितृपुत्रादित्वरोमसंमितभूतभव्यस्वकीयपुरुषसंता ६३

रणपुरः सिद्धचारणकिन्नरसेवितत्वसर्वस्तूयमानत्वविशिष्टार्कवर्णविमानकारणकविष्णुपुरगमनपूर्वककल्पशतावच्छिन्न
कालवैष्णवस्वर्गलोकनिवासपूर्वकनारायणपरायणत्वनारायणबलोपेतत्वनारायणकथासक्तत्वविशिष्टभूलोकराजरा
जत्वानंतरनारायणपुरप्राप्तिकामः श्री कल्पधाराख्यमहादानप्रतिपादयिष्ये इति संकल्प्य प्रारब्धोपवासो गोविंदादिमंडपपूजावा
यीदिविनियोगांतं कुर्यात्। ततो गुरुः षोडशांगुलवेद्युपरि गुडप्रस्थं निधाय तदुपरि जलविष्णुशिवभास्करप्रतिमाभिः सहयंत्र
प्रावासितवस्त्रयुगाच्छितं कल्पवृक्षं मध्ये स्थापयित्वा गुडप्रस्थे सदारकामप्रतिमया सह निर्मितसितवस्त्रयुगाच्छितसंतानवृक्षं
तः स्थापयित्वा तथैव दक्षिणतः स्थापयित्वा श्रीप्रतिमान्वितमंदारवृक्षं पश्चात् स्थापयित्वा पश्चिमे जीरकप्रस्थोपरि सावित्रीप्रतिमान्वित
पूर्वकल्पारिजातं स्थापयित्वोत्तरे तिलप्रस्थोपरि सुरभीप्रतिमान्वितं हरिचंदनं स्थापयित्वा सर्वेषु माल्यफलादि स्थापयेत्। तथा
प्राच्याद्यष्टदिक्षु कौशेयवस्त्रादियुक्तानष्टौ पूर्णकलशान् स्थापयित्वा पादुकोपानच्छत्रादिकं स्थापयित्वा प्रत्येकं द्रोणमितधा
न्यान्यपि निधाय वृक्षोपरि वितानं बद्ध्वा मंत्रेण पंचधारस्यानुक्रमेण प्रतिष्ठाप्य ब्रह्मविष्णुशिवार्कसहिताय कल्पपादपाय नम
ः। सदारकामसहिताय संतानाय। श्रीसहिताय मंदाराय। सावित्रीसहिताय पारिजाताय। सुरभीसहिताय हरिचंदनायेत्येवं क्रमा
द्रेणायथासमवमावाहनाद्युपचारैः संपूज्य वितानं बध्नीयात्। ततः कुंडसमीपकुंभस्थापनपुण्याहस्थापनजप्तेतिपूर्णाहु

दा० ६४ न्यभिषेकांतं तुलापुरुषवत्। स्वमभिषिक्तो यजमानः शुक्लवेषो धृतपुष्पांजलिः कल्पपादपं त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य तत्प्राञ्चिमतउपवि
श्यनमस्ते कल्पवृक्षाय चिंतितार्थप्रदायिने। विश्वंभराधिरूपाय नमस्ते विश्वमूर्तये। यस्मात्त्वमेव विश्वात्मा ब्रह्मस्थाणुदिवाकराः। मू
र्तामूर्तः परं बीजमतः पाहि सनातन। त्वमेवामृतसर्वस्वमनंतः पुरुषोऽव्ययः। संतानाद्यैरुपेतः सन्पाहि संसारसागरात्। इत्युक्त्वा
पुष्पांजलिं क्षिप्त्वा नत्वा वेदिपश्चिमतः आद्युरेवाऽघेत्याद्युक्त्वा सर्वं यतकल्पेत्यादिना ग्रामपुराद्यर्थिकाम इत्यत उत्तरितमुक्तं गो
त्रेत्यादिविशेषणविशिष्टमुद्दिश्य तुभ्यं गुरवे इमं कल्पपादपं मूलदेशे स्थापितब्रह्मविष्णुशिवभास्करान्वितं गुडप्रस्थोपरिस्थि
तं सितवस्त्रयुग्माच्छादितं कौशेयसंवीतकं नवशाखं कुसुमान्यफलयुक्तं कुंभासनभाजनदीपिकोपानहछत्रादिसहितं सवितानं संप्रद
दे। इति गुरुहस्ते जलं क्षिपेत्। गुरुश्च स्वस्तिशब्दपूर्वकं स्वस्त्यस्त्विति प्रतिगृह्य कामस्तुतिं पठेत्। तत एतत्परितः स्थितं हिरण्यया
रत्नादिकं च दक्षिणां ऋत्विग्भ्यः संप्रददे इति तान्निर्दिशेत्। एवं पूर्वतो गुडप्रस्थोपरिस्थितं संतानकामधेनुमान्वितं सितमाल्य
फलाद्युपकरणान्वितं संतानं तुभ्यं ऋग्वेदविदे आचार्यायर्त्विजे संप्रददे इति। ततो दक्षिणतो घृतप्रस्थोपरिस्थितं मंदारं श्रीयुतं यजुर्वेदविदृत्वि
जे। पश्चिमायां जीरकप्रस्थे स्थितं सावित्रीयुतं पारिजातं सामगाय। उत्तरतस्तिलप्रस्थोपरिस्थितं मूलहस्तभोजातिसा राम
न्वितं हरिचंदनमथर्ववेदविदृत्विजे तुभ्यं पिहवरगायामहं। दिशस्तस्यां दक्षिणां दद्यात्। यद्वा गुर्वादिभ्योऽपि तत्तत्तुरीयांश्ये ६४

भ्योपि दद्यात्। ततश्चाचार्यः पुण्याहवाचनांते पुनर्ग्रहादिदेवताः पूजां कारयित्वा पीठादिदेवताविसर्गं कुर्यात्॥ इति कल्पपादपदा
नविधिः॥ अथ गोसहस्रं। मात्स्ये। अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमं। गोसहस्रप्रदानाख्यं सर्वपापहरं शुभं। पुण्यां
तिथिमथासाद्य युगमन्वंतरादिकं। पयोव्रतं त्रिरात्रं स्यादेकरात्रमथापि वा। लोकेशावाहनं कुर्यात्तुलापुरुषदानवत्। पुण्या
हवाचनं कुर्याद्धोमः कार्यस्तथैव च। ऋत्विङ्मंडपसंभारभूषणाच्छादनादिकं। वृषं नत्वा गोसमूहे वेदिमध्येऽधिवासयेत्। गोस
हस्राद्विनिष्क्रम्य गवां दशकमेव तु। पयोव्रतरतानां तु। वृषश्च पुष्टः स्वरूपाणि हकुद्याद्यः पशुकोऽस्थितः। उन्नतस्कंधककु
द्मुज्ज्वलायुतकांचनमित्यादि। निष्क्रम्यास्माद्गोसहस्राद्दशकं मात्स्योक्तानि लक्षणानि ज्ञायाणीत्यकौतुकचमूलसंगृह्य। गोसह
स्राद्विनिष्क्रम्य तिष्ठेत्तत्र गोसहस्रादित्यर्थः। तथा चरशाधिकं गोसहस्रं ज्ञेयं। तत्राप्यधिवासनीयं गोदशकं। सहस्रगोषु
तु नावश्यं धेनुत्वादरइति विवेकइति केचित्। गोसहस्रं बहिः कुर्याद्वस्त्रमाल्यविभूषितां। सुवर्णशृंगाभरणां रौप्यपादसम
न्वितां बहिः कुर्यान्मंडपाद्बहिरासारयेत्। अंतः प्रवेशयेद्दशकं वस्त्रमाल्यैः प्रपूजयेत्। सुवर्णघंटिकायुक्तां ताम्रदोहनिकान्वि
तां सुवर्णतिलकोपेतां हेमपट्टैरलंकृतां। कौशेयवस्त्रसंवीतां माल्यगंधविभूषितां। हेमरत्नयुतैः शृंगैश्चामरैश्चापि शोभितां पा
दुकोपानहच्छत्रचामरासनसंयुतां। सुवर्णघंटिकेत्यत्र सुवर्णशब्दो रौप्यशीतिगुंजापरिमितस्य हेम्नः परः। संक्षेपमधुरःस्वर्णशब्दस्य

दा० तथैवशाखिडंगःशृंगेद्रशसौवर्णिके। खुराःपंचपलाःपंचाशत्पलंरोहनपात्रमितमन्यत्रोक्तं। याद्यमितिके चित्यथाशक्तीतिपेत्पा
६५ दुकोपानहारिपंचकंक्षत्पकंगोदशकसमीपस्थाप्य। गवांदशकमध्यस्थात्कांचनीनंदिकेश्वरः। कौशेयवस्त्रसंवीतोनानाभरण
भूषितः। लवणाद्रोणाशिखरोमाल्यपुष्पफलसंयुतः। ऊर्द्ध्वस्थितिनेत्रोद्विभुजःसौम्यास्यानंदिकेश्वरः। वामेत्रिशूलंन्यदक्षेवाक्षमा
लामममाचितः। ऊर्द्ध्वइतिस्थितइत्यर्थः। कुर्यात्पलशतादूर्द्ध्वंसर्वमेतस्यशक्तितः। शक्तितःपलसाहस्रत्रितयंयावदेवतु। सामरण
नंदिकेश्वरनिर्माणार्थमेतद्रूमात्ममितिहिमाद्रौ। गोभूषणार्थमेतन्मध्यइतिहेमाद्रौ। गोशतेदशांशेनसर्वमेतत्प्रक
ल्पयेत्। गोशताख्यमहादानमत्स्यशमितिदानमाला। पुण्यदिनमथासाद्यगीतमंगलनिस्वनैः। सर्वौषध्युदकस्नानस्ना
पितोवेदपुंगवैः। इममुच्चारयेन्मंत्रंगृहीतकुसुमांजलिः। मंत्रःप्रयोगेज्ञेयः। इत्यामंत्र्यततोदद्यात्सुखेनंदिकेश्वरं। सर्वोपक
रणोपेतंगोयुगंवविचक्षणः। ऋत्विग्भ्योधेनुमेकैकांदशकादिनिवेदयेत्। गवांशतमथैकैकांतद्वर्द्धंवाथविंशतिं। दशपंचाथवा
द्यात्रन्येभ्यस्तदनुज्ञया। अन्येऋत्विजउदासीनाश्चविप्राःसर्वपक्षेषुद्विगुणागुरवेदेया। नैकांबहुभ्योदातव्यायतोदोषक
रीभवेत्। बह्वस्त्वेकस्यदातव्याःश्रीमदारोग्यवृद्धये। आवर्यक्षाण्ययाद्वापिमहादानानुकीर्त्तनं। तद्दिनंब्रह्मचारीस्यादथरोछेद् दान
द्विपुनोश्रियं। अनेनविधिनायस्तुगोसहस्रप्रदोभवेत्। सर्वपापविनिर्मुक्तःसिद्धचारणसेवितः। विमानेनार्कवर्णेनकिं ६५

किणीजालमालिना सर्वेषांलोकपालानांलोकेसंपूज्यतेनरैः। प्रतिष्ठितोभवेत्। सर्वेषांमन्वंतरंतिष्ठेत्पुत्रपौत्रसमन्वितः। सप्तलो
कानतिक्रम्यततःशिवपुरंव्रजेत्। शतमेकोत्तरंतद्वत्पितॄणांतारयेद्बुधः। मातामहानांतद्वच्चपुत्रपौत्रसमन्वितः। यावत्कल्पश
तंतिष्ठेद्राजराजोभवेत्ततः। अश्वमेधशतंकुर्याच्छिवध्यानपरायणः। विष्णुवघोगमास्थायततोमुच्येतबंधनादिति अथगो
ग॥ यजमानोधिवासनदिनात्पूर्वमहन्येकाहंदुग्धमात्राहारोधिवासनदिनेतथाचुक्तामकन्यायक्तध्यानंतरासिद्धचारणसे
वितत्वाकिंवर्णासवर्णाकिंकिणीजालमालिविमानिविमानारोहणात्तैकोकामवत्। तवच्छिन्नेद्रादिसकललोकपाललोका
पाललोकाधिकरणाकपुत्रपौत्रसमन्वितानिवासामरकर्त्तृकपूर्वकसप्तलोकातिक्रमेणोत्तरःपुत्रपौत्रसमन्वितशिवाल
यगमनैकोत्तरशतपितृपितामहकुलतारणकल्पशतावच्छिन्नशिवपुरनिवासानंतरराजीभवनाश्वमेधशतकर्तृत्व
शिवध्यानपरत्वविष्णुसाहश्यायत्तयोगस्थानहेतुकसंसारमोहगोसहस्रदानंस्वाप्रतिपादपिष्यइतिसंकल्प्यउपवा
सगोविंदादिपूजादिमंडपपूजाचार्यादिविनियोगांतंकुर्यात्। ततोगुरुर्वेदिमध्येषोडशारंविलिख्यपुष्पैस्तत्कीर्यपूर्वो
क्तवृषधेनुदशकेचवस्त्रमाल्यसुवर्णघंटासुवर्णतिलकसुवर्णशृंगरौप्यखुरदोहनपात्रकौशेयवस्त्रपादुकोपानह
नच्छत्रचामरासनाद्युपशोभितंवेदयित्वाःपरितःस्थापयेत्। मंडपाद्बहिर्गोसहस्रंसुवर्णशृंगारसहितंचाधिवासयेत्। तान

दा० :सहस्रगोरस्त्राकमध्येषोडशारस्थलवाणांडशायोपरिकौशेयवस्त्रसंवीतंमाल्यैर्नुफलादिसंयुतंश्रायुक्तंनंदिकेश्वरंस्थापयेत्‌।पूज
६६ येद्धारिचिंतानवग्नीधाद्या।ततःकुंडसमीपस्थकुंभस्थापनपुरःस्थापनपूर्वगोदुग्धाभिषेकांतंतुलापुरुषवत्‌।ततोयजमानः
पश्चात्स्थितापुष्पाणिपाद्यमंत्रपठेत्सुशाकेनमोवोविश्वमातृभ्यस्वर्चालोकाधिवासिनीभ्यश्चरोहिणीभ्यानमः।ग
वामंगेषुतिष्ठंतिभुवनान्येकविंशतिः।ब्रह्मादयस्तथादेवारोहिण्यःपांतुमातरः।गावोमेग्रतःसंतुगावोमेसंतुपृष्ठतः
।गावोमेहृदयेनित्यंगवांमध्येवसाम्यहं।यस्मात्त्वंवृषरूपेणधर्मएवसनातनः।अष्टमूर्तेरधिष्ठानमतःपाहिसनातनस्वा
हयेत्‌।ततोवेदिस्थिताभ्भाद्यविश्यकुशातिलजलान्यादायदेशकालोच्चारणांतेसकलपापक्षयानंतरेत्यादिसंस्था
स्मोचनकामइत्यंतेसकल्पंकारितेश्वताःस्वर्णशृंगाद्यलंकृताः।सहस्रवत्सापरिस्थितनंदिकेश्वरसहिताःयादुको
यानहरुवचामरासनसंयुतं।सवत्सासुवर्णालंकृताधेनुरशाकसहिताःसहस्रगाःवितानाद्युपस्करसहिताःअमुकामुकश
र्मभ्योगुर्वृत्विग्भ्योहंसंप्रददइतिस्यात्‌।तेपिस्वस्तीत्युक्त्वापुच्छतिगृह्णीयुःदायगामित्याद्युक्त्वात्वत्वकामेत्युतिपठेयुः।दान
दानप्रतिष्ठार्थंतेभ्योदक्षिणांदद्यात्‌।सापकरणानंदिकेश्वरंप्रत्यक्षपक्षेधेनुरशाकांतोपकरणान्वेनुद्वयंगोसहस्रेचशत राम
द्वयंगुरवेदद्यात्‌।ऋत्विग्भ्यश्चदशकांतगतानामेकैकांगांगोसहस्रेचपंचाशतमित्येकःपक्षः।जापकादीनामन्येवदक्षिणा ६६

देयाग्रामादीनामंतोप्यपथेष्टंविभागइतिश्रायुक्तं।ततःपुण्याहवाचनांतेग्रहपूजनतद्विसर्जनादिसर्वंकृत्वातिवदेवेत्‌।श्रीका
मःस्मिन्नूरिनेदुग्धमात्राहारोब्रह्मचारीचभवेत्‌।कर्मसादुण्यार्थंयथाशक्तिब्राह्मणान्भोजयेत्‌॥इतिश्रीमीमांसकभट्टसक
लात्मजभट्टनीलकंठकृतेदानमयूखेगोसहस्रदानविधिः॥अथादिरण्यकामधेनुः॥मात्स्ये।अथातःसंप्रवक्ष्यामिकामधेनुविधि
परं।सर्वकामप्रदंनृणांसर्वपातकनाशनं।लोकेशावाहनंतद्वद्धोमःकार्योधिवासनं।तुलापुरुषवत्कुर्यात्कुंडमंडपवेदिकाःस्व
ल्पंधिकाम्भिवत्कुर्यात्गुरुरेकसमाहितः।कुंडमंडपेतिगौरिपूजादिब्राह्मणभोजनांतधर्मोपलक्षणंइत्येकेत्विङ्गिदो
नजाधकानां।काचनस्यातिशुद्धस्यधेनुंवत्संचकारयेत्‌।उत्तमापलसाहस्रैरर्धेनतुमध्यमा।कनीयसीतदर्धेनकामधेनु
श्चकीर्तिता।यथाशक्त्याथवाहृदिवत्सहस्रात्रिगाणाःसाहस्रवद्वचनेनचतद्धृत्वउक्तेनवसहस्रंपलानीतिमानितयापिकल्पत
र्वापयकर्षवद्धुत्पर्यापित्वल्पस्वेचितः।उपनायनमितिवत्तत्साहस्रमितिद्व्यानुरोधेनेदर्शपलपरस्यापिपूर्वंनियातश्चा
र्थः।तेनपलसहस्रेणेत्यर्थः।रत्नेनारायणदामोदराद्यैरप्येवंपलमाहस्रीतिक्वाचित्कःपाठोयमुभेवार्थसंवदति।शक्तित
स्त्रिपलादूर्ध्वंश्चाकोपिहिकारयेत्‌।गुडधेन्वादिषुचतुर्थांशेनवत्सस्यादितिमिधानात्सत्त्वापित्राम्लस्तुवर्णचतुर्थांशेनवत्स
:कार्यइतिनिबंधकृतः।वेद्यांकृष्णाजिनंन्यस्यगुडप्रस्थसमन्वितं।न्यसेदुपरितांधेनुंमहारत्नैरलंकृतां।कुंभाष्टकसमायुक्तां

दा॰ नानाफलसमन्वितां । तथाष्टादशधान्यानि समंतात्परिकल्पयेत् । इक्षुदंडाष्टकं तद्वन्नानाफलसमन्वितं । भाजनं चासनं तद्वत्ताम्रं
६७ दोहनकं तथा । भाजनं भोजनं यानं कौशेयवस्त्रद्वयसंवृतांगीं प्रीतये चाभरणाभिरामां सचामरां कुंडलिनीं सघंटां मणिचित्रिकायाद्
कौशेयधारां सितचामरैर्वा युतां तथा भिजुष्टां हरिद्रापुष्पफलैरनेकैः । कुंडलिनी कर्णयोः कुंडलयुता । अजाजिकुस्तुंबुरुशर्करामि
वितानकं चोपरि पंचवर्णं । मणिचित्रिकाश्रक्माला रामाष्टरीयेत्ततोलतिके तिघारकिंकिणीति तदर्थः । पादुकेति पादुकाः का
मप्यः रौप्यः रौप्यलंकारः । तद्द्वयमपि यात्रेपुयस्याः सा । अजाजी श्वेतजीरकं कुस्तुंबुरु धान्याकं । रसैर्मधुराम्लतिक्तकषायकषायकटुल
वणाख्यैर्युतैरर्थैः । लतां लतां मंगलवस्त्रधानैः । अदक्षिणी कासपुष्पहस्ताः । अवाहयेन्नां गुडधेनुमंत्रैर्द्विजाः पदधारस्थदर्भपाणि
: । आद्यप्रशीलकुलरूपयुगान्विताय विप्राय यः कनकधेनुमिमां प्रदद्यात् । प्राप्नोति धाम स पुरंदरदेवजुष्टं कन्यागणैः प
रिवृतः पदमिंदुमौलेः । विप्रायेत्येकवचनमेकाग्निपक्षे । जायकादिभ्योनेवदक्षिणा । अनेकाग्निपक्षे तुलापुरुषवत्पंचत्रय
मिति केचित् । पत्र द्वयश्चैकस्मा एव विप्रायेति युक्तं । आवाहनमंत्रास्तु प्रयोगे ज्ञेया इति ॥ इति हिरण्यकामधेनुदानविधिः
॥ अथ प्रयोगः ॥ तत्र यजमानो धेत्वा प्रयुक्ता सर्वपापक्षयपूर्वकरुद्रकन्यागणोद्रादिसवितशिवपुरप्राप्तिकामः श्रीहि राम
रण्यगर्भकामधेनुमहादानमहं प्रतिपादयिष्य इति संकल्प्य गोविंदादिपूजादिमंडपपूजादि पूर्वादिनियो ६७

गांतं तुलादानवत्कुर्यात् । गुरुर्वेद्यां षोडशारं विलिख्य तदुपरि कृष्णाजिनं धार्यं विमुक्तरलोमकं सस्तं तदुपरि गुडप्रस्थं वस्त्रसंत
दुपरि गुडप्रस्थं चन्यस्य तदुपरि पित्तलत्रयं । अधिकं यथाशक्ति हैमीं कामधेनुमाल्लकारानिर्मायत तुरीयभागनिर्मितवत्सवत्सनाभिमु
खदक्षिणाग्रं विवाहितविधाय पंचरत्नालंकृता कौशेयद्वस्त्रसंवीता सौवर्णनूपुरद्वयकर्णौवर्णकुंडलद्वयघंटाघर्घरकिंकिणी
काष्टाद्युकादंकेशेयधारचतुष्टयाभरणयुता ताम्रदोहनान्विता सचामरां धेनुं संस्थापयित्वा तत्समंताद्धान्यपूर्णकुंभाष्टकं ना
नाफलानि अष्टादशधान्यानि इक्षुदंडाष्टकं भोजनभाजनपीठं छत्रं पट्टवस्त्रद्वयं पाणिह रिद्रापुष्पाणि जीरकं धान्याकं शर्क
रादि स्थापयेत् । ततो वितानं बध्वा प्रतिष्ठापूर्वकं नाममंत्रेण यथाशक्त्युपचारैः पूजयेत् । उपरि वितानं च नप्रीयात् ततः कुंडसमी
पस्थकुंभस्थापनपूर्णाहुत्यंतं अभिषेकांतं तुलापुरुषवत् । एवमभिषिक्तो यजमानो गृहीतकुसुमांजलिः ताम्रदक्षिणीकृ
त्वाप्यविश्यं ॐ या लक्ष्मीः सर्वभूतानां याच देवेष्ववस्थिता धेनुरूपेण सा देवी मम शांतिं प्रयच्छतु । देहस्था या च रुद्राणी शंकरस्य
सदा प्रिया । धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु । विष्णोर्वक्षसि या लक्ष्मीः स्वाहा या च विभावसोः । चंद्रार्कशक्रशक्तिर्या धे
नुरूपास्तु सा श्रिये । चतुर्मुखस्य या लक्ष्मीर्या लक्ष्मीर्धनदस्य च । लक्ष्मीर्या लोकपालानां सा धेनुर्वरदास्तु मे । स्वधा या पितृ
मुख्यानां स्वाहा यज्ञभुजां च या । सर्वपापहरा धेनुस्तस्माच्छांतिं प्रयच्छतु । इति गुडधेनुमंत्रैरावाह्य ॐ त्वं सर्वदेवगणमंदिरमंग

दा० मृताविश्वेश्वरिविपथ्यगोरधियर्वतानां। त्वद्दानशस्त्रशकलीकृतपातकोघः प्राप्नोति निर्वृतिमतीव परां नमामि। लोकेपथोपित
६८ फलानुविधायिनीत्वामामाद्यकोहिमवड्डुःखमुधेतिमर्त्यः। मंस्मारदुःखग्रामनाशयतात्त्वकामत्वाकामधेनुरितिस्वगाणावदंता
इत्यामंत्र्याधितपादिकीर्त्तनांते सर्वधाम्यत्कृत्यपूर्वकौरत्नकन्यायणे दाहितैवितिशिवपदप्राप्तिकामः स्वर्गकामई श्वरप्राप्तिकामोवा
गुरवेपूर्वोक्तवस्तुयचरत्नालंकारयुतामिमांकामधेनुं तुभ्यमहं संप्रददइतिवदेत्। ततः कृतैतद्दानप्रतिष्ठार्थं यथाप्रसन्नादि हिर
ण्यवासंप्रदद्यात्प्रभृतिविदध्यात्। ततः पुण्याहवाचनानंतरं यजमानो गृहादि संपूज्यगां वित्त्यादिना विसर्जयेत्। मंडपाद्युपकरणंगु
रवेदद्यात्। कामसंगतान्निमर्थब्राह्मणान्भोजयेत्॥ इतिहिरण्यकामधेनुप्रयोगः॥ अथहिरण्याश्वदानं। मात्स्ये। अथातः
संप्रवक्ष्यामि हिरण्याश्वविधिंपरं। यस्यप्रदानाद्भुवनमनंतं फलमश्नुते। पुण्यां तिथिमथासाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनं। लोकेशावा
हनंकुर्यात्तुलापुरुषदानवत्। कृत्विङ्मंडपसंभारभूषणाच्छादनादिकं। स्वल्पेप्यधिकाग्निवत्कुर्यात् हैमवाजिमखंततः। स्थापयेद्वे
दिमध्येतु कृष्णाजिनतिलोपरि। कौशेयवस्त्रसंवीतं कारयेद्धेमवाजिनं। शक्तितस्त्रिपलादूर्ध्वमासहस्रपलाद्ध्वमासह दान
स्रपलाद् बुधः। पादुकोपानहच्छत्रचामरासनभाजनं। पूर्णकुंभाष्टकोपेतंमाल्येक्षुफलसंयुतं। शय्यांसोप ६८
स्करां तद्वद्धेमसार्धेस्वसंयुतां। मात्स्यस्तुतामितिरर्घपाठः। शय्यायाविशेषणं चेति दामोदरीयाः। इत्यनेनाश्वस्य

तिरेव मादिमस्त्वनौ। ततः सर्वौषधिस्नानस्नापितोवेदपुंगवैः। इममुच्चारयेन्मंत्रं गृहीतकुसुमांजलिः। मंत्रश्च प्रयोगेज्ञेयः। एवमुच्चर्य
गुरवेदद्यात्कृत्विजामप्युपलक्षणमितिरत्नाकरः। गुरवएवेतिवाचस्पतिमिश्राः। पुष्करेप्युपलक्षणमानाभावात्। रत्नाद्युपकृतपा
द्रानोलेकिमभ्येतिशाश्वतं। गोमिर्विभवतः सार्धमृत्विजः परिपूज्य परिपूजयेत्। सर्वस्वान्योपकरणं गुरवेविनिवेदयेत्। इमंहिरण्याश्व
विधिंकरोति संपूज्यमानो दिविदेवतैः। विमुक्तपापः सपुरं मुरारेः प्राप्नोति सिद्धैरभिपूजितः सन्निति॥ अथप्रयोगः॥ यजमानः
अद्येत्याद्युच्चार्य कलदुरितनिवृत्तिसमनंतरशाश्वतरूपलोकप्राप्तिपूर्वकं स्वर्तद्धपूज्यमानताविशिष्टविष्णुलोकगमनप्राप्तिद्वे
पूजितत्वविशिष्टविष्णुलोकप्राप्तिकामः श्रीहिरण्याश्वमहादानंतिथाद्यद्दास्यइति संकल्प्य गणेशादिपूजनादि मंडपपूजादि गुर्वादिवरणादि
विनियोगांतं सर्वं प्रकृतिवत्कुर्यात्। ततो गुरुः षोडशारदकेपद्मेविलिख्य तदुपरिविन्यस्तपलादिकसहस्रपलपर्यंत शक्त्यनुसारेणस्व
र्णघटितमाकरपतिमामुतहेमवाजिनं कौशेयवस्त्रसंवीतं प्राङ्मुखं स्थापयित्वा समंताद्वपूर्णकुंभाष्टकं पादुकोपानहच्छत्र
चामरासनभोजनभाजनमाल्येक्षुफलान्यष्टादशधान्यानि च स्थापयित्वा सोपकरणां शय्यां च संनिधापयेत्। शय्याद्युपकरणानि
च तूलिकातूलिकोपधानप्रच्छादपटफलपुष्पकुंकुमकर्पूरागरुचंदनताम्बूलदर्पणवाकंतिकाचामरव्यजनासनादि सिंदुविका
दीपिकापानपात्र घटिकाजलपात्रवितानाद्यानितौ भास्करादिपूजितान् यद्धिरण्याश्वायनमः इतिप्रतिष्ठापूर्वकं यथासंभवो

दा०
६९

पचारैरभ्यर्च्यपरिविनानंवध्नीयात्॥ ततःकुंडसमीपस्थकुंभस्थापनपूर्णाहुत्यभिषेकांतंकृत्वाविप्रवरमभिषिक्तोपजमानोगृहीतकु
सुमांजलिर्हिरण्याश्वंत्रिःपरिक्रम्यायविश्वपनमस्तेसर्वदेवेशवेदाहरणलंपट।वाजिरूपेणमामस्मात्पाहिसंसारसागरात्।त्व
मेवसप्तधाभूत्वाछंदोरूपेणभास्कर।यस्माद्भावयसेलोकानतःपाहिसनातनेति।आमंत्र्यनमस्कृत्यार्घ्यपाद्यैःसंकल्पादि
यायुक्तसंकल्पांतेइमंहिरण्याश्वंकृष्णाजिनोपरिन्यस्तंतिलद्रोणोपरिस्थितंकौशेयवस्त्रसंवीतंउपर्युक्तरूपंमहांतंजातिप्रशस्य
माल्येक्षुफलादिपूजितंकुंभाष्टसंयुक्तंहेमतमसुकगोत्रायामुकशर्मणेतुभ्यंसंप्रददेइतितद्धस्तेजलंक्षिप्यतत्रदानप्रतिष्ठार्थंसुवर्णंदक्षिणां
दत्वाकालिंगादिप्रयोगाः॥शास्त्राद्युपकरणंगुरवेदत्वापुण्याहवाचनादिग्रहविसर्जनाद्यंतंहोमाद्यंब्राह्मणान्भोजयेत्॥ इतिहि
रण्याश्वप्रयोगः॥ अथहिरण्याश्वरथदानं॥ मात्स्ये॥ अथातःसंप्रवक्ष्यामिमहादानमनुत्तमं।पुण्यमश्वरथंनामसहापातकना
शनं।पुण्यंदिनमथासाद्यकृत्वाब्राह्मणवाचनं।लोकेशावाहनंकृत्वातुलापुरुषवन्नृपः।ऋत्विङ्मंडपसंभारभूषणाच्छादना
दिकं।कृष्णाजिनेतिलान्कृत्वाकांचनंस्थापयेद्रथं।सप्ताश्वंचतुरश्वंवाचतुश्चक्रंसकूबरं।इंद्रनीलेनकुंभेनध्वजरूपेणसंयुतंलोक
पालाष्टकोपेतंपद्मरागदलान्वितं।तिलद्रोणमिताः।अश्वामात्रिपलादूर्ध्वंशक्तितःकारयेद्बुधः।भारःपलसहस्रंदद्यात्।विंश
तुलापलशतंभारःस्याद्विंशतिस्तुलेति।अभिधानात्।एतच्चसर्वाणामानंकूबरस्थपुरुषलोकपालाष्टकरत्नकलशसहितस्य

राम
६९

तिनिबंधकृतः।कूबरेपुरुषाधारकाष्ठलोकपालन्कृत्वाग्रसंयुक्ता।चत्वारःपूर्णकलशाधान्यानिपंचदशवैवस्त्रकौशेयवस्त्र
संवीतंउपरिष्टाद्वितानकं।माल्येक्षुफलसंयुक्तंपुरुषेणसमन्वितं।पुरुषोगच्छत्वतांप्रतिमयासमन्विताधिष्ठितं।कृष्णचामर
कौशेयवस्त्रोपानहपादुका।गोभिर्विभवतःसार्धंदद्याश्वेशायनदिकं।अश्वाष्टकेनसंयुक्तंचतुर्भिरथवाजिभिः।द्वाभ्यामथयुतं
दद्याद्धेमसिंहध्वजान्वितं।अष्टाश्वंचतुरश्वंवेतिवाचनाश्वपदं।अश्वाष्टकेनदारिद्र्यपक्षाश्वपदाभितिभेदः।ततोप्यश्वद्वयपक्षे
समयासिंहांकितध्वजयुक्तात्।अवशिष्टपक्षाद्यपवाचनाश्वांतंनीलकुंभांकितोध्वजयुक्तरथइतिव्यवस्था।यत्तुहेमाद्रौसिंह
ध्वजेनसंयुक्तमितिक्वचित्पाठः।सःसर्वपुस्तकविसंवादादुपेक्ष्यः।एतेनयत्वोनविरंतरमागलवनेनोक्तमष्टाश्वाभावपक्षेनयोग
त्वाभावाद्भयवाप्यहेमाश्वानांग्राह्यानवाचितपिक्त्वाभाविकाइतितदप्यपास्तं।चतुर्भिरथवाजिभिरित्यस्यचतुरश्वव
पनेनयोगरूढत्वसाधरिष्ण्यापवचनात्।ग्राह्यत्वाभोनस्पत्हुण्यास्त्वावचया।अश्विनौ।चक्ररक्षौपुत्रौसमीपस्थौवकृष्णौकार्यौ।तद्वत्कृ
ष्णमुक्तौबलायोपुण्यकालेततः।स्नात्वापूर्ववत्स्नापितोद्विजैः।त्रिःप्रदक्षिणमावृत्यगृहीतकुसुमांजलिः।अकृत्यमाल्याव
रस्थादिमंमंत्रमुदीरयेत्।नमःश्रयायोगेज्ञेयः।इतिहेमरथस्थनमोनमःपापविनाशनायेति।वास्कंदनपरम्पटलविमुक्तदेहःप
रममुपैतिपदंपिनाकपाणेः।दिव्यमानवपुषाविजितप्रभावमाक्रम्यमंडलमखंडमचंडरश्मेः।सिद्धांगनानयनषट्पद

धीयमानवक्त्रांबुजो बुजभवेन चिरं महाले ॥ इति हिरण्याश्वरथदानं ॥ अथ प्रयोगः ॥ यजमानो घेत्याद्युक्त्वा सकलकलुषपटलमुक्ति
रूपमघाभावपूर्वकं पिनाकपाणिप्रियपरं प्राप्तिकामः देदीप्यमानस्ववपुः प्रभाविजितचंद्रमंडनाकमणासिद्धं गगनानयनपद्व
रं यद्धीयमानवदनांबुजत्वपूर्वकं चिरकालब्रह्मलोकवासकामो बाह्याहि हिरण्याश्विरथमहादानमहं करिष्ये इति संकल्प्य
गणेशादिपूजा मंडपपूजा गुर्वादिविनियोगांतं प्रकृतिवत्कुर्यात् ततो मुहूर्तवेद्यां षोडशारचक्रादि विरच्य तत्र न्यस्तकृष्णाजिने
द्रोणाद्यधिकमितान् तिलान् संस्थाप्य तदुपरि आग्नेयं कृत्वा ध्वजयुतं सप्तादिमितं सप्तमिस्त्वरोभिर्वाश्वैः सहयथाशक्ति वर्णघटितं चतु
श्चक्रं मिश्रीनीलमयकुंभांकितहेमध्वजयुतं अत्यपत्राश्च हृदययुक्तो हेमपतिहांकितध्वजसंयुतं ग्रामादि दिगष्टकं स्थितं लोकपाल
स्थकं स्थितं लोकपालाष्टकं यतिमायुतं पश्नगादमोवलमोवर्णाश्लिष्टं देवताप्रतिमाधिष्ठितं तत्र समीपस्थाश्वारूढ ध्वजका
रकाश्विनीकुमारद्वयसुतं वायुमुक्तकं भेधान्याद्युपेतं सवितानकं यथाशक्तिकल्पनाग वीमियुतं यत्पञ्चैरष्टभिर्वा श्वेहै भ्यां
याजत्यपक्षाम्ब्रा भ्यांयुतं रथं स्थापयेत् ॥ ततो हिरण्याश्वरथस्थापनम् इति मंत्रं ज्योपरि वितानं बध्नीयात् ॥ ततः कुंडसमीपस्थकुंभ
स्थापनपूर्णाहुत्यर्णकुत्वा मिषेकांतं प्रकृतिवत् ॥ एवमधिषिक्तो यजमानोष्टशीतकुसुमांजलिस्त्रिवि व्यरहिरण्याकृतमन
मोनमः पापविनाशनाय विश्वात्मने वेदतुरंगमाय ॥ धामाधिवाशाय भवा भवाय पापौघदावानलदेहिशांति ॥ वसुष्टकादित्यम

रुद्रगणानांत्वमेव धाता परमं निधानं यतस्ततो मह्यं दयं त्रपाह्य धर्मैकतानत्वमघौघनाशाय इति मंत्रमुक्त्वा पुष्पांजलिं क्षिपेत्यनम
स्तोत्पाय विश्वपाधेत्योपयविश्वपाधेत्याद्युक्त्वा सकलकलुषत्वादि संकल्पात्तेगुर्वृत्विग्भ्यो ब्राह्मणेभ्यश्च इमं हिरण्याश्वरथं हेमाद्य प्रोक्त
चतुरश्चवासर्वोपस्करसहितं अहं संप्रददेनम इति ततद्दलेपुजलं क्षिपेत् ॥ कृतैतदानप्रतिष्ठार्थं एता न्यस्तवर्णानयुष्मभ्यमहं संप्र
ददे इति वदस्तस्यत्राप्यल्पदक्षिणां दत्वा किंचिदविधानादिकं ज्ञेयं ॥ ततः पुण्याहवाचनं देवताविसर्जनां कृत्वा प्रकृतिवद्ब्राह्मणान् भोज
येत् इति हिरण्याश्वरथदानं ॥ अथ हेमहस्तिरथदानं मात्स्ये ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि हेमहस्तिरथं शुभं यस्य प्रदानात् भवनं वैष्ण
वं याति मानवः ॥ पुण्यांपाति तिथिं प्राप्य कृत्वा पुष्करदानवत् ॥ विप्रवाचनिकं कुर्याल्लोकेशावाहनं बुधः ॥ चाविष्णुदयसंभास्थूषणा
द्वादनादिकं ॥ तत्राप्युयोषितं हृदयालनीः सहभोजनं कुर्यात् तद्वत्स्याकारकांचनमाणिमंडलं ॥ वनभीमिवि चित्राभिश्चतुश्च
समन्वितं ॥ लोकपालाष्टकोयेतं शिवार्कब्रह्मसंयुतं ॥ मध्ये नारायणोपेतं नाशिवार्कब्रह्मसंयुतं ॥ मध्ये नारायणोपेतं लक्ष्मीपुष्टि
समन्वितं ॥ कृष्णाजिने तिलद्रोणं कृत्वा संस्थापयेद्रथं ॥ तथाष्टौ सर्वधान्यानि भाजनानासनं वरं ॥ दीपिकोपानहछत्रं दर्पणं पादु
काचितिश्च ॥ जितुगरुडं कुर्यात् कुबेरगणविनायकं ॥ नानाफलसमायुक्तमुपरिष्टाद्वितानकं ॥ कोशेयं पंचवर्णाय पुष्पवानकुसुमावि
भ्रंचवर्षम् ॥ कलशैः माहेगाभिरस्त्राभिरावितां चतुर्भिरुपसमातंगैर्मुक्तारामविभूषितैः ॥ नरूपतःकाभ्यांचयुक्तोत्वा ॥ निवेश्य

स० मन्त्रं कुर्यात्तं च यत्नाद्धर्माभावादपि शाकिनः ॥ तथा मंगलशब्देन स्नापितो वेदपुंगवैः ॥ विः प्रदक्षिणमाहात्म्यं गृहीतकुसुमांजलिः
७१ इमं पुष्पाञ्जलिं मन्त्रं ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ॥ इत्थं गणाध्यक्ष देवो नाथ ग्रहाणार्घ्यं कार्यस्तत्कालपायविघ्नाधरामरस्तुनीडगणाभिजु
ष्टवाग्रात्यसौ यस्मती इयमिंदुमौलेरिति पुष्परथः ॥ क्रीडारथः ॥ मत्वा यथा क्षोदितो भवति ॥ वज्रम्यालो कपालाश्रयाः ॥ उप
रितनलघुगृहाणीति रामेश्वरः ॥ लोकपाला शिवाके ब्रह्मलक्षणानि आयुधानि ॥ नारायणगणानि मानास्ये पवरौ वे ॥ नारायण
चतुर्विंशो शंखचक्रे तथा चरे ॥ दक्षिणे तु गरायधनी जीमूतसन्निभं ॥ वामेश्वरी विल्वकी हस्ताशुष्टिः पद्मकराघरे तत्रे शंख
मघः ॥ उपरि चक्रे ॥ दक्षिणे उपरिष्टा द्वा पद्ममधस्तात् इति वामे वामभागे ॥ अघोरे दक्षिणभागे ॥ गारुडः स्तुउधेः स्यागत्तः यज्ञौ शुडके
षः कृतांजलिः ॥ सव्यजानुगतो भूमौ मूर्द्धा च फणामंडितः ॥ पक्षिंडधीन रथो वहतु गनाशीनपाकः ॥ द्विवारूपः कांशुकाच
कर्तव्यो विनताख्य इति ॥ विनायकोपि चतुर्भुजाविघ्नेश्वरकर्तव्यो गजाननः ॥ नागयज्ञोपवीतश्च ब्राह्मशाककरेश्वरः
दंतरत्नाकोरस्या हितीयचाक्रामृतकं ॥ ष्टतायिपरस्तुरघाचतुर्थेमोरवं तथा स्तुताउस्यथ ॥ पंचयज्ञादिहवर्णायारिमाणां
नागरुडविनायकादि सर्वा तिमास्ति हितास्य रथस्य ॥ अत्राधिवासनेहि महालिसंहितेव स्थापनं ॥ अथ प्रयोगः ॥ यजमानः स्ना स्रा
त्वाकालोसे कीर्त्यसर्वपापक्षयानंतरसंभावितनरकनिवासपातनापितभ्रपुत्रादिसकलबंधुरुद्धरणपूर्वकविघ्नुसद्रथ ७१

नसमनंतरस्वाविष्णुपदप्राप्तिपूर्वकविष्णुपदप्राप्तिपूर्वकविघ्नायरामर्ह्यदितिविर्तुमौलिपरः आश्विकामः श्रीहमहालिमहा
रानमहंधातिधारधिष्यइति संकल्प्य प्रकृतिवद्रौ विरादिपूजामंडपपूजागुर्वादिविनियोगांतं सर्वं कुर्यात् ॥ ततो गुरुर्वेद्याषड
श्राश्चक्रे चिरस्यात्तदारक्षीर्णाहष्णाडिनस्पस्तितिलदारणाघारिघं च कार्दाभारात् यथाशक्ति हवर्णनिगजाध्यजलोकपालवि
वाके ब्रह्मनारायणा रिस्यातिमाभिः सहनिर्मितरुमहालिपत्रे श्रुपगतंगरुडाधिष्ठितध्वजाग्रे विनायकाधिष्ठितकूपरथ
रितः स्वापिनाद्यान्याधुपस्करं पताकागजध्वजयोपेतं सवितानकारथं स्थापयित्वा ॐ हे महालिरथाय नम इति संपूज्यापारि
वितानवध्रीयात् ॥ ततः कुंडसमीपस्कुकुंभस्थापनादिपूर्णाहुत्यभिषेकांतप्रकृतिवत् ॥ एवमभिषिक्तो यजमानः सपुष्पां
जलिः प्रदक्षिणं अक्रम्यन्नमोनमः शांकरायभजार्कीलोकशाविघ्नाधरवाहवे ॥ सर्वसम्यवेदपुराणयज्ञतेजोमयस्पर
नयाहितम्मात् पत्रात्परस्य रमपुरारे रानंदहृत्तपुरारूपविष्णुनामनः ॥ योगिकामानसंदशोद्भूपः नमो श्रीयस्यपतितद्रमाते
नाथरथेनु हृदः ॥ यस्मात्स्वेवमवपुआगारं स्तुतानाथानरस्मां उन्नतमध्यधारामाने ॥ तस्माद्योगवशमनेन कुरु प्रसाद स्वामी
कोरमस्यम्सधवतउद्दानात इति मंत्रेण वाद्यपुष्पाणि प्रक्षिप्य नमस्कृत्य पवेशियाश्चिमभागउपविश्य प्राप्तकाराक्स
स्तुचार्यायवर्तिम्य इमं महालिरथसयुक्तं सकलायस्वकारमहिं श्रीगजद्वयधुक्तं पुष्पम्यमद्दमम्परद इति गर्वादिभ्यो

दा० एतासुवर्णादिदक्षिणाद्ध्यावभागःप्रोक्तः॥ब्राह्मणादिवाचनादिविप्रभोजनांतंप्राग्वत्॥कूष्माण्डत्वेनएकाग्निविधानमितिकेचित्
७२ ॥इतिहेमहस्तिरथदानं॥अथपंचलांगलदानं॥मात्स्ये॥अथातःसंप्रवक्ष्यामिमहादानमनुत्तमं॥पंचलांगलकंनामसमहापातकनाश
नं॥पुण्यांतिथिमथासाद्ययुगादिग्रहणादिकं॥भूमिदानंनरोदद्यात्पंचलांगलकान्वितं॥खर्वटंखेटकंवापिग्रामंवासस्यशालि
नं॥निवर्त्तनशतंवापितदर्द्धंवापितद्धंवापिशक्तितः॥सारदारुमयान्कृत्वाहलान्पंचविचक्षणः॥सर्वोपकरणैर्युक्तानन्य
न्यान्पंचकांचनान्॥कुर्यात्पंचयुगान्द्वौद्वौसहस्रपलावधि॥वृषान्लक्षणसंयुक्तान्दशैवचधुरंधरान्॥सुवर्णशृंगाभरणा
न्मुक्तालांगूलभूषितान्॥रौप्यपादाग्रतिलकान्रक्तकौशेयभूषणान्॥स्रग्दामचंदनयुतान्शालायामधिवासयेत्॥य
जेन्मादित्यरुद्रेभ्यःपायसंनिर्वपेच्चरुं॥एकस्मिन्नेवकुंडेतुगुरुर्यत्नेननिर्वपेत्॥पालाशसमिधस्तद्वदाज्यंकृष्णतिलांस्तथा॥त
लापुरुषवत्कुर्याल्लोकेशावाहनंततः॥ततोमंगलशब्देनशुक्लमाल्यांबरोबुधः॥आहूयद्विजदांपत्यंहेमसूत्रांगुलीयकैः॥
कौशेयवस्त्रकटकैर्मणिभिश्चापिपूजयेत्॥ततःप्रदक्षिणांकुर्यादाहृत्यकुसुमांजलिः॥इममुच्चारयेन्मंत्रंअथसर्वंनिवेदयेत्॥
मंत्रःप्रयोगेज्ञेयः॥सप्तहस्तेनदंडेनत्रिंशद्दंडानिवर्त्तनं॥त्रिभागहीनंगोचर्ममानमाहप्रजापतिः॥मानेनानेनयोदद्यान्निवर्त राम
नशतंनरः॥विधिनानेनतस्यापिक्षीयतेपापसंहतिः॥तदर्द्धमपिदद्याद्वायदापिगोचर्ममात्रकं॥भवनस्थानमात्रंवाकिंचिदपि ७२

पेःप्रमुच्यते॥खर्वटादिलक्षणंमार्कंडेयेप्रोक्तं॥सेधवग्रामाकारंसपर्वतःखानकान्वितं॥योयज्ञार्द्धविष्कंभमष्टभागायतंपुरंतदर्द्धेन
खेटंतत्पादेनचखर्वटं॥तथाशूद्रजनप्रायंसुसमृद्धकृषीवलं॥क्षेत्रोपभोग्यभूमध्येवसतिर्ग्रामसंज्ञिता॥यावंतिलांगलकमार्गमु
खानिभूमेर्भागैःसमंतेदुहितरंगनरोमकाणि॥तावंतिशंकरपुरेसमाःसहितिष्टेद्भूमिप्रदानमिहसर्वदानमिहयःकुरुतेमनुष्यइति॥
अथप्रयोगः॥यजमानोद्यैत्यादिसंकल्पतयातकदयानंतरगंधर्वकिन्नरसुरासुरसिद्धसंघसेवितावधूतचामरविमानाधिष्ठान
पूर्वककल्पीयामस्नायकोलपूर्वकालपितृपितामहादिबंधुसहितशंभुपुरगमनानंतरेतदंघ्रिमूलांगलसुखोत्कीर्णरजःसहित
हलसंवदहहरोमसमसंख्यवर्षावच्छिन्नशंभुपुरनिवासकामःश्वःपंचलांगलमहादानंप्रतिपादयिष्यइतिकृतसंकल्पःप्र
तिपादयिष्यइतिकृतसंकल्पःब्रह्मातिवरणगणेशादिपूजारिडंपपूजादिपूर्वादिविनियोगांतंसर्वंकुर्यात्॥ततोगुरुःषोडशार
सारदारुमयानिपंचहलानियुगयोक्त्रज्जुफालनेत्रादियुक्तरणयुतानिकांचनोपकरणसहितानिकांचननिर्मितानिपं
चहलानिहलीतांबूलाद्युपकरणसहितानिशोणगोंगाभेकांगोधीयज्ञीनिष्टादशधान्यानिमंडपादग्नेर्दक्षिणोत्तरलक्षणान्
वृषान्वृषभमूसालांकारान्स्रोयस्करान्अधिवास्यवेद्युपरिकितानवधाहलेभ्योनमःइतिमंत्रेणसंपूज्यकुंडाभ्याशेकलश
स्थापनादिवनस्पतिपर्यंतप्रधानहोमांतंसंपादयेत्॥ततोगुर्वाज्ञयाचत्वारःसमंत्रकाऋत्विजःस्वस्वकीयेकुंडेपर्जन्यायादित्य

दा० रुद्रेभ्यः तल्लिंगकैर्मन्त्रैः प्रत्येकमष्टाविंशतिर्जुहुयात् तत्रऋग्वेदिनां आ ब्रह्मन्निति पर्जन्यमंत्रः एवं यजुर्वेदिनां शन्नो वातः पवतां साम
७३ गानां पर्जन्यः पितामहि षष्यति आथर्वणानामभिक्रन्द स्तनय इत्यादि इति। आदित्यप्रदक्षिणां मंत्राणामत्र वीथ्याः सामान्
प्रयोगपूर्वमुक्ताः। ततः स्विष्टकृदाद्यभिषेकान्तं ततो यजमानः सपुष्पाञ्जलिरिति। अरन्धिणीकल्पयस्माद्देवगणाः
सर्वे स्थावराणि चराणि च। धुरंधरां गोतिष्ठति तस्माद्भूमिदानस्य फलानि हि तिथोडशी। दानान्यन्यानि मे भाक्ति धर्म एवं दत्वा ब्र
वेदितुल्याः पुष्पाणि हलेषु क्षिप्त्वा चैवेदिमध्ये मतउपविश्य सपत्नीकु युग्म सुखशय्यादिरत्नादि प्रधानं संकल्प कीर्तिनां तमु कायुवे
तस्यां भूमिसहितानि धुरंधरवृषशय्यादि सर्वोपस्कर सहितानि सुवर्णमारात्कमयास्तु भय विधानि हलानि संप्रदद्यादिति स्यात् दक्षि
णां च कविप्रेभ्यो दद्यात् क्षिणा लल्पेषु एकादिविधानमिति केचित्। पुनः पुण्याहवाचनं ततः पूजा देवता विसर्जनं विप्रभोजनानि
इति पंचलांगलदानप्रयोगः॥ अथ धरादानं॥ मात्स्ये अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमं पापघ्नकं दुःस्वप्नमंगल्यविनाशनं
कारयेत् पृथिवीं हैमीं जंबूद्वीपानुकारिणीं मर्यादापर्वतवतीं मध्ये मेरुसमन्वितां नरीनदसमायुक्तां सप्तसागरवेष्टितां महारत्न राम
समाकीर्णां वसुरूद्रार्कसंयुतां हेम्नः पलसहस्रेण तदर्धेनाथ शक्तितः शतत्रयेण वा कुर्यात् द्विशतत्रयेण वा कुर्यात् द्विशतेन वा कु ७३
र्यान्नंचपलादूर्ध्वं अशक्तोपि विचक्षणः। पलसहस्रादि मानं प्रतिमादि सहितायाः पृथिव्याः। तुलापुरुषवत्कुर्याल्लोकेशावा

इलनततः कालिंगं ध्यसंभारम्भूषणाद्यादानादिकं वेदिकां लक्षणानि नक्तानि तिलानां पुष्पादि स्थापयेत् तथाष्टादशधान्यानि रसांश्च लव
णादिकान् तथा छिपूर्णकलशान् समंतात् परिकल्पयेत् वितानं कं च कौशेयं फलानि विविधानि च अन्यत्तावचायित्वा ततो माधिवासन
पूर्वकं। पुण्यकालमथासाद्य स्नानेन तां पुरीं ऽर्पयेत्। मंत्राः यथा गंधाया एवमुच्चार्यतां देवी ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत्। धरार्द्धं वा चतुर्भा
गं गुरवे विनिवेदयेत्। शेषं चैव थर्तुर्विभ्यः प्रणिपत्य विसर्जयेदिति। एकहलेनक्रैस्या च त्वरत्नासुशोभनेनापि हेमादिरूपनात्र
यणादि मिश्चत्रसुनास्था त्रिकोणान्दानमोस्वर्ग दरीय चापरिमिडले त्यन्या अनेन विधिना यस्तु दद्यात् हेममयीं शुभां पुण्यकाले
तु संप्राप्य सवस्थास्यतिवैष्णवं। विमानेनार्कवर्णेन किंकिणीजालमालिना। नारायणपुरंगत्वा कल्पत्रयमसौ स्वपितृपौत्रप्रपौ
त्रांश्च तारयेदेकविंशतिमिति। पृथिवीं हैमीं कुर्यादित्युक्तेस्तद्द्वीपवत्याः कारणप्रसंगाज्जंबूद्वीपानुकारिणीमिति विशेषणेन। जं
बूद्वीपानुसारस्यापि नानापर्वतसरोवराद्याद्वितानुकारित्वप्रसंगो मर्यादापर्वतवतीमित्युक्ताः ताकेतसुकारणप्रसंगे मध्ये मेरुस
मन्वितामित्युक्तं। जंबूद्वीपलक्षणं विष्णुपुराणे नववर्षविन्मन्वेथजंबूद्वीपमिदं मया। लक्षयोजनविस्तारं संक्षेपात्कथितं तव
जंबूद्वीपं समावृत्य लक्षयोजनविस्तरः। मैत्रेयवलयाकारः स्थितः क्षीरोदधिर्बहिः। जंबूद्वीपसमस्तानां द्वीपानां मध्यतः
स्थितः। तस्यापि मेरुमैत्रेयवलयाकारः स्थितः क्षीरोदधिर्बहिः। जंबूद्वीपसमस्तानां द्वीपानां मध्यतः स्थितः। तस्यापि मेरुमै

दा०
७४

त्रयमध्येकनकनिर्मितः। चतुराशीतिसाहस्रैर्योजनैरस्यचोछ्रयः। प्रविष्टः षोडशाधस्ताद्द्वात्रिंशन्मूर्ध्नि विस्तृतः। मूले षोडशसाह
स्रो विस्तारस्तस्य सर्वतः। तथा मेरोश्चतुर्दिशं तत्र नवसाहस्रविस्तृतः। इलावृतं महाभाग चत्वारश्चात्र पर्वताः। विष्कंभा विरचिता
मेरोर्योजनायतविस्तृताः। पूर्वेण मंदरो नाम दक्षिणे गंधमादनः। विभ्राजः पश्चिमे पार्श्वे सुपार्श्वश्चोत्तरे स्मृतः। मर्यादापर्व
ताल्लुब्रह्मांडे। जाठरो देवकूटश्च पूर्वस्यां दिशि पर्वतौ। तौ दक्षिणोत्तरायामावानीलनिषधायतौ। कैलासो हिमवांश्चैव दक्षि
णावर्षपर्वतौ। पूर्वपश्चायतावेतौ अर्णवांतर्व्यवस्थितौ। अर्णवांतर्व्यवस्थितौ। त्रिनिषधः पारियात्रश्च पश्चिमे वर्षपर्वतौ। तौ दक्षि
णोत्तरायामावानीलनिषधायतौ। इलावृतस्यामध्ययांश्चवर्षिणौ नीलनिषधौ द्वौ पर्वतौ दैर्घ्येण लक्षयोजनौ। वर्षाण्यपुष्क्रा
नि ब्रह्मांडे। उत्तरं यत्समुद्रस्य हिमाद्रेश्चैव दक्षिणं। एतद्भारतं नाम भारती यत्र संततिः। भारतं प्रथमं वर्षं ततः किंपुरुषं स्मृतं।
हरिवर्षं तथैवान्यं मेरोर्दक्षिणतो द्विज। रम्यकं चोत्तरं वर्षं तस्यैवानु हिरण्मयं। उत्तराः कुरवश्चैव यथा वै भारतं तथा। मेरोः पूर्वेण
भद्राश्वं केतुमालं केतुमालं च पश्चिमे। वर्षद्वयं समाख्यातं तयोर्मध्यमिलावृतं। नवसाहस्रमेषामेकैकं द्विजसत्तमाः॥ अथ पंच
ग॥ का॥ काशीं घेत्याद्युक्त्वा सर्वपापामंगलनिवृत्तिपितृपुत्राद्येकविंशतिस्वपुरुषोद्धारणपूर्वककिंकिणीजालमालि
सौवर्णविमानकारकनारायणपुरगमनानंतरकल्पत्रयावच्छिन्ननारायणपुरनिवासकामः श्रीधरामहारायनमहत्

राम
७४

तिपादयिष्यइतिप्रधानसंकल्पादिषोडशशालिखनांतं प्रकृतिवत्। तदुपरिष्टाज्जिनमास्तीर्य तत्र द्रोणमितां शालिनां सा
र्धं तदुपरि प्रागुक्तलक्षणं मेरोरुपरिपूर्वादिक्रमेण लोकपालाष्टकं पंचताम्रमहारत्नयुतं ब्रह्मरुद्रादित्यप्रतिमायुतं धरास्था
पयेत्। तस्याश्च परितः प्रागुक्तं धान्यकुंभाष्टकं घृतनानाविधफलवासः प्रभृतीन् स्थापयेत्। धरायै नम इति पूजयेत्तदुपरि वि
तानं च ध्यायात्। ततः कुंडसमीपस्थकुंभस्थापनादिपूर्णाहुत्यभिषेकांतं प्रकृतिवत्। एवमभिषिक्तो यजमानः तानिः प्रदक्षि
णीकृत्य पुष्पाण्यादाय नमस्ते सर्वभूतानां त्वमेव वनं यतः। धात्री च सर्वभूतानामतः पाहि वसुंधरे वसुधारय संयस्माद्वसुधा
तीव निर्मलं। वा निर्मलं। वा निर्मलं। वसुंधरा ततो जाता तस्मात्पाहि भयार्दनी। चतुर्मुखोपि नो गोत्रं यस्मादस्तं तवाचलो अनंताय अन
तस्मात्पाहि संसारकर्दमात्। त्वमेव लक्ष्मीर्गोविंदे शिवे गौरीति संस्थिता। गायत्री ब्रह्मणः पार्श्वे ज्योत्स्ना चंद्रे रवौ प्रभा।
बुद्धिर्बृहस्पतौ ख्याता मेधा मुनिषु संस्थिता। विश्वं व्याप्य स्थिता यस्मात्ततो विश्वंभरा स्मृता। धृतिः स्थितिः क्षमा क्षोणी पृ
थ्वी वसुमती रसा। एताभिर्मूर्तिभिः पाहि देवि संसारसागरादित्यभिमंत्र्य पुष्पाणि चाक्षिप्य प्रणत्वा रत्नशुब्रान् ब्राह्मणानु
पूर्ववत्पाद्यंत्याद्युक्त्वा सर्वपापाद्युक्तनारायणपुरनिवासकाम इत्यंतं प्रतिज्ञाय तत्तथार्थं इमां हैमीं कृष्णाजिनस्थलोप
जायार विप्रस्ता पंचयज्ञाधिक यथाशक्ति हेमसमधिकरन्निर्मितां जंबूद्वीपानुकारिणीं मेर्वादिपर्वतमध्यमहंनवर्षी

लोकपालाष्टकनदीनदशतयुतांसप्तसागरवेष्टितांफलधान्यवस्त्रादिपूरितांप्रयुंयेतांधरांविष्णुदैवतांयुगमप्यमहंसंप्रददइतिदद्या
दा० त्।अर्द्धंतुरीयांशंवाचार्यायशिष्टंऋत्विग्भ्यःप्रकृतिवद्विभागइतिकेचित्।नृपकर्तृकेदानेयाप्रादिदक्षिणाअन्यकर्तृकेतुय
७५ थाशक्तिसुवर्णं।स्वल्पत्वेकाग्निविधानमितिकेचित्।ब्राह्मणवाचनस्वस्तिवाचनपूजनविप्रभोजनानिप्रकृतिवत्॥इतिधरादानप्र
योगः॥अथविश्वचक्रदानंमात्स्ये।अथातःसंप्रवक्ष्यामिमहादानमनुत्तमं।विश्वचक्रमितिख्यातंसर्वपापप्रणाशनं।तपनीय
स्यशुद्धस्यविषुवादिषुकारयेत्।श्रेष्ठंपलसहस्रेणतदर्द्धेनतुमध्यमं।तस्यार्द्धेनकनिष्ठंस्याद्विश्वचक्रमुदाहृतं।अन्यद्विंशत्पला
दूर्ध्वंअशक्तोपिनिवेदयेत्।वक्ष्यमाणाविष्ण्वादिप्रतिमासहितस्यविश्वचक्रस्यपरिमाणं।षोडशारंततश्चक्रंभ्रमन्नेम्यष्टकावृतं।अ
रनाभिस्पृष्टमूलानेमिस्पृष्टाग्राःशलाकाःअरप्रतीनांवलयाकाराणांनेमीनांचक्रावयवानामष्टकेनावृतंवेष्टितमित्य
र्थः।नाभिमध्येस्थितंविष्णुंयोगारूढंचतुर्भुजं।नाभिमध्येनाभिरूपाष्टदलपद्मकर्णिकायामित्यर्थः।अष्टदलेषुआव
रणरूपदेवताष्टकस्यसंनिवेशात्।शंखचक्रेस्यपार्श्वस्थेदेव्यष्टकसमावृतौ।योगारूढस्तत्परेशाखास्थितसंपुटाकारस्व
रूपं।अष्टौदेव्योपिधीयंचरात्रेविमलोत्कर्षिणीज्ञानाक्रियायोगातथैवचप्रह्वीसत्यातथेशानादेव्योष्टौपरितोहरेः।ववराह राम
ह्माहलैनवामहस्तस्थितायुधाः।प्रशस्ततरूपाणीहपाअष्टौदेव्यःप्रकीर्तिताः।दक्षोदक्षिणाआयुधंचक्रमितिदाभोसरः ७५

।द्वितीयावरणेतद्वत्पूर्वतोजलशायिनं।अत्रिर्भृगुर्वसिष्ठश्चब्रह्माकश्यपएवचामत्स्यःकूर्मोवराहश्चनारसिंहश्चब्रह्माकश्यपए
वचामत्स्यःकूर्मोवराहश्चनारसिंहोथवामनः।रामोरामश्चनरसिंहोथवामनः।(राम)कृष्णश्चबुद्धःकल्कीचतेक्रमात्।तृतीया
वरणेगौरीमातृभिर्वसुभिर्युता।चतुर्थेद्वादशादित्यावेदाश्चत्वारएवचपंचमेपंचभूतानिरुद्राश्चैकादशैवतु।लोकपालाष्टकंप
ष्ठेदिङ्मातंगास्तथैवच।सप्तमेस्त्राणिसर्वाणिमंगलानिचकारयेत्।अंतरांतरतोदेवान्विन्यसेदष्टमेपुनः।तुलापुरुषवच्छेषम
मंतात्परिकल्पयेत्।कृष्णाजिनेतिलानादीनिधान्यवासःफलादीनिधान्यवासःफलानिचहोमाधिवासनांतेतुगृहीतकुसुमांज
लिः।होमइत्यादिचक्राधिष्ठितविष्ण्वादिदेवत्यहोमविधानार्थः।सचहोमःतत्तन्मंत्रेणप्रणवमंत्रेणप्रणवमंत्रेवाप्राकृतग्रहादिहोमोत्त
रकार्यः।आगंतुनामंतेनिवेशइतिन्यायात्इतिकेचित्।तन्नात्रतस्याप्राकृतहोमानुवादकतयाविधायकत्वाभावात्।इममंत्रमुच्चा
रयेन्मंत्रंत्रिःकृत्वाथप्रदक्षिणंमंत्रःप्रयोगेज्ञेयः।इत्यामंत्र्यअङ्गयोस्यादिश्वचक्रंविमत्सरः।विमुक्तःसर्वपापेभ्योविष्णुलोके
महीयते।वैकुंठलोकमासाद्यचतुर्बाहुःसनातनः।सेव्यतेप्सरसांसंघैस्तिष्ठेत्कल्पशतत्रयं।प्रणामंवायदियःकृत्वाविश्वचक्रंदि
नेदिने।तस्यायुर्वर्द्धतेनित्यंलक्ष्मीश्चविपुलाभवेत्।इतिसकलमहाधिपाधिवासविर्द्धतेनित्यंलक्ष्मीश्चविपुलाभवेत्।इतिसकल
तरतिपल्लपनीयषोडशारंहरिभवनमुपयातंसमिद्धैश्चिरमधिगम्यनमस्यतेशिरोभिरिति।जलशायीब्रह्मांडदानङ्कः।क

रा०
७६

पित्रूपंपंचरात्रेजटिलाःश्मश्रुलाःशांताःकृशाधमनिसंतताः।कुंडिकाकृष्णाःकार्याःकाश्यपोद्विभुजाःस्मृ॥धमनिःशिराकुंडिका
कमंडलुः।अक्षोक्षमालाः।मत्स्यादयःपंचरात्रेवामेशंखगदेदक्षिणेद्विभुजोमत्स्यरूपश्चक्री।नराकृतिर्मत्स्यरूपोवामत्स्यरूपीजनार्द
नः।अर्धोर्ध्वमत्स्यरूपवेतिविकल्पः।दामोदरस्तुकूर्मायुधकास्तरणादियुतपुरुषाकारेणकेवलमत्स्याकारेणवाविकल्पमाह।
कूर्मस्तुकच्छपाकारान्मत्स्यरूपोत्कारूपवान्।मधुपिंगलवर्णश्चचतुर्बाहुरायुधैर्युतः।नरांगःसूकरास्यश्चमनाकीर्णहेमीपणा।श्री
वामकूर्मस्तुधरानंतौयदातुगौएतद्रूपधरंदेवंवराहंभुक्तिमुक्तिदं।कूर्मस्तद्वयमितिदर्शमोहरः।ज्वलदग्निसमाकारःसिंहव
क्त्रोपनराकृतिः।स्थूलाकरालवदनंजलजद्विजक्रमभीषणं।हृस्वास्युजटिलंकुब्जंसानीठयीनवक्त्रस्मत।अमेघतीहनानवसमालमस्तहनं
रानथंतदक्षेहस्यंतचकराभ्यांनखैर्थैःशूलमरचक्रधंद्धाभ्यानृसिंहंजमास्त्रंभुंकुंडीक्षवर्धेदोद्विदिवामनःपरिकीर्तितः।द्वन्नां
तकरोघोरद्दहहनुपरशुकौ।जामदग्न्यश्चकर्तव्योरामोरघात्मजोऽग्रजः।पुवाथमनवस्त्रःसिंहस्कंधोमहाबलः।आजानुबा
हुःकर्तव्योरामोवायाधनुर्धरः।मध्ययाश्चेचशीरंचवामेदक्षिणयोःक्रमात्।गदामुसलवज्रंचहलीरामःप्रकीर्तितः।मुसलरूपं
वज्रमित्यर्थः।दक्षिणोर्ध्वेधःकरयोर्मध्ययोश्चसीरवामयोर्गदामुसलेइतिचतुर्बाहूरामः।शंखचक्रधरःश्यामोद्विभुजःकृष्ण राम
संज्ञाकः।काषायवस्त्रसंवीतःश्केवमंसकंचीवरःपद्मासनस्थोद्विभुजोध्यायीबुद्धःप्रकीर्तितः।खड्गोद्यतकरःक्रुद्धोहया ७६

रूढोमहाबलः।म्लेच्छोच्छेदकरःकल्कीद्विभुजःपरिकीर्तितः॥अथविश्वचक्रप्रयोगः॥अधिवासनंदिनेयजमानउपविश्याथ
त्वार्त्विग्भिर्निर्मितेसकलपापक्षयानंतरविष्णुलोकप्राप्तिकामानत्वविशिष्टवैकुंठाधिकरणकास्थितिकामोहंश्रीविश्वचक्रमहादा
नंप्रतिपादयिष्यइतिकृतसंकल्पःपकृतिवहाविदारिपूजादिमंडपपूजादिगुर्वादिविनियोगांतंसर्वंकुर्यात्।ततोगुरुर्वेदीपा
र्श्वेशावचक्रंस्थलकल्पान्जिनेस्थापितद्रोणमितातिलोपरिविश्वचक्रंसंस्थाप्यतस्याष्टदलेकर्णिकायांविष्णुंपूर्वादिदलेषुविमला
उत्कर्षिणीज्ञाना।क्रियायोगाप्रह्वीसत्याईशानाइत्यष्टौद्वितीयावरणेषोडशकोष्ठेषुजलशाय्यनिरुद्धवासिष्ठब्रह्मकश्य
पमत्स्याधवत्तादशशक्तीतिषातिमाषोडशकोष्ठेतृतीयावरणेगौरीब्रह्माणीरौद्रीकौमारीवैष्णवीवाराहीइंद्राणीकौशिकी
त्यष्टौ।अथवाधरसोममत्राप्पनिलप्रत्यूषप्रभासाख्यानष्टौवसून्।चतुर्थावरणेधात्रर्यमामित्रवरुणांशभगेंद्रविवस्वत्पूषपर्ज
न्यत्वष्टृपर्जन्यत्वष्टृविष्णुरव्यद्दशादित्यावेदवत्सष्टपंचपंचमेपंचभूतानिपृथिवीवरुणावह्निवायुविनायकात्मकानि
वीरभद्रशंभुगिरिशाजैकपाद्अहिर्बुध्न्यपिनाकिभुवनाधीश्वरकपालिविशांपतिस्थाणुभगाख्यान्एकादशरुद्रान्षष्ठ
यथाक्रमतोलोकपालाष्टकंकेशवतत्पुंडरीकवामनकुमुदांजनपुष्पदंतसार्वभौमसुप्रतीकइतिदिग्गजाष्टकंवासप्तम
खड्गचक्रशक्तिधाशधजगदशूलशंखकौस्तुभपाशध्वजपूर्णकुंभदीपनृपभरूपाणिसुवर्णखंडानि।अष्टमेविष्णु

दा० रव्यष्टकुंडलशाप्यविघ्नगुपलिष्टब्रह्मकश्यपमत्स्यप्रतिमाषोडशकं स्थापयेत् चक्रस्य समंततास्थानपरस्तस्य पूर्णकुंभाष्टकं
७७ स्त्रग्माल्यपत्रफलरत्नादीनि वितानकं च बध्नीयात् ततो विश्वचक्रायनमइति पूजयेत् ततः कुंडसमीपे कलशस्थापनादि पूर्णाहुत्यभि
षेकांतं प्रकृतिवत् प्राकृतग्रहादिहोमात् चक्राधिष्ठितविष्ण्वादिभ्यः तत्तन्मंत्रैर्नाममंत्रैर्वाष्टाविंशत्यादिसंख्यया होमः कार्य इति के
चित् ततोभिषिक्तो यजमानो विश्वचक्रं त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य नमो विश्वमयायेति विश्वचक्रात्मने नमः। परमानंदरूपी त्वं पाहि नः
पापकर्दमात्। तेजोमयमिदं यस्मात्सदा पश्यंति योगिनः। हृदि तत्त्वं गुणातीतं विश्वचक्रं नमाम्यहं। वासुदेवे स्थितं चक्रं चक्रमध्ये
तु माधवः। अन्योन्याधाररूपेण प्रणमामि स्थितावि ह। विश्वचक्रमिदं यस्मात्सर्वपापहरं परं। आयुधं चाधिवासश्च भवादुद्धर मा
मतः इति मंत्रैरामंत्र्य पुष्पांजलिं प्रक्षिप्य नमस्कृत्य वदियाश्चमतउय विशपपूर्वोक्तसंकल्पेनत्यादि महासंकल्पमुक्त्वा इमं विश्वचक्रं
विष्ण्वादिदेवताधिष्ठितं विष्णुदैवतं पुष्पम्मह्यं संप्रददे इति दद्यात्। दानप्रतिष्ठार्थं सुवर्णं दक्षिणां विभागः प्राकृतः। स्वल्पेष्व
कामविधानमिति केचित्। पुराणोक्तवाचनं देवताविसर्जनं ब्राह्मणभोजनानि कुर्यात् इति विश्वचक्रदानं मात्स्ये। अथातः संप्र
वक्ष्यामि महादानमनुत्तमं। महाकल्पलतानाम महापातकनाशनं। पुण्यां तिथिमथासाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनं। ऋत्विङ्मंडप राम
संभारभूषणाच्छादनादिकं। लोकपालाष्टकं कुर्याल्लोकेशवाहनादिकं। चामीकरमयीः कुर्याद्दश कल्पलताः शुभाः। चामीक ७७

रैः समनानापुष्पफलोपेता नानांशुकविभूषिताः। पुष्पफलांशुकानि तद्रूपतः इति केचित्। हैमानीत्यपरे। हेमलतानां रूपतः पु
ष्पफलानां धारणासंभवाशानि हैमानि अंशुकानि तु कार्पासादीनि वहेमायपरानितत्प्रदेलक्षणाय धीरीतिबहुरूपेणतः मिः। अ
फलान्याम्राद्याकाराणीति रूपनारायणः। काम्यमानयत्सुपुत्रादिरूपाणीति रामाररत्नाकरादयः। विद्याधरसुपर्णानां
मिथुनैरुपशोभिताः। हारानादित्सुभिः सिद्धैः फलानि च विहंगमैः। सिद्धाः पक्षिमुखाः किन्नराः। विहंगमाः पक्षिणो वेति
रामाकरः। लोकपालानुकारिण्यः कर्तव्यास्ता हि देवताः। ब्राह्मीमनंतशक्तिं च लवणस्योपरि न्यसेत्। अधस्ताल्लतयोर्म
ध्ये पद्मशंखधरे उभे। इभासनस्था तद्वत्पूर्वतः कुलिशायुधा। गजस्थिताग्नेयी स्रुवपाणिस्तथानले। याम्ये च माहिषारू
ढा गदिनी तद्वल्लोपरि। घृतं च नैर्ऋती स्थाप्या सखड्गा दक्षिणापरा। वारुणी वारुणी ज्ञेया झषस्था नागपाशिनी। पताकिनी च वा
यव्ये मृगस्था शर्करोपरि। सौम्या तिलेषु संस्थाप्या शंखिनी निधिसंस्थिता। माहेश्वरी वृषारूढा नवनीते त्रिशूलिनी। मौलि
नी वरदा तद्वल्लसेव्या बालकान्विताः। मध्ये योर्धे ब्राह्म्यनंतशक्ती। अन्यासामर्थो लोकपालशक्त्यः। इति रत्नाकरः।
। उजन्यज्ञो हरिद्राकृगः। निधिः कलशाकारः। बालकान्विता क्रोडस्थबालाः। शक्त्यायचपलाहृर्ध्वं मासहस्रं कल्प
येत्। प्रतिमादीनां परिमाणं। सर्वासामुपरिष्टाच्च पंचवर्णं वितानकं। धेनवो रसकुंभाश्च वस्त्रयुग्मानि चैव हि। मध्येमेदेलयुखे

रा०
७८ काविम्पोन्पाल्लैथैवचा।ततोमंगलशब्देनस्नातःभुक्त्वावरोबुधः।त्रिःप्रदक्षिणमाहात्म्यमंत्रानेतानुदीरयेत्।मंत्रःयथोगेजेपः॥
इतिसकलद्विजानाम्प्रदानंभवभयहृत्नेकाविधःकरोति।अभिमतफलदेशेनागलोकवसतिपितामहवत्सराणित्रिंशति।पितृश
तमथ्यतारयेद्वाधिमेवदुरितौघविनाशएषदृहः।हरयतिवनितामहत्स्नसौख्यैःपरिवृतमथुजम्मसदाभिवंघइति अथप्रयोग
:।अथेत्यादिमकलधायपृच्छापविश्रुद्धदेहत्वपूर्वेकोदेवगणसहस्त्रयरहितब्रह्माभिनवपितृशतभवाधिमंताःरणानांडब्रह्मावि
शद्वत्सरावधिकाभितफलदनागलोकनिवासकामः।श्रकल्पलतामहादानप्रतिपादयिष्येइतिसंकल्प्यप्रकृतिवद्दो।विद्यादिपूजा
मंडपपूजागुर्वादिविनियोगांतंकुर्यात्।ततोवेदिलिखितचक्रमध्येलवणाकूटोपरिएकांलतांस्थापयित्वातन्मूलेब्राह्मीमस
त्वालवणाकूटएवाधरांलतांस्थापयित्वातन्मूलेरुद्रेशअनंतीशक्तिपूर्वादिक्रमात्गुडहरिद्राछागतंडुलाघृत।कौशाकार
।तिलानवनीतस्थाप्यलतामूलेषुऐंद्रादिषु।स्त्री:संस्थाप्यघटितादशपूर्णकुंभानस्तधेनुर्दशवस्त्रयुग्मानिफलमाल्यधान्यादि
निचविन्यस्यलतासहिताःशक्तीःप्रतिष्ठापूर्वकंपूजयित्वाततःकुंडसमीपस्थकलशस्थापनादिपूर्णाहुत्यभिषेकांतंप्रकृ
तिवत्।एवमभिषिक्तोयजमानःकल्पलताभिःप्रदक्षिणमाहात्पनमोनमःपापविनाशिनी।अपब्रह्मांडलोकेश्रमालिनी राम
म्यः।आशंसिताधिकफलप्रदाम्पारिम्पस्लथाकल्पलतावधूम्यःइभिमन्त्रमुत्रावपुष्पाणिप्रक्षिप्यनमस्कृत्यवेदिपार्श्वेप्रत ७८

पविश्यमहासंकल्पमुक्त्वायथासंभवंविप्रेभ्योवैशिष्ट्यमुक्त्वार्घदद्यात्।ततमध्यलताद्वयंगुरवेदद्यात्।वदस्यकृत्विग्भ्यएकैकाःप
ल्योधदक्षिणांस्येतुलावदवस्थाततः।प्रतिष्ठार्थंसुवर्णानुपभेकारदक्षिणांदद्यात्।स्वल्पद्रव्यत्वयंत्रएकामिविधानमितिकेचि
त्।पुण्याहवाचनदेवतापूजनविप्रगणमंडपादिसजातियादनब्राह्मणभोजनादीनिइतिकल्पलतादानंमात्स्ये।अथातःसुव
र्णास्यमहादानमनुत्तमं।सप्तसागरकंनामसर्वपातकनाशनं।कारयेत्सप्तकुंडानिविचक्षणाः।प्रादेशमात्राणितथारत्नि
मात्राणितथारत्निमात्राणिवापुनः।कुर्यात्सप्तपलादूर्ध्वमासहस्त्राच्चशक्तितः।संस्थाप्यानिचसर्वाणिकृष्णाजिनतिलोप
रि।प्रथमंपूरयेत्कुंडंलवणेनविचक्षणः।द्वितीयंपयसातद्वत्तृतीयंसर्पिषाततः।चतुर्थंतुगुडेनैवदध्नापंचममेवच।ष
ष्ठंशर्करयातद्वत्सप्तमंतीर्थवारिणा।स्थापयेल्लवणस्यांतर्ब्रह्माणंकांचनंशुभं।केशवंक्षीरमध्येतुघृतमध्येमहेश्वरं।भास्कर
गुडमध्येचदधिमध्येसुराधिपं।शर्करायांन्यसेल्लक्ष्मींजलमध्येपार्वतीं।सर्वेषुसर्वरत्नानिधान्यानिचसमंततः।ततःपुरुषव
र्णेषमध्यापिघारिकल्पयेत्।ततोवारुणहोमांतेस्नापितोवेदपुंगवैः।त्रिःप्रदक्षिणमाहात्म्यमंत्रानेतानुदीरयेत्।मंत्राःयथागड़ि
याःसरितःसर्वाःसामन्तसमयुतानुसुधिविस्मयवानिह।सागरात्।अमनकांचनवर्णामयानमोवस्तुपितिहरेरमराचिंतः।त
कलयायविधौतविराजितःपितृपितामहपुत्रकलत्रकं।पुत्रशतत्रयमित्रिवावस्यतिमित्रःप्रपा।पुत्रकलत्रकमित्रिरलाक

दा० रसाम्भोदशस्य च नं स्वालोकसमाकुलमध्यगं स्फटिकमोपिनये छिवमंदिरिपित्यादिग्राहेशामात्राणीतितिर्थगूर्ध्वो रात्रिं पुष्टपर्वाणि संख्या
७९ याचैकविंशतिः स्यात्पुष्टपर्वाणिग्राहेशाः परिकीर्तिताः सार्द्धद्व्यंगुलः प्रादेशइति कल्पतरः ॥ ब्रह्मादिप्रतिमा ब्रह्मोऽउदानादिर
शिताः ॥ अथ यथोगानोधपादि सकलकालुषक्षय समाविनानस्का निवासपितृपितामहपुत्रकलत्रशिवमंदिरनयनपूर्वकामग
न्तत्वविशिष्टस्त्रीयहरिपदप्राप्तिकामः श्वः सप्तसागरमहादानमहं करिष्ये इति पादपिष्य इति संकल्प्य गोविंदादिपूजादिमंडपूजा
गुर्वादिविनियोगांतं प्रकृतिवत् ततः श्वः प्रासादितकाला जिनं प्रहलातिलद्रोणो क्रमेणालवणादुग्धघृतगुडदधिशर्करातीर्थवा
रिभिः पूरयित्वा तेषु ब्रह्मकेशवमहेश्वरभास्करसुराधिपलक्ष्मीपार्वतीप्रतिमाः स्थापयेत् पृतिताष्टदशधान्यानि वितानकं
चायरिम ब्रह्मादीन्सागरान् पूजयेत्ततः कुंडसमीपस्थकलशस्फटिकजलस्थापनादिवन्मस्तिर्हो मांतं प्रतिकुंडमष्टौ विप्रा
तिष्ठाष्टोत्तरशतमष्टोत्तरसहस्रमन्यतमसंख्यालवणशर्करीयैर्वा कृष्णोमिश्रैस्तिलानुक्तावासिष्ठ हरोदिग्रहणकृत्यानिषेकांतमा
कृतं कुर्युः एवमभिषिक्तोयजमानः सागरान्प्रविः प्रदक्षिणीकृत्य पनमोवः सर्वसिंधूनामाधारेभ्यः सानाततांपाणादमृत
प्रसुद्रेभ्योनमोनमः क्षीरोदकाज्यदधिमाधुरलावणेक्षुसारमृष्टेन भुवनत्रयजीवसंघान् आनंदयंतिवहवाभिमृग्यतो भ राम
वैतल्लक्ष्मान्प्रमाप्य धोविधातमलं विधध्वं यस्मात्समस्तभवनेषु भवेन्मधर्वताश्चतीर्थोमरास्सुरस्तवदमाणिधरान ७९

पापक्षयोमृतविलेपनभूषणाणपलोकस्यविश्रांतिनरा हृदुपमापिलक्ष्मीरित्यनुमंत्र्य पुष्पाणि पतिक्षिप्यन समस्तान्देयाद्वि
मतउपविश्यदेशकालकीर्तनांतं स्मकनककालुषक्षयपापादिमहासंकल्प मुक्तो सप्त सागरानब्रह्मादिप्रतिप्रामहितानुसोपस्का
नुविष्टदैवतानृतुलापुरुषोक्त मत्स्यपुराणीयमागावर्दुधायुष्मप्यमहं संप्रददेनममप्रतिहविशेदक्षिणांमादद्यात्। स्वल्पत्वका
ग्निरिति केचित् ततः पुण्याहवाचनयाहादिपूजाविसर्जनं ब्राह्मणभोजनानि कुर्यादितिमत्सपुराणसागरदानविधिः ॥ मात्स्याः अथातांत
वक्ष्यामिमहादानमनुत्तमं रत्नधेनुरितिख्यातं गोलोकफलदायकं ॥ पुण्यांतिथिमथासाद्य तुलापुरुषदानवत् लोकेशावाह
नं तद्वत्तोधेनु प्रकल्पयेत् भूमौ कृष्णाजिनं कृत्वा जिनं कृत्वा लवणद्रोणसंयुतं धेनुं रत्नमयीं कृत्वा संकल्पाविधिपूर्वकं स्थाप
येत्पद्मरागाणामेकाशीतिमुखे बुधः पुष्परागशतं तद्वद्घोणायां परिकल्पयेत् ललाटे हेमतिलकं मुक्ताफलशतं दृशोः
भ्रूयुगे विद्रुमशतं शुक्ती कर्णद्वयेः स्मृते कांचनानि विचित्राणि शिरोवज्रशतात्मकं ग्रीवायां नेत्रपट्टं कंठो गोमेदकशतात्मकं
इंद्रनीलशतं पृष्ठे वैदूर्यशतपार्श्वको स्फाटिकैरुदरं तद्वत्सौगंधिकशतात्कटिः सौगंधिकपदखुराः गोमेधिकं तु कर्णकूरूपसराग
पर्कद्वयाइति वज्जपतिकाशतं खुराद्भसमयाः कार्याः पुच्छं तु मुक्तावलीमयं सूर्यकांतेंदुकांतौ च घ्राणे कर्पूरचंदनं कुंकुम
निचरोमाणि रौप्यानाभिचकारयेत् गारुत्मतशतं तद्वदपानेयादिकल्पयेत् अथान्यानि च रत्नानि स्थापयेत्सर्वसंधिषु कुर्या

दा० शर्करया जिह्वां गोमयं च गुडात्मकं। गोमूत्रमाज्येन तथा दधिदुग्धं स्वरूपतः। पुच्छाग्रे चामरं दद्यात्समीपे ताम्रदोहनं। कुंडलानि च हैमानि भूष
८० णानि च शक्तितः। कार्यं रत्नमयं वत्सं चतुर्थांशेन वत्सकं। तथा सर्वाणि धान्यानि पादाः स्युः इक्षुमयाः स्मृताः। नानाफलानि सर्वाणि पंच
वर्णं वितानकं। एवं विरचनं कृत्वा तद्वद्धोमाधिवासनं। कृत्विग्भ्यो दक्षिणां दद्याद्धेनुमामंत्रयेद्बुधः। गुडधेनुवदामंत्र्य इदं चोदाहरेत्त
तः। मंत्रः। यथा गोष्ठेषु आमंत्र्य चेत्थमिति परिहृत्य प्रदक्षिणं दद्याद्द्विजाय गुरवे जलपूर्वकां तां। यः पुराणमाण्यादिनमन
कृताधिवासः पापविमुक्ततनुरेति पदं मुरारेः। इति सकलविधिज्ञो रत्नधेनुप्रदानं वितरति स विमानं प्राप्य दीप्यमानः सकलक
लुषमुक्तो बंधुभिः पुत्रपौत्रैः सह मदनस्वरूपः स्थानमभ्येति शंभोरिति। अथ प्रयोगः॥ अद्येत्यादि सकलकलुषक्षयमदनस्वरूप
त्वपूर्वकबंधुवर्गपुत्रपौत्रादिसहितवरविमानारोहणपूर्वकगोलोकप्राप्तिकामस्तद्दं अमुकपरस्थप्राप्तिकामस्तद्वद्धिरस्यप्राप्तिका
मो वा श्रीरत्नधेनुमहादानमहं करिष्ये इति संकल्प्य प्रकृतिवत्। विद्यादिपूजा मंडपपूजा मंडपपूजा गुर्वादिविनियोगांत
कृत्वा गुरुः षोडशारे कृष्णाजिनं प्रसार्य तत्र परिलवणद्रोणमितं प्रसार्य तद्धरित्रीमयीं प्राङ्मुखीं गां मुखस्कादौ रत्नानि न्यस्य र राम
त्नैरंगानि कुर्यात्। तत्र एकाशीतिपद्मरागैर्मुखं पुष्परागशतेन नासाग्रं। ललाटे हैमतिलकं। पंचाशन्मुक्ताफलैः प्रत्येकं दृशौ ८०
विद्रुमशतेन विभद्भ्रूयुग्मं शुक्तिभ्यां कर्णौ। कांचनेन शृंगौ। हीरकशतेन शिरः। गोमेदकशताचितेन नेत्रनामकेन घंटाग्री

यां। वैडूर्यशतेन पार्श्वौ। स्फटिकाशतेनोदरं। पद्मरागशतेन कटिं। शक्तितो हेमखुरान्। सूर्यकांतकर्पूराभ्यां दक्षिणघ्राणपुटं
। कुंकुमेन रोमाणि। रूप्येन नाभिं। गारुत्मतशतेन अपानं। रत्नांतरैः सर्वसंधीन्। शर्करया जिह्वां। गुडो गोमये। आज्यं मूत्रे। चामरं पु
च्छाग्रे। स्वरूपतो दधिदुग्धे। संनिधौ ताम्रदोहनं। सौवर्णकुंडलग्रैवेयकादीनि स्थाप्यानि। एवं धेनुं साधनद्रव्यचतुर्थांशेन धेनोरु
त्तरतः प्राङ्मुखमुपस्कारं वत्सं च रचयेत्। दधिदुग्धदोहनानि च वत्से न समं भवति। समंतादष्टादश धान्यानि फलपुष्पवस्त्रादीनि चा
साध्य रत्नधेनवत्सायेन मह इति पूजयित्वा वितानं बध्नीयात्। ततः कुंडसमीपस्थकलशस्थापनादि प्रकृतिवत्। एवमभिषिक्तो य
जमानो रत्नधेनुं त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य तिष्ठेत्। मंत्रः। या लक्ष्मीः सर्वभूतानां या च देवेष्ववस्थिता। धेनुरूपेण सा देवी मम शां
तिं प्रयच्छतु। देहस्था या च रुद्राणी शंकरस्य सदा प्रिया। धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु। विष्णोर्वक्षसि या लक्ष्मीः स्वाहा या
च विभावसोः। चंद्रार्कशक्रशक्तिर्या धेनुरूपास्तु सा श्रिये। चतुर्मुखस्य या लक्ष्मीर्या लक्ष्मीर्धनदस्य च। लक्ष्मीर्या लोकपालानां सा धे
नुर्वरदास्तु मे। स्वधा या पितृमुख्यानां स्वाहा यज्ञभुजां च या। सर्वपापहरा धेनुस्तस्माच्छांतिं प्रयच्छ मे। त्वां सर्वदेवगणधामतया प
ठंति रुद्रेंद्रचंद्रकमलासनवासुदेवाः। तस्मात्समस्तभुवनत्रयदेवयुक्ते मां पाहि देवि भवसागरपीड्यमानमिति ततः पुष्पा
लिं प्रक्षिप्य नमस्कृत्य वेदिप्रदक्षिणीकृत्य उपविश्य पाद्यादि महासंकल्पमुक्त्वा इमां रत्नधेनुं पद्मरागगोमुखीं पुष्परागघोणां तु

दा० वर्णतिलकालंकृतां मुक्ताफलादिरचितनयनाद्यवयवोपेतां धेनुमाधनयन्नागारादिद्व्यचतुर्थांशेन रचितवत्ससहितां यथाशक्तिःस्थापिताया
८१ न्यपुष्पफलादिमतीं विष्णुदैवतां गुरवे हेमपर्द्दइतिकल्माषस्वद्यारादिति भूपालहेलाकरोदयः हेमाद्यादयस्तु एकाग्निविधानएकस्मा च
अनेकाग्निपक्षे तु तुलापुरुषवद्विभागइत्याहुः सुवर्णाद्घात्। ततः स्वस्त्यादिवाचनग्रहादिपूजनविसर्जनब्राह्मणभोजनादि प्र
वर्त्तत् ॥ इतिरत्नधेनुदानप्रयोगः ॥ नाल्प॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमं। महाभूतघटं नाम महापातकनाशनं। पुण्यादि
नमथासाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनं। ऋत्विग्मंडपसंभारभूषणाच्छादनादिकं। तुलापुरुषवत्कुर्याल्लोकेशावाहनं तथा। कारयेत्कां
चनं कुंभं महारत्नचितं बुधः। प्रादेशाद्यंगुलशतं यावत्कुर्यात्प्रमाणतः। क्षीराज्यपूरितं तद्वत्कल्पवृक्षसम
न्वितं। पद्मासनगतांस्तत्र ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान्। लोकपालान्महेंद्रांश्च स्ववाहनसमन्वितान्। वराहेणोद्धृतां तद्वत्कारयेत्पृथ्वीं
पंकजावरणं चासनगतं कारयेन्मकरोपरि। हुताशनं मेषगतं वायुं कृष्णमृगासनं। कुबेरं साक्षसूत्रस्त्वस्याद्यं यजुर्वेदस्य पंकजं
सामवेदस्य वीणा स्याद्वेणुं दक्षिणतोन्यसेत्। अथर्ववेदस्य पुनः स्रुक्स्रुवौ दक्षिणे करे। पुराणवेदो वरदः साक्षसूत्रकमंडलु
। एवं कल्पद्रुमप्रतिमा पादेशादिपरिमाणसहितघटं सपादुकासवर्णगोमानमार्थिकं। परितः सर्वधान्यानि चामरासनदर्पण राम
पादुकोपानहछत्रभूषणाच्छादनादिकं। शय्यासनजलकुंभाश्च पंचवर्णवितानकं। जलकुंभाः षोडशस्तत्राधिवासनं तेनम ८१

वमंत्रमुदीरयेत् मंत्रः प्रयोगे ज्ञेयः। इत्थं यः कुर्यान्महाभूतघटं यो विनिवेदयेत्। सर्वपापविनिर्मुक्तः स याति परमां गतिं। विमानेनार्क
वर्णेन पितृबंधुसमन्वितः। स्वरूपमानो वरस्त्रीभिः पदमाप्नोति वैष्णवं। षोडशैतानि यः कुर्यान्महादानानि मानवः। नतस्य पुनरावृ
त्तिरिह लोके प्रजायते इति ॥ अथप्रयोगः ॥ अत्रैतापादिसकलपापक्षयपूर्वकपित्रादिसकलबंधुजनसहितामरस्त्रीसेव्यमाना
र्कवर्णविमानकरणकविष्णुपदप्राप्तिकामः श्रीमहाभूतघटमहादानमहं करिष्य इति संकल्पऋत्विग्वरणादि
पूजामंडपपूजागुर्वादिविनियोगांतं कुर्यात्। गुरुः षोडशारत्नजं भो। स्फटिकमाणिक्यनीलमरकताद्यमहारत्नचितं तत्प्रमाणक
दुग्धताभ्यां पूर्णं मध्यस्थापितकल्पवृक्षं घटाकारं महाभूतघटं स्थापयेत्। घटमध्ये ब्रह्मादिप्रतिमाः स्थापयित्वा चतुर्दिक्षु अष्ट
दशधान्यानि छत्रचामरभूषणशय्यादीनि षोडशजलकुंभांश्च सन्निधापयेत्। ततो महाभूतघटाय नमः इति संपूज्य वितानं चप्र
याय। ततः कुंडसमीपे कुंभस्थापनादिपूर्णाहुत्यभिषेकांतं प्रकृतिवत्। एवमभिषिक्तोयजमानो महाभूतघटं त्रिः प्रदक्षि
णमाहृत्य नमोव सर्वदेवानामाधारस्त्वं परमेश्वर। महाभूतादिदेवेभ्यः शांतिरस्तु शिवं मम। यस्मान्न किंचिदप्यस्ति महाभूतै
र्विनाकृतं॥ ब्रह्मांडे सर्वभूतेषु तस्मात्कीर्त्तिर्याहस्तु मे। इत्युपस्थाय पुष्पांजलिं क्षिप्त्वा नमस्कृत्य वेद्याः पश्चिमतः उपविश्याद्य त्वाद्युक्त्वा
महाप्रकल्पमुच्चार्य इदं ममहाभूतघटं महारत्नचितं मतः स्थितसौवर्णकल्पवृक्षब्रह्मादिपुराणवेदांतप्रतिमासहितं यथाशक्तिःस्था

दा० पितामहस्याग्रतश्छत्रचामरासनशय्यापूर्णकुंभादिसहितं विष्णुदैवतं तुलापुरुषोक्तमार्गमवस्थाप्य गुर्वृत्विग्भ्यो पुष्पमभ्यर्च्य संप्र
८१ दैनमभेतितद्वत्पुरस्त्वा हेमवर्णां दक्षिणां दद्यात्। स्वर्णैकाग्निविधानेनैव विभागात्तुलापुरुषवच्चैव। ततः पुण्याहवाचनपूर्वकं
पूजनविसर्जनसंडधादि दिवसतिथ्यादिना ब्राह्मणभोजनाशीर्वादग्रहणमंगलाचारादीनि॥ इति महाभूतघटमहादानं॥ इति श्रीमीमां
सकभट्टशंकरात्मजभट्टनीलकंठकृते दानमयूखे षोडशमहादानानि॥ अथ कल्पमहादानानि॥ कौर्मे कनकाश्वतिलानागादासी
रथमहीगृहाः। कन्या च कपिलाधेनुर्महादानानि वै दश॥ वह्निपुराणे॥ राम उवाच। क्रोधादिकं मया कर्म कृतं मुनिवरोत्तम। क
थं तस्माद्विमुच्येऽहं पापात्ताप्तिविधायिकात्। इत्युक्तो धर्मतत्त्वज्ञः पापानां पावनं परं। दानमाह सुवर्णस्य तेन भूयो महर्षयः।
व्यासः। सर्वेषामेव पापघ्नं तिलघ्नं ति कांचनं। एतद्धि भगवानेव: पितामहस्ततोऽब्रवीत्। नंदिपुराणे॥ तस्मात्स्वशक्त्या दातव्यं
कांचनमानवैर्भुवि। नातः परतरं लोके सर्वपापविमोचनं। सुवर्णस्य सुवर्णस्य सुवर्णार्धः प्रयच्छति। सर्वपापविनिर्मुक्तः स्व
र्गलोके महीयते। अत्र सुवर्णशब्देन हिरण्यमुक्तं। द्वितीयेन वशोभनवर्णत्वं तृतीयेन परिमाणविशेषः सुवर्णादितयंर
त्वा ब्रह्मणो यातिमाप्नुयात्। दत्वा सुवर्णमप्यर्थं द्विजेभ्यः श्रद्धयान्वितः। ब्रह्मलोकमनुप्राप्य ब्रह्मणा सह मोदते। तस्य कल्पद्व राम
तत्सुवर्णशब्दस्य षोडशमाषविशिष्टहेमवाचित्वमिति भागुक्तं। सुवर्णदानेऽस्य सुवर्णस्य तृतीयश्चतुर्थो वांशो दक्षिणेति सं ८१

यो भावाय प्रयुक्तः। उत्तममिति केचित्। दानमंत्रः। हिरण्यगर्भगर्भस्त्वं हेमबीजं विभावसोः। अनंतपुण्यफलदमतः शांतिं प्रयच्छ मे
॥ कौर्मे पलैकं द्विगुणं वापि त्रिगुणं शक्त्यनुक्रमात्। कनकं स्यात्सुवर्णानि दद्यात्त्रिभिः सदक्षिणं। फलार्थो वा तुलापाद्यस्ती
णामस्याप्यथाकृषिवाडितिहेवर्णदानं॥ आदित्यपुराणे॥ आदित्योदयवेलायां विधिमंत्रपुरस्कृतं। ददाति कांचनं यो वै दुःस्वप्नं
तिमः। दुःस्वप्नं प्रतिहंत्येव यत्र स्वयमापादिनी मृते। वायुपुराणे। गुंजां गुंजार्धमेवं वा नियतः प्रतिवासरं। कनकं न्यस्य निगहु
ब्राह्मणे प्रदद्युर्लंभा ब्रह्मांडे। भूरयं धावहितो दानं ब्रवीमिति वनास्वाध्यात्मानमिति प्राहुः सर्वपापप्रणाशनं। आपुष्यश्रीकारकं
यपघ्नं शोषपंक्तिनिजरं। भुक्तिमुक्तिप्रदं स्वर्ग्यं सर्वमंगलकारणं। पुण्यकालेषु वर्षपर्यंतं हास्थितिष्वाकारयेद्दानं जन्मर्क्षे
षु विशेषतः। पुण्यदेशेषु गृहे देशेषु सर्वेषु ष्टहेदेवालयेषु च। यत्र साधनं सर्वपापविनिर्मुक्तं स्वर्गमा चेदेत। तथा गव्येन भूमिंश
कृतां जलेन चालिप्य मध्ये सितं तंडुलैश्चाष्टसरोरुहं के साम्भूषणं घृतकर्णिकं चाष्टदलं विलिख्य। तस्मिन् नृहिरण्यपात्रमा
नमात्रं निधाय तस्योपरि तं विचित्य ब्रह्माणमीशं कमलासनस्थं सामायामा ध्यंगंधादिभिरर्चयेत्। विप्रं तथा वेदविदं वरिष्ठं
वित्रबुध्याभ्यर्च्य समर्पयित्वा। दद्यात्सुवर्णशतमानमस्मै सपीयतामात्मभूरिति दयिता शतमानं शतकृष्णलमाषाद्युक्तं
इति शतमानदानं॥ अथ रजतदानं स्कांदे। यः प्रयच्छति विप्राय रजतं चापि निर्मलं। स विधूय पापानि स्वर्गलोके म

दा० हीयते रूपवान्ह्यमानश्रीमानिहलोके पूज्यायते इति जतदानं ॥ अथाश्वदानं ॥ अथाश्वदानं ॥ कालिके अश्वं पलुप्रपच्छेद्देहेमविव्र
८३ हलक्रियं ॥ सतिनकर्मणा देविगांधर्वलोकमश्नुते ॥ भारते ॥ सर्वोषधकरणेयं तं सुवानं दोषवर्जितं यो श्वद्दाति विप्राय स्वर्गलो
के महीयते तथा यावंति रोमाणि हयेभवंति हि यते तथा यावंति रोमाणि हयेभवंति हि नरेश्वर तावतो वा जिदानो कानुस
मुवतीह पुष्कलानू ॥ कालिकापुराणे ॥ अश्वं वायुगंधशोभनेचाथयाङ्कोर्दद्यात् यः प्रधानवैब्राह्मणेभ्यः सु संपतः ॥ नस्य
दिव्यानि यानानि रथाश्वजयताकिनः दुष्टः यथानचैवेह भविष्यति कदाचन ॥ अश्वरथियानरथदुष्टपथविरहं संधर्मियथा
क्रमं अत्यैकफलं ज्ञेयं कोमा अश्वं तन्मूल्यमथावाकनीयोमध्यमोत्तमं दद्याद्विज्ञानुसारेण तारगणाधीं करशफेः पंच
यलेरोप्यैः सुवर्णालंकृतंकामात् ॥ मद्दक्षिणं सवत्सं च ब्राह्मणायाथ हीत्रिणे ॥ तारगणास्तारानुकार्यं लेकापिलकाः ॥ मंत्र
मंत्रः ॥ ॐ अश्वावास्त्वमश्वानां राज्ञो विजयकारकः ॥ सूर्यवाहन मस्तु भ्यमतः शांतिप्रयच्छ मे ॥ अथ श्वेताश्वदानं तु तनेह कार्
यं विधिपूर्वकं ॥ विधितस्य प्रवक्ष्यामि ब्रह्मणा निर्मितं पुरा ॥ श्वेतमश्वं शुभं तात हेमयथाशक्ति विनिं । ह्ययस्त्रुकर्कैः शुद्धैः कारित राम
पश्चामितं वज्रनेत्ररत्नानि श्रोकोमपुच्छं सवासासं सुष्णेणयटकेनैव सहितं स्वापुधाचितं धान्यिचितं ॥ तान्यरत्नोपरिस्थितं तद्व ८३
दकाक्षेरुपदकं ॥ एवं हतं जमंचाश्वं ब्राह्मणायनिवेदयेत ॥ मध्वादिपुराणाध्ययनविपुवायुरागादिषु दानं ॥ अथ पूजामंत्रः ॥ मातं

डायस्तु वेगायकाश्यपाय विभूतये ॥ जगद्दीपाय सूर्याय चित्ररायन मोस्तुते ॥ सर्वसमुद्देम्यंनकारी स्यान्निलोदकं ॥ दानवाक्य
॥ ॐ अद्येत्यादि अमुकगोत्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणायममश्वेत सुवर्णतिलकालंकार सुकानन जाठ्यवेपक स्वपर्याणान्वितं
घ्यकटक खलोयशोभितं वज्रनेत्रं ताम्रखुरं श्रोमपुच्छं सुवाससं सुभ्रयटकसहितं स्वायुधाचितं धान्यरत्नोपरिस्थितं तद्वदके
सुपदकं गंधपुष्पाद्यर्चितं सकलब्रह्महत्यादि पापनाशकाममस्तुभ्यमहं संप्रददे नममेति ॥ स्वावधिकत्रिंशत्सुवर्णत्रिंशत्सुवर्ण
त्रिंशत्सूर्वत्रिंशत्रया त्रिंशत्पराद्वरपितृद्धरणकाम इति वा सूर्यलोकव्रजनकाम इति वा यथाकामं मम सूर्यामहाणावसमुत्प
न्न उच्चैःश्रवसः पुत्रक ॥ मयात्वं विप्रमुख्याय दत्तो ह्यय सुखी भव वाइमं विज्ञ नमात्तुभ्यमप्यतं प्रतिपादितं ॥ प्रतिगृह्णी यविष्णुद
मयात्सत्स्वशोभनमिति दानमंत्रमुबार्यकर्णेकृत्वा विप्रहस्ते जलं क्षिपेत ॥ ततः सुवर्णदक्षिणां दद्यात् ॥ पश्चाद्ध पुराणं
गच्छेतधरणांसम्भ्रमसन्निति ॥ भास्करं मनसि ध्यात्वा आलोक्य लग्ह ह्रजेत ॥ स्नानमथ्वं तु पोदद्यात्फलं दशगुणं भवेत ॥ व
उवाचतथारत्वात्तल्पमेवफलं लभेत ॥ एवं हतेन स्मात्सूर्यलोकं व्रजेन्नरः इति श्वेताश्वदानं ॥ शिवायाश्वमलंकृत्य यः प्र
वर्णे निवेदयेत ॥ सोश्वमेधस्य यज्ञस्य फलमष्ट गुणं लभेदिति शिवधर्मे शिवायाश्वदानमप्युक्तं ॥ अथ तिलदानं ॥ आदित्य
पुराणे वैशाख्यां पौर्णमास्यां वा तिला क्षौद्रेण संयुतान् ॥ यः प्रयच्छेद्द्विजाग्रेभ्यः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ज्येष्ठमासि ति

लान्दत्वायोर्गमास्यां विशेषतः। अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः। मानवः। माघमासि तिलान्यस्तु ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति
।सर्वसत्वसमाकीर्णं नरकं न स पश्यति। वसिष्ठः। नित्यदाता तिलानां यो नरः स्वर्गं महीपते। महाभाग्ये रतो युक्तश्चैव ह
रतः प्रतिग्रहात्। तिले तिले तिलद्रोणः सौवर्णानां युधिष्ठिर तथा सर्वेषां सर्वदानानां तिलदानं परं स्मृतं। सर्वपापहरं दिव्यं पवि
त्रं स्वर्ग्यमेव च। विष्णुधर्मे। गवे तिला गावो हिरण्यं च अन्नं कन्या वसुंधरा। दत्वैतानि विधिवत्तारयंति महद्भयात्। तथा। ति
लोद्वर्ती तिलस्नायी तिलहोमी तिलोदकी। तिलदाता च भोक्ता च षट् तिलाः पापनाशनाः। अमृतकृतषट्तिली भूत्वा सर्व
पापैर्विनिर्जितः। विशद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते। कौर्मे। कृष्णाजिने तिलान्कृत्वा सुवर्णं मधुसर्पिषी। द्रोणैकं
वा सम्प्राकृतं त्रिधा तद्दत्वा दक्षिणां। आहिताग्नि द्विजे दत्वा सर्वं तरति दुष्कृतं। त्रिधेति हीनमध्यमोत्तमभेदतः। द्रोणैकं द्रोण
त्रितयं चेति तद्दत्वा दक्षिणां अपारके द्वि त्रिसुवर्णसहितां अत्र चैकं दानवाक्यं। अद्येत्यादि अमुकसगोत्राय अमुकब्राह्मणाय एवं
कृष्णाजिनस्थसुवर्णमधुसर्पिर्युतवस्त्रछन्नतिलद्रोणं सर्वपापक्षयकामस्तुभ्यमहं संप्रददे न मम। कृतैतत्तिलद्रोणदानप्रति
ष्ठार्थमिदं सुवर्णं दक्षिणां तुभ्यमहं संप्रददे न मम। इति तिलदानं। अथ। तिलपात्रं वैयास्थ्यात्सत्पहवाथपर्वणि। राम
दक्षिणासहितं भावाद्दत्वा जनार्दनं। नाशयेत्त्रिविधं पापं यथर्मस्य वचनं यथा। स्कांदे तत्वमादत्तां तारिपिटतारकमित्युक्तं। आले ८४

।ताम्रपात्रं तिलैः पूर्णं प्रस्थमात्रं द्विजाय तु। सहिरण्यं पूर्वयोद्दयाच्छ्रद्धाविश्वासमानतः। सर्वपापविशुद्धात्मा लभते परमां गतिं। दान
वाक्यं तु। अद्येत्यादि इदं ताम्रपात्रं तिलपूर्णं सुवर्णसहितं शेषपापक्षयकामस्तुभ्यमहं संप्रददे न मम। सुवर्णदक्षिणां च दद्या
त्। अथ महातिलपात्रं। ताम्रपात्रे तिलान्कृत्वा पलषोडशकल्पिते। सहिरण्यं स्वशक्त्या वा विप्राय प्रतिपादयेत्। नाशयेत्त्रि
विधं पापं वाङ्मनःकायसंभवं। कौर्मे। तिलपूर्णं ताम्रपात्रं सहिरण्यं द्विजातये। ज्ञातं दत्वा तु विधिवद्दुःस्वप्नं विनिहंति सः। ति
लपात्रं त्रिधा प्रोक्तं कनिष्ठोत्तममध्यमं। ताम्रपात्रं दशपलं जघन्यं परिकीर्तितं। द्विगुणं मध्यमं प्रोक्तं त्रिगुणं चोत्तमं स्मृतं। ताम्र
सिमकं जघन्ये तद्द्विगुणं मध्यमे क्रियेत। त्रिगुणं चोत्तमे तद्वत्सुवर्णं परिकीर्तितं। सुवर्णं दक्षिणां दत्वा सर्वपापक्षयो भवेत्।
अथ मातुर्णाधाकरणं तिलपूर्णकांस्यपात्रदानं। आदित्यपुराणे। यज्ञसोमस्य मार्गे। कार्ऊपरिशान्तिर्न विद्यते। महासरस्तथा
वापीकूपकर्तृचिह्निकां स्वयं कृतमात्मकारणान्मुक्तो भवति मानवः॥ सदक्षिणं कांस्यपात्रं अथ दत्वा प्रमुच्यते। शुद्धकांस्य
स्य पात्रस्य प्रमाणं पंचविंशतिः पलानां समानिर्दिष्टं तिलानां प्रस्थसंमितं। सुवर्णमाषाः सत्वरः पात्रोपरि विन्यसेत्। वस्त्र
णावेष्टयेत्पात्रं विधानेन तु भक्तितः। स्नात्वा नद्यां वानिमग्नागारे। पितृन्देवांश्च तर्पयेत्। ततो संपूजयेच्छंभुं शंकरं हरिमेव वा। गोम
येनाथ संलिप्य गंधं सम्यक् च सर्वतः। लिखेत्पद्मं दशदलं कुंकुमेनार्थचंदनैः॥ ततो वह्निं स्थापयित्वा होमं कुर्याद्घृतैः तिलैः॥

दा० वयाचंप्रतिष्ठाप्यपूजयेद्भक्तिभावतः ततोब्राह्मणमाहूयवक्तुमुद्तपंससंयुतां पायसेनान्यविधिनन्मातृश्राद्धंसमाचरेत् । अलंकारंयथा
८५ शक्त्याप्रदद्याद्वासदत्वाभरे । यद्दत्तंविप्रमाश्रित्यसंक्रांतिषुयुगादिषु तथान्यदपिदेहमध्याद्युद्दिश्यमध्याद्युद्दिश्यमातरं । तस्मात्स
फलंसर्वंपुराप्राहमहेश्वरः । जीवतीमृतपंचत्वम्भ्येपापिविकृपाणः । दत्वाविप्रप्रयाचेहसोमंकुर्यात्प्रयत्नतः । मातृकासंतानमूलकर्म
प्यविधिवत्संजपेत् । अन्येषामपिविप्राणांभोजनानिप्रदापयेदित्यादि ॥ अथकाम्यप्रयोगः ॥ मातृहत्वाप्रसादाध्यादौ वैयजमा
नोनद्यादौकृतस्नानोगृहमध्येउपलिप्तदेशेकुंकुमचंदनाभ्यांद्वादशदलंपद्मंविलिख्यतत्रपंचविंशतिपलमितंकांस्यपात्रंतिलप्र
स्थसप्तकपूरितंउपरिस्थापितंवर्णमाषचतुष्टयंपलवस्त्रवेष्टितंस्थापयित्वातत्समीपेहरिशंकरौवाबाहनाद्युपचारैरभ्यर्च्यपुरतो
ग्निंस्थापयित्वालस्त्रविधिनाष्टोत्तरशतंतिलैर्यवैश्चविष्णुमंत्रेणशिवमंत्रेणवाष्टोत्तरशतंहुत्वामातृहत्यापापहंचेश्वरात्
श्राद्धंकृत्वाजीवंत्यांमातरितांवस्त्रादिभिःसंतोष्यपदानयाचेततथैवाभ्यर्च्यादस्मुत्सभुमवेयाद्यत्यादिउक्त्वामुकगोत्रायब्राह्मणायस्य
लपंचविंशतिमितंकांस्यपात्रंप्रस्थसप्तकमितंतिलपूरितंस्वर्णवस्त्रवेष्टितंसमंत्रांस्थापितमधान्यफलादिसहितंमातृप
नूपकामस्तुभ्यमहंसंप्रददेनममेतिदद्यात् । मंत्रास्तु । कांस्यपात्रंमयादत्तंप्रमादान्मातृपातकात् । भगवद्वचनाद्युभ्यंयथाशक्ति नाम
स्तथाकदः । दशमासान्स्वउदरेजन्यासंस्थितस्यमे । क्लेशितावाल्यभावेनस्तनपानाद्विजोत्तम पूयमूत्रादिभिर्ह्यपालितायाचमयाहं ८५
न

ग ॥ भवतोवचनाद्यममुक्तिर्भवेद्गुणात् । कांस्यपात्रंस्वर्णवतिलान्वस्त्रादिदक्षिणां । सप्तधान्यंसमायुक्तंमहाणमुक्तिर्भवेन्मम
। कांस्यपात्रप्रदानेनतत्ज्ञानंशारीरकं । तथाहेमप्रदानेनयस्मातानमव्ययं । आच्छादनेनवस्त्रांडगुणपापंतत्सदक्षिणां । विप्राच्छा
दनदानेनयस्माल्मात्रस्तुपूजिता । तिलाश्वगव्याह्ताते भवंजन्मापममसर्वितं । तिलपात्रप्रदानेनकृतमुक्तोभवाम्यहमिति । ततःशक्त्याहि
रण्यंदक्षिणांदद्यात् । पात्रदानेनजननीसंभवादृणात्प्रमुक्तइतिविप्रोब्रूयात् । पुनर्माहंतिभिर्हामकृत्वाविप्रान्विसृज्ययथाशक्तिब्रा
ह्मणान्भोजयेत् ॥ इतिकांस्यपात्रप्रयोगः ॥ अथतिलकुंभदानं । वायवीये । तिलकुंभदानं । वायवीये । तिलकुंभमथावस्त्रंकुंभेपूर्ववत्
दास्थितेवारुणेमंडलेदेवंवरुणकार्च्चयेत् । श्वेतैःपुष्पैःफलैर्गंधैःकर्पूरागरुपूजयेत् । वरुणालक्षणंब्रह्मांडदानावरुणाम
ण्डलंस्थाप्यतत्राहंचंद्रकांचनैःताम्रपरितोन्यस्यततामजाभिमंजयेत्तनमोवरुणरूपायरसाबुध्यतेयनमः । रसचारिणिमिदानिया
हुताशसंघानियांतुनाशंसबानिमे । तिलकुंभप्रदानेनप्रभीस्यरसंध्वः इतिदत्वाविनश्यंतिपापानिजलचारिणि । हिंसोद्भवानिक्ला
नेषुधानकेवावगाहने । स्नोयदानसंज्ञानगमपेयानांचवांछया । औषधंवापिदेवशासर्वमेक्षयमवियति । शिवलोकंसमत्कल्पानुशत
पंचदशावरान् । इतितिलकुंभदानं । अथतिलकरकदानं । वायवीये । करकेतिलसंपूर्णमंडलेवर्द्धिस्वतो । शिववर्द्धिवरायमपूजयेत्
रवीशके : । स्रक्चंदनगंधेननिर्धामिनचधूपयेत् । वर्द्धिदेवतांत्रिकोणमंडलामित्यर्थः । शिवंवर्द्धिवर्द्धितिवर्द्धिस्वरूपशिवमित्यर्थः ॥ त

दा० श्चोर्काब्रह्मांडदानो निर्यासः सर्जरसः। आदर्शं चततो दद्यात् दीपानां च बलवद्धृतं वह्निरूपपतिः शंभुर्वह्निरूपी तिलाश्रयः। तेजोरूपप्रदानाया
८६ यचाहं तु यंच व्यपोहतु। इतिदत्तेभ्यन्न प्रतियायान्याप्रिकृता तयायचाहं तु यंच व्यपोहतु। इति तैलस्यन प्रतियायान्याप्रिहतानि चयाकर्ला मधुका
ष्टपुहिस्यतयानिवार्त्तिना। आगास्वनदा हार्दिमभवानि चपार्थिवो विकृहकारणोत्थानि हूपयागाद्धवानि च। शवार्द्दर्शनोत्थानि नेत्ररोषका
नानिचायरवंकुकृतेदानं शिवभक्त्या पतञ्जतः। शिवलोकेवसेद्भूपः कल्पत्रयमशीकितः। इति तिलकरदानं। अथ गजदानं। कौमीरध्या
ढ जंपुराणे। कृमूल्यपंचशतानि च। किंतानुसारात्तत्रापिकनिष्ठोत्तममध्यमं। त्वरूपतां गजदानं मुत्तमः स्यात्। तेन्मूल्यं हि समापश
तपंचकं मध्यमः। शतद्वयमधमइति केचित्। पंचशतमायाह्रदैतदर्द्धमित्यन्ये। तादृशाः सुवर्णाद्युत्पन्नाः। रूपस्थानालंकरणाद्व
र्णितारादिभूषणोस्दाक्षिणां विलाशक्त्या दत्वा शिवपुरं व्रजेत्। स्कृणाम्रज्जुः। तारागणोमौक्तिकजालमकोमडालंकार विशे
षः। तथा यथा नाम्नोपयत्नेवापः प्रयच्छति रतिनं। ब्राह्मणाय दद्यात् घण्टास्वर्गलोके महीयते। कर्मक्रमपाहिहू गत्यस्मद्गजोग
जाधिपः। सर्वपापविनिर्मुक्तो जायते नात्र संशयः। हस्त्यश्वशकटादिदानफलमाहतः। षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च। रम
भोगान्भुक्त्वा सुपुरे राजा कालक्रमाद्दिह्वति। अत्र दानवाक्यं। अद्येत्याद्युक्त्वा षट्षष्टिवर्षसहस्रावधिकामरपुरभोगोत्त ८६
रमहाराजत्वकामोहममुकगोत्राय ब्राह्मणाय महस्तिनं कृपारज्जु स्थिरमनसा हितां काचनमालादिकीर्णां चामरमंधपुष्प

लं कृतं प्रजापतिदैवतं तुभ्यमहं संप्रददे नमम इति कार्षद्ध्यास्द्यात् सुवर्णादक्षिणां तुभ्यमहं संप्रददे नमम इति। इति हस्तिदानं। निवेदयति
मात्तामसक्त्या लक्षणाद्यलंकृतं शिवायपूर्वं दिवसे तस्य पुराणफलं स्मृतिवत्पादिनाश्चिवधर्मोद्दे। शिवायगजदानमुक्तं। अथ दासीदानं
वह्निपुराणे। स्त्रियं न कृचमसुपुत्रः सौम्यं सौम्यग्रहान्वितं दानकालं प्रशंसति स्मृतिः पर्वाणि वा पुनः। अलंकृत्य यथा शक्त्या दासी
भिर्भूषणैस्तथा। ब्राह्मणाय प्रदातव्या मंत्रेणानेन शाक्षितः। इयं दासी मया तुभ्यं श्रीवत्स प्रतिपादिता। सर्वकामप्रकामकरी
गपापथषष्ठसद्गस्तुता। पंचवर्षाधिकामात्तु चत्वारिंशत्समावधि। दासी द्विजाय दातव्यदातव्या सत्यदानेप्ययविधिरित्यादि। अत्र
दानवाक्यं। अमुकसगोत्राय यमादासीं सुवर्णालंकारवतीं पुण्यायाधिवितामकृष्णयुहसवर्त्रिकाम तुभ्यमहं संप्रददे नमम इति शिर
स्थितावस्द्यात् सुवर्णादक्षिणां च दत्वा ह्रीमायपत्यस्य चोह्ना ब्राह्मणवस्त्रकांचनैः। अनुगत्वाक्षीमाया द्विजाविष्णसैयत्नतद्वत्पारि
। अश्वमेधफलप्रातगुणफलकामः शिवायदासीविनिवेदयेदिति शिवायदासीदानमप्युक्तं। इति दासीदानं। अथ
रथदानं। कौर्मे। रथंचतुर्वकेवैद्र्रुष्वान्माहितं तथा। विप्रान्तु समाहूतैश्चार्थ्योपकरणैर्युतं। सदक्षिणं च विप्राय दत्वा शिवपुरं व्र
जेत्। धान्याहृतमष्टस्वाधान्याहृतमष्टास्वाधान्याहृतां रथोपकरणानि युगयोक्त्राततावरत्वादीनि। धान्याहृतांत्रिधेति वा पाठः।
त्रिधैकसुवर्णादक्षिणाच शतउत्तम मध्यम कनिष्ठ मेस्त स्वैवेविध्यमिति हेमाद्रिः। दानवाक्यं। अमुकसगोत्राय ब्राह्मणाय

दा०
८७ पूर्वलीवर्दैर्युक्तामष्टारश्चाधान्यपरिष्कृतं सर्वौषधकरण्युतमेतरथं विश्वकर्मदैवतं ब्रह्मण्यस्त्वर्गारिहत्वकामस्त्वाराध्यापस्थातात्थायनम
त्विविश्वकर्मणे। विश्वरूपायनाथाय ब्रह्मरूपाय नमो नमइति। सुवर्णदक्षिणांचदद्यात्। गारुडे गंधीतरंगमस्मुक्तोयोददातिद्विजा
तये। सर्वकामसमृद्धात्मा स राजा जायते भुवीति। गजरथविशेषः। मात्स्ये च प्रतिष्ठितेवैष्णवेगजेवेदितांद्वाभ्यांवोधता। गंडीसिंमासय
त्वामि विश्वकर्माधिदैवता दानेनानेन भगवान्प्रीयतामीश्वरः पुमानिति गंधरानेमंत्रः इतिरथदानं मात्स्ये तु ... कारस्वामाद्यफाल
गुनयोर्वीशरवेवाहिरण्मयं हरिमभ्यर्च्य जागरं च कृत्वा प्रातः शिविकां विप्राय दत्वा तस्य वर्षाशनं शिविकावाहकानां च वर्षाहं
मंत्रं कल्पयित्वा अतिविपुलभोगानंतरं विष्णुसायुज्यमाप्नोतीति। एतन्मूलं हेमाद्रौ वह्निपुराणे। अथ महीदानं कौर्मे गोचर्ममा
त्रं भूखंडं त्वाधिकं वा स्वशक्तितः त्रिधासदक्षिणं कृत्वा दत्वा शिवपुरं व्रजेत्। विंध्यकालवर्णरूपादक्षिणात्रिधेत्यर्थः। बृहस्प
तिः। अपि गोचर्ममात्रेण सम्यग्दत्तेन मानवः। धौतपापो विष्णुदात्मा स्वर्गलोके महीयते। दशहस्तेन दंडेन त्रिंशद्दंडा निवर्त
नं। त्रिभागहीनं गोचर्ममानमाह प्रजापतिः। मानेनानेन यो दद्यात् निवर्तनशतं बुध इति। तथा। गवां शतं वृषश्चैको यत्र तिष्ठेदयंत्रि
तः। द्विगोचर्ममात्रं तत्प्राहुर्वेदविदो जना इति। अत्र नानागोचर्मप्रकाराः पुराणसमुच्चयमाधवप्रभावेनवस्वाज्ञया। तथा षष्टिव दा०
र्षसहस्राणि स्वर्गे वसति भूमिदः। आच्छेत्ता चानुमन्ता च तान्येव नरके वसेत्। तच्च पुराणसारे दानाफलश्रवणे। पितृकामितमे ८७

वफलमुक्तोपंमंत्रोपि पथ्यां भूमिप्रदानस्य कलां नार्हति षोडशीम्। दानान्यन्यानि मेशांतिर्भूमिदानात् भवाविह। अमुकब्राह्मणाय
मुककामः षट्षष्ठिसहस्रवर्षावधिस्वर्गवासकामः शिवपुरप्राप्तिकामो वा सर्वपापक्षयकामो वा भूमिमिमां संप्रददे नममेति। सुवर्ण
कुशतिलोदकेन ब्राह्मणहस्ते निक्षिपेत्। ब्राह्मणः सर्मापस्थो भूमिप्रदक्षिणां कृत्वा प्रतिगृह्णीयात्। विप्रहस्ते तु सुमनसा प्रदक्षिणां
कृत्वा नहि भूमेः परं वल्गुः सर्वदानेष्वकिंचन। अतो भूमिर्विप्रविप्राग्रे स्वर्णादक्षिणामतेतिमोऽव्ययं वचनाद्दत्त्वा सुवर्णमेव दक्षिणा वि
श्वामित्रः। आश्रमवानमहोवापि विप्रेभ्यो यः प्रयच्छति। क्षेत्रं वा सस्यसंपन्नं सर्वपापैः प्रमुच्यते। स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेत वसुंधराम्। वसिष्ठोपि
त्रिभिर्भूत्वा पितृभिः सह मज्जतीति। तथा अपि पापकृतां राज्ञां प्रतिगृह्णन्ति साधवः पृथिवीं नान्यदिच्छन्ति पावनं ह्येतदुत्तमम्। येपि
संकीर्णकर्माणो राजानो रौद्रकर्मिणः। तेभ्यः पवित्रमाख्येयं भूमिदानमनुत्तमम्। किमत्र चित्रं दातारं प्रत्यस्मद्दातावर्गं प्रतिगृह्य
हीतारमपि तारयते द्विजमित्यपि हेमाद्रौ। शिवधर्मे शिवाय भूमिदानमुक्तं। इति महीदानविधिः। अथ गृहदानं। कौर्मे शक्ति
तः सर्वविघ्नेनपूर्णं गृहमपि त्रिधा सदक्षिणं द्विजे दत्वा ब्रह्मलोकं व्रजेन्नरः। सर्वविघ्नेन दासीदासगोबलीवर्दकांस्यताम्रपात्रादि
सोपस्करशय्यासर्वधान्यघृतगुडशर्करादिरूपेण गारुडे इष्टकारचितं वापि मृन्मयं वापि शक्तितः। सर्वोपकरणोपेतं यो दद्याद्द्वि
पुंगवे। ब्राह्मणाय दरिद्राय विदुषे च कुटुंबिने। क्रीडित्वा सुचिरं कालमागतः। स वै तत्पत्र्यहे तस्थ्यये। सर्वसकामसमन्वितः। ब्रह्मवैवर्ते।

रा०
८८ नगार्हम्यात्परोधर्मेनिवदानंम्हकारयं।नाह्नतास्थिकंपार्थनपूज्योद्भहलापरः।तथाकारयित्वागृहानृम्यान्नुवास्तुंमसंव्यया।सुव
नाष्टादशश्चिशात्सन्नम्हघंसंव्यया।शक्त्यातद्विगुणान्यवशक्त्यातद्विगुणान्यवशतयावक्रम्हकं।कुर्त्सभगवानाद्यविचित्रांउव
कुंभूमिकानितिजगन्नोहनेनाहरः।ह्लावागारंदिशिप्राच्यामाग्नेय्यांपवनालयंयाम्यांमयमगेहंचनैर्ऋत्यांशस्त्रमंदिरं।प्रतीच्या
यस्तुमंदिरं।ंगगाराद्रव्यसंस्थामीशान्यांदेवमंदिरमि।मात्स्यादेवतायचक्रंतत्रचत्वारिंशत्समाहृतं।पूजयित्वायथान्यायंततास्था
कृहगृही।एकाशीतिपदंकृत्वारेखाभिःकनकेनवाप्रश्चात्पिष्टेनाप्युलिखेत्सूत्रेणालोड्यसर्वतः।दशपूर्वायतारेखादशचैवोत्तराय
ताः।सर्वेवास्तुविभागेनविज्ञेयानवकानव।एकाशीतिपदंकृत्वावास्तुवित्सर्ववास्तुषु।पदस्थान्पूजयेद्देवान्त्रिंशत्पंचदशैवतु।द्वात्रि
शद्बाह्यतःपूज्याःपूज्याश्चांतस्त्रयोदश।मध्येनवपदंत्वेकंब्रह्मणोत्रधराःस्मृताः।विंशतिस्त्वेकपदिकास्तावतोद्विपदाःस्मृ
ताः।एवंप्रतिष्ठितास्त्वाष्टत्वारिंशद्यथंचच।नामतस्तान्प्रवक्ष्यामिनाम्थानिचनिबोधतईशाकोणादिषुस्तान्पूजयेत्क्रमशोन
व।ईशानदेशेशिखीचैवपर्जन्योजयतःकुलिशायुधःसूर्यःसत्योभृशश्चैवआकाशोवायुरेवच।पूषाचवितथश्चैवगृहक्षतय राम
मावुभौ।गंधर्वोभृंगराजश्चमृगःपितृगणास्तथा।दौवारिकोथसुग्रीवःपुष्पदंतोजलाधिपः।असुरःशोषपापोचरोगो ८८
हिर्मुख्यएवच।भल्लाटःसोमसर्पोचअदितिश्चदितिस्तथा।वहिर्द्वात्रिंशदेतेतुतदंतश्चतुरस्थतुरःस्मृता।आपश्चैवाथसावि

त्रोजयोरुद्रस्तथैवच।अर्यमासविताचैवविवस्वान्विबुधाधिपः।मित्रोथराजयक्ष्माचतथापृथ्वीधरःक्रमात।अष्टमस्त्वापवत्स
स्तुपंक्तिब्रह्मणाःस्मृताः।आपश्चैवापवत्सश्चपर्जन्योग्निर्दितिस्तथापदिकानांतुवर्गोयमेवंकोणेष्वशेषतः।तन्मध्येत्वबहिर्विंशतिर्द्विप
दाःस्तुसर्वतः।एतत्पूर्वंदृढांस्तंभंकुर्याद्वास्तुविचक्षणः।वास्तोपरीक्षितेतान्मिमवास्तुदेहेविचक्षणः।वास्तूपशमनेकुर्यात्सम
द्धिर्वलिकर्मचुअहोनिद्राःतथा।ग्रामेनतथाचनवेवेश्मनि।नवप्रासादभवनेप्रासादपरिवर्तने।द्वारप्रवर्तनेतद्वत्प्रासादेषुगृहेषुच।
वास्तूपशमनंकुर्यात्पूर्वमेवविचक्षणः।वास्तोपरीक्षितेतान्मित्राद्वास्तुदेहविचक्षणः।एकाशीतिपदंलिख्यवास्तुमध्येतुपिष्टक
ःहोमात्त्रिमेखलंकार्यंकुंडंहस्तप्रमाणकं।पदेःहोमान्तिजैश्चैवसमिद्भिःक्षीरवृक्षजैःपालाशैःखादिरैश्चापामार्गैडुंब
रस्तंभवैः।कुशदूर्वामयैर्वापिमधुसर्पिःसमन्वितैः।कार्यस्तुपंचभिर्विल्वैर्विल्वबीजैरथापिच।होमांतेभक्ष्यभोज्यैश्चवास्तुदेहेवलिर्ह
रेत्।तद्दिशापनैवेद्यमिरन्याक्षीमराला।एवंसंपूजितास्त्वाःशांतिकुर्वंतितेसदा।सर्वेषांकांचनेस्यादुद्ध्मरगायपाश्विनीप्रति
॥अथगृहवास्तुशांतिप्रयोगः॥यजमानोमासपक्षौवुल्लिख्यास्ववाह्लास्तुमतासिद्ध्यर्थंवास्तुशांतिंसकोल्स्थगणेशपूजालक्षि
वाचनमातृपूजाभ्युदयिकश्राद्धाचार्यवह्निलिवरणानिकुर्यात।ततआचार्योयपदसंस्थितःअपक्रामंतुभूतानिपिशाचा
घाअथकामेतरा क्रमात्।स्थानादस्माद्व्रजंतन्यत्स्वीकारोमिभुवंत्विमां।मित्यनेनवमसर्षपा।नदिकीयपंचगव्येनशुचीवोहम्या

दा॰
८१

इतितच्चेनएतोप्विंद्रमितिवत्तचेनगृहंसंयोज्यगृहेसंयोज्यगृहेत्वाभ्यामीशान्यांवाचतुरंगुलोच्चंहस्तमितंस्थंडिलंकृत्वातस्येशाना
दिकोणचतुष्टयेचतुरोलोहकीलान्त्रिशूलान्भूतलेनगालोकपालास्त्वसंवेशाः।अस्मिन्वास्तुतिष्ठन्त्वायुर्वेलकराःसदेतिमंत्रेण
निखनेत्प्रतिकीलंमंत्रावृत्तिः।ततईशानादिकोणेष्वेवंचतुष्कोणेषुआग्नेय्याप्यपृथक्पृथक्पायसंचान्यत्तत्समाश्रिता॥तेभ्यो
बलिश्रयच्छामिपुण्यप्रसन्नामुत्रमम्मितिमंत्रेणमाषभक्तादिबलीन्दत्वास्थंडिलेईशानायॐशांतायनमः।यशोवत्यैनमः।यशाव
त्यैकांतायै।विशालायै।प्राणवाहिन्यै।सत्यै।सुमत्यै।नंदायै।सुभद्रायै।सुरथायै।इतिप्राणवायेनमोतिदशभिर्मंत्रैःकुंकुमादिनाह
म्म्यादिशलाकयावाश्वारापर्ततः।आप्रागंतादुदक्संस्थाःसुगुप्तातासांदशेषाः।कृत्वाहिरण्यायै।सुव्रतायै।लक्ष्म्यै।विभूत्यै।विमला
यै।प्रियायै।विजयायै।ज्वालायै।बालायै।विशोकायै।इडायैइतिदक्षिणाअग्राधतादुदक्संस्थादशरेखाःकुर्यात्।एवमेकाशीतिपद
मंडलंसंपद्यते।तत्रमध्यस्थनवकोष्ठरेखामार्जनेनैकीकुर्यात्।एतन्नवपदब्रह्मस्थानं।तस्यचतुर्दिक्षुचत्वारित्रिपदानि।विदिक्षुअष्ट
लाकाराणिद्वद्वकोणचतुष्टयेमयतश्चाष्टाविंतिविंशत्येकपदानि।अवशिष्टानिद्वात्रिंशत्पंचपदचेतिविंशतिद्विपदानि।नितेषु
एवायौचतुष्कंतेनमोतेवैस्मृताणनामभिर्देवताआवाह्यस्थापयेत्।तत्रेशानकोणेपदेईशाः।शिखिसिशिखिनेनमइतिशि राम
खिनंतद्दक्षिणैकपदेदक्षिणेपर्जन्यंतद्दक्षिणतोपिपर्यक्षिमइतिद्विपदेदक्षिणेजयंतंतद्दक्षिणेद्विपदेदक्षिणेम ८१

कुलिशायुधायतद्दक्षिणद्विपदेदक्षिणकुपरिरम्भशायातद्दक्षिणेतत्पंक्तिगतैकपदेदक्षिणवाह्यआकाशायआग्नेयकोणय
देदक्षिणअग्निवाहविवराधवोतत्पश्चिमेकपदेदक्षिणप्राणिविधेपूष्णेतत्पश्चिमेततोप्सुशाइतिद्विपदेदक्षिणायाम्यांवितथायतत्पश्चि
मद्विपदेदक्षिणायाम्यांएवगृहक्षतायतत्पश्चिमद्विपदेदक्षिणयमायतत्पश्चिमद्विपदेदक्षिणगंधर्वायतत्पश्चिमद्विपदे
दक्षिणभृंगराजायतत्पश्चिमेवायव्यपंक्तिगतैकपदेदक्षिणास्फिचिम्रगायनैर्ऋत्यकोणेपदेपर्यायस्यपितृभ्यः।तदुत्तरैक
पदेवामस्फिचिदौवारिकायतदुत्तरेततोपिसुग्रीवायेतिद्विपदेवामजघायांसुग्रीवाय।तदुत्तरद्विपदेवामजानौपुष्पदंताय।तदुत्त
रद्विपदेवामपार्श्वेवरुणाय।तदुत्तरद्विपदेवामपार्श्वेअसुराय।तदुत्तरद्विपदेवामपार्श्वेशोषाय।तदुत्तरेवायव्यपंक्तिगतैकपदे
वामप्राणिविधेपापयक्ष्मणेवायव्यकोणपदेवामबाहौरोगाय।तत्प्राच्येकपदेवामबाहौअहिनायपूर्वतत्प्राच्यांविद्विपदेवामबाहौवेवसोमाय।तत
त्प्राच्यांद्विपदेवामश्रोत्रेअदितये।तत्प्राच्यांवायव्यपंक्तिगतैकपदेवामनेत्रेदितये।तद्दक्षिणेईशानकोणपरार्धःपरस्तुविद्ययाधन
मः।आग्नेयकोणपरार्धःकोणपदेदक्षिणहस्तेसावित्राय।नैर्ऋत्यकोणपरार्धःकोणपदेमृद्वेजयाय।वायव्यकोणपरार्ध
कोणपदेवामहस्तेरुद्राय।मध्यमप्रागतिकोष्ठकब्रह्मपदसंलग्नेत्रिपदेदक्षिणस्तनेअर्यम्णेतद्दक्षिणहस्तेसवित्रे।तत्पश्चि
मेब्रह्मपदसंलग्नेत्रिपदेजठरेदक्षिणभागविवस्वते।तत्पश्चिमेकपदेदक्षिणपादविबुधाधिपाय।तदुत्तरेब्रह्मपदसंलग्नेत्रिपदेज

शां० ठस्वाममागोन्निवायातदुक्तौकमरेवामहस्तेराजपक्षणे।ततावितिपुरेवामल्लनेष्टमीधरायातत्वाग्नेकपरेउदक्षित्याप्रवत्तायमव्ययेन
९० वपरेहस्ताभ्योब्रह्मणेतदुक्तोवालोष्यतेज्ञातिजानीरुीतिष्ठववर्णादिज्ञतिमाघांमंडलाद्हिरण्यानारिकोपाह्चलंकी२विदारी१
पूतनाश्पापराक्षसी४पूर्वादिषुक्तं१अर्थमार्गो२जंभकंपिलिपिछ्छात्वाष्ठदिङ्कुड्दारनावाह्यसर्वान्सपूज्यमंडनादीशान्याक
लशंसंस्थाप्यतत्रैवरुणंसंपूज्यकुंडेस्थंडिलेवाग्निंसंस्थाप्यतदीशान्यांग्रहानावाह्यसंपूज्यतदीशान्योग्रहकलशंसंस्थाप्यतत्रवरुणं
संपूज्यात्वाधानेचक्षुषीआज्येनेत्युक्त्वाग्रहादीनमुकसंख्ययामिश्रवैजपेज्ञाविधिपर्जन्येजयंतकुलिशायुध:सूर्यसत्यभृशाकाशा
श:वायुःपूषवितथौगृहक्षतेयमःगांधर्वभृंगराजःमृगापितृदौवारिकः सुग्रीवपुष्पदंत:जलाधिपासुरःशोषःपापयक्ष्मारोगाहिमुख्य
भल्लाटसोमसर्पादितिदित्यापसावित्रजयरुद्रार्यमसविवस्वाद्विबुधाधिपमित्रराजयक्ष्मपृथ्वीधराप्यवत्सआह्लाणेयपतिल्लमपि
दाजपायमेरष्टकसंख्ययावाल्लोष्पातिमेतेवदेवेभ्योमुखस्संख्यपचविन्यस्तदजैवीयरकीविदाएपूतनायापयराक्षसीस्करा
धेमंतंभकपिलिपिछ्छानिदारांश्चैतेवद्व्येभ्यःमुक्कसंख्ययाघन्दनःस्वस्का:शेषेणेत्यादिज्ञाज्यभागांतेग्रहहोमंकृत्वायवतिल
धामिदाज्यपायसै:शिख्यादिदेवताभ्योनाममंत्रैःप्रत्येकमष्टावष्टाविंशतिमष्टोत्तरशतंवाहुत्वावास्तोष्पतयेएताभिर्द्रव्याणि राम
अष्टोत्तरशतंजुहुयु:।ऋत्विज:।ततवास्तोष्पतयइतिचत्वारोमंत्रा:एकैकेनचमंत्रेणप्रत्नविंशाति:सप्तविंशतिरकृत्तयदशतिअष्टो ९०
अष्टशतंततएतेश्चत्वारिभिर्वास्तोष्पतेध्रुवास्थूणेतिपंचविंशति:पंचवाबिल्वफलानितद्बीजानिवाजुहुयु:।तत्आचार्य:स्विष्टकृदादि
होमशेषंसमापयित।यजमानस्तु।लोकपालेभ्योग्रहपीठदेवताभ्यश्चवलिंदत्वापूर्णाहुत्वाशिख्यादिपंचचत्वारिंशद्देवताभ्य:पाय
सादिनावलिंदत्वाईशानादिकोणचरकीविदारीपूतनापापराक्षसीभ्यश्चवलिंदत्वाशिख्यादिप्रीतयेकांचनंद्विजेभ्य:अल्पप्रीतयेध
नुंचदद्यात्।तत:शांतिकलशशांतिकलशोदकेनऋत्विग्भिरभिषिक्तोयजमान:ऋत्विग्भ्योदक्षिणांदत्वावाद्यादिपूर्वकोग्रहंप्र
यावमाननवेशगृहेहस्ताग्रथबरद्क्षिणांवेष्टपिवासमंतात्जलधारांनह्मोधारांदत्वा।मध्यनवपदेहस्तपांष्टथौध्यालाष्टसैनमस्
तिसंपूज्यसर्वदेवमयवास्तुसर्वदेवमयपरमितियष्ठित्वागृहस्याग्नेयेआकाशायदेजानुमात्रंगर्तखात्वागोमयेनालिप्यशुक्लचंदनपुष्पा
क्षतोल्लिख्यसप्तवीजानि[illegible]चक्रिस्थानेवजलपूर्णकलशशुक्लकपुष्पयुतगंधाद्यर्चितरायजातभ्यांध्रुवंगत्वातज्जल
गर्तेक्षिपेत्ॐनमोवरुणायेतिमंत्रेणजलेपरिक्षिप्यादेवं पुष्पचोर्ध्वमुखस्थमंततोपद्मरूपत्पेटिकायांसप्तवीजंदध्यादन्नशेषाल
फलपुष्पाणिक्षिप्त्वाससर्पपांघोषपूर्वस्थापितांहषवास्तुप्रतिमामानीयपेटिकायांसंस्थाप्यपेटिकापिधायपेठेत।पूजितासम
यावास्तोहोमार्थे:स्वैने:शुभै:।ब्रह्मीद्याहिविश्वेभ्योरुद्धिमग्रहेगृहदेवावास्तुपुरुषनमस्तेस्तुभूशय्याभिरत।जभो।भरुहस्थेन
धान्यादिसमृद्धकुरुसर्वदेतिततोमृत्पेटिकागर्तेसंस्थाप्यसशैलमागगार्हस्थ्यीयथावहम्मिमूर्द्धनिनथामावरुकल्याणसंप

दा० संततिनिःसरेति संज्ञार्थं तथैवकं र्गर्त्तपूर्यते तत्स्य आधिक्ये धिकफलं ना साम्ये समं। न्यूनत्वेन्यूनं। गतोपरिगो मथेनालिप्यं गधसुध्याक्र
९१ तारिक्षिप्त्वाच्छाचार्यब्रह्मर्त्विजः संपूज्यैतास्यारक्षिणाचदत्वा यरूपीठत्वा स्तुधीठदेवताः संपूज्य प्रतिष्ठ ब्राह्मणा स्पतं यातं दक्षिणा
इतिविसृज्याचार्याय दत्वाब्राह्मणशिवाचघ्नुर्देशानशक्त्या विप्रान्संभोज्य भूयसीं दक्षिणां दक्षिणां दत्वा सुहृद्युतो भुंजीत इति
गृहवास्तुप्रतिष्ठायोगः ॥ अथ गृहदानप्रयोगः ॥ गृहमध्ये दक्षिणभागे पद्मं विलिख्य तदुपरि अस्तुमात्रान् तिलान् तदुपरि शय्या
स्थापयित्वा शय्यायां रिमोवर्णानलक्ष्मीनारायणप्रतिमां संपूज्य प्रतिगृहीतारं स्वयत्नीकं प्रतियह्यार्थं कृत्वा तं करे गृहीत्वा समंगलघो
षवन्हेर्भाण्यं प्रवेश्य गृहं प्रवेशयेत् तत्र मंत्राः। एह्येहि नारायणारिरूप सर्वामरैर्वंदित पादपद्म। शुभाशुभानस्तु च मधीशल
क्ष्मीयुत त्वं च गृहं गृहाण। नमः कौस्तुभनाथाय हिरण्यकवचाय च। श्रीनारायणवक्षस्थाय जगद्धात्रे नमो नमः। नमो हिरण्यगर्भा
य विश्वगर्भाय वै नमः। चराचरस्य जगतो गृहभूताय वै नमः। भूर्लोकप्रमुखा लोकाः कालिंदे हि व्यवस्थिताः। तं दत्तिप्यवाक्येत्यांतत
यास्मिन्भवने गृही त्वत्प्रसादेन स्वेशपुत्रपौत्रैर्युतो गृहोपयुक्ता विषयसुखावसदायं तो एका ततस्तत्पूर्वं स्थापितशय्योपर्यु
सुखमुपवेश्य प्रस्थापयामासेनवा स्मृवदयाचित्रपदेशकालकीर्तनान्तं अमुकगोत्राय अमुकशर्मणे ब्राह्मणाय इदं गृहमुपक्षोषकादि यम
चितं यथायत्रि सचारितकास्पताम्वादिभाजनसर्वधान्यलवणघृततगुडशर्करागोवल्लीवस्त्रदासीदाससमन्वतलिकाविता ९१

नादिसर्वोपस्कर संयुतं सदीपशुभ्रोपयोतं सर्वस्वितं गृहं सर्वपापक्षयपूर्वकंकल्पकोटिशतावधि ब्रह्मलोके महीयमानत्वकाम
स्तुभ्यमहं संप्रददे इति दद्यात्। श्रीनायधौ च्छकाका च्छाचितं गृहं त्वत्कल्पकोटिशतावधि नाकं धरासमीपे स्वर्गे निवासकामइ
ति मन्त्रमुपगृहे दद्यानि एकैकमन्त्रां सर्वक्षिप्तं प्राप्तिलोकायान पुरानिवासकामइति पद्धा सर्वयाविह्नतुत्रीतिकामः ततः प्रार्थनाम्त्रः गृह
गृहाण त्वं सर्वोपस्कर संयुतं तव विप्रप्रसादेन मम अस्त्विति नवं गृहं। गृहमम्बाविभूत्यर्थं गृहाण त्वं हि द्विजोत्तम। प्रीयतामजयोनि
र्विष्णुरूपी जनार्दन इति। ततः प्रतिगृहीता स्वस्वस्त्वेति पठन्प्राप्तिगृह्य ॐ मृस्यामस्तित्रिस्वाकाम स्त्वितिपठेत्। दक्षिणाद्रव्यं सह
त्वमात्र्यैक स्ववर्णाय धयतं शक्त्या दद्यादिति। ततः पादुकोपानह्छत्रचामरादिकं पुनर्दत्वा। संघन्तेवाप्य स्वयन्नगृहोपयुक्तोस्वपदार्थं।
सर्वं सपूर्णमेवास्तु त्वत्प्रसादाद्विजोत्तमेति प्रार्थयेत्। एतत्फलं मापि मात्स्ये एवं सर्वं संपन्नं यंपंक्तिं विनिवेदयेत्। कल्पकोटिशतंपा
वद्ब्रह्मलोके महीयते। तेन जरारुजं वापि यस्याद्विधिपूर्वकं। वसतस्तत्रीणि वा सम्पन्नापायणसमीपतः। मन्त्रायच्चापि येरुद्राकृ
ह्य्योपसकराश्चितपुरेषु लोकपालानां प्राप्नुवन्नात्र वसा इति। एतद्वा वास्तुपूजनमन्नेनविधिना यस्तु दाति संवत्सरं बुधः। गृहदाय
तेन कुर्यात्रि सदुःखमवाप्नुयादित्येकमात्वाप्यति संवत्सरे कर्तव्यो अथवा वास्तुरवताना विशेषनैवेद्यादीनि शिखिनेष्ट तारा प्रजना
पदात्पलंघतोस्त्। जयन्तायपीत ध्वजं पिष्टमर्यपीत ध्वजं पिष्टमधम् पूर्वंचा कुलिशायुधाय पंचरत्नानि पिष्टकु लिशापास्ताय

दा०
९२

वितानं कर्पूरं सकुंकुमं । मत्पापघ्नाय गोधूमांसहस्रायप्रस्थमानं । अन्नं तदिन्द्रायशष्कुलीः । वायवे सक्तून् वृषलेलाजाः । निर्ऋत्यै चणको
दनं । घृतं हेमाय प्रवज्राय प्रायपृष्ठिनोदनं । गंधर्वाय गोधूमौदनं । मुद्गौदनं जायप्रषजिह्विकां । गोमायधावकं । पितृभ्यः कृसरां । रोचा
रिकाय दत्तं कां शष्कुलीं च । हुर्यवायाऽपूपं । पुष्पदंताय पायसं । वरुणाय कुशाल्लवसहितं पयः । अहराय पैष्टिहृगण
यक्षराय । शाकाय घृतौदनं । पापाय गोधूमं । रोगाय घृतलड्डुकान् । अर्हपेफणा । चित्रपुष्पमुख्याय सर्पिः । भल्लाटाय मुद्गौदनं । सोमा
य मधुपायसं । सर्पेभ्यः शालिपिष्टान् । अदित्यै पोलिकां । दितये पूरिकां । आपवत्सी । आपवत्साय दधि । सावित्र्याय लड्डुकान् । सम
रीचं कुशोदकं । सवित्रे गुडापूपं । जयाय घृतं चोदनं । विवस्वते रक्तचन्दनं । पायसं राजप्रमाणं । अभयप्रदाय माषदाय पृथ्विताले
दनं घृतसंयुतं । गुडौदनं तु मित्राय रुद्राय घृतपायसं । पृथ्वीधराय प्रमाणानि कूष्माण्डानि च अर्घ्यं । शार्कराय घृतपायसं पंचगव्यं
वांश्चैव तिलान् कृत्वा हविष्यं च । भक्ष्यभोज्यं च विविधं ब्रह्मणे विनिवेदयेदिति । ततः कामीनां च ईशानभागे चरके मांसौदनं घृतयुत
केसहितं विषाच्छितं । आग्नेये विदार्यै सक्थि मांसौदनं हरिद्रौदनं च । नैर्ऋते पूतनायै सक्थि दध्यौदनं मत्स्यरक्तं च संयुतं पीत
रक्तं च बलिं । वायव्ये पापराक्षस्यै मत्स्यमांससुरा सर्वेभ्यः सर्वास्याद् ॥ इति गृहारामदानप्रयोगः ॥ कृत्वा प्रपंचप्रयत्नेन राम
शयमासनसंयुतं पुण्यकाले द्विजेभ्यो यथाशक्ति वा निवेदयेत् । सर्वान्कामानवाप्नोति निष्कामो मोक्षमाप्नुयादिति स्कान्दे ॥ ९२

अथ दानं कार्यं मार्कण्डेयः कूपारामतडागेषु पथिकानां हितावहं । निजगेहे करोद्यस्तु वासांसि धूनो यो निवेदयेत् । अकृत्वैव पुण्यमुद्दिश्य त
स्य स्वर्गापवर्गौ । सर्वकामसमृद्धोसौ दिवि मोदते । भविष्योत्तरेऽपि प्रतिश्रयं हविस्तीर्णं कारयित्वा जलं वने । दीनानाथजना
र्थीपवर्यं निहतं भवेत् । प्रतिश्रयो धर्मशाला ॥ इति प्रतिश्रयदानं ॥ अथ कन्यादानं ॥ बृहस्पतिः । सहस्रमेव धेनूनां शतं चानडु
हां समं । दशानडुत्समं यानं दशयानसमो हयः । दशवाजिसमा कन्या भूमिदानं च तत्समं । तस्मात्सर्वेषु दानेषु कन्यादानं विशिष्य
ते । वह्निपुराणे । तुलां कन्यां प्रदानं वापि तस्यापि महाः । विमुक्ताः सर्वपापेभ्यो ब्रह्मलोके व्रजन्ति ते । देवलः । तिलः कन्या
यथाशक्त्या पालयित्वा निवेदयेत् । पितानस्यां पातिनारी वा हृषिपी पापरूपिणी । वसिष्ठः । हाटककोटिर्गोरीणां सहस्रं जन्माजितं फ
लं धर्मेण विधिना दानं समस्तगोत्रापि पुज्यते । कारीस्त्रीमेषां सत्यस्वर्गेन यस्वीयात्कन्यकां । तत्पश्चात् । वरगोत्रसमुद्भवाय
पितामहपूर्वकं । नामसंकीर्तयेद्धि विद्वान् कन्यायाश्चैवमेव हि । तिष्ठेत्पूर्वमुखो दाता वरः प्रत्यङ्मुखो भवेत् । प्राङ्मुख्यर्काचिंता पैत्रं
तां मे दद्यात्सह दक्षिणां । उदधृत्य ततो दद्यात्सम्प्रदानेन दापयेत् । गौरीकन्यामिमां विप्र यथाशक्ति विभूषितां । गोत्राय शर्मणे
तुभ्यं दत्तां विप्र समाश्रय । भूमिगावश्च सरित्सिचव शक्तितः । परिधाय वाजिनश्चैव दद्यात्स्वर्णमरणमपि । ततः स्वयं दद्या
क्षिनो हि माघकर्मकारयेत् । यथाचारं विधेयानि मागन्यकादिकानि च कन्यादाता वा सुखोवरः प्रत्यङ्मुखः । दातारं पुरु

दा० वरः प्रभुरवइतिमद्वचनात्। आचम्याऽस्यायंप्रयोगः वरंमधुपर्केणसंपूज्यमासपक्षाद्युल्लेखममममसपितॄणांनिरतिशयसानं
९३ दब्रह्मलोकावाप्त्यादिकन्यादानकल्पोक्तफलावाप्तये अनेनवरेणास्यांकन्यायामुत्पत्स्यमानसंततेर्द्वादशावरान्द्वादशपरान्पु
रुषान्पवित्रीकर्तुमात्मनश्च श्रीलक्ष्मीनारायणप्रीतयेब्राह्मविवाहविधिनाकन्यादानमहंकरिष्ये इतिसंकल्प्यकन्यांकनक
संपन्नांकनकाभरणैर्युतां दास्यामिविष्णवेतुभ्यंब्रह्मलोकजिगीषया स्यात्। वास्तुदेवसमेतिजतिरह्यास्स्त्रीसुत्काक्षम
रवीयाकामस्तुतिपठेत्। एवंमंत्रेत्यादिनासंप्रदद्यात्तेनवाक्येनत्रिर्दद्यात्। कन्यादानप्रतिष्ठार्थंसुवर्णदक्षिणांभूमिदासादि
कंयथाशक्तिदद्यात्। विश्वंभरः सर्वभूताःसाक्षिण्यःसर्वदेवताः। इमांकन्यांप्रदास्यामिपितॄणांपावनायच इतिमंत्रपुनर्मंत्रेत्यादिरि
तयउत्पतमुक्तामुकामुकप्रवरायामुकगोत्रायामुकशर्मणःप्रपौत्रायामुकशर्मणःपौत्रायामुकशर्मणःपुत्रायामुकशर्म
णेवरायश्रीधररूपिणेअमुकप्रवरामुकगोत्रोत्पन्नाममुकशर्मणःप्रपौत्रीममुकशर्मणःपौत्रीममुकशर्मणःपुत्रीममुक
नाम्नीमिमांकन्यांश्रीरूपिणींतुभ्यमहंसंप्रददइतिवदेत्॥ विप्लवस्तुप्रयोगास्तेमद्दवरेणोक्ताः। इतिकन्यादानं। स्कांदे
वैवाहिकप्रदानंहिकप्रदानंहिकप्रदानंहियोदद्यात्स्त्रियापरः। विमानेनार्कवर्णेनकिंकिणीजालमालिना। महेन्द्रभवनंयाति दान
सेव्यमानोऽप्सरोगणैरिति। वैवाहिकंविवाहाययोग्यंवस्त्रालंकारादीतिवैवाहिकदानं। अथकपिलादानं। आदित्यपुराणे ९३

॥ सहस्रंयोगवांदद्यात्कपिलांचापिहुतव्रतः। समेवपुराप्राह ब्रह्माब्रह्मविदांवरः। रुक्मशृंगीरौप्यखुरांसवत्सांकांस्यदोहिनींस
वत्सांकपिलांदत्वाविशानूमसमुद्रतः पापैर्निचास्यारामाणिसवत्सापाभवतिहि। हस्मीनोकसमाः साधं स्मृतनावती। समा
ः। अग्न्येत्यादिगोसहस्रफलावाप्त्यनंतरसवत्सकपिलारोमसितवर्षपर्यंतकामधेनुलोकवासकामःइमांकपिलांसुवर्णशृंगाद्यु
पस्कांयुताममुकप्रवरायामुकगोत्रायामुकशर्मणेविप्रायतुभ्यमहंसंप्रददेनममेतिदद्यात्। मंत्रोमात्स्ये। कपिलेसर्वदे
तानांपूजनीयासिरोहिणी। तीर्थदेवमयीयस्मात्स्वतःशांतिंप्रयच्छमे। तत्रैवबालवत्सात्रिषुगोश्चद्वारदक्षिणाचचतुर्गुणाःएतै
रलंकृतांधेनुंदद्याद्भूषणैर्भूषितां। कपिलांविप्रमुख्यायदत्वामोक्षमवाप्नुयात्। सुमुहूर्तेवेदत्रयोपेतायदद्याच्चतुरःसुवर्णान्द
क्षिणांदद्यात्द्विगुणोपस्करोपेतामहतीकपिलाख्याताउपस्कराःसुवर्णशृंगवस्त्रैरहनघात्राद्याःसामान्यगोदानेवद्दक्षि
णास्तासांविप्रमुख्यायस्वर्गमोक्षफलप्रदा। मत्स्यजन्मुअतेरशसंयुतः यान्यान्प्रार्थयतेकामान्तांस्तान्प्राप्नोतिमानव
ः। अग्न्येत्यादिसप्तजन्मकृतपापनाशपूर्वकस्वर्गकामोमोक्षकामःपुत्रकामःशुभकामईश्वरप्रीतिकामईश्वरप्रीतिकाम
इत्यादियथाकामंफलमुद्दिश्यद्विगुणोपस्करयुतांदद्यादितिमहाकपिलादानमुक्तं॥ इतिदशमहादानानि॥ दशधेनवो
मात्स्ये पापविनाशिन्यः कथितादशधेनवः। तासांस्वरूपंवक्ष्यामिनामानिचनराधिप। प्रथमागुडधेनुःस्याद्घृतधेनुस्तथाप

द्वा० शातिलधेनुरुक्ता तीयाचतुर्थी जलमंडिता ॥ क्षीरधेनुस्तु विख्याता मधुधेनुस्तथापरा ॥ सप्तमी शर्कराधेनुस्तथाष्टमी ॥ रसधेनुस्तु नव
९४ मी रस्यामी स्यात्स्वरूपतः ॥ कुंभाद्वृताद्धिधेनूनां इतरासां तु राशयः ॥ सुवर्णधेनुमप्यत्र केचिदिच्छंति मानवाः ॥ नवनीतिलतैलेन नाथा
न्यपि प्रकल्पयेत् ॥ रसधेनुस्थाने सुवर्णधेनुस्तिलतैलधेनुश्च प्रत्तद्विधानमपि मात्स्ये एव ॥ हारूशाजिनचतुर्हस्तं प्राग्ग्रीवं विन्यसे
द्भुवि ॥ गोमयेनोपलिप्तायां दर्भानास्तीर्य सर्वतः ॥ लघ्वेणकाजिनं तद्वद्वत्सस्य परिकल्पयेत् ॥ लघ्वेणकाजिनं लघुकृष्णाजिनं ॥ प्रा
ङ्मुखीं कल्पयेद्धेनुमुदक्पादां सवत्सकां ॥ उत्तमा किल भारस्य प्रवत्सा ॥ उत्तमा भारसंख्या वत्ससहिता ॥ उत्तमा गुडधेनुः स्याद्भारा
श्चतुष्टयं ॥ वत्सं भारेण कुर्वीत भाराभ्यां मध्यमा स्मृता ॥ अर्धभारेण वत्सः स्यात्कनिष्ठा भारकेण तु ॥ चतुर्थांशेन वत्सः
स्याद्गृहवित्तानुसारतः ॥ भारः पलसहस्रद्वयमिति परिभाषायामुक्तं ॥ धेनुवत्सौ घृतस्यैतौ सितसूक्ष्माम्बरावृतौ ॥ शुक्तिकर्णा
विक्षुपादौ शुचिमुक्ताफलेक्षणौ ॥ सितसूत्रशिरालौ तौ सितकंबलकंबलौ ॥ ताम्रगडुकपृष्ठौ तौ सितचामररोमकौ ॥ गडु
कंकुशेषदृशौ ॥ विद्रुमभ्रूयुगावेतौ नवनीतस्तनान्वितौ ॥ क्षौमपुच्छौ कांस्यदोहाविंद्रनीलकतारकौ ॥ सुवर्णशृंगाभरणौ
रजतक्षुरसंयुतौ ॥ नानाफलमयैर्दंतैर्घ्राणगंधकरंडकौ ॥ गंधकरंडकः कर्पूरादिपूरितः पात्रविशेषः ॥ इत्येवं रचयित्वा तौ धू राम
पदीपैरथार्चयेत्तत्र स्वमुक्तादीनां मात्रतां मानतश्चाधिक्यफलाधिक्यं ॥ अथ प्रयोगः ॥ अद्येत्यादि ॥ सर्वपापक्षयपूर्वकाशे ९४

मयज्ञफलप्राप्तिसहितभुक्तिकामो गुडधेन्वादिदानं करिष्य इति संकल्प्य विप्रद्वारा संपूज्य सवत्सगुडधेनवे नम इत्यावाहनप्र
तिष्ठापनपूजनानि कृत्वा तां धरित्रीणीकृत्य पूर्ववत्समाप्य मंत्रैः प्रार्थ्य दद्यादित्यादि सर्वपापक्षयपूर्वकाशेषयज्ञफलप्राप्तिस
हितभुक्तिकाम इमां धेनुममुकप्रवरायामुकगोत्रायामुकशर्मणे विप्राय तुभ्यमहं संप्रददे न ममेति त्यागात् विप्रस्तु
पुच्छं प्रतिगृह्य स्वस्तीत्युक्त्वा कामस्तुतिं पठेत् ॥ ततः सुवर्णदक्षिणादानविप्रभोजनभूयसीदानादिकमशेषं समापयेत् ॥ अ
थाप्यधेत् ॥ अथ मंत्राणि मंत्राः ॥ या लक्ष्मीः सर्वभूतानां या च देवेष्ववस्थिता ॥ धेनुरूपेण सा देवी मम शांतिं प्रयच्छतु ॥ देहस्था या
च रुद्राणी शंकरस्य सदा प्रिया ॥ धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु ॥ विष्णोर्वक्षसि या लक्ष्मीः स्वाहा या च विभावसोः ॥ चन्द्रार्क
शक्रशक्तिर्या धेनुरूपास्तु सा श्रिये ॥ चतुर्मुखस्य या लक्ष्मीर्या लक्ष्मीर्धनदस्य च ॥ लक्ष्मीर्या लोकपालानां सा धेनुर्वरदास्तु मे ॥ स्वधा
त्वं पितृमुख्यानां स्वाहा यज्ञभुजां तथा ॥ सर्वपापहरा धेनुस्तस्माच्छांतिं प्रयच्छ मे ॥ इत्येवमामंत्रिता धेनुर्ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ वि
धानमेतद्धेनूनां सर्वासामिह पठ्यते ॥ सर्वासामप्युक्तधेनुष्वतिरिक्तानामपीत्यर्थः ॥ उक्तास्तेन स्युस्तावद्युपयामात ॥ एतदेव विधानं स्या
त्र एवोपकरणाः स्मृताः ॥ मंत्रावाहनसंयुक्ताः सदा पर्वणि पर्वणि ॥ यथाश्रद्धं प्रदातव्या भुक्तिमुक्तिफलप्रदाः ॥ अशेषयज्ञफलदा
ः सर्वपापहराः शुभाः ॥ अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपाते तथा पुनः ॥ गुडधेन्वादयो देया उपरागादिपर्वसु ॥ अथ पापविनाशिन्यः

दा० ९५ स्युपक्रमात्सर्वपापहा इत्युपसंहाराच्च युग्यायनाशएव फलं न मुक्तिर्मुक्त्यादीति दानमेवान्येत्तन्न प्रत्येष्टाविवार्थवादोक्तानां मुक्ति
मुक्त्यादीनां त्यागे मानाभावात् उपक्रमोपसंहारौ त्वप्रयोजकौ। यत्तु पद्मपुराणादौ देवैनैव घटेन घृतादिधेनुः द्रोणमात्रेण
च तिलधेनुः कृत्वा तत्प्रकारांतरमिति कल्पतरौ दानविवेके उद्यमैलहसहस्रप्रमाणः कुंभ इति द्वादशपलाधिकानि षं च पलशता
नि कुंभ इत्यन्ये। ततश्च यथाधिकारं व्यवस्थेति ज्ञेयम्। यद्यपि गुडधेनुवत्तं घृतधेनुरुद्दिष्टा तथापि तिलाभावे तथा स्यात् घृतधेनुमि
त्युक्ता तिलानां प्राधान्यात्सैवेदानीमुच्यते। अथ तिलधेनुः। तत्र किंचित् प्रकारांतरं विष्णुधर्मोत्तरे। अनुलिप्ते महीपृष्ठे वस्त्राजि
नकुशसंवृते। धेनुं तिलमयीं कृत्वा सर्वरत्नैरलंकृताम्। धेनुं द्रोणेन कुर्वीत तत्पाठकेन तु वत्सकम्। सुवर्णशृंगी रौप्यखुरा गंधघ्राणव
ती तथा। कुर्याच्च शर्करां जिह्वां गुडास्यां सविकं वलाम्। इक्षुपादां ताम्रपृष्ठां मुक्ताफलेक्षणाम्। प्रशस्तपत्रश्रवणां फलदंतवतीं
शुभाम्। स्रग्दामपुच्छां कुर्वीत नवनीतस्तनान्विताम्। सितसूत्रशिरालां च सितसर्षपरोमिकाम्। ‖ फलैर्मनोहरैर्भक्ष्यैः समन्विताः कांस्योप
दोहनां दद्यात्केशवः प्रीयतामिति फलेतिकं तत्त्वमंत्रा गुडधेनुवत् कार्या एवं वदंति पुराणे। हि तिलाश्च पितृदैवत्या निर्मिता ब्रह्मणा राम
स्वयं। ब्रह्मणा तु तिलधेनुर्दत्ता श्रीणातु केशवमिति मंत्रांतरमुक्तं। ‖ अथ घृतधेनुः ‖ विष्णुधर्मोत्तरे। तिलाभावे तथा दद्याद्घृतधेनुं ९५
प्रयत्नतः। वासुदेवं जगन्नाथं घृतक्षीराभिषेचनात्। संपूज्य पूर्ववत्तु धूपगंधधूपादिभिर्नरः। अहोरात्रोषितो नाम्नाचाभिपूज्य

तार्चयेत्। अभिपूज्य प्रज्वाल्याहुतार्चिषमग्निं गव्यस्य सर्पिषः कुंभं पुष्पमालादिभूषितं कांस्यापिधानसंयुक्तं सितवस्त्रयुगेन चाहि
राण्यगर्भसहितं मणिविद्रुममौक्तिकैः। अत्र च पलसहस्रपरिमाणः कुंभः। द्वादशपलाधिकानि षं च पलशतानी निवा। इक्षुयष्टि
मयान्पादान् खुरान् रौप्यमयांस्तथा। सौवर्णे चाक्षिणी कुर्यात् शृंगे चागरुकाष्ठजे। सप्तधान्यमये पार्श्वे पत्रोर्णे न च कंबलं
। कुर्यात्तुरुष्ककर्पूरौ घ्राणे फलमयांस्तनान्। तद्वच्छर्करया जिह्वां गुडक्षीरमयं मुखं। पट्टसूत्रोर्णं धौतकौशेयपुच्छाः सिद्धकौ। सि
कृतरस्तु तिधावत्। पृष्ठे ताम्रमयं कार्यं रोमाणि सितसर्षपैः। ताम्रपृष्ठं विचित्रवत्सं स्थूलरूपां मनोरमां। विधिनानेन वत्सं चाप्यु
र्णाह्लक्रुणालंकृता। एतः श्रुत्वा तथा नत्वा पूजयित्वा विधानतः। तद्वत्सापयरातस्याः मंगलाशास्त्वधारयेत्। एतां समयोधकारा
यप्रदत्तो घृतं देहि द्विजोत्तम। प्रीयतां मम देवेशो घृतार्चिः पुरुषोत्तम इत्युक्त्वा विप्राय दद्याद्घृतधेनुं नराधिप। स्कंदाद्दयमंत्रः। घृतगावः सह
यंते घृतं भूम्या प्रतिष्ठितं। घृतमग्निश्च देवाश्च घृतं मे सर्वदा प्रीयतामिति। फलं च। घृतक्षीरवहा नद्यो यत्र पायसकर्दमाः। तेषु लोके
षु सर्वेषु पुराणेषु प्रजायते। सकामानामियं सृष्टिः कथिता नृपसत्तम अपुष्टिः फलं विष्णुलोकं नरा यांति निष्कामा धेनुदान
नद्यादि सद्यः शतैकस्ववर्णायष्कृतिर्यथाशक्तिभिर्नरैर्लोपयथाशक्ति हिरण्यमिति हेमाद्रिः। अथ जलधेनुः। तत्रैव। जलधे
नुः तत्रैव। जलधेनुं प्रवक्ष्याम्य जलधेनुप्रकाम्या। जलधेनुप्रकम्पा। जलकुंभं नवं शुभ्रं स्ववर्णाजतान्वितं। स्ववर्णाजनशृंगाराखुराग्रि

दा० ९६

तमितिसांप्रदायिकाः रत्नगर्भमशेषैस्तु याम्यैर्धान्यैः समन्वितं । सितवस्त्रयुगच्छन्नं दूर्वापल्लवशोभितं । कुष्ठमांसीमुरोशीरवालका
मलकैर्युतं । प्रियंगुपत्रसहितं सितवस्त्रोपवीतिनं । सच्छत्रं सउपानत्कं दर्भविष्टरसंस्थितं । चतुर्भिः संभृतं सम्यक् तिलपात्रैश्चतुर्दिशं स्थ
गितैर्दधिपात्रेण घृतक्षौद्रवतामुखं । तिलपात्राणि तान्यस्य दधिपात्रं क्रमस्य पादेनाविविक्तेदुधारितः समभ्यर्च्य वासुदेवं जलेश
यं पुष्पधूपोपहारैश्च यथाविभवमादृतः । संकल्प्य जलधेनुं च कुंभं तमभिपूज्य च । पूजयेद्दत्तकृतं तद्दत्वा तं जलमयं बुधः । एवमभ्यर्च्य
गोविंदं जलधेनुं सवत्सकां । सितवस्त्रधरः शांतो वीतरागो विमत्सरः । दद्याद्द्विजाय राजेंद्र प्रीत्यर्थं जलशायिनः । जलशायिनः ज
लशायी जगद्योनिः प्रीयतां मम केशवः । इति चोच्चार्य भूनाथ विप्राय प्रतिपादयेत् । अयं क्षीराब्धिशायिनः स्वेच्छया महोरात्रमतः परं
यावान्यान्यापि पाशुद्धये । कुष्ठादीनि ब्राह्मणेशेष्वप्रियंगुपत्रंश्च वर्णं । यज्ञोपवीतमूर्ध्नि स्थापयेत् । वत्सं चतुर्थांशेनैव दक्षिणाश
क्तितः सुवर्णं । अनेन विधिना दत्वा जलधेनुं नराधिप । सर्वान्कामानवाप्नोति विष्णुपदमनुयाति । **अथ क्षीरधेनुः स्कांदे ।** क्षीरधेनु
प्रवक्ष्यामि तां निबोध नराधिप । अनुलिप्ते महीपृष्ठे गोमयेन नराधिप । गोचर्ममात्रे नकुशानास्तीर्य सर्वतः । तत्रोपरि महाराज
मसमैः कृष्णाजिनं ततः । तत्रोपरि महाराज मंत्रैः कुंडलिकां गोमयेन कृतामपि । क्षीरकुंभं ततः स्थाप्य चतुर्थांशेन वत्सकां । सुव राम
र्णमुखशृंगाणि चंदनागरुकाणि च । प्रशस्तपत्रश्रवणां तिलपात्रोपरि स्थितां । गुडमयं तस्याजिह्वा शर्करया तथा । मू ९६

लपशाल्यस्ताच मुक्ताभय फलेक्षणा । इक्षुपादा दर्भरोमा सितकंबलकंबला । ताम्रपृष्ठा कांस्यदोहा पट्टसूत्रमयं तथा । पुच्छं चन्यपशाई
लनवनीतमयस्तनी । स्वर्णशृंगी रौप्यखुरा पंचरत्नमयी शुभा । चत्वारि तिलपात्राणि चतुर्दिक्षु प्रकल्पयेत् । सप्तव्रीहिंस्त्वमायुक्तौ
दिक्षु सर्वासु प्रकल्पयेत् । एवं लक्षणसंयुक्तां क्षीरधेनुं प्रकल्पयेत् । आच्छाद्य वस्त्रयुग्मेन गंधपुष्पैः समर्चयेत् । धूपादिकं तथा ब्राह्म
णाय निवेदयेत् । अनेनैव तु मंत्रेण क्षीरधेनुं प्रकल्पयेत् । अनुमंत्रेण क्षीरधेनुं प्रसारयेत् । गृहीत्वा मित्वा द्विप्रस्त्वाग्राहको मंत्रमुच्चरेत् । ए
वं धेनुं प्रदत्वा च क्षीराहारो दिनं चरेत् । त्रिरात्रं तु पयोभक्षो ब्राह्मणो गजसत्तम । त्वष्टुं गृहीत्वा मित्वा द्विजस्त्याकुटुंबार्थे विशेषतः
। मस्त्व कामेर्मा सर्वैः क्षीरधेनो नमोस्तु ते इति । एतां हि ममह लोकानां शतेनाथ स्वशक्तितः । शिताधमथवाप्यर्धं तत्रैवार्धं तत्रैवार्धं स्व
शक्तितः । दद्यादेनुं महाराज श्रद्धयुतस्यापि यत्फलं । दिव्यवर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते । दिव्यवर्षसहस्राणि ब्रह्मलोकं समश्नु
तिफलोल्लेखः संकल्पवाक्ये अन्यद्धेनुवत् । **अथ दधिधेनुः** तत्रैव भूलेपन कुशास्तरणाजिनास्तरणानुक्त्वा । दधिकुंभं च तस्यो
प्यमलधान्यस्योपरि चतुर्थांशेन वत्सं तस्योपरि सुवर्णमुखं सयुतं । प्रशस्तपत्रश्रवणां मुक्ताफलमयेक्षणां । चंदनागरुशृंगां च
मुखेवेगंधमालिकां गंधमालिका गंधद्रव्यविशेष इति केचित् । हरगंधपुष्पस्त्रागिल्यन्ये । कर्पूरादि तु गंधद्रव्यसमूहद्वयं । जिह्वां श
र्करया जवघाणां श्रीखंडकां तथा । फलमूलमया दंता सितसूत्रस्य कंबलः । ताम्रपृष्ठा दर्भरोमा पुच्छं सूत्रमयं तथा । सुवर्ण

दा० शृंगीं रौप्यखुरां नवनीतमयस्तनीं। इक्षुपादांसुसंस्कृतांसर्वाभरणभूषितां॥ आच्छाद्यवस्त्रयुग्मेनपुष्पधूपैःसुपूजितां॥ ब्राह्मण
९७ यसाधुवृत्तायधर्मिणे।पुष्करदेशोपविष्टायमुद्रिकाकर्णाभरणैः।पादुकोपानहौछत्रंदत्वामंत्रमनुस्मरन्मंत्रेणगुडधेनूक्तेन॥ द
धिकाक्षेणातिपात्रेणदधिधेनुंप्रदापयेत्।एवंदधिमयींधेनुंदत्वाराजर्षिसत्तम।एकाहारोदिनंतिष्ठेत्तिष्ठेद्द्वाचर्यपनेदनयजमानो
वंशद्वाजनात्रिःसप्तचाद्विजोत्तमः।यत्रमधुवहानद्यःयत्रपायसकर्दमाः।मुनयोऋषयःसिद्धास्तत्रगच्छंतिधेनुदाः॥ दातारोदा
पकाश्चैवतेपियांतियांगतिं।मधुनदीकावदृश्यायसकर्षिसिद्धलोकान्वः॥ अथमधुधेनुः॥ होतोवाच।मधुधेनुंप्रवक्ष्यामिसर्वपापप्र
णाशिनी।अनुलिप्तेमहीपृष्ठेकृष्णाजिनकुशोत्तरे।धेनुंमधुमयींकृत्वासंपूर्णघटपूरितां॥ तद्वच्चतुर्थभागेनवत्सकंपरिकल्पये
त्।सौवर्णंतुमुखंकृत्वाशृंगाण्यगरुचंदनैः।पृष्ठंताम्रमयंतस्याःपुच्छंसूत्रमयंतथा।पादाश्चेक्षुमयाःकार्याःसितकंबलोपु
स्वगुडमयंकृत्वाजिह्वाशर्करयान्विता।ओष्ठौपुष्पमयौतेतस्यादंताःफलमयाःस्मृताः।दर्भरोमसंयुक्तारौप्यखुरविभूषिता।
प्रशस्तपत्रश्रवणानवनीतमयस्तनी।स्वर्णलक्षणसंयुक्तासमंतान्नानिदापयेत्।चत्वारितिलपात्राणिचतुर्दिक्षुचवि
न्यसेत्।आच्छाद्यवस्त्रयुग्मेनगंधधूपैस्तुभूषितां।कांस्योपदोहिनींकृत्वागंधपुष्पैस्तुपूजितां।पुष्करदेशोपविष्टाब्राह्मणायप्रति राम
पादयेत्।उदपूर्वांतुकांतेप्येषश्राद्धदानंसमाचरेत्।एतद्दानंसर्वदेवानांसर्वभूतहितेरताः।प्रीयंतांपितरोदेवामधुधेनोर्नमोऽस्तुते। ९७

मधुनार्चितांधेनुंब्राह्मणायनिवेदयेत्।अर्हस्वत्वंमित्वारेविकुर्वार्थविशेषतः।कामानुकामदुघेमुंचत्वंमधुधेनोनमोऽस्तुते
।मधुवातेतिमंत्रेणप्रत्यायतेचतत्पात्दत्वामधुपायसंप्राश्यदिनमेकंनयेत्।ब्राह्मणोपितथैवत्रिरात्रंनयेत्।फलश्रुतिरपियत्रमधु
वहानद्योयत्रपायसकर्दमाः।ऋषयोमुनयःसिद्धास्तत्रगच्छंतिधेनुदाः।तत्रभोगाननुभूयानंतंब्रह्मलोकेसतिष्ठतिमधुनदी
कावद्दृश्यायसकर्दममुनिसिद्धलोकोत्तरब्रह्मलोककामइतिविशेषफलोकामइतिविशेषफलाह्लेसः॥ अथरसधेनुः॥ होता
रे।रसधेनुंमहाराजकथयामिसमासतः।अनुलिप्तेमहीपृष्ठेकृष्णाजिनकुशोत्तरे।रसस्यतुघटंराजनूर्णपूर्णंनिधापयेत्
तद्वत्संकल्पयेत्राजन्चतुर्थांशेनवत्सकं।इक्षुदंडमयाःपादारजतखुरसंयुताः।सुवर्णशृंगाभरणावस्त्रपुच्छस्तनीपु
ष्पकंबलसंयुक्ताशर्करामुखजिह्विका।दंताःफलमयास्तस्याःपृष्ठंताम्रमयंशुभंपुष्परोमाकरालजेद्रसुक्ताफलंध
तंकृष्णंसंग्रहीहिंस्वपाद्युक्ताचतुर्दिक्षुसरीयका।सर्वोपस्करसंयुक्तासर्वगंधविभूषिता॥ चत्वारितिलपात्राणिचत
र्दिक्षुनिवेशयेत्।धेनुंतुपूर्वोक्तांप्रयमत्वास्तानेवप्रयतःस्मरेत्।मंत्रागुडधेनूक्ताः।एवंकृत्वाप्रपित्वादापयेत्वैद्विजो
त्तमे।दशपूर्वान्परांश्चैवआत्मानंचैकविंशकं।नयत्परमंस्थानंयस्मान्नानिवर्ततेपुनः।दातावायाहकोवापिएकाहारं
भोजकः।सोमपानेनवेदस्यसर्वेनातफलंलभेत्।दशाधिकादशपूर्वदशापरपुरुषांस्तुनिहतितपःपदंब्राह्मणेआत्मन

रा०
९८
ञ्चसोमयानसर्वक्रतुफलप्राप्तिकामइतिविशेषफलोल्लेखः॥ अथशर्कराधेनुः॥ कांदे। तद्वच्छर्कराधेनुंस्मृणुराजन्यथार्थत
ः। अनुलिप्तेमहीपृष्ठेकृष्णाजिनकुशोत्तरे। धेनुःशर्करयाराजन्भूतस्याभारचतुष्टयं। उत्तमाकथ्यतेसद्भिस्तुतथार्धेनतस्यकः। तदर्द्ध
मध्यमाप्रोक्ताचतुर्थांशेनकन्यसी। तद्वद्वत्सञ्चकुर्वीतचतुर्थांशेनमानवः। अथकुर्यादिक्षुदंडाशतस्त्वतथांशेनवत्सकं। अष्टाशुद्रि
ति। भारचतुष्टयमांशेनअर्द्धमौरपार्थः। स्वर्णशृंग्याकार्याहेमपालधीडानकाद्यंते। सर्वबीजानितस्याश्चप्रकल्प्यचतुर्दिक्षुसमंत
तः। सौवर्णमुखशृंगाणिमौक्तिकैर्नयनानिच। गुडेनचमुखंकार्यंजिह्वापिष्टमयीतथा। कंबलंपट्टसूत्रेणकंठाभरणभूषि
ता। इक्षुयष्टिमयाःपादारौप्यखुरानवनीतमयस्तनी। प्रशस्तपत्रश्रवणासितचामरभूषिता। पंचरत्नसमायुक्ताकार्याशिरोसमन्विता
। कांस्योपदोहनासम्यक्गंधपुष्पैःसमर्चिता। इदंविधानंसंयुक्तावस्त्रेणाच्छादितायदि। गंधपुष्पैरलंकृत्यतत्रब्राह्मणाय
निवेदयेत्। पूर्वमुखःस्थितोदाता। अथवास्यादुदङ्मुखः। धेनुपूर्वमुखींकृत्वावत्संमुखसतोन्यसेत्। दानकालेतुयेमंत्रा
स्तान्पठित्वाप्रमर्चयेत्। गुडधेनूक्ताः। अत्राप्येवंविधमुद्रिकाकर्णविवर्जनेः। स्वर्णशृंगारक्तिपादाद्धान्नधूपपुष्पैःसमर्च
नं। धेनुंसमर्चयेत्तस्यमुखंचनविलोकयेत्। तस्यमुखंचनविलोकयेत्। एकाहंशर्कराहारोब्राह्मणस्त्रिदिनंवसेत्। सर्वपा राम
पहाधेनुःसर्वकामप्रदायिनी। सर्वकामसमृद्धश्चजायतेनात्रसंशयइति॥ अथकार्पासधेनुः॥ वाराहे। अतःपरंप्रवक्ष्यामि ९८

धेनुंकार्पासिकींशुभां। सर्वविघ्नस्यगुह्यार्थब्रह्मणाचांशुकांकृतां। कार्पासमलंतथापितेनासावुत्तमःस्मृतः। साचकार्पास
भारेणधेनुःश्रेष्ठाप्रकीर्तिता। मध्यमाचतदर्द्धेनतदर्द्धेनतुकन्यसी। पूर्ववद्वस्त्रधान्यंचहिरण्यंचतथैवच। वत्सकंतुचतुर्थांशा
दाननंमंत्रोविधीयते। कुर्वीतपूर्ववत्सर्वंवस्त्रधान्याद्युपस्कृतां। पूर्ववद्वाराहोक्तातिलधेनुदानवत्सर्वमकुर्यात्सहस्रशोक्ताणंवसन्तु
द्वा। सोमप्रियेसुधेन्वाघसेसीपिनमोस्तुते। स्वाधामितुनाथायशशांकायामृतायच। आत्रेयनेत्रप्रजातायसोमराजाय
वैनमः। पौष्ट्यवंयस्याप्रसत्याब्राह्मणायप्रयच्छति। सयातिचंद्रलोकंतुसोमेनसहमोदतइति। चंद्रलोकगमनानंतरचंद्रस
हवासस्तुसर्वकामइतिविशेषफलोल्लेखः॥ अथभविष्योत्तरपुराणोलवणधेनुः॥ तत्रयुधिष्ठिरप्रतिकृष्णः॥ शृणुराजन्प्रव
क्ष्यामिलवणाख्यंहुकल्पितं। गोमयेनानुलिप्तेतुदर्भसंस्तरसंस्थितं। आविकचर्मविन्यस्यपूर्वाशाभिमुखस्थितं। वस्त्रेण
च्छादितंकृत्वाधेनुंकुर्वीतबुद्धिमान्। आढकेनैवकुर्वीतवत्सकंवित्तोल्पवानपि। स्वर्णशृंगीरौप्यखुराइक्षुपादाफलस्तनी।
कार्याशर्करयाजिह्वागंधघ्राणवतीतथा। समुद्रोरसजांशुक्तिर्कर्णौचयप्रकल्पयेत्। शृंगेचंदनकाष्ठाभ्यांमौक्तिकेचा
क्षिणीउभेकार्यालोमस्थानेपिडाभ्यांयवानासाप्रकल्पयेत्। कंबलंपट्टसूत्रेणग्रीवायांग्रंथिकातथा। पृष्ठेवैताम्रपत्रं
श्रयानेगुडपिंडिका। लांगूलेकंबलंस्याद्रोमाण्यक्षीरसंदेशतः। योनिप्रदेशेतुमधुसर्वतस्तुफलान्विता। एवंसम्यक्प्रकल्प्य

दा०
९९

ष्पलवणस्य प्रस्थानां तद्गां स्थाप्य पेहृसंकं चापि चन्द्रभागिन मानवः। एवं धेनुं समभ्यर्च्य प्राङ्मुखस्त्वविभूषणैः॥ लावणं धेनुं कु
र्यात् ब्राह्मणानभिपूज्य च। हृत्वा प्रदक्षिणां तद्वत् पुत्रभार्यासमन्वितः। दानमंत्रः। लवणो वै रसाः सर्वे लवणो वै रसाः सर्वे लवण
सर्वदेवताः। सर्वदेवे विलवणाख्ये नमोऽस्तु ते। प्रदक्षिणा मही तेन कृता भवति भारत। सर्वदानानि दत्तानि सर्वलौकिकफलानि
च। सर्वे रसाः सर्वमेतच्चराचरं। सौभाग्यपर्वणा हादिश्री रागापसंचयः। नृणां भवति दत्वा तु रसधेनुं न संशयः। सौभाग्यपरम
वृद्ध्यारोग्यकारोपकामद इति विशेषफलोल्लेखः। पुराणांतरे। गां लवणमयीं कृत्वा षोडशप्रस्थसंयुतां। चतुर्भिर्वत्सराज
इत्यादिना लवणाद्यपरिमाणांतरमुक्तं॥ अथ सुवर्णधेनुः विष्णुधर्मे॥ भगवानुवाच॥ यत्तद्ब्राह्मणोऽपि राजेन्द्र हितं विष्णु
ना पुरा। तत्ते विस्तरतो राजन् कथयाम्यनुपूर्वशः। सुवर्णस्य सुवर्णस्य शुद्धस्य शुद्धस्य पारिकल्पिता। एका सुवर्णीयरश्मि
मनेरूपमाहायरमाने। रौप्यवत्सकसंयुक्ता मुक्ताफलविभूषिता। प्रवालशृंगी गोयुता पद्मरागादिशालिनी घृत
पात्रहलवती कर्पूरागरुनासिका। शर्करारसनायता मिष्टान्नरसवासिता। शरवशृंगा तत्र शुक्तिललाटस्था
नकल्पिता। फलदंतावस्त्रयुग्म यास्त्री कौशेयकंबला। इक्षुधारानालिकेरश्रवणा गुडजानुका॥ पंचगव्यापान राम
वत्रा कांस्यदुग्धसमन्विता। सुयदहरूचलांगूलासप्तधान्यसमन्विता। फलपुष्पसमायेता छत्रोपानत्समन्वि ९९

तां। सुवर्णधेनुं विज्ञाय प्रतिपाद्येद्द्विजे नरः। हिरण्यरेताः पुरुषः पुराणः कृष्णपिंगलः। तस्मै रूपा छविः स्वर्थाविष्णु
त्वमाजिघ्रतापि तिा। अनेन वत्सपत्रेण धेनोर्दानप्रकीर्तितं। अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयः। कुलानां तु सहस्रं च पवित्रं नयते
तद्वदिति। अश्वमेधसहस्रस्य तुल्यफलवाधिकं जन्मान्तराप्तिकुलसहस्रस्वर्गनयनकामप्रत्ततिफलोल्लेखः॥ वह्निपुराणे तु। सुवर्णा
गुडाण्णप्रसुवर्णाश्च चतुर्दशसुवर्णानि पिंडिकासुवर्णा स्वसप्तभिर्मध्यमा प्रोक्ता। चतुर्भिः कन्यसी प्रोक्ता चतुर्थांशेन वत्सकः। गुड
धेनुविधानेन स्नात्वा सर्वफलप्रदं इत्यादिना सर्वं गुडधेनुवदुक्तं॥ अथ वायुपुराणोक्तं ब्रह्माण्डे सुवर्णधेनुदानं चतुर्विध
सुयावस्त्रमाप्नुयात् स्वर्गविधा जनाः॥ चतुर्विधा वै कामधेनुश्चाचस्त्रीमहस्त्रमृतरंजनीविधाश्चर्ययत्पसनाभान्याभावती। का
कावंध्याकामदुग्धा धेनुः तस्याः अतीकांतं तत्वरूपं निबोध मे। हिरण्मयं यथा शक्त्या सवत्सां कारयेद्दृढां। धेनुपलेन
वत्सं चयारेण गुरुरुवाच। धेनुं रौप्यखुरां रत्नेन तस्याः पुच्छे नियोजयेत्। घंटां गले च पद्मीयातिलकं चोभयोरपि। अर्चयेद्धि
विधानां तु नैवेद्यं यथा संभवेत्। पीतकौशेयतथापूपान्गुडलवणमेव च। जीरकं च सुविस्तीर्णं शूर्पं वेणुमयं दद्याद्धेनोः कोन
दत्वा ब्राह्मणाक्षिषु चेवहि षड्विशेषहद्यावादघ्यानस्तंत्मेवच ब्राह्मणं सर्वशास्त्रार्थकुशलं धर्मवेदिनं। विद्याविनयसंप
न्नं शांतं दांतं जितेन्द्रियं। अलोलुपं सर्वजनप्रियं कल्मषवर्जितं। व्याहूय पत्न्या संपूज्य वस्त्रैर्गंधपुष्पकैः। तेनैवकारयेद

दा० ज्ञामादत्तो धेनुवत्सयोः होमं चकारयेत्तत्र समिद्भिरुपवरूत्कटं। सोमो धेनुर्विमिमं मंत्रं समुच्चार्य ततः पुनः। प्राङ्मुखायोपविष्टाय च
१०० दद्यात्तामुदङ्मुखः। मंत्रेणानेन विधिवत्पुच्छे हस्तं निधाय च। धेनुर्यो गीमिमः मंत्रैर्वसिष्ठैर्हरभीचया। इति तां च तथा मानो ह्येव
हणास्यचापाश्च गावः प्रवर्त्तीते वनेषु षवनेषु च। प्रीणातु तामसमस्त युत्रगोत्रप्रवर्द्धिनाः। प्रयच्छतु स्वाराज्यं अविच्छंच सततं व
आलवंकावंघ्यालंकन्याप्रसवस्य च। तथैवम्हत्तवत्सा तरेषि समवत्सविधिं। दानेनानेन हरस्तुष्यतां कामदुघा नघोति॥ अथाल
ह्रूपता गोदानं॥ तत्र याज्ञवल्क्यः॥ यथा कथंचिद्दत्वा गां धेनुं वा ऽधेनुमेव वा। अरोगामपरिक्लिष्टां दाता स्वर्गे महीयते जाबालः। हाम
श्रममग्निहोत्रस्य यो गां दद्यात्स्याच्चितां। त्रिर्वित्तपूर्णा पृथिवी तेन दत्ता न संशयः। अंगिराः। गोरेकस्यैव दानात्तस्याः श्रोत्रियस्य वि
शेषतः। साहिताः। माहितात्मयते पूर्वान्सप्तसप्त च सप्त च। आत्रेयः। सीरसेवकुत्सतायश्रोत्रियायाहिताग्नये। आतिथि
यायदाता धेनुर्गुणान्विता॥ देवलः। सुशीलां लक्षणवतीं युवतीं वत्ससंयुतां बहुदुग्धवतीं स्निग्धां धेनुं दद्याद्विचक्ष
णः। व्यासः। संग्रामेष्वर्जयित्वा तु यो वै गाः संप्रयच्छति। यावद्दशीस्पर्शयेद्गावः सतावत्फलमश्नुते। तावत्तद्रोमसमितव
त्सात्स्वर्गफलं यो वै घृतेन जित्वा गाः क्रीत्वा संप्रयच्छति। सदिव्यमयुतं शक्र वर्षाणां फलमश्नुते। भारते। नगोदानात्पर राम
दानं किंचिदस्तीति मे मतिः। सा गौर्न्यायार्जिता दत्ता कृत्स्नं तारयते कुलं तथा। अकुलीनाय मूर्खाय लुब्धाय पिशुनाय च १००

हव्यकव्यव्यपेताय गौर्न देया कथंचन। त्त्रणानि रवादति वत्संतत्परणे पिबति तोयान्यपरिग्रह याबद्दुह्यति पुंवां द्यंति पुनंति पाप
गवां रसे जीवति जीवनाकइति प्रशंसा। अथ विधिः। याज्ञवल्क्यः। हेमशृंगी शफैरौप्यैः सुशीला वस्त्रसंयुता। सकांस्यपात्रा
दातव्या क्षीरिणी गौः सदक्षिणा। विश्वामित्रः। प्राङ्मुखी गाम वस्थाप्य सवत्सां गां सुपूजितां। पुच्छदेशे तु दाता वै लीनाता व
हग्निरवा भवेत्। उदङ्मुखस्तु विप्रः स्यात्पावनक्षीणलांक्षितः। आज्यपात्रं करेकृत्वा कनकेन समाचितं। निक्षिप्य पुच्छं
तस्मिंस्तु घृतस्निग्धं प्रगृह्य चास्मानिलं विप्रपाणिं च आगायत्तं निधापयेत्। सतिलं सकुशं चापि गृहीत्वा दानमाचरेत्। अनं
तरं मत्रेण पाणेर्हस्ते जलं क्षिपेत्। मंत्रोवक्ष्यते। अनुव्रजपचतां धेनुं ब्राह्मणेन समर्चितां। गौ तमी त्वं ततो विधा जयेत जयेत्
सुचिः। उद्दिश्य वा स्वर्क्ष च प्रीयतामिति चानघा। पापं मनसि संचिन्त्य तोयमप्सु विनिक्षिपेत्॥ अथ प्रयोगः॥ अद्येत्यादि
गोमात्रदानफलतुल्यफलस्वर्गकामः। सवत्सधेनुदानेवत्सधेनुरोमसमितवर्षावधिस्वर्गकामः। अग्निहोत्राद्यदानेन विस्व
र्णत्रिवारपृथिवीदानफलकामः। तत्फलकामः। सर्ववापिहास्व कुलतारणकामः। सर्वैश्वर्ययज्ञफलकामः ईश्वरप्रीतिकामो
वा गोदानं करिष्ये इति संकल्प्य प्राङ्मुखीं सवत्सां गां विप्रं च संपूज्य पत्सुवर्णपात्र्याज्यपात्रे हस्ते गृहीत्वा तत्र पुच्छं घृताक्तं
त्वा विप्रहस्ते कुशतिलजलान्यादाय इक्षफलेष सिनाषितफलमुक्त्वा यज्ञसाधनभूतायै विश्वस्यायप्रणाशिनी। विश्व

दा० पयसोदेवःप्रीयतामनयागवेतिमंत्रःतत्कीत्रस्वरागावोवृत्तयोन्योन्यतनद्योषुतावर्त्तलोममतसुमसदगर्दहे।घृतंमेहृदयेनित्यंघृ
१०१ तंनाभ्यांप्रतिष्ठितं।घृतंमेसर्वतश्चैवगवांमध्येवसाम्यहमिति।।ग।।मंत्रंपठित्वाजलमुत्सृजेत्।दानप्रतिष्ठार्थंदक्षिणां
त्वाब्राह्मणायधेनूःस्वलंकृतांपयायःसुरभ्ययोनित्यंगावोगुग्गुलगंधिकाःगावःप्रतिष्ठाभूतानांगावःस्वस्त्ययनंमहत्।अन्न
मेवपरंगावोदेवानांहविरुत्तमं।पावनंसर्वभूतानांक्षरंतिचवहंतिच।हविषामंत्रपूतेनतर्पयंत्यमरान्दिवि।ऋषीणामग्निहो
त्रेषुगावोहोमेप्रतिष्ठिताः।सर्वेषामेवभूतानांगावःशरणमुत्तमं।गावःपवित्रंपरमंगावोमंगलमुत्तमं।गावःस्वर्गस्य
लोकस्यगावोधन्याःसनातनाः।नमोगोभ्यःश्रीमतीभ्यःसौरभेयीभ्यएवच।नमोब्रह्मसुताभ्यश्चपवित्राभ्योनमोनमः।
ब्राह्मणाश्चैवगावश्चकुलमेकंद्विधाकृतं।एकत्रमंत्रास्तिष्ठंतिहविरेकत्रतिष्ठतीतिपठनांतेगोमतीविद्यांजपेत्।महा
भारतेपिगोमती।गावोमामुपतिष्ठंतुहेमशृंग्यःपयोमुचः।सुरभ्यःसौरभेय्यश्चसरितःसागरंयथा।गावोपश्याम्यहं
नित्यंगावःपश्यंतुमांसदा।गावोस्माकंवयंतासांयतोगावस्ततोवयमिति।गावोममाग्रतःसंतुगावोमेसंतुपृष्ठतः राम
।गावोमेहृदयेसंतुगवांमध्येवसाम्यहमितिपठित्वाधेनुंद्विजंचप्रदक्षिणीकृत्यपदघात्रित्यपिवदंति।दक्षिणीकृत्यापि १०१
वदंति।दक्षिणामहावसिष्ठोगोदानप्रकरणे।सुवर्णंपरमंदानंसुवर्णंदक्षिणायतः।सुवर्णंपावनंप्राहुःपरिमाणं

प

पर्यंतथेति।यजमानस्ततोदद्याद्यथाशक्त्यातुदक्षिणामितितस्माच्छक्त्यापरमितिमस्तुः।अथमात्स्येहेमशृंगीदशश्लोकोवर्णिको
शृंगैरखुरैःपंचपलान्विताः।पंचाशत्पलिकंकांस्यंताम्रंचापितथैवच।दातास्याःस्वर्गमाप्नोतियावदाहूतसंप्लवं।विद्वद्विप्रायदक्षि
णा।।इतिहेमशृंगीदानं।शिवायापिविशेषेणवापीप्रस्तुदद्यात्पयस्विनी।धेनुस्तानोपहृत्सार्द्धंपत्रवाब्रह्मगच्छतीतिस्कांदेवताभ्यां
गोशतस्याछिवायातिविशेषमनो।त्रिःसप्तकुलजैःसार्द्धंस्थायुतत्परमात्मपादित्यादिनाशिवधर्मोक्तेशिवायपत्रेषाधिकागोषु
तद्दानंदेवताभ्योदानंदैवतंवसंप्रदानंनब्राह्मणःस्वीचातद्देवतायतनेदक्षिणामात्रंस्थाप्यमितिदिनसारे।अथमत्स्यतो
मुखी।तद्दानकालःस्कांदे।अर्द्धप्रसूतागांदद्यात्कालानारिनविचारयेत्।कालःसप्तवृहद्गायद्वारामादिमुखीतुगौः।मात्स्यो
क्तंशृंगाग्राथखुरामुक्ताभिःलांगूलभूषितां।कांस्योपदोहनांराजन्सवत्सांद्विजपुंगवे।प्रसूयमानांयोदद्याद्धेनुंद्रविणसंयुतां
यावद्वत्सोयोनिगतोयावद्गर्भंनमुंचति।तावद्गौःपृथिवीज्ञेयासशैलवनकाननादरवलः।अलंकृत्यापिविधिनासुवर्णेविप
लोकान्ससीमता।वाराहेपिच।सुवर्णस्यसहस्रेणतदर्द्धेनापिवापुनः।तस्याप्यर्धेनवाथपंचाशत्तथार्द्धकं।यथाशक्त्यापि
दातव्याविचशाठ्यविवर्जितं।योगामवत्सायाभेन्यानिमुगान्तुभयतोमुखीदातास्याःस्वर्गमाप्नोतिपूर्वेणविधिनानरः
मात्स्येगोलोकःसुलभस्तस्यब्रह्मलोकश्चपार्थिव।स्त्रियश्चतंसुसमानवक्त्राःप्रतप्तजांबूनदतुल्यवर्णाः।महानितंब

दा० १०२ नमस्सरूपाम्भोजात्पज्जलंननलिनाम्मनेचाद्दत्यादि॥ अथप्रयोगः॥ अद्येत्यादिगृहसमुद्रशैलवनाद्येतत्पृथिवीदानतत्समफलैतद्देवव्र
ह्मरोमसंख्यपुण्यमितदेवलोकमहितत्वपितृपितामहप्रपितामहनरगणैकोद्धारार्थं तत्क्षीरवरहवरकुल्याकारश्रियायसकल्प
सकदेशाधिकरणकोप्रितकामगात्पात्मलोकावनमत्वब्रह्मलोकेस्तनमत्वाजानेवंब्रह्ममानवक्रत्वतत्प्रजापूनःस्वल्पवर्ण
महानितवहलनष्टचमस्मननलिनाम्भनेचानेवात्वीमिथ्यमानलकामउभयतोमुखीदास्यइतिसंकल्प्य ॐ त्वंमहीमहीमयवानिधि
श्चधेनांवीतिपंचव्याघ्रश्लोकाः॥ अस्मयोनमस्तेतरणास्तुतारणानिति।गामुत्तु आविष्करन्नादिभिर्गावबहुवर्णाश्च गावः प्रसुवादि
भिरलंकृत्यगंधादिनाभ्यर्च्य मस्तकेत्यादिकाम्मदग्न्यैतंअघोगातेइमांसाधरत्नानिमयतोमुखीगाः इदैवतांत्वमुकंगोत्राया
मुकशर्मणेब्राह्मणायतुभ्यमहंसंप्रददेननममितिब्राह्मणायकोदद्यात्विप्रस्तुविधिवत्प्रतिगृह्य ॐ मस्तवस्तीत्युक्त्वागोपुच्छं
स्पृष्ट्वा दद्यात्दक्षिणांचप्रतिगृहस्यसद्धा इरावती धेनुमती॥ स्यानः पृथिवीभवेतिमंत्रद्वयंजपन्प्रतिगृह्णात्। सिद्धधेनुदुद्वा
पृथिविप्रतः स्वस्तिस्वभवतिनित्यहरत्मातर्नमानसइतिमंत्रेणगृहीताधारक्षिणानयादीनांगर्भेनुमतत्वबाप्तमेवंमहदत्त
नांजानिमानिविश्वासातंमापुरआयुसीरक्षान्यघ्रपेनाजायत्तानिर्घमितिमंत्रेणगर्भमाकृष्येत्। अनंतरकृत्यमाह दान
च्यवनः। निष्क्रान्तिमिसुधस्मधायदेवान्पितृन्नरीः पर्वतांश्चवनस्पतीन्पृथ्वीत्वामानौषधीद्यायतेतस्माद्गमभवात्य १०२

देवासोऽप्रशांतात्वाइमंमेगंगेश्रद्धिभिःहुतोमतिभिःश्वनोहितगवनस्पतोसमुद्रज्येष्ठाःअहिर्विमोगैःमधुवाताइतितत्स्तुत्य
पृथिवीतर्पयेत् इलेद्यावामहीयोःउर्वीपृथिवी।गोरीमिमायेततःसमस्तव्याहृतिभिश्चतुरशीत्याज्याहुतीर्हुत्वाब्राह्मणान्
भोजयित्वाबलिब्राह्मणान्भोजयित्वाबलिस्पयन्वावापित्वागामनुव्रज्यच्युक्तागोमतीविद्यांजप्त्वाद्यायथासमानंभुंजीत इत्य
भयतोमुखीगोदानविधिः॥ मातेइतिकंठमनद्वाहसवैरसंलेहकृतांरत्नाद्यजायतेलोकान्द्विशोकःप्रतिपद्यतइत्यादिद्व
वर्णांगृगीरप्यलंकृतादिकामपिमारतोनंवाप्यंइतिकंठप्रवलमलकवलं।अथवैतरणी ब्रह्मवैवर्तेपापसंवैतरणी
नामयमद्वारेमहानदी।शतयोजनविस्तीर्णा दुष्टसत्वसमासरित।अगाधानंतरूपाचदृष्टमात्राभयावहा।तथा।पततितत्रवैम
र्त्याः कस्मानाःसुदारुणां।तस्यास्तुतरणाकस्मादकथ्यमानयुधिष्ठिर।अनयनेविष्णुवपुरपव्यतीपातेदिनक्षयेपालमथवा
कृष्णांकुर्यादितरणीसुभां।सुवर्णशृंगीरौप्यखुराकांस्यधान्यसहनीलावत्सयुगच्छन्नासप्तधान्यसमायितां।कार्पास
सद्राणेशिवा।आसीनंताम्रभाजनेनापमहेसचकुर्यादेवोलोहदंडसमायितांमहेमदिषमाहूतःपूरवाज्ञकोपरीरस्त्वुर
इमयवंधात्रउदुपयदवंधनैः।उडुपोपरितांधेनुंमूर्धयेत्समुद्रवां।कृत्वाप्रकाशयेद्दिद्वानक्षतोयानकृतसमुताइमामुच्चा
र्यपञ्चमंत्रमृगदायेकमंडलु॥ अथप्रयोगः॥ पूर्वोक्तायनादिकालेमृत्युकालेवायाटलेमहामावाहयेमशृंगाद्युपेतांस

दा० सवत्सपुगाक्त्वांसप्तधान्यसंयुक्तांकृष्णोयानघुणालसंयुतांगांसनिधाप्यद्रोणमितकार्पासशिखरेतां यथावित्तंचमहिषीकृ
१०३ दक्षिणावामहस्तधृतलोहदंडयाम्येदिग्भागेस्थापयित्वाउदङ्मुखप्रतिग्रहीतारंउपवेश्यस्वयंप्राङ्मुखः।यमद्वारेमहाघोरायाम्
वैतरणीनदी।तर्तुकामोददाम्येनांतुभ्यंवैतरणीचगामिति।मंत्रेणगामधिवासयेत।ततः।तिथ्यादिसंकीर्त्यवैतरणीतर्तु
कामःस्वइतिसंकल्प्यप्रतिमायांमंत्रतपुजेवाविष्णुंगांविप्रंचसंपूज्य।अद्येत्यादि।अमुकगोत्रायामुकशर्मणेब्राह्मणा
याहंयमद्वारेस्थितायानद्याःसुखेनोत्तरणार्थमिमांवैतरणीगांसवत्सांसोपस्करांरुद्रदैवतांप्रथमप्रसूतिंसहितांविष्णुदैवतांसं
प्रददे।दानमंत्रः।विष्णुरूपद्विजश्रेष्ठभूदेवदानमंत्रः।विष्णुरूपद्विजश्रेष्ठभूदेवपंक्तिपावन।सदक्षिणामयादत्ताम्यस्त्वा
वैतरणीचगौरिति।ततःसुवर्णादक्षिणांदत्वातद्धेनोःपुच्छंग्रह्यानुव्रजेत।तत्रमंत्रः।धेनुकेत्वंप्रतीक्षस्वयमद्वारेमहाभ
ये।उत्तितीर्षुरहंदेविवैतरण्यैनमोनमः॥इतिवैतरणीदानं॥अथमहिष्याः।भविष्योत्तरे।महिषीदानमाहात्म्यंकथयामि
युधिष्ठिर।पुण्यंपवित्रमायुष्यंसर्वकामप्रदंशुभं।चंद्रसूर्यग्रहेपुण्येकार्त्तिक्यामयनेतथा।शुक्लपक्षेचतुर्दश्यांसूर्यसंक्रा दान १०३
तिवासरे।यदावाजायतेवित्तंचित्तंचकुरुनंदन।तदैवदेयामहिषीसंसारभयभीरुणा।प्रथमप्रसूतांतरुणींसुशीलां
दोषवर्जितां।सुवर्णशृंगतिलकांवस्त्राभरणभूषितां।रक्तवस्त्रावृतांरम्यांताम्रदोहनिकान्वितां।पिण्याकपिटकोपेतां

सहिरण्यांयथाशक्तितः।पिण्याकपिटकंखलिपूर्णवंशपात्रम्।सप्तधान्ययुतांस्यांब्राह्मणेवेदपारगे।दद्यादेभिःसमायुक्तांपुराणो
क्तविधिपूर्वकं।दद्यान्मंत्रेणराजेंद्रपुराणपठितेनतु।स्यात्सदक्षिणांकृत्वाब्राह्मणेतांपयस्विनीं।प्रतिग्रहस्ततस्याःस्वस्ते
शास्त्वयंभुवा।दानवाक्यंतु।ॐअद्येत्यादि।इन्द्रादिलोकपालानांयाराज्यमहिषीशुभा।महिषीदानमाहात्म्यात्सास्तुमेकामद
दा।धर्मराजस्यमाहात्म्ययस्याःपुत्रःप्रतिष्ठितः।महिषासुरस्यजननीयामास्तुवरदाममेतिमंत्रमुक्त्वाअमुकगोत्रायामुक
शर्मणेब्राह्मणायइमांमहिषींसुवर्णशृंगतिलकाभरणांघंटाताम्रदोहनिकां।पिण्याकपिटकसप्तधान्याद्युपेतांय
मदैवतांआयुष्यसुखमहाराज्यकामस्तुभ्यमहंसंप्रददे।इतिद्विजराजमहिषीत्वकामेति।जयकामइतिक्षत्रियः।धनधान
कामइतिवैश्यः।एवंशूद्रोपि।अभिलाषितफलप्राप्तिकामःईश्वरप्रीतिकामइतिवासर्वैः।ततोदक्षिणांदद्यादिति।अनेनविधिना
दत्वामहिषींद्विजपुंगवात्सर्वान्कामानवाप्नोतिइहलोकेपरत्रच।यास्त्रीददातिमहिषींसाराजमहिषीसाराजमहिषीभवेत्
महाराजेःपुमान्राजन्नस्मात्स्वर्गंचनंधयथा।यद्यजानीवद्विजःक्षत्रियोविजयीभवेत्।वैश्यस्तुधान्यधनवान्शूद्रःसर्वार्थ
संयुतइत्यादिफलश्रुतिरपितत्रैवोक्ता॥इतिमहिषीदानं॥अथमेष्याः।भविष्योत्तरे।शृणुपार्थप्रदानंसर्वकिल्बिषनाश
नंयद्दत्वाविविधाधाधसद्योविविधयायांसयोविलयंक्षति।सुवर्णरोमांसोवर्णीजात्यजाम्बाप्रशोभना।सुवर्णतिलकोपे

दा॰ तांसर्वालंकारभूषितां। कौशेयपरिधानांचदिव्यांचंदनभूषितां। स्त्रियुष्पोपहारांचसर्वधातुसमायुक्तां फलपुष्पवतींतथा। शतेन
१०४ कारयेन्नांत्स्वर्णस्यशक्तितः। यथाशक्त्यावाकुर्याद्द्विजशांतिकंकारयेत्। अयनेविषुवेपुण्येग्रहणेशशिसूर्ययोः। दुःस्वप्न
दर्शनेचैवजन्मर्क्षेतिथिसंक्षयेऽथवाजायतेविप्रचित्तप्रसादंप्राप्यचितं। तत्रैवदानकालःस्याद्यतोनित्यंहिजीवितं। दद्यात्तीर्थेगृ
हेवापियत्रवारमतेमनः। तत्रसंस्थाप्यदेवेशमुमयासहशंकरं। ब्रह्माणंसहगायत्र्यासश्रीकंश्रीधरंतथा। इत्यासहतथा
ग्नालोकपालान्ग्रहानपि। तांस्तुपूज्यविधानेनगंधपुष्पनिवेदनैः। उमाशंकररूपंचसावित्र्याब्रह्मवेंदुः। शूलखड्गपाशा
भृतावृषांकः शंकरोगौरीवामोत्संगस्थितामवेदिति। ब्रह्मगायत्र्यादिरूपाणिचब्राग्रुक्तानितानिचयथाशक्तिसौवर्णा
निकार्याणि। तदग्रेकारयेद्धीमान्तिलाज्येनमहीतले। अलंकृत्यद्विजंशांतवासौम्यैःपरिपूज्यच। तल्लिंगमंत्रैर्होमश्चकर्तव्योज्व
लितेनले। ततस्तातिलकुंभस्थांलवणाद्रिसुरवांकितां। पूजयित्वाविधानेनमंत्रमेतमुदीरयेत्। मंत्रः पयोगोऽप्ययः। एवमुक्त्वा
र्पितांदद्याद्ब्राह्मणायकुटुंबिने। नाभिभाषेत्ततोदत्वानमुखंचावलोकयेत्। दुष्टप्रतिग्रहणातोविघ्नोभवतियातकी। अथपु राम
त्रोत्पतेधनंदत्वादानंशुभंकांतिकीर्तिंचविपुलांतथाति॥ अथप्रयोगः॥ उक्तायानादिकालेगृहेतीर्थेवादाताद्येत्यादि १०४
सर्वपापक्षयपूर्वकंपुत्रधनकांतिकीर्तिप्राप्तिकामोमसषीदानंकरिष्यइतिसंकल्पयेत्। दुःस्वप्नेतास्सुनितानिष्टनि

मृत्तिकामसइतिविशेषः प्रतिमास्वतंडुलपुंजेषुवाउमामहेश्वरंगायत्रीसहितंब्रह्माणंश्रीसहितंमनंगलोकपालान्ग्रहांश्चस
पूज्यैतत्प्रकाशकोमंत्रैःराज्याक्ततिलेरष्टाष्टाविंशत्यादिसंख्ययाहुत्वासुवर्णतिलकाद्यलंकारकौशेयचंदनपुष्पहस्ववर्णरूप्यादि
मसहरसफलपुष्पयुतामध्यःस्थापिततिलकुंभास्यसुवसस्थापितलवणाद्रिमषीविंध्यंचसंपूज्यारामत्वयाममसज्जाद्यैःसर्वोपकरणे
सहाजगतःसंप्रहात्राभिलामतआर्येधारिता। वाङ्मनःकायजनितयात्वोचिन्नमस्कृतं। तत्सर्वंविलयंयातुत्वत्प्रसादान्नात्रसंवित
पितिति॥ मंत्रःपुत्रकातिथ्यादिसंकीर्त्यसर्वपापक्षयपूर्वकपुत्रधनकांतिकीर्त्तिप्राप्तिकामोदुःस्वप्नसूचितानिष्टनिवृत्तिकामोवामषी
सर्वोपस्करयुतामसुकशर्मणेविप्रायाहंसंप्रददेनममेतिदत्वाविप्राययथाविधिप्रतिग्रहेतरक्षिणांदद्यात्। एवममवस्तुवर्णमषी
स्याद्वातिग्रहीतविप्रसंभाषणमुखावलोकनेवर्जयेत्॥ इतिमषीदानं॥ अथाजादानंमत्स्ये। अजायानोह्यजादानैरविकाः।
अयनेविषुवेचैवयुगादौग्रहणेषुच। अमावास्यासुजारानपौर्णमास्यांचशास्यते। विधिनास्यप्रवक्ष्यामिविश्वामित्रेणनिर्मितां। सर्व
रत्नोपपन्नांस्सधान्योपरिस्थितां। वस्त्रमाल्योपमालाभूषितांपुष्पुजानंको। वज्रनेत्रांहेमशृंगींताम्रपृष्ठांसदारुनसवतां।
रौप्यपादांपंकजोक्तांस्याद्यात्रितोयकैः। गोदानवत्युपुजीतमंत्रेणानेनसंपुतः। मंत्रेवासांश्चजेश्रेष्ठेप्रणपदासंपत्त
प्रसुभे। हस्वातरहमपापंजन्मांतरशतैःकृतामिति। एवमसुघयेन्नत्यादिग्रहणेजनांक्षिपेत्। प्रीयतांयज्ञनाथाप्रवाहस्वाहा

त

दा० स्वाधवेनमः एवंप्रदक्षिणीकृत्यसूर्यमभवलोकयेत्॥ तेस्थानकेरत्नगृहंहरिमिंसत्यमानवः॥ येवानात्वेक्षताः पापाः कामतोवाप्यकाम
१०५ तः॥ यौवनेवार्द्धकेवाल्येस्त्रिसंगनापिपातकं॥ अंगारानस्यमोहात्पापात्रिष्णोजायतेनरः॥ पुत्रपौत्रसमायुक्तः स्वर्गलोकमतिष्ठिरे॥ विष्णु
धर्मोत्तरे॥ उद्वामार्जनंवापिपिधःयःपृच्छतिद्विजः॥ अजाप्सुरभ्रेतदंगंयथाशक्त्यासमर्चितः॥ अलंकारसमायुक्तः माघपूर्णेईः महामोदितोस
र्वकामसमृद्धः॥ सर्वकामसमवेयज्ञफलंलभेत॥ तस्माज्जाप्रयत्नेनतुतः सर्वमवाप्नोति॥ मवेनात्मनेनाविधवदनेकोत्पत्त्वशक्तितः
लंपूर्वेब्रह्मणामहष्टायाविप्रभवतीपर॥ लवायहतोस्थितायज्ञास्माह्लाकातिकरीमव॥ यतिगृहस्थितोचैवत्पष्टदेशोद्विजोत्तमाद्दान
वार्केप्तुमहिषीदानवत्फलं॥ अजाविकंचप्राहि प्रदत्वाविप्रायशक्तितः॥ घृतं तत्कालविहानेधापयतचसन्नेधातेइतिमहिषदानं॥ इत्या
जादानं॥ अथमेषदानं॥ बोधायनः॥ अयुर्मेधमवेत्स्यपसत्वातामिविनाशनं॥ वक्ष्यामितत्रतोकार्यंयथोक्तंब्रह्मणापुरा॥ पुलाढेन
तदर्द्धेनतदर्द्धेनाथवापुनः॥ राजतंकारयेत्सौम्यमभेवाहनमुत्तमं॥ सोवर्णशृंगखुरंकार्यः॥ श्वेतवस्त्रेणवेष्टयेत्॥ श्वेतमाल्यैः श्वेत
गंधैर्धूपदीपान्वितंतट॥ तदुर्ल्लोपरिसंस्थाप्यपुनस्तत्पूजयेत्सुधीः॥ तदुलानांपरिमाणंद्रोणद्वयमुदाहृतं॥ आग्नेय्यांदिशिहोम राम
श्चैवमाक्रिराज्यातिलेरपि॥ आचार्येणविनीतेनसर्वशास्त्रार्थवेदिना॥ बहुचेनचकर्तव्यंलसमानिमानुसृत्य॥ अग्निमूर्द्धेतिमंत्रेण १०५
समिद्धोमः प्रशस्यते॥ अग्नेनयेत्याज्यहोमोप्यग्निनग्निस्तिलहोतैः॥ सताध्यायोक्तमार्गेणचाग्निसंस्थापनंभवेत्॥ अग्नेः॥

गुणमेरौतुमंत्रविन्यसेत्प्रणीतामोक्षपर्यंतंकृतेस्नानंविधीयते॥ आपोहिष्ठेत्यपिश्चैवंहिरण्यपात्रिवस्तर्चापवमानानुवाकेनमार्जयेद्धोमि
णंततः॥ शंनोवातानुकेनशांतिंवापिप्रकल्पयेत॥ तस्मैदद्यात्तरोगावासुवायद्युनद्याष्टिसंस्थाप्यमनोकाधिपरतीनुक्रमेणप्रहे दारि
लक्ष्मणाहलादाने॥ नानाफलानीवसमंततः॥ स्थान्ननारसमस्थान्यविलेपनंचा॥ वितानवंचापरियंचवर्णगन्धानपुष्पाभरणामितत्रैर
ध्यंनिवेशयामध्येमेरोस्तुविष्कंभगिरीनुक्रमेणतुरीयभागेनवत्वादिशेतुसंस्थाप्ययत्नप्यविलेपनाध्ये॥ इतिविष्कंभपर्वतन्यासिनविष्कं
भपर्वतानकारयेततथागतिलवर्णाद्वलेवस्मामाणतात्॥ इतिमरनः पूर्वणमंदरमनेकफलेस्त्रयुक्तायुक्तागरणः कनकभद्रकेत्वाविरूं॥
कोमेनकांचनमधेनविराजमानमाकारयेत्कुसुमवस्त्रविलेपनाढ्यं॥ क्षीराभ्रणिरस्तरसावनेनचैवरौप्यप्रमाणशक्तिघटितेनविराजमा
नंकामरूपमानं॥ कामरूपमाह॥ विष्कभीमायवाणधरः कामरातिंगयात्समध्यमः॥ आलोयितंरत्नोगगारूपवार्थिसमाहपाश्र्ति
त्रैरुपेनकृतंनिधानाद्धमात्रमुध्यदशाद्यमरणापिद्जाहिमयरवैत्तिमरनः तत्राविष्कंभपर्वतचेवपर्वः कुर्यात्तुपूर्वंतइतिब्रह्मांडोक्तः ग
ऐर्ररितिनराहतिभिस्त्रिर्मिगणैर्युक्तं॥ कार्यजनवत्ताकनकोतिकनकोतिकनकानिर्मितोमंदरः॥ तदूपमवपिगज्ञेयं॥ क्षीरेतिक्षीर
रोगनरोप्यणाक्षणारात्ययनसुरसारौप्यणवनेनचाबाडमानौयाम्यनगंधमादनश्चनिवेशनीयोगोधूमसंचयमयः कलधौतजंघा
हैमेनयक्षमाययतिनाघृतमानमेववल्लश्रराजतवनेनचसयुतः स्यात्कलधौतजंघाहेमजंबूवृक्षेण॥ पक्षायतिनासघृतमानस

दा०
१०६
समरसात्रपजातेनाराजतवनेनवस्त्रेश्वसंयुतः पश्चाच्छिलाचलमनेकसुवर्णपुष्पसौवर्णपिप्पलहिरण्मयहंससंयुक्तं। आकारयेद्रज
तपुष्पमधूनतद्वद्रत्नाचितदधिसितोदरमालयाथ। आकारयेत्कुर्यात्दधीतिसदधिराजतयात्रेसितोदरास्यसरः। संस्थाप्यतत्विपु
लशैलमथोत्तरेणशैलस्तुयाश्वमपिमाषमयमस्तव्या। पुष्पैश्चहेममयरायास्पशायतमाकारयेत्कनकधेनुविराजमानं। माक्षीक
मद्रसस्माच्चवनेनतद्वद्रौप्येणभास्करवतावपुविधाय। संस्थाप्यतिशैलांतपूर्वोक्ततिलाचलानुवारकं। अथतारिः पुनः पाश्चा
विधिः। माक्षीकेतिसमधुरूप्ययाचरूपासद्रास्यक्षसेत्यर्थः। होमश्चतत्रिभिरथवेदपुराणविद्भिर्दान्तैरनिद्यचरितैः कृतिभिर्द्विजेंद्रैः
। पूर्वेणहस्तमितमत्रविधायकुंडं कार्योग्निलैर्यवघृतेन समित्कुशैश्चात्रहोडः इद्राद्यालोकपालाश्चतेषांहोमोविधीयते।
तान्ब्रीश्चैवमंत्रैश्चसमग्निस्थवातिलैः। पौरुषेणतस्रक्तेनवब्रह्मादीनांविधीयते। तथाव्याहृतिभिर्होमस्तिलैराज्येनचैव
। अष्टशतंतद्धोतव्यमस्तर्वकामसमृद्धयइति। वह्न्यादित्यसमुच्चायकोलोकपालाश्चेतिचकारः। ग्रहादिका सर्वदेवताना
मशीतिर्देवतानां तिलयवघृतौडुंवरसमित्कुशैः पंचभिर्द्रव्यैः इत्थंकृत्वाष्टशतसंख्यया होमइतित्रिपंचाशदधिकंसहस्र
सर्वाश्चाहुतयइतिदानविवेके। तत्र। तिलैर्यवघृतेनसमित्कुशैरितिष्टथकसमस्तयोश्चतृतीययासाधनतावैषम्यात् राम
समित्कुशैरितिद्वंद्वापेक्षयाकर्मधारयस्यलघुत्वात्। ब्रह्मोडवचोविरोधात्त्रिपंचाशदधिकसहस्रसंख्यायाः अचयारी १०६

च्छायाः कथमप्यसंगतेश्चासमिद्रूपाः कुशाइतिकर्मधारयः। तेनतिलानांपृथक्साधनतायवघृतयोर्व्यासक्तासमस्त
तीयाश्रुतेः कुशानांतुपृथग्गितित्रीणिपंचहोमसाधनानीतिः। अमेकमष्टसंख्यया ग्रहादिद्वात्रिंशद्देवताइंद्रादिदशलो
कपाइंद्रादिदशलोकपालेभ्योष्टवसुभ्यएकादशरुद्रेभ्योद्वादशादित्येभ्यश्चतिलैः समिद्भिर्वाप्रत्येकमष्टसंख्ययाकुल
सूर्यकामस्यधनस्यसकामधेनुभ्यः समस्तव्याहृतिभिः तिलैराज्येनचजुहुयात्। अष्टोत्तरशतं। तत्रचतुःपंचाशत्तिलैःच
तुःपंचाशदाज्येनाचोच्चजागरसुवृद्धतगीततूर्यैरावाहनंचकथयामिशिलोच्चयानां। मंत्रावदांतएवसामस्ताःसर्वा
नुप्रभातेविमलेपुनःस्नात्वाथगुरवेदद्यान्मध्यमंपर्वतोत्तमं। विष्कंभपर्वतान्देयाद्दत्विग्भ्यःक्रमशोबुधः। गाश्चदद्याच्चतु
विंशात्यथवादशापार्थिवः। शक्तितःसप्तवाष्टौवापंचदद्यादशक्तिमान्। एकाचापिगुरोर्देयाकपिलांचपयस्विनी। अति
ग्न्यादिक्रियादेयाप्रथासंमविकाचनं। पर्वतानामशेषाणामेषएवविधिःस्मृतः। तएवपूजनेमंत्रास्तएवोपस्कराःस्मृता
ः ग्रहाणांलोकपालानांब्रह्मादीनांचसर्वशः। स्वमंत्रेणैवसर्वेषुहोमश्शैलेषुपठ्यते। उपवासीभवेन्नित्यमशक्तोनक्तमि
ष्यते। विधानंसर्वशैलानांक्रमशःशृणुपार्थिव। दानकालेषुयेमंत्राःपर्वतेषुचयत्फलं। मंत्राः अयोगेज्ञेयाः। अत्रेमं
चयतोलक्ष्मीरिहनमवज्ञानहि। धान्यपर्वतरूपेणपाहिसंसारसागरात्। अनेनविधानायाप्यल्लुददद्याद्धान्यमयंगिरिं। सच्चतर

दा० शतंसाग्रंब्रह्मलोकेमहीयते। अप्सरोगणगंधर्वैर्वाचीर्णीनविराजितः। विमानेनरविःसूर्यमापातिहरसेवितः। कर्मक्षयाद्र
१०८ जराज्यंप्राप्नोतिहनसंशयः॥ इतिधान्यादिशैलदानं॥ अथमेरुधारणप्रयोगः। यजमानः पूर्वोक्तदेशेषोडशहस्तंमंडपंकु
डंचपूर्ववत्कुर्यात्। तस्यचप्राच्यांवेदिकामेवद्। ततोरणंचनचत्वारिकुंडंचैकमेवप्राच्यांएकहस्तंप्राच्यांहस्तमात्रार्थंहवेदी। अथ
शैलानिर्माणंमध्येकुशानास्तीर्यमहस्त्रद्रोणमितराजशालिनामकमहाव्रीहिभिस्तन्मतस्ठैनमद्रोणशतंत्रयेण
ध्यमापितिमेहशतत्रयाकल्पयेत्। द्रोणः परिभाषायामुक्तः। मेरोरुपरिमध्येकल्पवृक्षपारिजातपिवप्रख्याप्याः। शार्कराच
लेतुसंतानहरिचंदनावावश्यकोपूर्वादिदिक्षु। ब्रह्माविष्णुरुद्रसूर्यप्रतिमाः। पाक्षिसंघाश्वानिसंघाश्चात। तथाप्रागादिदिक्षुक्र
ष्टेघक्रोमणधुक्रोफलहारकोनिमेरपुष्परागेमरकतनीलरत्नवैडूर्यमयंमेरोः समंसंस्थाकेभूषितशोष्यभूगचतुष्कस्तद्दि
दिगष्टकेरौप्यमिंद्रादिलोकपालप्रतिमातात्श्रीखंडेलतानांमुक्ताः प्रागादिषुमेघानोपतयोतकवुंदस्त्रावस्त्राणिव
ज्ञानामिनूजलस्पवृत्तंगंधपुष्पनानाफलानिदयपितः संस्थाप्यपंचवर्णवितानकंतथेवपामेचोपरिवध्नीयात्। ततो
पर्वेमेरोरुपरिषोडशांशनप्राच्यामस्य। तदुपरिनरहस्पगणात्रयकदंबंचसौवर्णंकारवमूलेहेमः कामदेवः। अरुणोद्भरस्पा राम
नेदुपूर्णरौप्यपात्रेरौप्यंचैत्ररथाख्यंवनंगंधपुष्पफलवस्त्राणिचस्थापयेत्समेरुरुषोडशांशगंधमृमयंगंधमादनं १०८

तदुपरिसौवर्णजंबूवृक्षंतन्मूलेसौवर्णमुद्रसंयुतंचतन्मानसमरः स्थानेसप्तशरौप्यपात्रेरूप्यंगंधर्वाख्यंवनंनानाफलवस्त्र
माल्यानिचस्थापयेत्। श्चिमेतस्मेरुषोडशांशतिनमपविपुलपर्वततदुपरिसौवर्णपिप्पलंतन्मूलेशास्त्रसौवर्णहंसंमा
मासितोदसरःस्थानेघटचिहूगौरौप्यपात्रेरौप्यंवैभ्राजवनंवस्त्रफलमाल्यानिचस्थापयेत्। उत्तरेमेरुषोडशांशमितमाषेः
सुपार्श्वपर्वततदुपरिसौवर्णवटंतन्मूलेदक्षिणाभिमुखंवीनवत्सांसुवर्णधेनुंभद्रसरः स्थानेमधुपूर्णरौप्यपात्रेरूप्यंसा
वित्रवनंवस्त्रफलादिचस्थापयेत्। एवंचमानायवंतेषामपिमेरुदयचतुर्थांशेनवर्णादिद्रव्येणाप्रागादिषुविष्कंभादिपर्वता
न्विधा। अथयजमानोद्धितायु[illegible]। प्रारोग्यगंधर्वयुतविमानकरणककस्वर्लोकगमनसाम्राज्यतरकालेस्वलोकवासानंतरभू
लोकराजत्वकामईश्वरप्रीतिकामोवासंधान्यपर्वतदानमहंकरिष्येइतिसंकल्प्यगणेशपूजास्वस्तिवाचनमातृपूजा
स्वस्तिवाचनमातृपूजानांदीश्राद्धाचार्यत्विग्वरणंतन्मधुपर्कपूजनमंडपपूजनाचार्यविनियोगांतंसामान्यप्रयोगोक्तं
कुर्यात्। आचार्योपिग्रहादिस्थापनादिकुंडसमीपस्थितकलशस्थापनादिकुंडसमीपस्थितकलशस्थापनांतंकुर्यात्
। अथर्त्विजःप्राकुंडग्रहादिहोमंत्रिशद्देवताभ्यस्तन्मंत्रैस्तिलैःपृथक्पंचदत्ताभ्यामिलिताभ्यांकुशेश्वातितिभिःसाधनैः
प्रत्येकमष्टवश्च्यएकादशरुद्रेभ्याद्वादशादित्येभ्यश्चप्रत्येकमष्टसंख्ययासमिद्भिस्तिलैर्वाजहुयात्। महाव्याहृतिसामान्य

दा० प्रयोगोऽक्तः। ततः पुरुषसूक्तेन ब्रह्मविष्णुशिवेभ्यः समिदाज्यतिलैर्वा सूर्यकामदेवधनदेभ्यः सकामधेनुभ्यः तिलैर्घृतेन चाष्टोत्तरश
१०८ तमुदुम्बरः तच्चलः पंचाशत् तिलैः चतुःपंचाशद्घृतेनेति। ततो यजमानो मेरुमावाह्य पूजयेत् तत्र मंत्राः। त्वं सर्वदेवगणधामनि
धि विरुद्धमस्मद्गृहेष्वमरपर्वत नाशयाशु। क्षेमं विधत्स्व कुरु शान्तिमनुत्तमान्नः संपूजितः परमभक्तिमता मयाद्य। त्वमेव भग
वानीशो ब्रह्मा विष्णुर्दिवाकरः। मूर्तामूर्तपरं बीजमतः पाहि सनातन। यस्मात्त्वं लोकपालानां विश्वमूर्तेश्च मंदिरं। रुद्रादि
त्यवसूनां च ततः शान्तिं प्रयच्छ मे। यस्मादशून्यममरैर्नारीभिश्च शिरस्तव। तस्मान्मामुद्धराशेषदुःखसंसारसागरात्। अथ मंद
रस्य यस्माच्चैत्ररथेन त्वं भद्राश्वजम्बुवनेन च। शोभसे सततं क्षिप्रमतस्तुष्टिकरो भव। अथ गंधमादनस्य यस्मात्। चूडामणि
र्जंबूद्वीपे त्वं गंधमादन गंधर्ववनशोभावानतः कीर्तिर्दृढास्तु मे। अथ विपुलस्य यस्मात्त्वं केतुमालेन वैभ्राजेन वनेन
च हिरण्मयाश्वत्थशिरास्तस्मात्तुष्टिर्दृढास्तु मे। अथ सुपार्श्वस्य। उत्तरैः कुरुभिर्यस्मात् सावित्रेण वनेन च। सुपार्श्व शोभ
से नित्यमतः श्रीरक्षयास्तु मे। ततः सर्वं जागरणं कृत्वा प्रातः स्नानादिकं कृत्वा कुंडसमीपस्थकलशजलैर्यजमानमभिषिंचेयुः। त
तः कृतांजलिर्गृहीतकुसुमो मेरुं प्रदक्षिणीकृत्य पठेत्। अन्नं ब्रह्म यतः प्रोक्तमन्ने प्राणाः प्रतिष्ठिताः। अन्नाद्भवंति भू राम १०८
तानि जगदन्नेन वर्तते। अन्नमेव यतो लक्ष्मीरन्नमेव जनार्दनः। धान्यपर्वतरूपेण पाहि तस्मान्नगोत्तम। इत्युपस्थाय पु

ष्पांजलिं प्रक्षिप्य नमस्कृत्य प्राङ्मुख उपविश्य पादप्रमुखेभ्यो गुर्वादिभ्यः क्रमेण गिरीन् दद्यात्। प्रयोगस्तु। अद्येत्यादि देशकाल
कीर्तनांते अमुकगोत्रायामुकशर्मा आपि नेमुकशर्मा गोयुः सुखेप्सरोगंधर्वगणयुतविमानकरणकस्वर्लोकगमनानंतरमायंभुवश
तावधि समये स्वलोकनिवासोत्तरं भूलोकराजत्वप्राप्तिकामः इमं धान्यमेरुं सौवर्णमंदरादिदिक्षु पर्वकसौवर्णब्रह्मविष्णुरु
द्रार्कप्रतिमायुक्तमुक्ताहारकादिभूषितरौप्यमयशृंगचतुष्कशोभितरौप्यमयेंद्रादिलोकपालप्रतिमारौप्यमयपुनितवाचितपि
हुवंशाहतकेरदिक्कुचतुष्टयस्थापितरौप्यपात्रस्थितादर्शोरकप्रस्तवणादिचतुष्टयस्थापितशुक्लपीतकृष्णरक्तवस्त्राव
रनानाफलमाल्यवितानाद्युपकरणसहितं तुभ्यं संप्रददे न ममेति तदुक्तरधात्। तत्र च ॐ स्वस्तीति गृह्य स्वशाखीयकामस्तु
तिष्ठता ततः कृतैतद्दानप्रतिष्ठार्थं इमां गां तुभ्यं संप्रददे दक्षिणात्वेन संप्रददे न ममेति दद्यात्। ततश्चतुर्विंशतिपक्षे अष्टौ गुरुस्वं
तत्त्वऋत्विग्भ्यः द्वादशपक्षे द्वौ गुरवे एकैकामृत्विग्भ्यः अष्टसप्तपक्षयोश्च तत्र त्रिलिखितौ वा गुरवे एकैकामृत्विग्भ्यः पंचपक्षे सर्वेभ्य
एकैकां एकपक्षे गुरवे एकां कपिलामृत्विग्भ्यः सुवर्णमिति प्रदानाद्यः एवं पूर्वं स्थितं मंदरं ... विष्कंभगि
रिं ... सौवर्णनानाफल ... कामदेवप्रतिमाभूषितस्थानीयद्वीपभूषितरौप्यपात्ररौप्यघटित
रियवमयं सौवर्णनानाफलभद्रकस्वतन्मूलस्थसौवर्णकामदेवप्रतिमं ... दद्यात्। इमं दक्षिणस्थितगोधूममयगंधमादनं विष्कंभपर्वतं
चैत्ररथवनवस्त्रनानाफलादियुतं तुभ्यं संप्रददे न ममेति दद्यात्।

सौवर्णं सौवर्णं हंसहस्तं मूलस्थितं सौवर्णं कुबेरमतिसंयुतं मानसंसरःस्थानीयं घृतपूरितं रूप्यपात्रं रूप्यघटितं गंधर्ववनवस्त्रं नाना
फलमाल्यविलेपनादियुतं तदभ्यासितिरघात । इमं याम्ये सौवर्णं स्थितं तिलमयं विपुलाख्यं विष्कंभपर्वतं सौवर्णं पिप्पलं तन्मूल
स्थितं सौवर्णं हंसवृतिमाश्रितं सितांबरं सरःस्थानीयं दधिपूरितं राजतपात्रं राजतघटितं वैभ्राजवनवस्त्रफलादियुक्तमभ्यासितिरघा
त् । उदक्समुत्तरे स्थितं माषमयं घटयाल्पक्षेण्यविष्कंभपर्वतं हंसवटं तन्मूलस्थं हंसवेनुग्रतिमायुतं भद्रसरःस्थानीयं मधुपूरितं रूप्यपा
त्रं रौप्यघटितं सावित्रवनवस्त्रफलादियुतं तदभ्यासितिरघात । नवणाचलादिदानेष्वहकेनयोगो वान्यपरस्थानेन वर्णादिपरंच हे
प्यतत्तत्फलानि तत्रतत्रवस्त्राणि । आचार्याय तु जयान्यैभ्यो पिदानयेत्सुषुभ्यमन्यमभ्यश्च ब्राह्मणेभ्यः संप्रदद्यादिति स्थानात तत्र
गृहवेद्यायजमानो देवताः संपूज्य नमस्कुर्यात् । गुरुलाचिवमर्जयेत्तो यजमानस्तु मंडपाद्दिग्गहवृतिमादिपुरवप्रतिपायद्रा
ह्मणान्संभोज्य धूपमीदक्षिणां दत्वा यस्य यस्य त्यतिप्रमारात्कुर्वतामिति चोक्तं । विष्णुरुद्रलोकेमिष्ठ रसमर्प्य विप्राशिषा
गृह्णीत्वा स्वगृहं कित्वा दिपुत्रौ भुंजीतेति ॥ इति धान्यादिसमस्तधान्यपर्वतप्रयोगः ॥ अथ लवणाचलः ॥ पाद्मे ॥ उत्तमः षोडशद्रोण
:कर्तव्यो लवणाचलः । मध्यमः स्यात्तदर्द्धेन चतुर्भिरधमः स्मृतः । वित्तहीनो यथाशक्त्या द्रोणादूर्ध्वं तु कारयेत् । चतुर्थांशेन राम
विष्कंभपर्वतान्कारयेत्पृथक् । अत्र पृथगित्युक्तेः पत्पकं समुद्रश्च चतुर्थांशप्रमितेन लवणेन विष्कं । अथ पंचन्यायः सर्वविष्कंभमि १०९

रियुतिमस्तः पुष्कातु चतुर्थांशेनेति विधेयचतुर्थांशगतैकत्वविवक्षायै कस्यैव चतुर्थांशेन चत्वारोपि विष्कंभाचलाः कार्याः इ
यक्तानुगिरिगतानूर्ध्वेन चतुर्थांशमात्रा विधिपतद्द्वाति विधानपूर्ववत्कुर्याद्ब्रह्मादीनां च सर्वशः तद्वद्धेमतरून्सर्वान्लोकपालान्निवे
शयेत् । सरांसि कामदेवादीन्तद्वद्गवनिवेशयेत् । पूर्ववद्दानपावनवत् । सौभाग्यरससंभूतो यतोऽयं लवणोरसः । तदात्मकत्वेन च
मां पाहि पापान्नगोत्तम । यस्मादन्नरसाः सर्वे नोत्कटा लवणं विना । प्रियं च शिवयोर्नित्यं तस्माच्छांतिं प्रयच्छ मे । विष्णुदेहसमु
द्भूतं यस्मादारोग्यवर्द्धनं । तस्मात्पर्वतरूपेण पाहि संसारसागरात् । अनेन विधिना यस्तु दद्याल्लवणपर्वतं । उमालोके वसेत्कल्प
ततो याति परां गतिमिति । कल्पपर्यंतमुमालोकप्राप्तिसमनंतरपरमगतिकाम इदं लवणाचलदानं करिष्य इति
संकल्पवाक्यं तु केचन पापक्षयपूर्वकप्रजितलोकप्राप्तिपूर्वककल्पावधि उमालोकनिवाससमनंतरपरमगतिकाम इति सं
न्तः तन्मूलं चिंत्यं । अथ गुडपर्वतः । पाद्मे । अथातः संप्रवक्ष्यामि गुडपर्वतमुत्तमं । यत्प्रदानान्नरः स्वर्गमाप्नोति सुरपूजितं
उत्तमो दशभिर्भारैर्मध्यमः पंचभिर्मतः । त्रिभिर्भारैः कनिष्ठः स्यात्तदर्द्धेनाल्पवित्तवान् । भारः पलसहस्रेण
यत्तुलात्रिंशा पलशतं भारः स्याद्विंशतिस्तुला इति मत्स्यस्तु तद्वदामंत्रणपूजां हेमवृक्षसुरार्चनं । विष्कंभपर्वतांस्तद्वत्सरांसि वन
देवताः । होमं जागरणं तद्वल्लोकपालाधिवासनं । धान्यपर्वतवत्कुर्यादिमं मंत्रमुदीरयेत् । यथा देवेषु विश्वात्मा प्रवरश्च जनार्द

नः॥सामवेदस्तुवेदानांमहादेवस्तुयोगिनां॥शाम्भवःसर्वधर्माणांनारीणांपार्वतीप्रिये॥तथारत्नानांस्वयंभूःसर्वेन्दुस्तोमृतः॥पर्वतस्मा
त्पराणांलक्ष्मीरुद्रस्वयुडपर्वतायस्मात्सोपापरापिन्यात्रातालिगुडपर्वतः॥निवासश्चापिपार्वत्यालस्मात्सोपाहिसर्वदा॥अनेनवि
धिनायस्तुरुद्रागुडमयंगिरिं॥पूज्यमानःसगंधर्वैर्गौरीलोकेमहीयते॥पुनःकल्पशतातीतेसप्तद्वीपाधिपोभवेत्॥आयुरारोग्यसं
पन्नःशत्रुभिश्चापराजितः॥अत्रसकलदायकःपोरराधर्वैःपूज्यमानत्वपूर्वककल्पशतावधिगौरीलोकवासानंतरंसप्तद्वीपराजि
ताद्युरारोग्यपूर्वकसप्तद्वीपाधिपतित्वकामःस्वर्णगीतिकामोवेतिसंकल्पविशेषोन्यत्सर्वपूर्ववत्॥अथस्वर्णाचलःपा९॥अथ
पापहरस्वर्णस्यधराणांबलप्रत्तंमायस्यप्रसादाद्ब्रह्मवेदिंचयातिमानवः॥उत्तमःपलसाहस्रोमध्यमस्तुपञ्चभिःशतैः॥तदर्द्धेनाधमस्तु
द्रव्यविनोपिशक्तितः॥दद्यादेकपलादूर्ध्वंयथाशक्त्याविमत्सरः॥धान्यपर्वतवत्सर्वंविदध्याद्राजसत्तम॥विष्कंभशैलांस्तद्व
त्कल्पयेत्प्रतिपादयेत्॥नमस्तेब्रह्मगर्भायब्रह्मवीजायतेनमः॥यस्मादनंतफलदस्तस्मादनंतफलदस्तस्मात्पाहिशिलोच्चय॥यथा
यस्मात्स्वर्णमयंसर्वंयस्मात्तेजोजगत्पतेः॥हेमपर्वतरूपेणतस्मात्पाहिनगोत्तम॥अनेनविधिनायस्तुदद्यात्कनकपर्वतं॥स
यातिपरमंब्रह्मलोकमानंदकारकं॥तत्रकल्पशतंतिष्ठेत्ततोयाति॥अत्रगुर्वादिभ्योभवादिभ्योयाग्नेयादिदानमन्यद्द्रव्यविषयंवाद
द्रव्यब्रह्मलाघुरूपकदर्धचतुर्थवाशाश्रुतेःअन्यत्तुरत्नयान्यपापिविशिष्टस्यापरस्यापितिहेमाद्रिः॥अत्रसकलनयाधक्रोपोरा

शतकल्पावधिआनंदकारकब्रह्मलोकभोगानंतरपरमगतिकामइतिराजवाक्यं॥अथतिलाचलः॥पा१०॥उत्तमोदशभिर्द्रोणैःमध्य
मःपंचभिर्मतः॥त्रिभिःकनिष्ठोराजेंद्रतिलशैलःप्रकीर्तितः॥पूर्ववच्चापरंसर्वंविष्कंभपर्वतादिकं॥दानमंत्रान्प्रवक्ष्यामियथावन्मुनिपुंग
वः॥यस्मान्मधुवधेविष्णोर्देहस्वेदसमुद्भवाः॥तिलाःकुशाश्चमाषाश्चतस्माच्छंनोभवत्विह॥हव्यकव्येषुयस्माच्चतिलैरेवाभिरक्षणं॥
भवादुद्धरशैलेंद्रतिलाचलनमोस्तुते॥इत्यामंत्र्यचयोदद्यात्तिलाचलमनुत्तमं॥सवैष्णवंपदंयातिपुनरावृत्तिदुर्लभंदीर्घायुष्यम
वाप्नोतिपुत्रपौत्रैश्चमानवः॥पितृभिर्देवगंधर्वैःपूज्यमानोदिवंव्रजेत्॥सकलनयाधकोपरक्षपुष्यपुत्रपौत्रसमन्वितानंतरंपितृ
देवगंधर्वपूर्वकपूज्यमानत्वपूर्वकपुरलोकगमनंतरराज्ञोधर्मैश्वर्यपरखान्निकामइतिराजवाक्यं॥अथार्धदिष्टपद्मतातिलपर्वतदान
संकल्पेपूर्वविन्यस्तमांसलाताज्ञाचिवितालोसमाहितः॥सर्वेषांपर्वतानांयथास्थानेमस्थाप्यवक्ष्ये॥नियममंत्रांस्तुविस्तरशःदेवाःका
रिममुक्तिमुक्तिदंभवेत्तमनिद्याप्रियगंधर्वास्त्वर्यामघर्देतिःब्रह्मविष्णुमहेशानांश्रावयित्वाबलसमन्वयाप्रतिमाःस्तुयक
र्त्व्यालरुद्रंनद्विजोत्तमायाग्यशतक्षयमाधीदाननिलयधैतःब्रह्मविष्णुशिवश्चैतेदातमंडगणाश्रयः॥हिरण्मयसमिधे
मादिरत्नविष्वमात्रतःप्रथ्यादूडनरःस्नात्वासमाहितः॥मिनपर्वतमध्येस्तुपूजयेद्देवतात्रयं॥आदौब्रह्मपूजा॥नमोविश्व
सृजेतुभ्यंसत्यायपरमात्मने॥देवायदेवपतयेयज्ञानांपतयेनमः॥ॐभूर्ब्रह्मणेनमः॥पा१॥हिरण्यगर्भायउक्तेभ्योजपाभ्याप

दा॰ रमात्मने नैवेद्यमेतदिति पुष्पाय मोद्भवाय पदौ। हंसवाहनाय कटिं। शतानंदाय वक्त्रं। सावित्रीपतये बाहू पृष्ठं। ऋग्वेदाय नमः पूर्ववक्त्रे। य
१११ जुर्वेदाय दक्षिणे। सामवेदाय पश्चिमे। अथर्ववेदाय उत्तरे। चतुर्वक्त्राय शिरः। हंसाय नमः कपालाय नमः। ततो लोकपालादिपूज
नं स्वमंत्रैः। हिरण्यगर्भपुरुषप्रधानव्यक्तरूपधृक्। ब्रह्मा देवमुखो भूत्वा पूजां गृह्णातु मे स्तुतः। अनंताय नमः पादौ। विश्वरूपाय
ऊरू। भुजंगाय जानुभ्यां। विष्णवे जंघाभ्यां। गुह्यं प्रद्युम्नदेवाय। पद्मनाभाय नाभौ। लंबोदराय उदरं। वक्षसि कौस्तुभवक्षसे। व
चतुर्भुजाय बाहू। पद्मावदने विश्वात्मने पुरुषाय शिरः। सहस्रशीर्षे मौलौ। आदित्यचंद्रनयन हरिवाह इत्यस्य सद्गुनाथ पूजां रक्षां मम याम
क्ष्याग्रहाण करुणाय पंकेति विष्णुप्रार्थनामंत्रः। ईशानाय नमः मूलत्रिपुरांतकाय जीमूतकेशाय नमो नमः। सहस्रपादध्वजाय ईशानाय
नमः पादौ। जंघाभ्यां चरेश्वराय। जानुभ्यां पशुपतये। ऊरुभ्यां शंकराः स्मृतः। उमाकांताय गुह्यं। त्र्यंबकाय नाभौ। नीललोहित उदरं
कंठे शिवाय वासुकिनाय उपवीतिने। अथ कारुण्यमयात्मने नमो लोकांतकाय च। पूजा रक्षां मया भक्त्या गृहाण वृषभध्वजेति म
हेश्वरप्रार्थना। इति पूजाक्रमः। ओंकारात्मने ततः प्रयत्नतः। आचार्यं पूजयेत् सम्यक् पूजालंकारभूषणैः। हस्ते माणिक्यमादाय राम
ऊर्ध्वं कमंडलुः। श्वेतवस्त्रयुगं देयं वरणीयं सर्वपूजनीयं पीतवस्त्रयुगं विशालं लोहितं शंकरस्य तापं पंचामृतेन स्नापयेत् पूजनं कुर्यात् १११
: स्वकं। कमलैस्तुलसीपत्रैर्बिल्वपत्रैश्च वंदितैः। तत्कालसंभवैर्दिव्यैः पूज्याः सर्वा यथाक्रमात्। यथाशक्त्या भक्ष्यैर्व्यंजितैः समग्रा

दुर्लभं। जीवितं प्राणिनामेतद्यस्यानित्यं निश्चितं यतः। अथ व्रतस्य करणविधानं स्मृतं उत्तरायणे देवतात्रयपुष्टिरूपस्य ग्रहदृष्टेन
कार्मिणा ब्राह्मणाय तस्य विश्वकर्मायनमो नमः। इत्यनेनैव मंत्रेण वह्निं संस्थाप्य प्रकीर्तितः। ततो ब्रह्मविष्णुशिवानां नाममंत्रेण
ष्टाविंशतिवारं तिलहोमः। अथ होमः। अथ होमावसाने च गां तु दद्यात् पयस्विनीं। हेमशृंगीं रूप्यखुरां घंटाभरणभूषितां तां
अवष्टाह्य पुरा सर्वं यत्कृतं पुता। सदक्षिणां तु ब्राह्मणाय निवेदयेत्। तेन स्वर्गं तु तज्जन्म प्रष्टपदं सहस्रधा।
तत्कृत्यो भवेद्दिव्यो व्रतस्यास्य प्रभावतः। इत्यं होरूपं व्रतं तिलाचलदानं॥ अथ कार्पासाचलः॥ पाद्मे। कार्पासस्य व्रतस्य दृढं दिशाश्च
रिद्रोदितः। दशभिर्मध्यमः प्रोक्तः कनिष्ठः पंचभिः स्मृतः। भारेणाल्पधनो दद्याद्वित्तशाठ्यविवर्जितः। धान्यपर्वतवत्स
र्वमाधाय मुनिसत्तम। प्रभातायां तु शर्वर्यां दद्यादिदमुदाहरेत्। त्वमेवावरणं यस्माल्लोकानामिह सर्वदा। कार्पासाचल त
स्मात्त्वमघौघध्वंसनो भव। एवं कार्पासशैलेंद्रं यो दद्यात्पर्वसन्निधौ। रुद्रलोके वसेत्कल्पं ततो राजा भवेदिह॥ सकलपापक्ष
यपूर्वककल्पावधि रुद्रलोकनिवासानंतरं भूलोकराजत्वकाम इति दानवाक्यं॥ अथ घृताचलः। पाद्मे। अथातः संप्रवक्ष्या
मि घृताचलमनुत्तमं। तेजोमयमिदं दिव्यं महापातकनाशनं। विंशत्या घृतकुंभानामुत्तमः स्याद्घृताचलः। मध्यमस्तु त
दर्धेन तदर्धेनाधमः स्मृतः। अल्पवित्तः प्रकुर्वीत द्वाभ्यामिह विधानतः। कुंभः पलसहस्रात्मकः परिमाणविशेषः। विष्कंभप

दा० र्घृताचलस्य चतुर्भागेन कल्पयेत्। शालितंडुलपात्राणि कुंभोपरि निवेशयेत्। अत्र घृतकुंभः पात्ररूप एवास्य च आधारो घृतं। तस्य स्वत्वेन तद्दा
११२ रणायोग्यपरिमाणः। तदुपरि चं तंडुलपात्रे एवं विष्कंभाचलेष्वपि एतद्विधायि योगिविधात्राणीति बहुवचनं कारयेत्संहतानुच्चान्
यथाशोभं विधानतः। वेष्टयेच्छुक्लवासोभिरिक्षुदंडफलादिकैः। धान्यपर्वतवच्छेषं विधानमिह पठ्यते। अधिवासनपूर्वं तु तद्वद्धोम
सुरार्चनं। प्रभाताद्यावच्छर्वगुरवे निवेशयेत्। घृताचलमिति शेषः। विष्कंभपर्वतांस्तद्वदृत्विग्भ्यः शांतिमानसः। संयोगादमृ
घृतमुत्पन्नं यस्मादमृततेजसः। तस्माद्घृतार्चिर्विश्वात्मा प्रीयतामत्र शंकरः। यस्मात्तेजोमयं ब्रह्म घृते तच्च व्यवस्थितं। घृतप
र्वतरूपेण तस्मान्नः पाहि भूधर। अनेन विधिना दद्याद्घृताचलमनुत्तमं। मा विनेनार्कवर्णेन सिद्धविद्याधरार्चितः। विहरे
त्पितृभिः सार्द्धं यावदाभूतसंप्लवं। अत्र सकलपातकनाशनपूर्वकहंससारसयुक्तकिंकिणीजालमाल्यर्कवर्णविमानक
रणकं शांकरलोकगमनपूर्वकं सिद्धविद्याधरार्चितत्वविशिष्टपितृसहितभूतसंप्लवावधिकविचरणकाम इति दानवाक्यं
म्। इति घृताचलः पाद्मे। अथातः संप्रवक्ष्यामि रत्नाचलमनुत्तमं। मुक्ताफलसहस्रेण पर्वतः स्यादिहोत्तमः। मध्यमः पंचशतिकः दा०
त्रिशतेनाधमः स्मृतः। चतुर्थांशेन विष्कंभपर्वताः स्युः समंततः। पूर्वेण वज्रगोमेदैर्दक्षिणेनेंद्रनीलकैः। वज्रगोमेदै ११२
र्दक्षिणेनेंद्रनीलकैः। वज्रगोमेदैरित्यनंतरमत्र इति शेषः। पद्मरागयुतैः कार्यो विद्वद्भिर्गंधमादनः। वैडूर्यविद्रुमैः पश्चा

त्संमिश्रो विपुलाचलः। पद्मरागैः ससौवर्णैरुत्तरेण तु विन्यसेत्। इह पार्श्वमिति शेषः। वज्रगोमेदैः समसंख्यैः। समं स्यादश्रुतत्वादि
ति न्यायात्। एवमुत्तरत्रापि ज्ञेयं। धान्यपर्वतवच्छेषमत्रापि परिकल्पयेत्। तद्वदावाहनं कुर्याद्वृक्षान्देवांश्च कांचनान्। पूजयेत्पुष्पधूपाद्यै
:प्रभाते च विसर्जनं। दानानंतरमिति शेषः। पूर्ववद्गुरुऋत्विग्भ्य इमान्मंत्रानुदीरयेत्। गुरुऋत्विग्भ्यो दानायेति शेषः। यथा देवग
णाः सर्वे सर्वरत्नेष्ववस्थिताः। त्वं च रत्नमयो नित्यमतः पाहि महाचल। यस्माद्रत्नप्रदानेन तुष्टिं प्रकुरुते हरिः। सदा रत्नप्रदानेन त
स्मान्नः पाहि पर्वत। अत्र विसर्जनादीनामुक्तिः शाक्तावपि धान्यपर्वतवदतिदेशिकः क्रमाद्येयः। अनेन विधिना यस्तु दद्याद्रत्नम
हागिरिं। स याति वैष्णवं लोकममरेश्वरपूजितः। यावत्कल्पशतं साग्रं वसेदिह नराधिप। रूपारोग्यगुणोपेतः सप्तद्वीपाधिपो भ
वेत्। ब्रह्महत्यादिकं यत्स्यादिहामुत्र च वा कृतं। तत्सर्वं नाशमायाति गिरिर्वज्रहतो यथा। अत्रानेकजन्मकृतब्रह्महत्यादिपा
पक्षयपूर्वकममरेश्वरपूजितत्वपूर्वकसाग्रकल्पशतावधिकविष्णुलोकनिवासानंतररूपारोग्यगुणोपेतसप्तद्वीपाधिपत्यका
म इति दानवाक्यं॥ अथ रौप्याचलः पाद्मे॥ दशभिः पलसाहस्रैरुत्तमो रजताचलः। पंचभिर्मध्यमः प्रोक्तस्तदर्द्धेनाधमः स्मृतः। अ
शक्तो विंशतेरूर्द्ध्वं कारयेच्छक्तितः सदा। विष्कंभपर्वतांस्तद्वत्तुरीयांशेन कल्पयेत्। पूर्ववद्राजतान्कुर्यान्मंदरादीन्विधानतः
:कलधौतमयांस्तद्वल्लोकेशानर्चयेद्बुधः। कलधौतकांचनं ब्रह्मविष्णुशिवान्कुर्यान्नितंबोत्र हिरण्मयः। राजतस्याप्यस्य

दा० यंकांचनंस्यात्तत्रैवशेषंचपूर्ववत्कुर्याद्धोमजागरणादिकं।स्थात्रैवसप्रातेर्गुरवेतोयपर्वतं।विष्कंभशैलानृत्विग्भ्यःसुरूपवत्
११३ विभूषणैः।इममंत्रंपठन्दद्याद्दर्भपाणिर्विमत्सरः।पित्रूणांवल्लभंयस्माद्धरेःशंकरस्यच।जलशयाहितस्मात्त्वंशोकसंसारसा
गरात्।इत्थंनिवेद्ययोदद्यादुत्ताद्दिलमुत्तमाम्।गावःसहस्रस्यफलंप्राप्नोतिमानवः।सोमलोकेसगंधर्वैःकिन्नराप्सरसांगणैः।पू
ज्यमानोवसेद्धीमान्यावद्भूतसंप्लवं।अथसकलयायहत्यपुरःशास्त्रहस्वर्गादानफलावाप्तिपूर्वकंगंधर्वकिन्नराप्सरोगणपू
ज्यमानत्वविशिष्टयावद्भूतसंप्लवसोमलोकनिवासकामइतिदानवाक्यं अथशर्कराचलः।मात्स्ये अथातःसंप्रवक्ष्यामिश
र्कराचलमुत्तमम्।यस्यप्रदानाद्विष्णुरुद्रास्तुष्यन्तिसर्वदा।अष्टाभिःशर्कराभारैरुत्तमःस्यान्महाचलः।चतुर्भिर्मध्यमप्रो
क्तोभाराभ्यामधमःस्मृतः।भारेणवार्द्धभारेणकुर्याद्यःस्वल्पवित्तवान्।विष्कंभपर्वतान्कुर्यात्तुरीयांशेनमानवः।धान्यपर्वतव
त्सर्वमासाद्यामरसंयुतं।मेरोरुपरितद्वत्स्थाप्यंहेमतरुत्रयं।मंदारःपारिजातश्चतृतीयःकल्पपादपः।एतद्वृक्षत्रयंमूर्ध्निसं
र्वेष्वपिनिवेशयेत्।हरिचंदनसंतानौपूर्वपश्चिमभागयोः।निवेश्यौसर्वशैलेषुविशेषाच्छर्कराचले।मंदरेकामदेवस्तुप्रत्यङ्मुखः
सदाभवेत्।गंधमादनशृंगेचधनदःस्यादुदङ्मुखः।प्राङ्मुखोवेदमूर्तिश्चहंसःस्याद्विपुलाचले।हैमीतुयाश्चैवसुरभिर्दक्षिणे दान ११३
ष्प्रिसुरभीभवेत्।धान्यपर्वतवत्सर्वमावाहनमखादिकं।हुत्वाथगुरवेदद्यान्मध्यमंपर्वतोत्तमं।ऋत्विग्भ्यःचतुरःशैलानिमान्

चातुरीयेत।सौभाग्यपाद्यमारोग्यंपरमःकराचलः।तन्मानंस्कारीर्त्यंभवशैलेनेंसर्वदा।अमृतंपिबतांयेतुनिपेतुर्भुविशीकराः
ःदेवानांतत्समुत्थोयंपाहिनःशर्कराचल।मनोभवधनुर्मध्यादुद्भूताशर्करायतः।तन्मयोऽसिमहाशैलपाहिसंसारसागरात्।यो
दद्याच्छर्कराशैलमनेनविधिनानरः।सर्वपापविनिर्मुक्तःप्रयातिशिवमंदिरं।चंद्रादित्यप्रतीकाशमधिरुह्यानुजीविभिः।सहैवयान
मातिष्ठेत्ततोविष्णुपुरंव्रजेत्।ततःकल्पशतांतेतुसप्तद्वीपाधिपोभवेत्।आयुरारोग्यसंपन्नोयावज्जन्मायुतत्रयं।भोजनंशर्करा
कुर्यात्सर्वशैलेष्वमत्सरः।सर्वत्राक्षारलवणमश्नीयात्तदनुज्ञया।भोजनंब्राह्मणानांसर्वत्रसर्वशैलेषुवारात्सुवेधुःकृतो
पवासेनदानानंतरंतद्दिनेऽथवाक्षारलवणमश्नीयादित्यर्थः।सर्वत्रोपस्करान्सर्वाननुज्ञायद्ब्राह्मणोनयेत्।पुष्परिमाणन्यूनत्वेनोपि
महत्यासर्वस्मिन्युष्पर।पठनीयमानान्शृणोतिभक्त्याथमतिकरोतिददातिनिर्मत्सरः।सोऽपिदिवंयातिदुःखप्रशमसुपैतिपव्यमा
नेशैलरैभवभैरवेनेसुयुष्यःयःकुर्यात्कामनुनिपुंगवेहसम्यक्तस्त्राजामासकलागिरीन्द्रसंप्रदाने।सनलमावासचविद्यश्चनसकलंदुरि
तन्नाद्यानंतरंकल्पशतावधिकविष्णुलोकनिवासानंतरंसप्तद्वीपाधिपत्यजन्मायुतत्रयावच्छिन्नायुरारोग्यकामइतिदान
वाक्यं।अथतिथिविशेषदानं।विष्णुधर्मोत्तरे।मृगशिरस्त्रंदत्त्वाप्याप्तिविशिष्टाःप्राप्नोतियथाज्ञादानेंद्रपथप्रथमेनतच्छ्रूयतांसनातनमाधु
कृत्तृतीयायांमार्गशीर्षस्यवापुनः।तृतीयायाथवैशाखेषुशुक्लपक्षेहिरण्मयं।ज्येष्ठपद्यांतृतीयायांविशेषेणतुभार्गवा।गुडे

दा०
११४

सुवर्णलवणधान्यकाजातिशर्कराः ॥ वर्ज्यास्तंदुलरक्ताक्तौ दोमलयजेन वा फलैर्मनोहरैरन्यैः शिवागौरीं प्रदापयेत् ॥ तेषामन्यतमं दद्या
द्यथाश्रद्धं विधानतः ॥ आत्मप्रमाणं कुर्वीत ओदृशाम्याधिकं शुभं ॥ सुविगोमयलिप्तायां इष्टुयत्नाणि संस्थलेत् ॥ ततः कुर्वीत शिवगौरी
स्थानमनुत्तमं ॥ द्विहस्तमूलकं कुर्यात् हस्तमात्रशिरस्तथा ॥ प्रतिष्ठितं तु रत्नैः कार्या वेष्टयेद्रक्तवाससा ॥ दानद्रव्याणि तन्मध्ये पूरयेद्दृपुन
रत्नेषु पंचकं टेगो ॥ तस्योपरि निवेशयेत् चतुर्भुजां हेममयीं पूजयेत् कुंकुमेन तां ॥ गौरीं लक्ष्मीमुखीं देवीं पुराणीं ॥ गौरीशास्त्रवर्णास्तान
शर्वरीशर्वरीशानिषेविता ॥ हस्तद्वयप्रमाणां मालक्रहस्तकमंडलुं ॥ वस्त्रं घृतं पाद्यं सर्वमाल्यफलाशिषः ॥ वस्त्रं घृतं तिवस्त्रं समयकारा
मित्यर्थः ॥ वेष्टयेत्तद्वस्त्रेण देवी शिवमेव च ॥ अष्टांगं पूजयेद्गौरीं प्रतिष्ठितां सुप्रतिष्ठितः ॥ नमो भवान्यै पादौ हुं कामिन्यै जानुनी नम
: ॥ वामदेव्यै तथा चोरू नाभिं चैव जगत्प्रियायै ॥ आनंदायै तदुदरं पिनंदायै पूजयेत्स्तनौ हुं भद्रायै मुखं पूजयेल्ललितायै नमः ॥ शिरश्चैव
उपमहादेवी शिवस्थानमित्ययत् ॥ यस्मात्त्वं शिवसङ्गा पार्वत्याः शिवस्त्वया हृते ॥ तस्मान्माया हि मा भव त्वं गौरी शिवः सदाय
वमामञ्जाशिवंस्तीपायातस्यते ॥ ततः स्नात्वा प्रभाते तु दद्याल्लिवेद्यसंक्षितः ॥ यस्मात्त्वं सर्वभूतानां मुद्यारिष्ठा स्वसंस्थिता ॥ तस्मा
च्छिवः श्रीयतां मम तद्दानेन सर्वदा ॥ अर्द्धं भागवतश्चैव पंचमं चापि विप्रगाः ॥ दद्यात् षष्ठं भूतानां शिष्टानां शिष्टानां स्वजनस्य च ॥ चतुर् राम
विनां च त्यानादुर्गतानां च यथेप्सितः ॥ एवं दत्त्वा तु शिवगौर्यो भुक्त्वा तदायतः सम्पूर्णकेशाः सम्प्राप्य जीवे तमथापि वा विधिना न ११४

नपोद्घातः गौर्याः शिवमुत्तमां सर्वेश्वरदेव्याः कल्पकोटिशतत्रयं गुणपश्चाद्दिशपातो जायते पृथिवीपतिः ॥ अनेन विधिना देयं वि
धिहीनं न कारयेत् ॥ विधिहीनकृतं सर्वतत्त्वं दानं फलं भवेत् ॥ अथ प्रयोगः ॥ यजमानो माघशुक्लतृतीयायां काले पूर्वाह्णे गणेशपू
जादिवाचनमातृकाश्राद्धं अद्येत्यादि अनिकरिष्यमाणशिवस्थानां गौर्यास्तया करिष्ये इति संकल्प्य तानिकृत्वा मासयंत्रा
शुक्लतृतीयायां गौर्याः प्रीतये भावपूर्वकं कल्पकोटिशतत्रयावच्छिन्नगौरीभवननिवासानंतरं पृथिवीपतित्वकामः श्रीगौरीशिवस्य
न महं करिष्य इति संकल्प्याचार्यं वृत्वा संपूज्य गोमयोपलिप्तायां भूमौ विन्यस्तमात्रापि संस्थापि मूले द्विहस्तविस्तारां मूले द्विहस्तविस्तारामुपरि
हस्तविस्तारामुपरि हस्तां चतुरस्रवेदीं शाम्भवीं दुर्गां प्रमाणां ततः आरुह्याधिकमुखं सहितं दलमपुकुंठं लंघयित्वा तदभ्यंतरे रक्तवस्त्रेण संवेष्ट्य
गुडादिद्रव्यं पूर्णायं पूर्णायां रत्नपंचकं समाधाय तत्र सौभाग्यद्रव्याणि परिवेष्ट्य तुवर्णमाचंद्रमौलिं चतुर्भुजां साक्षमालां हस्तकमंडलुधरां
गौरीं संस्थाप्य हिमासशिवां हस्तद्वयं वस्त्रेणावेष्ट्य कुंकुमादिनां संपूज्य भवान्यै नमः पादौ कामिन्यै जानुनी कामदेव्यै जंघे जगत्प्रि
यायै नाभिं आनंदायै हृदयं नंदायै स्तनौ सुभद्रायै मुखं ललितायै शिरः संपूज्य पुष्पांजलिमादाय शिवमंत्रैः प्रदक्षिणीकृत्य
त्वं यस्माच्छिवा सह पार्वत्याः शिवस्त्वं हृते तस्मान्माया हि मा भव त्वं गौरी शिवः सदा तत्पुण्यमपुष्पांजलिं प्रक्षिप्य नमस्कृ
त्य जागरणं कुर्यात् ॥ ततः प्रातः स्नात्वा नित्यक्रियाः शिवस्याग्रे सप्रभातोपविश्य मासपक्षाद्युक्त्वामुकगोत्रायामुकवेदायामुकशा

दा० स्वाध्यायिने मुकशर्मणे ब्राह्मणाय देवो मार्गशिरे गत्या प्रावपूर्वक कल्पकोटिशतत्रयावच्छिन्नगौरीभवननिवासानंतरं पृथिवीपतित्वका
११५ मोहत्वम्यमन्येभ्यश्चाविद्वेष्यद्दं शिवावर्गेणा प्रतिमायुतं संप्रदद्देनमभातिदत्वा स्ववाणिरक्षिणां चदत्वा विप्रान्संभोज्य तद्दिने स्वयंस्त्री
सहितो वा वाग्यतो मुक्तकेशः प्राश्नीयात् इत्युक्तवत्या दिशिरवदानेन तत्र द्रव्येण कुम्भनपूर्णात् संकल्पवाक्यादौ च तत्तत्पदप्रयोगः इति
विशेषः अन्यत्तुल्यं इति गुडाद्रिशिवाराधनप्रयोगः ॥ अथ भद्रनिधिदानविधिः पुराणे पुण्यातिथिं प्राप्य तु योगं मासीं तथोपरागे
शशिसूर्ययोर्वा चतुर्युगादिष्वयनद्वयेवाप्यथ वा धनेऽप्यत्पनेऽप्यथ नेष्टविधौ कुर्याद्दृढौदुवरमेककुंभं हिरण्यमानेन यथास्वश
क्त्याहिरण्यमानेनेति प्रक्षेप्यमाणदिमितस्वर्णरत्नादिना यथा कुंभः पूर्णः स्यादित्यर्थः तथापिधानं च हुताजतस्याद्धिरण्य
मीरणात् पूर्यस्य तत्तु तस्वर्द्धतो र्द्धनं तदर्द्धतो वा स्वशक्तितः स्वर्णाघिलैः शतेन ॥ तदर्द्धमर्द्धेन तु वित्तशाठ्यात्परे तु धान्यैरपि च क्रुर्यात्
तेनाम्रपात्रेणैकं निधाय सवत्सनीलोत्पलनयं गां समन्तकेतु यमविन्दुधर्मविन्दुमचतद् जातयाम्रमपेक्षसुस्वस्यात् तद्राजत
पूर्वोक्ति पिधानं यथा एवं ततं भद्रनिधिसंविद्धान्कृत्वाम्सनेन वारणेन प्रयुक्तो प्रावरणं मुक्तासुवर्णदन्तेनोपयुक्तं समहितो कुशोत्तरीद राम
ण्याचाम्रराघं सपादुकोपानदछत्रयुक्तो तत्क्रोमवस्त्रोत्तमयुग्मयुक्तौ संपूजयन्मंत्रवरैरथैतैः आदौ तु यः चाम्रतमोऽप्यविष्णुं ११५
संस्नाप्य संसारहरं समर्च्य तथेश्वरस्यावकामेव वृत्त्वा स्वामात्रयं ददन्निधितं ततो श्रीखंडकर्पूरसकुंकुमेन गंधं चाक्षतं नाम श्रियः

लिख्यानुमत्स्वर्थों का पुतं च पात्रे तद् जातेष्वेवमथार्चयेत् मंत्रैः प्रयोगैवत्सतो पूर्वपूज्यविधानेन ततो विप्रमथार्चयेत् किरीटं
दत्तिका अंकुंडलांगुलिभूषणैः आलंकृत्य हरिं ध्यायीत तावत्स्वततः पूजयेदच्युतं ध्यात्वा मंत्रेणानेन भक्तिमान् मंत्रः प्रयो
गवत्सतो एवं पूज्य हरिं ध्यात्वा तं द्विजं विष्णुरूपिणं ततो भद्रनिधिं दद्यान्मंत्रेणानेन मानवः त्वं गोत्रोच्चारणेनाद्यो विष्णोर्नामम
मनः यवदर्भतिलैः माहेस्तुरसंस्पर्शितांजलिः पितृसतारणार्थाय नित्यानंदविवृद्धये सर्वाघौघविनाशाय विष्णोर्द्दितिमयाहृत
तद्नेन सहत्नेन धान्यत्रयस्युतेन च सक्रोमावरपुक्तेन सारशय्यादुकेन च समासनेन सच्छत्रेणाचामरयानहेन च मदोत द्विधाने
न ग्रिपतां विष्णुरीश्वरः एवमुक्त्वार्पयेत्तस्यै द्विजाय हरिरूपिणे गोयानविधिना दद्यादिप्रसन्नानकीर्तयेत् अकीर्तितकोटियु
गाख्यं तत्फलं प्राप्य पितेकल्पग्राणेनसक्रम्य इतिहासात्व्याघनकीर्तयेत् स्वधीनिधानमध्येनिहितं चयद्भवेत् एवं कृते तस्य मनुजः श्री
तात्मा भवेन्नचस्यान्महताकराचित् प्रयाति विष्णोः पदमव्ययं ततः शिवात्मकानंदमयं समासाद्यात् ॥ इति भद्रनिधिदानं ॥ अथप्र
योगः पूर्वोक्तकाले यजमानस्तिथ्याद्युल्लिख्य मतकन्यायत्कामयः सर्वपितृतारणानंदविवृद्धि शिवात्मकानंदप्राप्तये विष्णुपद
प्राप्तिकामो भद्रनिधिदानं करिष्ये इति संकल्प्य भद्रनिधिक्तोमवस्त्रद्वयाद्यैतस्याधायित्वा यारितोदपात्राचामरपादुकोपानहच्छ
त्राणि चासाद्य पुरतो हरिं हिरोस्थाप्य यित्वा संपूज्य प्राग्गुक्तैः सोत्वर्गध्यानुसारेण अग्निस्थापनादिकं भक्तित्वाद्य तत्कीर्तिं

दा० ११६ ष्टोत्तरशतादिमंत्रव्ययाकृत्वा॥श्रीखंडकुंकुमकर्पूरैः अगणावादिश्रिधैनमइतिगंधचाक्षतमंत्रनिधिकुंभे पिधानेचालीखितातेनैवमंत्रनिधिस्
पचारैः संपूज्यगृहीतकुसुमांजलिर्मंत्रनिधिमंत्रनिर्गीतार्त्पतयासमसलोमराशिद्यन्नविद्याधरोरगाकिंनरैश्चार्गंधर्वविद्याधरा
नवेदेर्धुतहृतोविश्वाधिदेनमस्तेसमयसमस्तकात्वमेवविभोः सदानेदमयीचमाया।सममहक्कल्पाणवयः समाधिहरिप्रियमंत्रनिधे
नमस्तेस्तुयस्यापुष्पांजलिंप्रक्षिप्यनमस्कृत्वोरत्नवमाचार्यकिरीटाग्रहनिक्षप्यकुंडलांगुलिभूषणाधीतवासस्वर्णरत्नादिभि
ःसंपूज्यतंविष्णुरूपिणंध्यात्वाकुसुमयाणिभूर्स्वेवासिविभोनिनित्यानंदमयोहरे।हरसेतुस्ततंकपेक्षाकरनमोस्तुते।भूदेवस
गवद्रूपसर्वसगाकोश्वरासवसूतिकपोजिश्रोः अभविघ्नानमोस्तुतइति।पुष्पांजलिनाभ्यर्च्यकुशायवतोदजलान्यादायत्र्यमुक
शर्माहसर्वथापक्रांयसकलपिरसंतारणानित्यानंदविहरशिवात्मकानंदमयाव्ययविष्णुधरश्राद्धिकामोमुकगोत्रायामुकश
र्मणेमुकशाखाध्यायिनेइमंमइनिधिंरत्नधातुत्रयात्मकंसर्वोमोवरमुसमभारदंयापांडुकोयानक्षत्रास्तनोधकारणास्तहितं
विष्णुरूपिणेतुभ्यसंप्रददेनममइतिरध्यात्ततः सुवर्णदक्षिणांदत्वाविप्रासंभोज्यभूयसींदक्षिणांदत्वायस्यस्मृत्यापाधिप
हात्कृवर्तांकमेत्यस्माकमेश्वराधंशाकुर्यादितिमंत्रनिधिप्रयोगः॥अथानंतनिधिदानं॥शाकेपुराणेभगवद्वचोयुरुडमाति राम
स्मात्रिधानंकृगुसर्वदानतः प्रभावदानंतफलप्रदंचास्थेश्वर्यवर्माकरसंस्तैयघद्यातुत्रयाकृतमनेकरतं।कारयेत्कार्तिकांतेवा ११६

माघ्यांवाषाढवेपिवा॥अयनेविषुवेवापिमन्वादिषुयुगादिषुयुगादिषुयुगादिषुचाद्यरूपायमेवसुवर्णास्यैपोडववर्त्रदं।श्रोडुंबरताम्र
र्यपिधानराजततद्दक्षमेसौवर्णाप्रत्युक्तं जतसुवर्णमेवसौवर्णानानारत्नवरापूर्णानानानानानिगधितांहेमराजततासौच्छुत्त
रिकैरपिपूरितारिक्तरीतिः।नानानानेनशतादूर्ध्वमयुताद्दूर्ध्वमयुतादपिशक्तितः।एकंनानापरदंवकुयकारवाचि।पूर्वसहराद्दूत्र
सिद्धनाणकवाचि।शक्त्याघलसहस्रेणशतेनवा।तदर्धार्द्धेनवाराजन्यलाद्धीनंनकारयेत्।कार्यंतद्दिपुतंहेम्नाविनशाठ्यमेकु
र्वता।उक्तनाणकातिरिक्तंफलार्द्धेद्वयलसहस्रनावाधिशक्त्याहेमापिक्षिपेदितिमदनः।राजतेनाथताम्रेणरत्नैर्वविस्तृतहत
राजतेनपिधानेनताम्रेण।राजतेनपिधानेन घटेनानानाधान्यापूरिस्थाप्यकल्पोक्तैर्पयेत्पदैः।नानाधान्या
न्यष्टादशधान्यानिपद्यानिपद्मनिर्णयः।पौराणिकपुरस्कृत्यपुस्तकधवातस्तुद्वयापौराणिकोगुरुः।हत ज्ञोपाधिसात्रिध्ये
विस्तारःशस्त्यचंडानाडमसस्तुयंत्लंकृतमपाणिः।अमस्त्रधीः।मंत्रः।अयोगत्नयः॥एवंपूज्यविधानेननित्यानंतनिधिस्त्वधीः।स
सिद्धार्थकदूर्वाभिः स्नकुशाक्षातचंदनैः।सिद्धार्थकादिभिरानस्मैवं संपूज्यातिथोजरातिललाजासुसंपूर्णभूमावुदकमुत्त
जेत्।प्रवेशनेनविधिवत्कल्पोक्तिनावगोत्तमा।मंत्रः।अयोगत्नयः।एवमुक्तजप्यउदकंविप्रेभ्यः प्रतिपादयेत्।संविभज्ययथा
शाद्यंनकंचिदपमानयेत्।मसारानमिदंयस्मात्तस्मादेकोपिनाहृति।अथान्येकेचिद्रक्षितिसमस्तविधियाऽगाः।पद्दान

या॰ व्रतानां च सोप्येको र्हतीति द्वहे। एवं यः कुरुते दानं नित्यानंदनिधेः परं परमवाप्नोति सोस्मिंल्लोके निरंतरं दानानामप्यशेषाणामनंतफ
११७ लमश्नुते। नित्यानंदविधानस्य प्रदानादेव कामभाक्। इत्यानंदनिधिदानं ॥ अथ यथायोगः ॥ तत्र यजमानः पूर्वोक्ते काले कुशतिलयवजल
लाजाक्षताद्युपस्कृतदानयद्देशकालकीर्तनांते निर्वितथस्य वा शिवमकनदानजन्यानंतफलयोगानंतरायेव ग्राह्मिकामह
तिरानवाक्य। अमुकदानयद्देशकालकीर्तनांते तेषः परादिकरणात्सकलजपकरणोत्तरत्वकर्मशेषसंचितत्रेतायुगका
लीननिजानुजीविसहिताखिलमहाराज्यावाप्तिपूर्वकनित्यशानपरब्राह्मनंतकल्पावधिकानल्पश्रीकवैधाधाय परराज्यला
भाग्रकामः पंचदेवल्पपंचदेवोपप्रद्वाद्यतिरिथिं गुष्ठ। विच्छिन्नसंतानकाक्ष्य इति हा तत्संकल्पः स्वस्तिवाचनमातृपूजनवृद्धिश्राद्धा
धिकरणानि कुर्यात्। अत्रानंदनिध्याख्यस्नपूजादियुक्तः कुर्याद्यजमानो वा तद्यथा। राजतपिधानं ताम्रघटरूपमानंदनिधिना
मानं हेमरूप्यताम्रमुद्रापलाधिकं मधुतो स्मेवस्त्रेवेष्टि तमष्टदशधान्योपरि विन्यस्य स्वरदेवतासंनिधौ स्थाय पिलादिति
छापूर्वकं ॐ नित्यानंदनिधये नमः इति मंत्रेणाभ्यर्च्य सिद्धार्थदूर्वांकुशवस्त्रान्वितानानंदनिधिवस्त्रद्विधिगुरक्रिणाक्ष
तं ॐ नमः सर्वदानंदसर्वसंपाद्विवर्द्धनाय वर्द्धयास्मानम्। सर्वेह आयुर्यशश्रीः श्रियो। नमः स्त्वनंतसंतानसंदानंदसर्वेदोर्यालिखल सम
वेकुरुषेह सत्य यामो धनायुषानमो नमः पद्मनिधये नशशीततोषाकामे तश। शर्मनयाम्मदुरितं हर प्रभो नमो नमस्तेहर ११७

शांत नमो नमः पापाश्च राजेषेपनमोस्तु वामायसुनामधेयाय नमः समीरायकृतानादनाय नमोस्त्वनंततापकनाशनाय नमः स्तुरुश्चे
ष्टह्रीश्च राष्ट्रनमोस्तुता विचित्राविशिष्टिपेति। सस्वतीप्रीतिरतिः क्रियातिपुष्टिवृष्टिस्मृतिशांतिकीर्त्ती सर्वा समृद्धाणा निधिरस्त्र
मेयत्वमेव सर्वर्षिमुनीश्वराणां। आधारभूतोसि चराचरस्य विश्वस्य पश्चात्प्रगतो सम्पत्त्वा नमोस्तु तेस्य विधेहस्तुरश्च
नमोस्तु गाम्भीर्यनिधे समुद्र। नमो नमः कांतिनिधानरूपते जोनिधेलाप्रणतोस्मि मानो। नमः पद्मायुषसद्यनमस्तिवाते
काय च। नमः शंखाय महायमशिप्रद्युतेनमः। नमोनर विवर्ताय नरावर्ताय तेनमः। नमः कंटककरणाय कंठावर्ताय तेन
मः। नमो नंदस्वास्तिकाय नमोहम प्रियायच। नमो हिरण्यगर्भाय नित्यानंदाय तेनमः। स्तु यत्पूजापित्वा कुशतिललाजयवाक्ष
तजलान्यादाय अर्घ्यपाद्याद्युस्काञ्च येह पुण्यकालेस्मिन्द्विजस्वाग्निसंनिधौ यशः श्रेयोभिवृद्ध्यर्थं मातापित्रोस्तथात्म
नः। पुराणान्यापपसीमांसावेदवादिभ्यएव च। नमो विद्याविधायिभ्यो नानागोत्रेभ्य एव च। विप्रेभ्यो नेकशर्मभ्यो नित्यानंद
त्यानंदनिधिं परं। अहं संप्रददे तुभ्यं नानानामहेतवे। सर्वगोप्यताम्रणासरस्लेनस्य वासमा। सोपस्करेण पुरुषोत्तम
विष्णुशिवात्मकः। प्रीयतां निधिदानेन श्रीयज्ञपुरुषोच्युतः। इति मंत्रैस्तत्संभूमौ क्षिप्त्वा विप्रेभ्यो मुकामुकगोत्रेभ्योऽमु
कामुकनामभ्यः अमुकोदवरोप्यपिधानहेमघटत्वाष्टदशधान्यादियुतमानंदनिधिं निवेतात्पादि आह्निकामदत्तिस्मक

दा० दानपञ्चकफलमुल्लिख्य सकृद्दानपञ्चकेतुवेधः पदेत्यादिसंतानकामइत्युपक्रम्य मङ्गं सप्तदद्वितिदद्यात् एकमेवाद्यात्। ततः स्वर्गादि
११८ क्रिणां सर्वाविज्ञानन्समाज्यभूयसीदाक्षिणां दत्वाधस्यस्य यतिप्रमादितिचोक्ता विष्णुस्मरेत् इत्यानन्दनिधिदानप्रयोगः॥ अथ
देवतादानानि तत्रतावद्दशावतारदानं विश्वामित्रः दानानामुत्तमं दानं हेमविष्णोः स्वरूपकं। तस्मात्तु पण्डिनादेयाहेमाविष्णोः
स्वरूपकाः। तेचमत्स्यः कूर्मोथवाराहो नारसिंहोथवामनः। रामो रामश्च कृष्णश्च बौद्धः कल्कीचतेदश। इति। मत्स्यादिस्वरूपाणि
विश्वचक्रदानेदर्शितानि। यथाशक्त्या प्रकुर्वीत सुवर्णेनविजानता। समनषोडशेनेवसमान्येतानिकारयेत्। षोडशेनैवसमानी
ति। महाभूतघटाख्यषोडशदानप्रारस्थाय् गुलशतयावत्कुर्यात्प्रमाणत इतियत्प्रमाणमुक्तं तत्प्रमाणकानि मत्स्यादिरूपका
णि भवंतीत्यर्थः। विप्रानुरूपतो राजन्तुल्यमात्रद्वदरिद्रयोः। संपूज्यनाममिस्तेस्तु पुष्पधूपानिवेदनैः। मंत्रैनम्त्रः प्रणामांतिर्निवेद्य
संदद्यात्ततः। आवाहनप्रणामानाज्जयादीपकल्पयेत्ततः। उपवेश्यासनेसर्वांश्चंदनेनानुलेपयेत्। स्रग्गंधैः कुसुमैश्चैवधूपैर्दीपैस्त
थैवच। आच्छाद्यवस्त्रयुग्मैश्चग्रहणेचंद्रसूर्ययोः। अयनेविषुवेचापिद्वादश्यांतुविशेषतः। उपराग्येकादशीकार्यिकाच्चसर्वशः।
अन्यथानरकंयातीत्येवमाह पितामहः। कार्याविष्णुरूपाश्चअर्हयेत विमत्सरः। एकैकदेवरूपंतमेकैकस्यसमर्पयेत्। अथवाविदुषे राम
सर्वान्दद्यात्सपञ्चपमानवः। नान्तेपिकरदाविमन्दद्यात्पायवडिनेतथा। एतद्व्यार्थविप्रस्य हस्ते तोयंक्षिपेत्स्वयं दशावतारतो ११८

राजेन्द्रविष्णोरैक्यंसमागच्छति। महापातकसंसर्गान्मुच्यतेतत्क्षणादपीति। अद्येत्यादि महापापसंसर्गजदोषनिवृत्त्यर्थंविष्णोर्द
शावतारान्दास्यइतिसंकल्प्यावतारान्विप्रान्संपूज्यदद्यात् स्वहस्तमयादिप्रकारितंकांचनंशुभं। तद्दक्षिणाप्रदानेनप्रीयतां विश्व
पद्य गीतिमंत्रमुक्त्वा देशकालाद्युक्त्वामुकगोत्रायामुकशर्मणेमुकरूपं महापापसंसर्गजदोषनिवृत्तिकामस्तुभ्यमहंसंप्र
ददेनममेति एकैकस्मैकैकंदद्यात्। एकस्मैवाखिलानि। दानप्रतिष्ठार्थं सुवर्णं दक्षिणांचेतिदशावतारदानप्रयोगः॥ ॥ अ
थब्रह्मविष्णुमहेशदानं॥ ॥ ब्रह्माण्डपुराणे॥ शौनकादिभिः पृष्टेनरोमहर्षणेनश्रावितं मुनयः सर्वइत्याद्युपक्रम्योक्तं। त्रिमू
र्तिदानंदानानामुत्तमंप्रोच्यते। विषुवेत्ययनेवापिचंद्रसूर्यग्रहेषु च। नित्यंचयत्तुदद्याच्चजन्मर्क्षेषुसमारभेत्। देवालये
नदीतीरेपुण्येपथ्याथवालयेषुच। गृहेवाकारयेद्धीतत्रभूमिः शुचिर्भवेत्। चतुरस्रांसमांभूमिंगोमयेनोपलेपयेत्। तत्राष्टौतो
मिर्विकिरेत्पुष्पांजलिसमंततः। एकहस्तादिहस्तादिहस्तावत्रिगुणारपेततः स्मृता। त्रिवेदिकाभवेत्तत्रिकुण्डंतत्रतडुलामिश्र
ताब्रह्माचविष्णुश्चभगवान्पुरारिहि। रामधास्तत्रनियाः। चतुर्भुजाः सायुधभूषणाद्याः किरीटिनश्चापिययाक्रमेण। एते
त्यातिमानक्षणमुक्तंब्रह्मांडदाने। स्नानाद्ययाद्याचमनीयवस्त्रगंधादिभिस्तानभिपूज्यभक्त्या। प्रदक्षिणीकृत्यसपुष्पहस्त
ः प्रणम्यचोद्वाह्यततः प्रदद्यात्। प्रत्येकमेवक्रमानपूर्वंसंपूज्यदातव्यमनुक्रमेण। तथाजगत्सृष्टिकरस्त्वमेवत्वमेवसर्व

दा०
११९
स्यपितामहोसि।त्वमेवकर्त्ताजगतां।विहर्त्ता।त्वमेवधाताजगतांविधाता।त्वत्तंप्रदानादनघोयथाहं।त्वयाचमायुज्यप्रपुपोमिदेव
।तथाकुरुत्वंशरणागतस्यत्रैमापिशमोस्ववरप्रसीद।त्वयाजगद्यापिसमस्तमत्वाविष्णुमेवप्रवदंतिसंतः।त्वत्स्थानिसर्वाणि
वदंतिदेवत्वयाधृतंविश्वमनंतमूर्ते।त्वत्प्रदानादनघोभवामियथाजगत्कारणकारणेश।तथाकुरुत्वंशरणागतस्यत्रैमापि
प्रभोदेववरप्रसीद।त्वयामराणाममृतंविहायहाघहालाहलसंगतमेवपस्मात्।तथाहरामरोपुण्यचरदमेकेषुराणालो
काहितार्थमीश।त्वद्रूपदानादहमस्मदीयैर्विमुक्तोहियथाभवेयं।तथाकुरुत्वंशरणागतस्यत्रैमापिप्रसीद।इत्येवमुक्त्वाविधि
वद्ददातिसयातिमायुज्यमथत्रिमूर्तेः।पंःकारयेद्विजवरायतस्मैस्तुवर्णमस्थागाणितहिरण्यरुग्याश्चवासायुगमादराणतथा
कृतेतस्त्रमतेफलंततः॥इतित्रिमूर्त्तिदानं॥अथद्वादशादित्यदानंब्रह्मांडपुराणे।भृगुरुवाच।नारदप्रोक्तंदानमादित्यसंज्ञितंयथो
क्तंलोकगुरुणाविष्णुनाप्रभविष्णुना।कार्तुःपापहरंपुण्यमायुष्यंश्रीकरंशुभं।आरोग्यंसर्वमंगल्यंदुःस्वप्नादुतनाशनं
।सर्वशांतिकरंदिव्यंसर्वसिद्धिफलप्रदं।बहुपुण्यंसर्वरोगघ्नंभुक्तिमुक्तिफलप्रदं।विषुवत्ययनेराहुग्रहणेचंद्रसूर्ययोःउ
ग्रग्रहोमोरवारेवापंचदशरूपार्कसंक्रमे।सोरवारेरूपंसर्वव्याधिनिवारणे।समस्याबाधनेक्रमेमावित्रेमाविंत्रेदुतरशांतोदुःस्वप्नप्र राम
शांतेकुर्याद्दानमादित्यसंज्ञितं।देवालयेनदीवालयेनदीतीरेतडागेवकूपालये।अन्येषुपुण्यदेशेषुदेवतानकयाचितः।अ ११९

लिप्यवेद्धादशाकसर्वैर्मूर्त्तिकृत्तिकांतिस्थापयेत्संपुटांतिरेः।सुवर्णेनसितैस्तंडुलपुंजकैश्चविलिख्य।द्वादशपंकजानितेषामध्ये
त्राणिशुभानिसकर्णिकानिस्वर्णतेषुतेषु।हिरण्यरूपाणिरवेर्विधायपथाक्रमाण्डलेस्याधववर्गः।अर्घ्यप्रमुखरवीन्वाप्युरुवएवरवा
दूणांगधादिभिरर्चयेद्या।सप्तपापत्वामितपथवक्रमेणएकोकमुद्याथतस्यैनामधाताचामित्रश्चततःक्रमेणमार्त्तंडनामाचतथा
पनामा।शक्रश्चरवीवरुणाख्यासोभगाविवस्वानथपूषनथैषां।आदित्यनामानिसवितातथान्यस्त्वष्टातथैकादशमश्चतेषां
॥विष्णुस्तथाद्वादशमः स्वमंत्रैराराध्यदेवानद्विजान्स्वपुराचवक्रप्रदानेनसाक्षेकमलयानिना।तथाप्रयापिपुष्पाक
षोक्तविधिनिवेदनस्याद्मोदशादित्यप्रतिमानहाणब्राह्मणसानेस्वायुक्तांवदितव्यं॥इतिद्वादशादित्यदानं॥अथचंद्रादित्य
दानं॥विष्णुधर्मोत्तरेभगवानुवाच॥अतःपरंप्रवक्ष्यामिदानराजंनराधिप।यद्दत्वात्रिदिवंनीतोराजाशंकरोराजाशक्रराज्यमवाप
हाशक्रोस्त्रवलिराजपदंदत्वापुनरवाप्रहावंद्रसूर्यप्रदानेषुअयनेविषुवेतथा।चंद्रार्कयेवद्वादशरूपावेशराव्यापुत्रेजन्मानिका
र्त्तिक्यांचमहामाघ्यांससम्यांचयथातथा।चंद्रादित्योतवरात्रीयोहृदयः।सौवर्णंउत्तमंशुद्धस्पराजतस्यैवमंडलंहिमरावविष
ःद्वादशांगुलक्षेत्रंतुमयोरपिमंडलंबाद्येपरिमलापाकारौमधेयंवत्तकर्णिकाभार्गुताम्रमयेपात्रेयद्वतपूर्णेतिनिक्षिप
तं।सोमंशर्वकौपूर्णेउपरिस्थापयेदुधः।सर्पिस्त्वोत्कुत्तमेःसोमस्तत्केत्थैववकुकुमाढ्यतांगायदीपथेवद्यतेनत

दा०
१२०

एवं संपूज्य यत्नेन चंद्रादित्यौ पृथक् पृथक्। अमृतं मृत्युमथोमनसोतेनैव पूजयेत्। खखोल्काय ते विह्रूपं नमोतेन पुनः पुनः। आ
रूपं ब्राह्मणाय सत्या वेदवेदांगपारगं। कुंडं विनरहितं च आहिताग्निं तथैव च। दक्षिणेन वाससा माच्छाद्य कुंकुमेनानुलेपयेत्। संपूज्य पु
ष्पधूपैश्च द्विजं स्वर्णपिवाचयं रविचचंद्रविंबं च घृतं स्कंधे निरीक्ष्य वै समर्पयेद्ब्राह्मणाय मंत्रेणानेन भूमिपः। रुक्मं च पुष्कलं चैव
वर्णपुष्करमेव च। त्रयीविद्या च सांगांगरूपयात्रां विश्वरूपिणः। सर्वदिवाकरो देवः प्रीयतामिति समाचरेत् एवमुच्चार्य मांतु तद्ब्र
ह्मणाय निवेदयेत्। श्रीहरं देवदेवं तद्द्विजराजं तथैव च। अमृतं मूर्तिशीतांशुर्देवः प्रीयतां द्विजोत्तम। गायत्र्या चैव रूपस्थं ब्रह्म
णाज्ञापितं विभो। सोमतत्त्वं समर्पयेत्सुविशुद्धेन तेजसा। एवं चंद्ररविद्वत्वा वल्लीराज्यमवाप्नुयात्। सर्वतेनतु दत्तं स्याद्घोरघारचंद्र
माक्ष्कयो। सर्वतेनकृतं राजन् सर्वतेन च संस्तुतं। सर्वदक्षिणया चैष समारब्धं नरोत्तमैः। पूज्यते सिद्धगंधर्वगंधर्वैः किंपुरुषैः सदान
वैः॥ इति चंद्रादित्यदानं॥ अथ लोकपालाष्टकदानं॥ ब्रह्मांडपुराणे॥ शृणु नारद वक्ष्येहं दानं सर्वाघनाशनं। सर्वमंगलमांगल्य
प्यमारोग्यपुष्टिकरं शुभं। दानानामुत्तमं राजन् सर्वसिद्धिकरं परं। कार्तिके दानं नारी वा सा पुत्रप्रभलाणा व्रजेत्। विषुवत्ययने राहुग्र राम
हणे चंद्रसूर्ययोः। अन्येषु पुण्यकालेषु जन्मर्क्षेषु विशेषतः। देवालये नदीतीरे गृहे वा दानमाचरेत्। पुण्यदेशेषु सर्वेषु १२०
गोष्ठे क्षेत्रेषु नारद। चतुरस्रां समां भूमिं लिप्तां गोमयवारिणा। षट्करं चाष्टहस्तं वा द्वादशाद्वादशवाकारान्। प्राच्यादिश्चस्रकर्णे

ष्योरेखाश्चतस्रकाः स्मृताः। नवकोष्ठानि तत्र स्युः श्वेततंडुलपुंजकैः। सितैरष्टदलैर्युक्तान्कमलान्विन्यसेत्सुभानुराजत
पसमयं देव जगत्कर्तॄन् सम्यक् तेषां मध्यमकोष्ठेषु कमलस्थं निवेशयेत्। इंद्रमग्निं यमं चैव निर्ऋतिं वरुणं तथा। वायुं सोमं तथे
शानं आग्नेयादिषु यथाक्रमं। जातरूपमयान् देवानष्टौ वा स्वायुधैः सयुतान्। त्रिपलान् वा तदर्धं वा यथाशक्ति विनिर्मितान्।
ब्राह्मणाभिमुखान् सर्वान् सर्वेषु विनिवेशयेत्। जातरूपमयं स्वर्णमयं कमलस्थं ब्रह्मणं। ब्रह्मलोकपालप्रतिमा लक्षणं
ब्रह्मरुद्रेंद्रष्टव्यंत्र्यं ककवामतावष्टसंज्ञास्त्रकुशवारिणा। यो सौकारपिता विश्वस्त्वं समतत्त्वं चिरंतनकालेनु संस्थापदाताव
त्वां कुशादके। पद्मस्थं चित्रवदनः परमेष्ठि पुराणमात्। स्वनाममंत्रैरभितो नमोतेषां अर्घ्यादिभिः सादरेण। विधायस्वस्थीप्य चर्चयथा
क्रमेण संदीपितामयामित्येव मुक्त्वा। यो सौकारः पिता विश्वस्त्वं समं दधाद्दक्षिणां। सुवर्णसंख्यागणितं हिरण्यं पंचैव वाससी। प्र
कृत्स्नं स्वकं क्रोष्टदानं लोकपालाढ्ययसया। किंग्रन्यच्छ्रोत्रमिच्छ्रातितरादिवं दिव समाप्नुते॥ इति लोकपालाष्टकदानं॥ अथ नवग्रहदानं
ब्रह्मांडपुराणे ब्रह्मोवाच॥ ग्रहदानं प्रवक्ष्येऽहं सर्वसिद्धिकरं परं। सर्वशांतिकरं नॄणां सर्वपापप्रणाशनं। विषुवत्ययने राहुग्रहणे
शशिसूर्ययोः जन्मर्क्षेसौख्यायवा पीडासु चैव वा। पुण्यकालेषु सर्वेषु पुण्यदेशे विशेषतः। ग्रहदानं तत्र कर्तव्यं नित्य श्रेयोभि
कांक्षिणा। हस्तमात्रं द्विहस्तं वा त्रिहस्तं वाथ नारद। चतुरस्रां समां भूमिं गोमयेनोपलेपयेत्। रेखाः प्राच्य उदीच्यश्च तत्र सप्त

दा० १२१ लयास्समाः ॥ नवकोष्ठेषु यथा निविन्यसेत्क्रमात्तैर्नैः। आदित्यश्चंद्रमा भौमो बुधजीवसितार्कजाः ॥ राहुः केतुरिति प्रोक्ता ग्रहा लोकसु
खावहाः। एषां हिरण्यपट्टपाषाणिका रचित्वा यथाविधि। विनिक्षेपणाथवा कुर्याद्यथाशक्त्या पृथक्पृथक्। हिरण्यपट्टपाषाणादिष्वप
प्रतिमाः। तल्लक्षणान्यत्रैव वक्ष्यते। आदित्यं मध्यमे कोष्ठे दक्षिणे आरकं न्यसेत्। उत्तरे तु गुरुं विद्याद्बुधमुत्तरपूर्वके। भार्गवं पूर्व
न्यस्य सोमं दक्षिणपूर्वके। पश्चिमेर्कसुतं न्यस्य राहुं दक्षिणपश्चिमे। पश्चिमोत्तरतः केतुं स्थापयेच्च यथाविधि। तद्वर्णैः पुष्पगं
धाद्यैर्वस्त्रैश्च प्रत्येकैः। दानं भूरि च वा कुर्यात्त्वित्ति वा तत्र तु नारदः। भूलेपनादि यत्नात् यस्मै विधिवाकारयेत्। स्नानकाले तु तत्प्रा
नेताकुशतिलाद्यैः। प्रयतो यजमानस्तु धौतवस्त्रः समन्वधीः। अर्चयित्वा ग्रहान्पश्चाद्रक्तः सुवानुग्रहान्। प्रत्येकमेकविंश
तो स्वस्वमंत्रमुदीरयेत्। पद्मासनः पद्मद्युतिः सप्ततुरगवाहनः। दिवाकरो लोकगुरुः किरीटी मयि प्रसादं विदधातु देवः। श्वेतांब
रः श्वेतविभूषणाश्च श्वेतद्युतिर्दंडकरो द्विबाहुः। चंद्रोमृतात्मा वरदः किरीटी श्रेयांसि मह्यं प्रददातु देवः। रक्तांबरो रक्तवपुः किरीटी
चतुर्भुजो मेषगमो गदाभृत्। धराहृतः शक्तिधरश्च शूली सदा मम स्याद्वरदः प्रशांतः। पीतांबरः पीतवपुः किरीटी चतुर्भुजो
देवगुरुः प्रशांतः। दधाति दंडं च कमंडलुं च तथाक्षसूत्रं वरदोस्तु मह्यं। श्वेतांबरः श्वेतवपुः किरीटी चतुर्भुजो दैत्यगुरुः प्रशांत राम १२१
ः। तथाक्षसूत्रं च कमंडलुं च जयं च बिभ्रद्वरदोस्तु मह्यं। नीलद्युतिः शूलधरः किरीटी गृध्रस्थितस्त्रासकरो धनुष्मान्। चतुर्भुजः

सूर्यसुतः प्रशांतः सदास्तु मह्यं वरमंदगामी। नीलांबरो नीलवपुः किरीटी करालवक्त्रः करवालशूली। चतुर्भुजश्चर्मधरश्च रा
हुः सिंहासनस्थो वरदोस्तु मह्यं। धूम्रा द्विबाहुर्वरदो गदाभृद् गृध्रासनस्थो विकृताननश्च। किरीटकेयूरविभूषितांगः सदास्तु म
के केतुगणः प्रशांतः। उक्तप्रकारेण यथायत्नेनादित्यादीन्नवग्रहान्। पुरुषो वाथ नारी वा यथोक्तफलमाप्नुयात्। मंत्रमप्युक्तगुरुर्वेदेश्यास्य
सम्वाच्य धीयते। गुरुस्तत्पूजादिकं तौ। अथवाद्रक्षाणादपास्तवर्गे वा सर्वसीशुभे उत्पादे भगवान्ब्रह्मानारदाय महात्मने तथा
हूमनुर्वदान्युक्तं मुनिसत्तमाः। इति ग्रहदानं। अथवा ग्रहदानादिक्रं वा॥ आदित्यादिषु वारेषु माहिरण्यः मेदवहृत्यः प्रयत्नतः
वीत्तास्यत्तुष्यति वै ग्रहाः। इत्यादावादित्यमादित्यसोमकुजंकुजं जा एवं बुधादीन्सदत्वा द्विजानर्च्येद्देवान् इति वारदानानि॥ अथ
शूलदानं॥ वायुपुराणे॥ यानि ह्योतित्वयाधानां कृतानां ज्ञ्याविना। पत्या श्रुयतमाख्यातं ब्रवीद्देवस्य शूलिनः। तस्य प्रदानात्सक
लं तत्पापं संप्रणश्यति। कल्पयेत्को यथाद्देशश्यामास्य स्थावासितोतरे। कुर्यात् द्वादशनिष्केण त्रिशूलं लक्षणान्वितं। निष्कं च तद्वधः। सौवर्णि
ः सौवर्णं त्रिसूत्रं पञ्चाशत्षष्टिकशतद्वयं यथाशक्त्या वितिपद्धचया पुगांतकरणं वारमघविद्धसंनयरं। नानारत्नोविराचितं तु केषु
दाभूषितं त्वक्षोडशायां प्रभासायामुक्तं। नाप्नोनिधाय संपूर्णं तिलानां ताम्रनिर्मितं पात्रमाढकासमानं तत्र शूलं न्यसेत्सत्कन
ः। कुर्यात्त्रिनेत्रं मंत्रेण तस्य पूजामनुक्रमात्। तेनैव शूलाघनमप्रतिमंत्रेण। विहृपाक्षं च तत्पार्श्वकमलो परिपूजितं। अथवा

दा० भ्योऽपि मंत्रेण पूजां तेषां पंच अघोरमंत्रस्तु वै। अघोरेभ्योऽथ घोरेभ्यो घोरघोरतरेभ्यः। सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो नमस्ते अस्तु रु-
१२२ द्ररूपेभ्यः। विप्रेभ्यश्चाग्निमंतद्वत्तत्पूज्यस्तु मुनिपुंगवाः। प्रदक्षिणं ततो गत्वा इमं मंत्रमुदीरयेत्। यावंतस्मानेत्र्यंबर कपर्द्दश्रमर्दनात
वापुष्पप्रदानेन पापघ्नश्रपतशंकर। पुरा प्राप्तं यनलोकानां त्वमंतकविनाशनः। विरुध्यते त्वपाथेन तेन पापघ्नघोरुद्य घनदक्षक्र-
त्याहं नत्रिपुरं हरदुर्जयात् नपाहुधतेनाशु मम पापविनाशाय परस्तु हित्वा तं पापं मम वाक्यं च मानसं। तत्सर्वं क्षयमभ्येतु तव
शूलप्रदानतः। इत्यामंत्र्य ततो दद्याच्छूलं तस्मै द्विजातये। अवश्यं कुरुते पापं मज्ञानान्मानवो यतः। वर्षे वर्षे ततो दद्यात्तस्यापनुत्त-
ये। इति शूलदानं। अथात्मप्रतिकृतिदानं। भविष्योत्तरे। दानकाले सदा तस्य तु स्नाः हे भीमा प्रतिकृतिमेवका। पित्वात्मनो
नृपा अभीष्टवाहनगाता मिष्टवाहनगता मिष्टालंकारभूषिता। अभीष्टलोकसंहिता सर्वोपस्करसंयुता। अभीष्टलो-
कः प्रियजनः नेत्रपट्टपट्टविचित्रैश्चादिता त्वा विभूषिता। कुंकुमेनानुलिप्तांगी कर्पूरागुरुवासिता। स्त्री चेद्दद्यात्तु शयनेशा-
ता काष्ठरत्नधाष्यद्यदिष्टतमं किंचित्तत्सर्वं स्थापयेत्ततोऽन्यमेतत्। उपकारकारकाः स्त्रीणां पुरुषाणां च यद्भवेत्। तत्सर्वं स्थापयेत्पार्श्वे
त्वयं सचित्तचेतसि। एतत्सर्वं प्रेलाघित्वा त्वेवस्थानेन नियोजयेत्। ॐ अद्यत्या दिनाय शतवर्षायत्तं तु शमा हित्वनत्वमादिष्टः दान
गोत्रजन्मनीष्टबंधुजनाविप्रयोगकाम आत्मप्रतिकृतिदानं करिष्य इति संकल्प्य पूजयित्वा लोकयाना नृपहान्स्वी विनायकं १२२

देवी दुर्गाग्नि ततः शुक्लांबरः स्नात्वा गृहीतकुसुमांजलिः। इमं तु श्रावयेन्मंत्रं विप्रस्य पुरतः स्थितः। आत्मनः प्रतिमा चेयं सर्वोप-
करणैर्युता। सर्वरत्नसमायुक्ता तव विप्र निवेदिता। आत्मा शंभुः शिवः शौरिः शक्रः शिवगणैर्युतः। तस्मादात्मप्रदानेन मम
चात्मा प्रसीदतु। इत्युक्त्वा भासयेत्कारिचोल्लिख्य पूर्वोक्तसामग्र्यादिकामात्मकल्पनां प्रयुक्ताय भासात्मप्रतिमां सोप-
स्कारां अमुकशर्मणे अमुकगोत्रायेतु अभ्यम संप्रददे इत्युच्चार्य ततो दद्याद्ब्राह्मणाय युधिष्ठिर। ब्राह्मणश्चाथ गृह्णाति
दादितिचकीर्तयेत्। ततः प्रदक्षिणीकृत्य प्रणिपत्य विसर्जयेत्। विधिनानेन यो दद्याद्दानमेतत्त्वयत्नतः। स पुमानथ वा ना-
री भूयः पुत्रफलमाप्नुयात्। सार्धं वर्षशतं भव्यं स्वर्वलोके सुरैर्वृतः। अभीष्टफलदानेन चाभीष्टफलभाग्भवेत्। अत्र
वाप्यथ तेजसः प्राप्तः कर्मक्षयात्ततो नैव सर्वकामानां फलभाग्जायते नृप। इष्टबंधुजनैः सार्द्धं न वियोगं करोति च। प्राप्नोति
पुरुषो राजन्स्वर्गं चानंत्यमश्नुत इति। इत्यात्मप्रतिमादानं। अथ धनदमूर्तिदानं। वायवीये दरिद्रो जायते मर्त्यो दानविघ्न-
करोति यः। ऐश्वर्यं जायते येन कर्मणा तच्छृणुध्वं मे। फलाहीनतद्दैन्यतस्माद्दैन्यवाप्नुनः। पतेन वा तद्दैन्यं तस्य दैन्येन वा तिप्र-
चितपाठः। तद्दैन्यनाथवापुनरिच्छयचितं धनदस्य प्रतिकृतिं कुर्यात्स्वर्णमयीं शुभां। द्विभुजां वाहनोपेतां नवधनानेंस्कारि-
गां। धनदरूपस्तद्[illegible] समापि पानेनैव गदिनपीतविग्रहं पुष्पकस्थं धनाध्यायं किंत्वस [illegible] संदत्त्यादिनां [illegible] खपमानिधि

दा० अयांचयुक्तांतयासर्वयोर्द्वयोः। श्वेतवस्त्रेणसंवेष्ट्यतंडुलोपरिविन्यसेत्। तंडुलानांपरीमाणंभवेद्द्रोणचतुष्टयं। तदर्द्धेनतदर्द्धंवावि
१३३ त्तशाठ्यंनकारयेत्। श्वेतमाल्यैस्तथागंधैरग्नेर्लिप्यप्रपूजयेत्॥ आग्नेय्यांदिशिहोमश्चप्रतिसिंडपतितोभवेत्। अभ्यासराजाधिरा
जायेत्यपथोऽयः स्वलिंगकैः। व्याहृत्यातिलहोमश्चकर्त्तव्योधनदाकृतिभिः। आचार्यः सर्वशास्त्रज्ञोविनीतः सर्वसंमतः। महा
कुलप्रसूतश्चधर्मज्ञः सत्यवाक्शुचिः। कारयेदर्चनंतेनधनदस्यापिभाक्तितः। तद्दैवतेनमंत्रेणासंचक्रेपीश्रीरायेवदातार
मैहमंहिकायवैतअस्सतिमांउतं। मंत्रेणानेनविधिवत्सर्वासुरुवाचसुखं। मंत्रःप्रयोगे। एवंकुवेरदानंयः करोतिवि
धिपूर्वकं। धनेदेनसमोमर्त्यैस्तस्मात्स्वर्गेविजायते॥ अथरत्नयोगे॥ माईप्रायाहृत्याधिकांधंचायान्माधावविकुवेरमूर्त्तिरुप
कविमानस्कापार्श्वयोः पद्मशंखौकास्तांकृत्वाचेत्यादियथोक्तधनदाभोहृदनधमूर्त्तिदानंकरिष्यइतिसंकल्प्यश्वेत
वस्त्रांमूर्त्तिंयथाशक्तिएकाद्विचतुरेणतंडुलराशौनिधायसंपूज्यतदग्रेयाभिमंत्र्यास्सम्प्रदापयेदिदाऽपचर्तृभिःधन
कामस्याष्टविंशत्यादिसंख्ययाराजाधिराजायेतिमंत्रेणाव्याहृतिभिश्चतिलैर्हुत्वाआचार्येणाधनदपूजांकारयित्वाऽ दान
नराशाधतेदेवकुवेरनरवाहन। पद्मशंखनिधीनांत्वंपतिश्रीकांतवल्लभः। दानाधेनयथासंप्रदानसिद्धिंममदः खदंत १३३
र्वमात्मदानेनपापमाशुविनाशयेतिमंत्रमुक्त्वाद्येत्यादिः इमांधनदमूर्त्तिंदरिद्यनाशकामसुकागोत्रायमुकश

मगौतमस्मसर्हसंप्रददेनममेतिदत्वांदेयत्वत्तीर्थवत्वर्थवाशक्तवर्णदक्षिणांदद्यात्। इतिधनदमूर्त्तिदानं अथशालग्रा
मशिलाचक्रपादद्यादिनमुक्तपां। मूर्त्तिकांतेनदत्तस्यात्सशैलवनकाननैतियामेशालग्रामदानं मशैलवनमूवकाञ्चन
फलसमफलकामउतिदानवाक्यप्रयत्नेनपुष्पाकाशनिवासेनचक्रार्घेरूपशोभिता। अस्मदेवस्यदानेनममसर्वमनोरथाः इति अथका
लपुरुषदानं॥ भविष्योत्तरे॥ काम्यादानाविधिःपार्थक्रियमाणोयथातथा। फलाय्युमुनिभिःप्रोक्ताविपरीतोमयाथवाद्धंयनितोशतं
पार्थदानेषुविधिकृत्तमः। मध्यमस्तुतदर्द्धेनतदर्द्धेनावरःस्मृतः। एवंहस्त्यश्वस्थेवधेनोःकृष्णाजिनस्यच। अशक्तस्यातिकृत्स्नेयथैव
सावर्णिकोविधिः। अतोप्यल्पेनधास्यात्महादानेनराधिप। शांतिःस्यान्निवातस्यदुःस्वप्नाकावस्थवेत्। हस्तोमहादानेषुकल्प
वृक्षः। स्थालीहिरण्यश्चरथः। अंडंब्रह्मांडब्रह्मांडं। धेनुःकामधेनुः। पुराणदिनमथामाघमासिमासस्योपेचतुर्दश्याचतुष्पाव
विष्णोर्वायोःनंदन। पुष्पानद्धमालाजिनेकार्यो। पप्यदत्तसुवर्णदक्षं खड्गघतकारार्विजयाकुहमकुंडलः। हस्तोवस्थः सवी
शरवमालाविभूषितः। तीक्ष्णाग्निपुत्रीवद्धेनविस्फालितकरोतिनः। अग्निसमुत्रीक्षुरिकाउधानधुगयुक्तांघ्रिः कृष्णकंबलयाश्रिग
नागृहीतमासपिंडश्चवामकरेणतथा। एवंविधंपुमान्कालागृहीतकुरुमांजलिः। यजमानःस्वगोत्रात्माङमपचमुरीपेतां
पूज्यगंधकुसुमैर्नैवेद्यैर्विनिवेद्यचास्तवर्ककालपमयस्मात्कालनततेनचायमेव्रह्माविष्णुशिवादीनांत्वमसमाश्रितवतापू

जितस्त्वं मया भक्त्या पार्थिवस्त्वं तथा सुखं। तद्गृह्यतेऽत्र विभो तत्कृष्णघनमो नमः। एवं संपूजयित्वा तं ब्राह्मणाय निवेदयेत्। ब्राह्मणं
प्रथमं पूजयित्वा तं आच्छाद्य वासोभिर्भूषणैस्तथा। दक्षिणां शक्तितो दद्यात्संघात्य विसर्जयेत्। दक्षिणां प्रागुक्तां निष्कशतादि
रूपां। अनेन विधिना यस्तु दानमेतत्प्रयच्छति। नाप मृत्युभयं तस्य न च व्याधिकृतं भवेत्। भवत्यनाहतैश्वर्यः सर्वबाधाविवर्जितः। दे
हान्ते सूर्यभवनं गत्वा याति परं पदमिति। पुराणप्रयास्थितिभ्येत राजा भवति धार्मिकः। सत्ययाजी क्रियायुक्तः पुत्रपौत्रसमन्वितः। सं
पूज्य कालपुरुषं विधिवद्द्विजाय दत्वा शुभाशुभफलोदयहेतुभूतं। रोगाद्यरण्यमपि सकलं रोषभयं च देहे देही न मोहमुपयाति
तितत्प्रभावात्। ॥ अथ प्रयोगः। ॥ चतुर्थ्यां च वस्त्रं रूप्यं भद्रकाणं वा रोप्य दश न सुवर्णनेत्रं खड्गं घृतकोरे मांसपिंडयुतवामकरं
जयाकुसुमकुंडलः कालमिति शिरसाशवमालाधारं शुल्किकायायुतकटिदेशं प्रतिदीर्घकृष्णाजिनेन कालपुरुषं निर्माय घृतादिद्र
व्यमृत्युव्याधिसर्वबाधानिवारणाय्याहतैश्वर्यप्राप्तिसमरणोत्तरप्रयरत्नश्रीपुत्रपौत्रादिकाटैश्वराज्यकामः कालं
पुरुषदानकरिष्य इति संकल्प्य कालपुरुषं विधिवत्संपूज्य पुष्पांजलिं गृहीत्वा सर्वकालघसंयस्मात्कालत्वं तेन चोच्यसे। ब
ह्मविष्णुशिवादीनां त्वमसाध्योऽसि सुव्रत। पूजितस्त्वं मया भक्त्या पार्थिवस्त्वं धृतासुखं। तद्गृह्यतेऽत्र विभो तत्कृष्णघनमोन
म इति मंत्रमुक्त्वा घृतादि अपमृत्युव्याधीत्यादि कामोऽतं पूर्वोक्तसंकल्पवाक्यं चोक्त्वा इमं कालपुरुषं सायत्कं अमुकगोत्रा

यामुकशर्मणे विप्राय तुभ्यमहं संप्रददे न मम इति दत्वा पंचसुवर्णादिद्धर्मानिष्कशतं दक्षिणां दत्वा पश्चात् दानविप्रभोजनादिकु
र्यात्। इति कालपुरुषदानविधिः। ॥ अथ कालचक्रदानं ॥ मृत्युंजय ॥ चक्ररूप्यमयं कृत्वा सुवर्णराशिप्रभासकं। कृत्वा पृथ्वीं शास्य
द्राशिमध्यांतरस्थितं। अश्वाते करूपाणि गात्रेषु च समंततः। एवध्यानवतालस्य समचंद्रः कृष्णतांतजेत्। ततोऽनंतरयत्नं। स्थित्वा
द्राशिमध्यांतरस्थितम्। हवनवान्मृतसंघातपूर्णकायास्थितास्थितिः। कालचक्राभिसनाम्ना दानं मृत्युविनाशनं। इमं तो
व्रजद्भूः अदृष्टत्वमपि व्रजेत्। स्वयवामृतसंघातपूर्णा कामास्थितास्थितिः। कालचक्रमिदं नाम्ना दानं मृत्युविनाशनं। इमं तो
जतं चंद्राशिजालसमाकुलं। अपमृत्युविनाशाय दानं मृत्युविनाशनं। इमं तां जतचंद्रराशिजालसमाकुलं। अपमृत्युवि
नाशाय ददामीति समुच्चरन्। सुवर्णदक्षिणायुक्तं ब्राह्मणाय निवेदयेत्। एवं कृते विनश्यंत अपमृत्युविनाशयतस्मात्। अपमृत्युम
नाशाय ददामीति समुच्चरन्। सुवर्णदक्षिणायुक्तं ब्राह्मणाय निवेदयेत्। जुहुयात्कालनाम्नात्र शतमष्टोत्तरं ति
याच्चितेः। न्यादिरोगग्रस्तैर्वा महाधत्यतिलैः पितृतोमं होक विधिना स्वपयेज्ज्ञातवेदसं। जुहुयात्कालनाम्नात्र शतमष्टोत्तरं ति
लैः। ततस्तु भोजयेद्दत्वा विप्रानुद्वादश संख्यया। स्वयमक्षारलवणां भुंजीत समक्षं देवदेव एवं कृते नरो नूनं चिरंजीवेन्न संशयः ॥ अथ प्रया
रिः ॥ अपमृत्युनिवारणकामः कालचक्रदानं करिष्य इति संकल्प्य शक्तितो रूप्यकृतं चंद्रं कोरं सनेकमुक्तामालान्मकरशिमसु
तं कालचक्रं विधिवत्संपूज्य इमं तोजातं चंद्रराशिजालसमाकुलं। अपमृत्युविनाशाय ददामीति समुच्चरन् उक्त्वा कालचक्रमुक्त्वा दामपु
तं अपमृत्युनिवारणकामोऽमुकगोत्राय अमुकशर्मणे विप्राय तुभ्यमहं संप्रददे न मम इति दत्वा सुवर्णदक्षिणां दत्वाग्निं संस्थाप्य का

दा०
१२५

लवकापसाद्धाहेत्यप्छोन्नाशतातिलैर्दुत्वाद्धाद्दशविधा।लोजपित्वाब्यमसाग्रमसाग्रलवर्णामक्षहुंजीतेतिकालचक्रदानविधिः॥ अ
थयमदानं॥ मृत्युंजयमोहयाचिह्नितप्रकाश्यंतत्ययमंतराजतंतास्मिन्द्वालेश्वरः स्वर्णैःपुरुषाकारंतातातःपम्महूपंताइर्षत्यातोय
मःकार्योरंदहस्तोविजानताश्रमेकोदृश्याशामृतस्तुहइति।ब्रह्मालकाश्रयुक्तोमयदात्राणिसंख्यं।कालदत्तौर्दंडहस्तोत्राभि
ःपुरुषाकारैः।कृत्वाचमाहिषंघृष्टेतद्दद्याद्विमलानयन्।आलयन्।आलयन्यमंसदद्याप्रीतस्वचान्।अष्टम्यांवचतुर्दश्यांकारयेति
विधिवत्तुर्दश्यांकरोतिविधिवत्सुधः।संमुच्यतेकृच्छ्रनाशात्तद्घृत्वातद्घटोत्तरान्।नाशांस्तु।घृत्वाघटंउत्तरेद्विजाणांस्थानयम
तिदानविवेके।अयोरंतर्द्विजाणांस्तुवर्णामिति॥ इतियमदानं॥ अथपुष्कदानं॥ ब्रह्मांडे॥ भूमौगोमयलिप्तायांदाक्षिणा
न्वहतःसुधांनिधायतत्रयाणिप्यांपूर्णानिमितंतंडुलैः।चत्वारितेषुहेमानिसेप्लानिनिवेशयेत्।मंडलानिस्त्रालाकोशाणि
।कुर्यान्नित्यमेव।मोवर्णास्वततोदेवान्सर्वपेक्ष्ययथाक्रमं॥ पूर्वमात्मभुवंतत्रविष्णुश्चमततनंतं न ततिवासमशीशानवज्रधाणि
शातुम्बकंगवादिनिःस्थाप्यर्चरद्विजाणांवहतःक्रमात्।प्रत्येकंविश्वेभ्योदद्यादाराधयप्रतिराः।तंतदेवागिरिदम्भ्यात्वामंत्रानेताना
दीप्येत्।संप्रीयतांमेभगवानत्र्यद्विजाणांस्तुवर्णामिति॥ इतियमदानं अथपुष्कदानं ब्रह्मांडे भूमौगोमयलिप्तायां राम
दक्षिणाग्रहतःसुधां।निधायतत्रयाणिप्यांपूर्णानिमितं [illegible] त्वमभूरिस्तुदोदरा।संप्रीयतांजगद्व्यापीमायावान्विष्णुरव्ययः।संप्री। १२५

यतांमेभगवान्कृष्णस्विलासाइतिअवमंत्रीयतांमेभगवानुवज्रपाणिःशतक्रतुः।एवमाहपुराब्रह्मानारदायमहर्षये।प्रोक्तं
मयापितत्सर्वंयुष्माकंमुनिपुंगवाः।अत्रब्रह्माविष्णुशिवेंद्राययथाशक्तिसुवर्णमयाःकार्याः।आयुष्कामोब्रह्माविष्णुशि
वेंद्रप्रतिमादानमहंकरिष्यइतिसंकल्प्यलोहपात्रेकांस्यपात्रेवातास्मिन्नौप्यपात्रेतास्मिन्नौवाणीमाहिपरस्तु इदंपाद्यकरेपी
नयमसंक्रांततत्समीपहेमानिकूर्माधस्त्राणिविलोहघटितान्दंडकानकालदत्तौस्वसंस्थाप्यतिथ्यादिस्मृत्वाऽअयुष्टं
निवारणकामोयमदानकरिष्यइतिसंकल्पासवाहनदानांत्रयमाविधयसंपूज्याद्यपाद्यमृत्युनिवारणकामंडपापूर्वोपक्व
रघुतामसुकशर्मणेऽमुकगोत्रायविप्रायाहंसंप्रददनमभीतिसर्वास्तद्विणाहवर्णादद्यात्॥ इतिआयुष्कदानं॥ अथसप्त
र॥ ब्रह्मांडे॥ सप्तकोटिदानमतीवपुण्यंयस्मिन्कृतेसर्वदाम्यतिजंतवः।तथा।आयुष्करमिदंरत्नपापविनाशननाशकरम्
धातोत्त्वर्गायधर्मार्थकीर्तिपुत्रहहिष्प्रियंतथाचपरत्राष्टसिद्धि॥ तथा।कालेषुहरपंचयहणादिकेपुतारघुजन्मावितियपुकाय
दशेषुस्वायतनादिकेषुगृहेषुवायचमनःप्रसन्नाःस्नात्वाप्रातास्त्रिलामिश्रैःकुशोदैःशुचिर्भूत्वाधौतवासाःप्रयत्नतःगृह
कल्प्यविधिवद्विदुषगुरुवक्रार्थयतस्यानुमतेनसर्वापुरुहिताविशेषः।गव्येनभूमिशकातागमेनवालेपयेद्दिशंकमावहस्त
।तत्रिवेत्ररत्यास्वरःसमाःस्वःप्राम्भस्वातिर्थकुचपयोयपरिष्ठानवकोष्ठानितत्रस्सलेषुपूर्णानितंडुलैः।निधातव्यानिप

दा० त्राणिवासोभिराभिवेष्ट्य चापाचाणिकुंभान्दापलमस्यार्वाक्तुत्रितिष्कार्द्धयथाशक्तिविनिर्मितान् निष्कोयसुवर्णः राक्तिगोमतोरे
१२६ वान्दुजातरूपमयाम्मतेरापास्त्वात्पकाष्ठचितयेतुपितंतथाचरस्वंवरुणंवंश्ताभांचतुर्भुजमध्यमकोष्ठकोष्टकपुजगात्यतिविश्वसु
मायतिचादिवाकरंहरंचरुणंचवाद्वंसंपूज्यमस्वानाविधिवत्त्रामाणमित्रवहुणंगतापस्युग्नमभ्रमः कार्योमित्रः कमनमास्थितः। आ
जानुलविना जातविक्रचोभोजदन्तूष्टधुः। वरुणादिरूपमुक्तो ब्रह्माण्डदानेऽभ्यर्च्यविज्ञानपिपाथवेतुः छुत्थवुत्तचरातव्यमनुकोम
णामस्पीयतामयमित्यवसुस्तातोहिरण्यात्मादत्तपूर्वमन्त्रा एकास्यवृत्तेवाबहिररूपरूपमणाणमपूर्वयाणिणीयसर्वानापावाणि
वामः परिधायचैवमेतेड्जमहिरण्यपदत्वा। अभीष्टसिद्धिलभतेचमस्वोमायुष्यमारायुपतिचा। अथापरस्तु खेहवर्ण
वांसाधुग्यादानमस्युद्धात्। विधिस्तथावाचपत्त्वाक्लिवाचंततस्याद्दक्षिणावाचकोम्यः॥ अथप्रयोगः॥ प्रातस्तिलकुं
भिश्रारकेनस्नात्वाधृत्यादि मथराधुराणपापायनाशपुत्रादिकुलवृद्धिश्रीलिंगमोक्षार्थसिद्धिकामामित्यादिश्वातिमाहरणंक
रिष्यइतिसंकल्पगुरुवृत्वातेनाङ्गलाविशदस्वोचदारस्वोभुवंगोमयेनालिप्यतत्रप्रागायताश्चतस्त्रउदगायताश्चतस्त्रो
रेखालिखित्वातत्रजातेषुनवकोष्ठेषुतण्डुलान्निक्षिप्यतेषुनवकुंभान्संस्थाप्यानुविधिनामस्थाप्यतेषुसुवर्णत्रयादूर्ध्वपला दान
र्धादिहेमकृताःप्रतिमाः स्थापयेत्तत्रजयश्चाग्रेत्रयाश्चिमध्यंकोडस्कांमस्कानामिचेवरुणासोमपवामध्यमध्यंकोचतुर्भुजा १२६

स्तुसुमायतिचार्चयपंकौदिवाकरंहरंवरुणंवह्निवाततोनवविश्रान्तपूज्यैवोकास्मैविश्वायाप्तिः प्रीयतामधेत्यादिसंप्रदारिकामांतं
पूर्वोक्तफलप्रस्कोऽमुस्कोऽमुकशर्माहममुकगोत्रायविप्रायसंप्रददेइतिसदद्यात्। एवंचवरुणः प्रीयतामितिवरुणास्यात्
मागुरवचदेयदूव्यमन्यत्सुवर्णंविभज्यद्विजेभ्योदद्यात् इतिसंयत्करानं॥ अथकल्पलतिनं॥ सौरंहल्पाजिनंचमहिषीमिनीचरशधेनव
ः। ब्रह्मलोकश्चराथीनितलापुरुषश्च एवचायमगोस्तु हिरण्यमेयुक्तोमार्गिमकेश्वराततियः। सर्वदुःखहरणाश्वनश्यति। कल्पाङ्गिन
मंदानेनवाप्तिभुवनेयथाप्रतिगृहोपियायधानुइतिवेदविदोविदुः। मात्स्येवेशाखीपौर्णमासीचग्रहणंशशिसूर्ययोः। पौर्णि
मासीत्वषाषाढ्याषाढी कार्त्तिकीतथा। उत्तरायणंद्वादशीवातस्यामहाफलं। आहिताग्निर्द्विजोपश्चात्सयायोर्थिवापथा
येनविधानेनतस्मानिशदातः शृणु। गोमयेनानुलिप्तायांभूमौदेशेनराधिपा। आरत्नेवमात्रीर्थ्यशाभ्रनवत्त्रमाविको। ततःस
मृंगासवुस्थाशोरत्नहाललामागण। कर्तव्यस्वक्ष्णश्रृंगाक्षरूप्यखुरातथैवच। लांगूलेमौक्तिकैर्युक्तांतिलच्छन्नांतथैवचा। तिलेरा
ष्ठमभक्त्वावासमाच्छाद्यपंचसुधः। सुवर्णनाभंतत्कुर्यादलंकुर्याद्दिवक्त्रणाः। रत्नैर्गंधैर्यथाशक्त्यातस्याःदिक्षुविन्यसेत्। कांस्य
पात्राणिचत्वारिदिक्षुस्थाप्ययथाक्रमम्। मृन्मयेषुचपात्रेषुपूर्वादिषुक्रमेणगृहाद्य तैलक्षीरदधिक्षौद्रं एवंस्थाप्ययथाविधि। सत्कानि
कांस्यपात्राणिचत्वारिदिक्षुस्थाप्ययथा। मृन्मयानिचपात्राणिदधिमधुपूर्णानिपूर्वादिदिक्षुस्थाप्यानि। चंपकस्यतथाशाखाः स

दा० व्रांकुशमेव च। वाद्यो पुरस्थानं कृत्वा शुभचित्रो निवेशयेत्। तदनेदेशाद्वा द्वये उपसमीपे संस्थानं धपस्येति कुंभविशेषणं। जीर्णवस्त्रेण
१२० पीतेन सर्वांगानि च मार्जयेत्। धातुमयानि पात्राणि यादृग्समृद्धिरपयेत्॥ धातुविशेषाः पात्रमध्यस्थानि च द्रव्याणि च मंत्रतः
पीतवोध्यानि। तिलपूर्णां ततः कृत्वा ताम्रमयादे निवेशयेत्। मधुपूर्णा उत कृत्वा पादिवै दक्षिणेन संस्थितं। घृतपात्रं हृदयं पश्चिमपा
र्श्वयोः स्थाप्य। ऊर्ध्वं पादे लिप्तिकापि ताम्रस्य रजतस्य च। ऊर्ध्वपादस्त्वत्र पादयोः एकवचनमविवक्षितं। ताम्रपात्रं तिलपूर्णं दक्षि
णपार्श्वे रजतपात्रं मधुपूर्णं वामपार्श्वे इति व्यवस्था। अयोगोधूममात्रं। हेमवर्णपात्रं भक्तान्नपूर्णं मध्ये स्थापयेत्॥ इति हे
माद्रिः। हेममुक्ताविद्रुमचंदराडिमबीजपूरकं। प्रशस्तपत्रश्रवणात्वृ शृंगाटकानि च। एवं कृत्वा यथोक्तेन सर्वेशाकफलानि च।
तत्रातिथ्यहविर्द्विजानाहिताग्निर्द्विजोत्तमः। स्नातो वस्त्रयुगाछन्नः स्वशक्त्या चाप्यलंकृतः। प्रतिग्रहश्च तस्योक्तः पुरुहूत
महीपते। स्ववर्णानामिकं द्याल्लीपितां दृषभध्वजः॥ अथ प्रयोगः॥ पूर्वोक्तकाले गोमयेनोपलिप्ते देशे कृष्णाजिनमितं काष
लंतड़ परिसंस्कृत्य खुरं वहि र्नामप्राग्रीवं कृष्णाजिनमालीर्य स्ववर्णशृंगं रूप्यदंतं मौक्तिकयुक्तं सुवर्णनाभं च तत्र स्थापयेत्
दुग्धपात्राणि तिलान्संस्थाप्य वा समासं कर्षाद्येतगाधरत्नानि च त्वारिकांस्यघृतदुग्धदधिमधुयुतानि च त्वारि दिक्षु स्व राम
गादिदिक्षु दानेशा द्विरचयकशास्त्रसंग्राकुंभं च संस्थाप्य देशकालमः प्रलयावधिस्वर्गप्राप्तिसर्वभूदानफलसर्वलोक १२६
मफलस।

गतिकामो मोक्षकाम ईश्वरप्रीतिकामो वा हृष्णाजिनदानं करिष्य इति संकल्प्य जीर्णपीतवाससा स्वांगानि संमृज्य पानि कांस्यानि
पात्राणि मया लोभात्कृतानि वै लोहपात्रप्रदानेन प्रणश्यंतु ममाशु वै इति मंत्रेण सतिलं लोहपात्रं कृत्वा जिनस्य वामपादे। योनिकांस्या
निकर्णेषु नानि कृतानि वै कांस्यपात्रप्रदानेन तानि नश्यंतु मे सदेति समधुकांस्यं दक्षिणे पार्श्वे वामदेव्यमूर्त्याहुत्यां सस्यम स्कणात
तत्रोक्तिं च मे पापं ताम्रपात्रान्नश्यतु। इति सतिलं ताम्रपात्रं वामहस्ते। कन्यान्तं गवां चैव परदाराभिधर्षणं। रौप्यपात्रप्रदानेन क्षि
प्रपातु मे इति समधुरौप्यपात्रं दक्षिणहस्ते। जन्मसहस्रे षु कृतपापं कुबुद्धिना। सुवर्णपात्रदानात्तन्नाशयाशु जनार्दनेति माक्षे
तहेमपात्रं मध्ये हेममुक्ताविद्रुमदाडिमफलानि मानिधानाम्रादि प्रशस्तपत्रे कर्णयोः शृंगारकानि च खुरेषु संस्थाप्य वा
युग्मादिनाहिताग्निर्विप्रेऽस्य परस्य च संपूज्य पापीयतां हृषभध्वजः इत्युक्त्वा देशकालौ संकीर्त्यामुकसगोत्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणा
यतुभ्यमिदं कृष्णाजिनं कुशाग्रपरिगतं कंबलोपरिस्थितं वस्त्राच्छादितं तिलराशि सुवर्णशृंगं रौप्यखुरं रूप्यदंतं मुक्तालांगूलं खु
वर्णशृंगं रौप्यखुरं रूप्यदंतं मुक्तालांगूलं सुवर्णनाभं च रत्नाजंकृतं पत्नरिश्रावस्थितं घृतक्षीरदधिमधुपूर्णपात्रचतुष्टयसका
रणं स्वयात्रं तिलमधुक्तातपूर्णं लोहकांस्यताम्ररौप्यहेमपात्रं हेममुक्ताविद्रुमदाडिमबीजपूरयत्रशृंगाटकयुतं शिवदैवतममुक
स्य पात्रं तिलमधुक्तपूर्णं लोहकांस्यताम्ररौप्यहेमपात्रं हेममुक्ताविद्रुमदाडिमबीजपूरयतशृंगाटकयुतं शिवदैवतममुक
सगोत्रोऽमुकशर्माऽमुककामोऽहं संप्रददे न मम। एतद्दक्षिणां तु गारुडे शातनिधासमीपेतं तद्धीदं मया पिबा। अतोऽन्न

दा०
१२८

नंदातत्प्रमधिकंफलमूर्जितंतवैव ॥ अस्यश्रवणःमहिजोराजन् वितितिभूपस्येमाहिमः। दानेनचश्राद्धकालेच व्रततःपरिवर्जयेत् ॥ स्वर्गहाले
प्यतेविप्रमंडलस्नानमाचरेत् ॥ तदहस्त्वकुंभमहितंतं । ताह्कोप्पचतुष्यथा। स्वपितृपुत्रमरणंविधिनाप्रार्थयामहाक्षनदेशयरितामागमे
देहात्रुपात्कचितासमयमूप्रिदानस्यफलंप्राप्नातिमानवः सर्वलोकांश्चचरतिकामचारीविहगमः ॥ आभूतसप्लवंयावत्स्वर्गमाप्
त्यसंशयमितिकृष्णाजिनदानतात्पर्यमगम्यं ॥ अथशय्यादानं महाभारते शय्याप्रमाणंसुप्रयेताखट्वांसंप्रदत्ता । प्रदद्याद
स्तुविप्रायश्रृणुतस्यापियत्फलं ॥ रूपःसुप्रभःश्रीमान्स्त्रीसहस्रामिसंवृतः ॥ दशवर्षसहस्राणिस्वर्गलोकेमहीयते ॥ विष्णु
संहितायां ॥ स्पर्णेःपारस्वाणेश्चनानाद्व्यैर्विभूषणैः ॥ चतुष्कोणेषुसंस्काण्यथाशक्त्यायुधिष्ठिर ॥ घृतकुंकुमगंधूमपूर्ण
यावंजपिपात्रमङ्कोमत्पराघयणः ॥ कृतांजलिपुटोभूत्वाकुर्याछय्याप्रदक्षिणां ॥ नमः प्रमाणेपरेव्योतिश्वराण्यपचवरिशं
ः आह्लयापदरिद्रायश्रुताध्ययनशालिनोतथा तज्ज्ञानविदुषेशय्यांदद्याद्विचक्षणाः ॥ फलंच तस्मादिदपुरंगछेत्स्वयमा
नोप्सरोगणैः ॥ षष्टिवर्षसहस्राणिक्रीडित्वाचयथासुखं ॥ इहलोकात्परस्मिन्नश्चइहलोकन्नपाभवेत् ॥ षष्टियोजनविस्तीर्णेस्त
सीमवतिमंडले ॥ भविष्योत्तरेपि ॥ तस्मान्कृष्याप्रमाणसारशयीयदानंतयत्रचितांरम्यांहेमपट्टरलंकृतां हंसतूलीप्रतिच्छ राम
न्नांशुभगंडोपधानकां ॥ प्रछादनपटीयुक्तांधूपगंधाधिवासितां ॥ तस्यांसंस्थापयेद्धैमंहरिंलक्ष्म्यासमन्वितं ॥ उच्छीर्षकेघृत १२८

कृतकलशंपरिकल्पयेत् ॥ विद्रोयःपाडवाग्रांतस्यांसंस्थापयेद्धैमं ॥ अष्टसनिद्राकलशोबुधैः ॥ तांबूलकुंकुमक्षोदकर्पूरागुरुचंद
नं ॥ दीपिकोपानहछत्रंचामरासनभोजनं ॥ पार्श्वेषुस्थापयेद्भक्त्यासप्तधान्यानिचैवहि ॥ शयनस्थस्यभवतियदन्यदुपकारकं
॥ भृंगारकाकरकांचपंचवर्णवितानकं ॥ शय्यामेवविधांकृत्वाब्राह्मणायोपपादयेत् ॥ सपत्नीकायसंपूज्यपुण्येहनि विधिपूर्वकं
॥ यथानकृष्णशयनंशून्यंसागरजातया ॥ शून्यासमाप्यशून्यास्तु तथाजन्मनिजन्मनीति ॥ अथशय्यादानं ॥ अथ दानतिलक
स्त्रकर्त्रीकृतास्त्रीणांशय्यातस्याः संमंतात्सकन्यचाक्यवकसभागणिकुंभादीनिसंस्थाप्य ॐ अद्येत्यादि सर्वपापक्षयपूर्वकाप
रोगणासंस्तुतविमानकोणकोरुपुरगामनोत्रषष्टिसहस्रवर्षांतरधिकारणकक्रीडनश्रीसहस्रसवगणसाहितत्वत्तडवर
षष्टियोजनमंडलराज्यानंतरशिवैवस्यकामःशय्यांरामस्पइतिसंकल्प्यसपत्नीकंविप्रंशय्यांतदुपरिधृतिमायांलक्ष्मीयुतंनाराय
णांचसंपूज्यप्रदक्षिणीकृत्यनमः प्रमाणेपरेव्योतिचतुर्विंशतुअरणास्यातिथायुद्योतवनोतेसर्वपापक्षयत्यादिकामातपूर्वोक्त
संकल्पवाक्यमुक्त्वामुकमगोत्रायामुकशर्मणेब्राह्मणायेमांशय्यांईशानादिकोणचतुष्टयस्थापितघृतकुंकुमगोधूम
जलपूर्णपात्रीमुच्छीर्षकपरेस्थापितांघृतपूर्णकलशांहंसतूलीप्रतिछन्नांशुभगंडोपधानकांप्रछादनपटीसहधान्य
तांबूलांश्चकुंकुमभृंगारकर्पूरागुरुचंदनदीपिकोपानच्छत्रचामरासनभोजनजलपात्रपंचवर्णवितानलक्ष्मीनारायण

दा॰ अग्निमुपूज्यां अंगिरोदैवताममुकसगोत्रोमुकशर्माहं संप्रददेनममेतिशय्योपवेशितविप्रहस्ते कुशोदकं क्षिपेत् ॥ मंत्रः ॥ यथानम्हे
१२७ लशायनं शून्यं तव सदाजात यथा शय्याममाप्यशून्यास्तु तथाजन्मनिजन्मनीति हिरण्यदक्षिणांतिशय्यादानप्रयोगः ॥ हेमतूली
समायुक्तां मृदुं शिवद्वामलंकृतां ॥ सर्वोपकरणोपेतां शिवे शय्यां निवेदयेत् ॥ शिवं देवीसमायुक्तं पंचरत्नानिवेदयेदिति ॥ शिवधर्मे
शिवधर्मे शिवशय्यादानं ॥ अथवस्त्रदानं ॥ नंदिपुराणे ॥ वस्त्रं यश्चार्थिने दद्यात्क्षुधं चापि यथा दृढं यथा समवेद्धनवानत्र श्रीमानूदृहरूप
तिपुरेवमेता विष्णुधर्मे स्मृतो ॥ वासोहि सर्वदैवत्यं सर्वदैवैः स्तुतं सर्वदाधोऽपमुच्यते वस्त्रदानात्तु देवेषुः स्याद्रूपद्रविणसंयुतः ॥ पुरुषो
लावण्यसौभाग्यविरागश्च तथाहि द्विजः ॥ तथा ॥ दत्वा कार्पासिकं वस्त्रं स्वर्गलोके महीयते ॥ दत्वा सर्वमतश्चापि पफलं दशगुणं भवे
त् ॥ आविकं वसनं दत्वा भृगूणां लोकमाप्नुयात् ॥ छागं दत्वा चांगिरसं क्षौमं दत्वा बृहस्पतेः ॥ वस्तूनां लोकमाप्नोति कुशाको
शाकौशेयवासमाहा प्रजंच तथा दत्वा सोमलोके हीयते ॥ अग्निष्टोमसमवाप्नोति दत्वैव भृगलोमिकां ॥ तथा ॥ सर्वदेवास्त्र दः श्री
कोपतेः सर्वत्र वस्त्रवान् ॥ अवाप्नोतिविधर्मज्ञ ह्लादिशिष्यते ॥ भविष्यते ॥ भविष्यत्पुराणे ॥ यावत्तंतुभाने वेदद्यादत्तचमहायनं
॥ सहस्रान्निलोकमासाद्य वर्षति विरोशरूपि ॥ आदित्यपुराणे ॥ वस्त्रैर्वस्त्रप्रदानेन ब्रह्मलोकं प्रपद्यते ॥ नंदिपुराणे ॥ वासांसि तिलवि दान
चित्राणि सारवंति दृढं तिचास्त्रापितानि शिवे दद्यात्स कोशानि नवानि च ॥ यावत्तद्वस्त्रतंतूनां परिमाणं विधीयते ॥ तावद्वर्ष १२७

सहस्राणि स्वर्लोके महीयते ॥ स्थापितानि ब्रह्मकालितानि वाराहपुराणे ॥ कौशेयं वाससी यो दद्यात्पत्रोर्णानि च चक्रिणे ॥ कापी
सजानि वा दद्यात्कृत्वा वित्तानुसारतः ॥ तस्य वासांसि यावंति तंतवः सन्ति तावत्प्रमाणवः ॥ तावद्वर्षसहस्राणि विष्णुलोके महीयते ॥ देवी
पुराणे ॥ अर्द्धदेवी उर्जेनापि वित्तस्य कर्मशोलजां सम्भूष्याभरणैः शक्त्या चैकवर्णिनमाप्नुयात् ॥ नंदिपुराणे ॥ उष्णीषदायिनो प्राप्य
जायते कुष्टुटोज्वलाः ॥ विख्यातिराजवंशेषु क्षितेछत्राग्यलक्षणाः ॥ नाहदेव ॥ निष्क्रां च येभ्यो दीनेभ्यः शीतवातमहातये ॥
अरितिभ्यः करुणया वस्त्रं मोतिहरति यः ॥ नतस्य फलं तद्वक्तुं शक्यते त्रिदशैरपि ॥ आधिव्याधिविनिर्मुक्तः सोक्षयं सुखल
मश्नुते ॥ अथासनदानं ॥ आसनं यः प्रयच्छेत्तु स्वपात्रायप्रभावितः ॥ सद्व्यानुभोगसंभोगानं श्रीरोगः सर्वदाश्नुते ॥ महाभा
रते ॥ यस्तु दद्याद्द्विजाग्र्येभ्यो भक्त्या वासयस्तु उज्वलासं भूपतय भवाप्नोति निःशेषवनिमंडले ॥ पद्मपुराणे ॥ चंद्रातपंदयो
दद्यादश्वायकृतिपुण्यधीः ॥ नतस्य श्रेयसामंतः कदाचिदपि जायते ॥ चंद्रातपाचिताने ॥ अथभाजनदानं ॥ स्कंदपुराणे
॥ भाजनं यः प्रयच्छेत्तु हेमरत्नविभूषितं ॥ सोप्सरः शतसंकीर्णे विमाने दिवि मोदते ॥ राजतं यः प्रयच्छेत्तु विप्रेभ्यो भाजनं शुभं
॥ सगांधर्वपदं प्राप्य उर्वश्या सह मोदते ॥ ताम्रं यो भाजनं दद्याद्ब्राह्मणाय विशेषतः ॥ सभवेद्धर्मराजस्य प्रभुर्बलसमन्वि
तः ॥ ब्रह्मपुराणे ॥ औदुंबराणि ॥ औदुंबराणि भांडानि यो दद्याद्यमालिये ॥ औदुंबराणि ताम्रमयानि महांति हि मा

दा० जोतिर्दुर्लभां चित्रे शोभितां मदनाले उत्तमं पलषष्टिश्च वलारिशाद्गुमध्यमं । हारस्याधममप्यावर्त्तता प्रमवायसंस्कृतं । अन्नाद्यमशशोधात
१३० मात्रयः । वासांसि वर्णरंध्रा दुग्धवीतं समाल्यकं । चंदनं चैव तां पूज्य विप्रं संपूजयेत्ततः । दत्वा दिव्यसपूर्णं हेमगर्भं सवस्त्रकं । प्रतिष्ठा
प्यतत्याचैवाह्मणाय निवेदयेत् । ततः सूर्यं स्वर्णं स्वर्णैः प्रतिष्ठार्थं द्विजायते । दद्याद्विति शेषः । चंद्रलोके वसेन्नावद्यावदिंद्रा
श्चतुर्दशेति । इति तौहो नित्याच्च चतुर्दश ॥ तत्रैव ॥ इत्तयेनवनीतं च दधि दुग्धं तथैव च । शर्कराद्गुडतैलानि तिलान् मधु जलं तथा । तत्तेषां
नवधा फलमर्सवेषा वेदलसमग्वितं एवं चतुर्दशायुतं दातवा विधिना नृपेति ॥ पाद्मे ॥ सर्वेषामेव दानानामुत्तमं यथा त्रामिष्यते यथा
विधिञ्चदातव्यं चित्रशाठ्यविवर्जितं । अन्यत निर्दिनो यो पिम्नोपि दद्याद्यथाविधि चतुर्दशाहं मर्द्ध वा स्यात्तत्र फलं प्रपेति ॥ वारा
हे ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि पात्रदानमनुत्तमं । कान्वा तात्त्रमय पात्रं यथा विभवविस्तरं । उमया हितया प्रभु हरिसश्रीकमेव वा
त्वा तकांचनी दिव्यां संपूज्यावाहनादिभिः । प्रतिमां ब्राह्मणे दद्यात्पात्रं तु विचक्षणो । पाश्चत्रैवहवै विक्रिधृता दिचतुर्दशक्षा
छिकान्नकार्यासोधारादिनं नत इव्यपूर्णं षोडश पात्रदानमुक्तं ॥ अथ स्थालीदानं ॥ भविष्योत्तरे । दत्वाताम्रमयी स्थाली पला
नां पंचाशतैः शतैः । अशक्तस्तु तदर्द्धं न च तदर्थाशेन वा पुनः । सर्वशाक्तिविहीनस्तु मृन्मयीमपि कारयेत् । हुणभिरिदरदीहरं राम
डकादुकृक । कडक्कशादिनतदर्चि सिधीयतस्तु तंडुला निष्पन्नाखिनं दक्षिणापूरितां । उपस्करं काष्णताद्धतयात्र समन्वितां । १३०

तां । कृतपात्रसमन्वितां । कृतपात्रीर्षोतवर्णचर्चितां चंदनेन च । स्थाप्य मंडलके वस्त्रैः पुष्पधूपैर्यथाविधि । आदित्यपह निसंज
तां चतुर्द्दश पष्टमी पुच्चाप्या अस्यास्तीयायां विशायशतिया देपत ज्वलज्ज्वलनपार्श्वस्थैः खंडलैः सजलैः सजलैरपि न भवे
ड्रोडपसंसिद्धिर्भूतानापिठं रीविना त्वं सिद्धिः । सिद्धिकामानालप्रशस्तिमिष्टता । अतस्त्वां प्रणतो याचे सत्यकुरु वचो मम ॥ ज्ञा
तिं वधुसुहृद्वर्ग विप्रपुस्वजनैस्तथा । अभुक्ता वस्तु नाश्नीयात्तथाभवव स्पर । इत्युच्चार्य प्रदातव्या हडिका द्विजपुंगवे । पुष्टिम
रपुंसां सर्वकामानभीप्सितान् ॥ इति स्थालीदानं ॥ अथ याचकदानं ॥ तत्र श्रीभागवते ज्ञाति पिप्पलादः । पंथेन पूर्वं विहित
ततस्सो प्राप्तुतेफलं । कर्मभूमि रिपवाड्गिनातः शोचितमहर्षि । तस्मान्न वाडीपद्रतप्राप्तं तद्राज्यपुत्रं सं । त्यापि चारि संवध
: नदन्वैः प्राप्यतेकुत इत्यादिना हेमरूप्यताम्रनिर्मितनानाविधभांडानां सर्वसंपत्ति याचकानमुत्राव नित्यायाचकदानं
॥ अथ विद्यादानाख्यमतिदानं ॥ तत्र पुराणादानंतावत् ॥ वाराहे ॥ तत्रादौ ब्राह्मं याद्गुवैष्णवं च शैवं भागवतं तथा । तथान्यन्ना
रदीयं च मार्कंडेयं च सप्तमं । आग्नेयमष्टमं प्रोक्तं भविष्यं नवमं तथा । दशमं ब्रह्मवैवर्त्तं लैंगमेकादशं तथा । वाराहं द्वादशं प्रोक्
स्कांदं चात्र त्रयोदशं । चतुर्द्दशं वामनं पंचदशं तथा । मात्स्यं च गारुडं चैव ब्रह्मांडं मतिमं तिमंतथा ॥ अन्यान्युपपुराणानि मु
हितराणि निर्णवीणि । निखिलाधःप्रष्यतुसविद्यायारगामवेरिति । रामायणं भारतं च रत्वास्त्वगमिहीयते । पुराणानत्के

दा० शास्त्रं च छंदोलंकारलक्षणं वेदं मीमांसकं दत्वा शिवधर्मं चवैन्द्रपास स्त्रद्वीपपृथिव्यां च राजराजो भवेद्धितः। तथा धर्मशा
१३१ स्त्रं दत्वा स्वर्गलोके महीयते ॥ अथ वेददानं ॥ गारुडे ॥ आम्नायरूपाणि विप्र सम्यक् पुरा निपूर्वे रितलक्षणानि वि
शुद्धानाम् अविभूषितानि कृत्वा दिवि दक्षमतो निवेश्य वेदरूपं महाभूतं घटे कृत्वा मासि स्थापनिय यथा कामेन पीतानि शु
क्लान्यथ लोहितानि नीलानि चैवं कुसुमानि दत्वा सपूजयेद्गंधाहृतधूपदीपैः। आमोदकं घृतं तथा पयस्य च सक्तोद्यमन्नम
थ यूपघृतं क्रमेण तेभ्यो निवेद्य विधिवत्तथातः ब्राह्मणसम्यक्कृत्वा दक्षिणा विधिविद्धीत विद्वान्। तेषां पूजाविधिः कार्यो गा
यत्र्यार्थमतो वर। व्याहृत्य आहुतीः कुर्यादावाहनविसर्जने मंत्रैस्तैस्ततः कुर्यात्समीषामनुमंत्रणं। ऋग्वेद पद्मपत्राक्ष
रक्षकल्पे पापमुत्थं। शरणं त्वां प्रपन्नोऽस्मि वेदहितं हितमच्युतं यजुर्वेद नमस्ते तु लोकत्राण। त्वत्प्रसादेन मे कामा निखिला
: सन्तु मे तते। सामवेद महाबाहो त्वं हि साक्षाद्योगजः। प्रसादं सुमुखो भूत्वा कृपया नु गृहाण मां। अथर्वन्सर्वभूताना
न्दु रायपते हिताहितैः शान्तिकुरुष्व सर्वेषामायुःपुष्टिप्रदो भयकृन्न इति मंत्रार्थसिद्धे वेशान्विप्रेभ्यः प्रतिपादयेत्तान्। सरस्वतीं काम
कोन्हेमवर्णां त्रिपलान्वितां दद्यादेकपलोयं तु मवेकामिह दुर्लभः। अथास्यशान्तितो वा पिदाने भोषाविधीयते। एतत्स्वरू राम
पाणामयादत्तेषां मूर्तिं निर्मितो अनधीनवतो देवान्वेददानविधिस्त्वयं। मयाध्ययनयुक्तस्य वेदाध्ययनमेव हि इति वेद १३१

दानविधिः ॥ अथ पुस्तकदानं ॥ भविष्ये शास्त्रसद्भावविदुषे वाचके च प्रियंवदे। वस्त्रयुग्मेन संवीतपुस्तकं प्रतिपादयेदितितं
था। कपिलादानसहस्रेण गवां सम्यग्दत्तेन यत्फलं ॥ तत्फलं समवाप्नोति पुस्तकैकप्रदानतः। पुराणं भारतं वापि रामायणमथापि
वा दत्वा यत्फलमाप्नोति यावत्पत्रं नवं पुनः इति तच्चेह मरुत्याज्ञस्तकाष्टादिहितेन्यान्यस्मसंपुटं स्थापितितुपुराणानि इति
पुस्तकदानं। अथ वृषोपयानदानं ॥ पाद्मे ॥ आसीत्पत्रवनेमार्गे तु रथाश्मसमन्वितोति। तीक्ष्णातपवता तिक्ष्णोपानत्स्वदानइति
वृषोपानहदानं ॥ अथान्नदानं कौर्मे ॥ अन्नदः प्राणदः प्रोक्तः प्राणदश्चापि सर्वदः। तस्मादन्नप्रदानेन सर्वदानफलं लभेत्
अन्नदानं ॥ महार्णवे ब्रह्मगीतायां वर्षाशने आत्रिंशाय मस्यार्थे नेच्छविशेषतः। असाध्यव्याधिनायस्तोषनं दद्याद्विजातये इति व
पात्रदानं ॥ अथ ताम्बूलदानं ॥ भविष्यत्पुराणे ॥ ताम्बूलं यो नरो दद्याद्वात्स्य मस्ति नियमान्वितः। देवेभ्योथ द्विजातिभ्यः स महाभा
ग्यः प्रसूत इति ताम्बूलदानं। अथ गंधद्रव्यदानं। स्कांदे। नरः सुवर्णादिकं गंधद्रव्यदानात्स्वाप्नुयात्। सौभाग्यवान्जायते नित्यं शरी
रनाम्य तत्पाति। विष्णुधर्मोत्तरे। सौभाग्यकारकं दानं श्रीखण्डकुंकुमस्य तु। तथा कर्पूरदानेन सर्वकामानवाप्नुयात्। स्त्र
गन्धप्रदानेन स प्राप्नोति राज्यमस्तु तदिति गंधद्रव्यदानं ॥ लैंगे ॥ तुष्टिमवेत्सदा कालं प्रदानात् धर्मान्ययोरितिनारदपुराण
। धूपदः सर्वामिनित्यपुष्पदः समाप्नुयात्। ॥ अथ रत्नदानानि जाबालिः रत्नानि यो द्विजे दद्याद्बहुमूल्यानि मानवः। अ

दा०
१३२
लंकारनिमित्तं व देवताभ्योतिथिलतः। भूतानयथापापनिर्मुक्तो मुक्तिमेवसमश्नुते। स्कांदे। विद्रुमाणां प्रदानेन रुद्रलोकं व्रजेन्नरः। स
र्वपापविनिर्मुक्तो मुक्ताप्रदानेन जायते। लोकमाप्नोति दानेन नरो वज्रस्य वज्रिणः। तथा प्रमेवैर्गोमेदैर्मरकतैर्न्दनेवनः। सर्वे ग्रहाः
प्रत्वष्यंति पुष्परागप्रदानतः। गारुत्मतेगरुत्मंतं नियतं जयति श्रियः। वैदूर्यैः सूर्यलोकं च पद्मरागैः रोगताः। प्रदानादिंद्रनी
लानां नीलानां भाजनं भवेत्। सुवर्णशाखप्रदानेन शक्तिः शुक्तिप्रदानतः इति रत्नदानं ॥ अथ गलंतिकादानं ॥ भविष्योत्तरे व
संतसमये ज्ञात्वा गलां रवावन्वंथपरं शिवस्य विष्णोर्वा किं स्यादिष्टदेवस्य वा पुनः। एवं तं कारयेत्कुंभं अच्छिन्नं देवमस्तके। अनेन वि
धिना स्नानं मासमेकं चतुष्टयं। ततः कर्कटके प्राप्ते स्वयं चामृतेन तु। संस्नाप्य पूजयेद्देवं नैवेद्यैश्च मनोरमैः। प्रणिपत्य महेश्वा
नं मंत्रमेतमुदीरयेत्। ॐ नमः शंकराय शंभुर्भवो धाता शिवो हरः। प्रीयतां शिवो हरः। प्रीयतां मम हा सर्वो जलकुंभप्रदानतः
एवं संकल्प्य दातारं तुष्यश्चाद्गात्वैश्मनि। स्वशक्त्याथ शिवभक्तांश्च विप्रमुख्यांश्च भोजयेत्। एवं यः कुरुते यो ग्रीष्मे जलदा
नक्रियां हरे। यावद्दिनानि लिंगस्य पतितानि न संशयः। स वसेच्छांकरे लोके तावत्कालं द्विजोत्तम इति गलंतिकादानं ॥ अथ
प्रपादानं ॥ भविष्योत्तरे ॥ अतीते फाल्गुने मासि प्राप्ते चैत्रमहोत्सवे। पुरोपरि विप्रकथिते मंडपं कारयेत्ततः। पुरस्य मध्ये दान १३२
पथि वा चैत्यवृक्षतले ऽथ वा मरुभूमौ तलेतरे रम्यं विचित्रासनसंयुतं। तन्मध्ये स्थापयेद्द्रव्यानमलान् कुंभांश्च शोभनान्द्विजा

ह्मणाः शीलसंपन्नो भृतिं दत्वा यथोचितां। प्रपापालः प्रकर्तव्यो बहुपुत्रपरिच्छदः। एवंविधां प्रपां कृत्वा शुभेऽह्नि विधिपूर्वकां। यथा
शक्त्या नरश्रेष्ठ ब्राह्मणान्भोजयेत्सुद्विजान्। ततश्चोत्सर्जयेद्विप्र मंत्रेणानेन मानवः। प्रपेयं सर्वसामान्या भूतेभ्यः प्रतिपादिता। अ
स्याः प्रदानात्पितरस्तृप्यंतु पितामहाः। अनिवारितवारित ततो देयं जलं मासचतुष्टयं। त्रिपक्षं च मम हो राजजीवानां जीवनं य
ं। घृतपहं कारयेत्तस्मा भोजनं शक्तितो द्विजान्। अनेन विधिना यस्तु ग्रीष्मे तोयप्रदानं। पानीयमुत्तमं सघा तस्य पुण्यफलं
शृणु। कपिलाशतदानस्य सम्यग्दत्तस्य यत्फलं। तत्पुण्यफलमाप्नोति सर्वदेवैः सुपूजितः। पूर्णचंद्रप्रतीकाशं विमानम
धिरुह्य सः। याति देवेंद्रनगरं पूज्यमानोऽप्सरोगणैः। त्रिंशत्कोट्यो हि वर्षाणां पंक्तिर्गंधर्वसेवितं। पुरापत्रप्रपादिहागा सवत्तवर्दो। द्वि
जो भवेत्। ततः पदं याति पुनरावृत्तिदुर्लभमिति प्रपादानं ॥ अथोदकदानं ॥ स्कंदपुराणे। त्रयाणामपि लोकानामुदकं
जीवनं स्मृतं। पवित्रममृतं तस्मात्तद्देयं पुण्यमिच्छता ॥ भविष्यत्पुराणे। ग्रीष्मे चैव वसंते च पानीयं यः प्रयच्छति। वक्तुं जिह्वास
हस्रेण तस्य पुण्यं न शक्यते ॥ नंदिपुराणे। वापिकाश्चैव यो दद्याज्जलपानं प्रयच्छति। स निपतस्त्वो भवति स्वर्गे युगशतं न
रः ॥ गरुडपुराणे ॥ मूल्येन क्रीत्वा धर्मार्थं जलदानं प्रयच्छति। स याति चंद्रसालोक्यं शुभ्रमालांबुकाहतः। क्षीरकुल्या
त्लमायांति तथा यांति मधुस्रवाः। घृतस्य दुग्धकाल्लस्य समुद्रा वशवर्तिनः। देवलः। सतो घां पार्थिके विप्रश्च घात्कारप

दा० त्रिकं। फलं तत्कूपखातस्य नूनं प्राप्नोति मानवः ॥ महाभारते ॥ पिपासया न म्रियते येनोदकं स्वच्छं जायते नैवाम्बुधाद्युम्नमनंकर्मकान्यः अप
१३३ च्छति ॥ आदित्यपुराणे ॥ घोरं राति घटीमात्रं कुंडिकाः करकास्तथा। तद्दानात्स्वर्गतथा वैमलाप्ततेशीतल ॥ अथधर्मघटदानं ॥ विष्णुः श्री
तलेन सुगंधेन वारिणा पूरितं घटं। शुक्लचंदनदिग्धांगं पुष्पदामोपशोभितं। स्वादनम्र तं कुर्यात्कुरावत मूपचायरिः। उद्यानच्छत्रम
युक्तं धर्मारव्यकल्पयेद्घटं। पुष्पाक्षतं गृहीत्वा तु इमं मंत्रमुदीरयेत्। ॐ नमो विष्णुरूपाय नमः सागरसंभव। अपांपूर्णोद्धरा
स्मांस्त्वं दुःखसंसारसागरात्। उदकुंभो मयादत्तो ग्रीष्मकाले दिने दिने। उदकुंभप्रदानेन प्रीयतां मधुसूदनः ॥ भविष्योत्तरे
॥ घटं यो धर्मघटं कोपवस्त्रसंवेष्टितो नवः। ब्राह्मणस्य गृहे देयः शीतामलजलः शुचिः। वसंतग्रीष्मयोर्मध्ये यः पानीयप्र
यच्छति। पलेपले सुवर्णस्य फलं प्राप्नोति मानवः। मार्गशीर्षात्समारभ्य उदकुंभं तथैव च। तिलैर्युतं दिने सहस्रस्य गवां पुण्यफ
लं लभेत्। तस्यैवोद्यापनं कार्यं मासि मासि नराधिप। मंडकानि स्वयं पक्वानि सार्वकामिकैः। उद्दिश्य पराकर विष्णुब्रह्माण
मथवा पितृन्। सतिलं शोधयित्वा तु मंत्रेणानेन मानवः। एष धर्मघटो दत्तो ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः। अस्य प्रदानात्सतत राम
ममसंतु मनोरथाः। अनेन विधिना यस्तु धर्मकुंभं प्रयच्छति। वसंतग्रीष्मसमये गोप्रदानफलं लभेत् ॥ इति धर्मघटदानं ॥
वौधायनः। यज्ञोपवीतदानेन जायते ब्रह्मवर्चसी। तस्मात्तानि प्रदेयानि ब्राह्मणेभ्यो विपश्चिता ॥ अत्रिः ॥ कौमजं वाथ का १३३

पर्णसंयद्दत्त्वाथापि वा यज्ञोपवीतयोः स्वच्छं तर्णं सुशोभनं यथाशक्त्या विधानेन अग्निष्टोमफलं लभेत ॥ नारदपुराणे
यज्ञोपवीतदानेन सुरेभ्यो ब्राह्मणाय वा। भवेद्विप्रश्चतुर्वेदः शूद्रधीनात्र संशयः। विष्णुधर्मे। उपाकर्मणि विप्रेभ्यो दद्याद्य
ज्ञोपवीतकं। आयुष्मान्जायते तेन कर्मणा मानवो भुवि ॥ अथ यष्टिदानं ॥ यष्टिं यश्च प्रयच्छति नेत्रहीनेभ्यः दुर्बलेभ्यस्तथा वि
प्रेभ्यः पथा फलं मूलाय शोभितं ॥ ब्रह्मवैवर्ते ॥ यो यष्टिं सुगुप्तां पथि पादीनेभ्यो पि दद्याल्लवः। यष्टिदानं प्रकुर्वीत निरोगाल्ले
नसंशयः। पंगोस्त्रपराकार्याणि पाष्टिः प्रकुरुते सदा। गोस्त्यादिनिवृत्तिश्च जायते यष्टिधारणात्। भीतानां शरणार्थाय
गच्छतां निशि वा वने। शरणं यष्टिर्गच्छतां निशि वा वने। शंकापहि वा तोष्ठो नियमेन निरस्यति। स्कंदपुराणे पतिभ्यो वे
णावेंदं द्विजेभ्यः परिव्राजकाय वा। यो यष्टिं लोकाय मेंदं न गच्छति। प्रददाति यथा वर्णाश्रमे दंड ब्रह्मचारिणः। समहापुरु
षो लोकेब्रह्मवर्षं प्रभुत ॥ अथ धनदानं ॥ यद्धनानि काष्ठानि ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति। सर्वार्थाल्लभते सिध्यंति तेजस्वी
चापि जायते। हेमंते शिशिरे चैव पुण्यं पात्रियः प्रयच्छति। सर्वलोकप्रतापार्थं पुण्यं गाति मंत्रमुत्तमं। यमः। इंधनानां प्र
दानेन दीप्ताग्निर्भुवि जायते ॥ महाभारते ॥ यश्चेंधनार्थं काष्ठानि ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति। प्रतापनार्थं राजेंद्र हेमंते शिशि
रे नरः। सिद्ध्यंत्यर्थाः सदा तस्य कार्याणि विविधानि च। उपर्युपरि शत्रूणां वपुषा दीप्यते नरः। भगवांश्चास्य सुप्रीतो व

दा० द्धिर्भवति नित्यशः ॥ न तत्र त्यजंति पशवः संग्रामेषु जयत्यपि ॥ अथ आग्निष्टिकादानं ॥ भविष्योत्तरे ॥ कृष्ण उवाच ॥ आरोग्यार्थी शिरोमा
१३४ शिरोऽभ्यंगं दिवसं शुभे ॥ अग्निष्टिकां कारयित्वा हस्तमात्रां नवतीं दृढां ॥ स्थापयेन्मठके हृद्ये विष्णौ शिवालये तथा ॥ उभयोः कालयोस्तत्र
हुत्वा काष्ठसंचयं ॥ ततः प्रज्वालयेदग्निं हुत्वा व्याहृतिभिः क्रमात् ॥ ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणां ॥ अनेन वि
धिना दत्वा पुष्पहं ज्वालयेत्ततः ॥ यः कश्चित्सहुधार्त्तः स्यात्तेजनं तस्य कल्पयेत् ॥ ॐ अग्नत्याहिःपतितं शीतार्तं व्यसनं वद
यथावत्सपृष्ठशीतार्त्ता ग्रामे तापिता धुनोथ इमामग्निष्टिकां विष्णुदेवानां षष्टिसहस्राणि षष्टिशतानि वर्त्ते ब्रह्मलोकमहितावानं
तरं सर्वार्थं संघनं वत्स वैदिकां स्त्रियाग्निकां सो हस्तुतस्तं जपेत् ॥ अस्य दानस्य फलं प्राप्य तत्रैव विमाने चार्कसंकाशे समारूढो महाम
ते ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च ॥ अर्चितो त्यतसंतुष्ट ब्रह्मलोके महीयते ॥ इहलोके पतीशश्च वेदवेदांगद्विजो
भवेत् ॥ नीरुजः सत्यवादी च अमिततेजाः प्रभावसभावसभावसर्थेषु भयं पाप अग्निष्टिकां प्रभुरुकोष्टवर्ती प्रदद्युः ॥ हेमंतशीशि
रकतौ सुखदं जनानां कापाग्निष्टिरी ज्ञसमलं वपुरावहति ॥ अथ दीपदानं ॥ सर्वैः ॥ देवागारे द्विजानां वा दीपं दत्वा चतुष्प
थेऽपि धावीज्ञानसंपन्नश्चक्षुष्मांश्च सदा भवेत् ॥ गरुडपुराणे ॥ नीलकंठस्य माहात्म्यं गागायाचतिलोदकैः ॥ वर्षान्तुदीप दान
दानेन पितृणामनृणो भवेत् ॥ नीलकंठस्य मासे कोनीलहयोत्सर्गः ॥ यस्तु ब्राह्मणगेहेषु दीपमालां प्रयच्छति ॥ स निजि १३४

त्यतमो घोरं ज्योतिषां लोकमाप्नुयात् ॥ महाभारते ॥ दीपप्रदानं वक्ष्यामि फलयोगमनुत्तमं ॥ पथा येन यथा चैव प्रदेयायादृ
शाश्च ते ॥ ज्योतिस्तेजः प्रकाशं वाप्यूर्ध्वगं चापि वर्ण्यते ॥ प्रदानं तेजसां तस्मात्तेजो वर्द्धयते नृणां ॥ अंधं तमस्तमिस्रं च दक्षि
णायनमेव च ॥ उत्तरायणमेतस्मात् ज्योतिर्दानं प्रशस्यते ॥ यस्मादूर्ध्वगमेतत्तु तमसश्चैव भेषजं ॥ तस्मादूर्ध्वगतिर्दाता भवेदत्रेति नि
श्चयः ॥ विष्णुधर्मोत्तरे ॥ महावर्त्तिः सदा देया भूमिपाल महाफला ॥ कृष्णपक्षे विशेषेण तत्रापि च विशेषतः ॥ अमावास्या
विनिर्दिष्टा द्वादशी च महाफला ॥ अश्वयुज्यामतीतायां कृष्णपक्षस्य या भवेत् ॥ अमावास्या तदा पुण्या द्वादशी चावि
शेषतः ॥ देवस्य दक्षिणे पार्श्वे दद्यात्तैलेन नृप पलाष्टकपुता राजन्वर्त्तिं तत्र दापयेत् ॥ वाससा तु समग्रेण सा
जितेंद्रियः ॥ महावर्त्तिद्वयमिदं सकृद्दत्वा महीपते ॥ गिरिशृंगेषु रात्र्यां नदीनां पुलिनेषु च ॥ चतुष्पथेषु रात्र्यां नदीनां
पुलिनेषु च ॥ चतुष्पथेषु रथ्यासु ब्राह्मणानां च वेश्मसु ॥ वृक्षमूलेषु गोष्ठेषु कांतारे गहनेषु च ॥ दीपदानेन सर्वत्र म
हत्फलमुपाश्नुते ॥ यावत्पक्षिनिमेषाणि दीपः प्रज्वलते नृप ॥ तावत्प्रवर्षराजेन्द्र वर्षाणि दिवि मोदते ॥ दीपदानेन राज
न्चक्षुष्मानिह जायते ॥ रूपसौभाग्ययुक्तस्तु धनधान्यसमन्वितः ॥ अथ अभयदानं ॥ सर्वैः ॥ भूताभयप्रदानेन सर्वा
न्कामानवाप्नुयात् ॥ दीर्घमायुश्च लभते सदा चैव सुखितो भवेत् ॥ मत्स्यपुराणे ॥ वध्यानां जातिपुरुदीनां पावनं भयराक्षिनानह

दा०
१३५

न्याहरणं ब्राह्मणस्तंतां धर्ममनुस्मरन् ॥ महाभारते ॥ लोभाद्द्वेषाद्भयाद्वापि यस्त्यजेच्छरणागतं ॥ ब्रह्महत्यासमं तस्य पापमाहु
र्मनीषिणः ॥ अथ मासेषु दानानि ॥ विष्णुधर्मोत्तरे ॥ तिलपात्रदानान्माघे तु याम्यलोकं न गच्छति ॥ प्रियंगु फाल्गुने दत्वा धि
यो भवति भूतले ॥ चैत्रे चित्राणि वस्त्राणि दत्वा सौभाग्यमश्नुते ॥ अपूपानां प्रदानेन वैशाखे स्वर्गमश्नुते ॥ छत्रदानं तथा
ज्येष्ठे सर्वान्कामानमश्नुते ॥ आषाढे चंदनं देयं सकर्पूरं महाफलं ॥ श्रावणे वस्त्रदानस्य कीर्तितं सुमहत्फलं ॥ प्रोष्टपदे
तथैमासे प्रदानात्फाणितस्य च ॥ आश्विने घृतदानेन रूपवानभिजायते ॥ कार्त्तिके दीपदानेन सर्वथोज्ज्वलमाप्नुयात् ॥
लवणं मार्गशीर्षे तु दत्वा सौभाग्यमश्नुते ॥ पौषे कंचनदानेन परां तुष्टिं तथैव च ॥ पुष्पाणां चामितं यत्नात् दानं लक्षीक
रमतं ॥ फलानां च तथा दानं कोष्ठयत्नैः महाफलं ॥ अथाश्वत्थसेचने ॥ भविष्योत्तरे ॥ उदकुंभप्रदानि पिप्पलशाखायः पुमा
न् भवेत्तेन अश्वत्थतरोर्मूलं सेव्यं नित्यं जितात्मना ॥ सर्वपापप्रशमनं सर्वदुःस्वप्ननाशनं ॥ सर्वरोगप्रशमनं नित्यं सत
तिवर्द्धनं ॥ अश्वत्थरूपी भगवान्प्रीयतां मे जनार्दनः ॥ इत्युच्चार्य नमस्कृत्य प्रत्यहं पापनाशनात् ॥ यः करोति तरोर्मूले से
कं मासचतुष्टयं ॥ सोपि तत्फलमाप्नोति श्रुतिरेषा सनातनीति ॥ इत्यश्वत्थसेचनं ॥ अथ पांथोपचारः ॥ गरुडपुराणे ॥ राम
पांथपरिश्रमघ्नस्तु शयनासनभोजनैः ॥ सम्यक्संपन्नप्रयासेन जयति क्रतुयाजिनां ॥ दत्वा वासो विवस्त्राय रोगिणो रुक् १३५

प्रतिक्रियां ॥ तृषार्त्ताय जलं दत्वा सुष्टमन्नं बुभुक्षवे ॥ पथिकाय पथश्रान्तिं सर्वतः तरति दुष्कृतं ॥ अथान्यत्स्वल्पमनुमान्पायि शाकमूलफ
लैर्जलैः ॥ सत्कृत्य सत्कृतपवाचापि श्रेयसे भाजनं भवेत् ॥ तथा ॥ अभावेत् हाभूम्यंबुयवेक्षुफलानि चार्हवागताय निवेदिण
ः स्वर्गपाति प्रियेण वा ॥ विष्णुधर्मोत्तरे ॥ उद्यानस्थावस्थानेषु श्रान्तसंयोज्य मानवः ॥ सरत्नाप्य सुभे देशो वृक्षाणाहरूफ
लं लभेत् ॥ तथा मूल्येन वा सपिण्डापि यस्माविधिचक्राणेः ॥ अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं दशगुणं भवेत् ॥ तथा ॥ चौरेभ्यो रक्षि
ताक्तत्वा शक्तो लोके महीयते ॥ कारयेत्तु मार्गपरिश्रान्तान् द्विजातीयान् सकर्षितान् तैलेनाभ्यंजयेत् प्राज्ञः सह रवी मासतो
र ॥ सर्पिषा कपिला धेनोरथवान्येन सर्पिषा ॥ उत्तरायणमासाद्य योभ्यंजयति धूर्जटिं ॥ महापूजाहतो नैव तस्मिन्नेव दिने
शिवः कृत्वा मनुष्यो लभते राज्यं निहतकंटकं ॥ सर्पिः पलसहस्रेण गोविंदस्यार्शिवस्य च ॥ महास्नानं नरः कृत्वा ब्रह्मह
त्यां तरिष्यति ॥ नंदिपुराणे ॥ पादाभ्यंगं तु यो दद्यात्पांथाय परिखेदिने ॥ सस्तु भास्करतोः पार्श्वे दिविर्नित्यं वंदितः ॥ भवेच्च
यो महाभागो मंडलस्याधिपो जने स्ववा ह्राक्षपरिश्रान्तपादाभ्यंगपादिनां नरः ॥ धर्मस्य पुरमाप्नोति सर्वकामसमृण ॥ उष्ण
जः ॥ दत्वा वारिहस्तस्पर्शी पादाभ्यां च द्विजातये ॥ उच्छिष्टमार्जनाद्यापि गोदानफलमश्नुते ॥ भविष्यपुराणे ॥ ब्राह्मणस्य
तु यो भक्त्या पादशौचं ह्यल्पशक्तितः ॥ घृतेनाभ्यं पादौ तु विष्णुलोके महीयते ॥ इति पांथोपचारः ॥ अथ गोपरिचर्या

योवैददातिचाते यांपुराणप्रता १

दा० ।विष्णुः।गवांकंडूयनंचैवसर्वकल्मषनाशनं।गवांग्रासप्रदानेनस्वर्गलोकेमहीयते।आदित्यपुराणे।लवणंचयथाशक्त्यागवां
१३६ लोकागवांलोकंव्रजन्तिते॥महाभारते॥कृत्वागवार्थंप्राणांशीतवातक्लमंसहेत्।आत्मतुल्यंतारयतिकुलंभरतसत्तम।हा
रीतः।होमासोपाययेद्दत्त्वातोयंद्विरत्नंतुहेतः।चतुर्थींत्रिरत्नंचैवयथान्यायंयथाबलं॥ब्रह्मपुराणे॥आदौविचार्यवय
सःपरिमाणंबलंरुचिं।आकस्मिकंतुदातव्यंपुण्यार्थंतुभवाह्निकं।विष्णुधर्मोत्तरे।गवांकंडूयनंचैवसर्वकल्मषनाशनं
।तासांशृंगोदकंनामजान्हवीजलसंनिभं।तथा।दत्त्वापरगवेग्रासंपुण्यंसमहदाप्नुयात्।शिशिरंसकलंकालंग्रासप्र
व्रतथा।दत्त्वास्वर्गमवाप्नोतिसंवत्सरशतानिषट्।अग्रभक्तंनरोदद्यान्नित्यमेवतथागवां।मासाष्टकेनलभतेनाकलो
कसमायुतं।सायंप्रातर्मनुष्याणामशनंह्यतिनिर्मितं।तत्रैकमशनंदत्त्वागवांनित्यमतंद्रितः।द्वितीयंयःसमश्नातिते
नसंवत्सरनरः।गवांलोकमवाप्नोतियावन्मन्वंतरंद्विजः।शीतत्राणंगवांकृत्वागृहेपुरुषसत्तम।गवांलोकमवाप्न
तियावदिंद्राश्चतुर्दश।गवांभयानियानीयकृत्वापुरुषसत्तम।वारुणंलोकमाप्नोतिश्रीडत्पद्मगणायुतं।तथा।सिं राम
हव्याघ्रभयत्रस्तांपंकलग्नांजलेगतां।गामुद्धृत्यनरःस्वर्गंकल्पभोगानुपाश्नुते।तासांसंस्पर्शनंधन्यंसर्वकल्मषना १३६
शनं।दानेनचतथातासांकुलान्यपिसमुद्धरेत्।उदक्यामृतिकादोषोनैवतत्रगृहेभवेदितिगोपरिचर्या॥अथनाना

इत्यदानमंत्रांहिमाङ्गेशुक्लखंडेयःसंक्रांतिदिनागमिहलोकेपरत्रचतस्मात्प्रदीयतेधान्यमतःशांतिप्रयच्छमेधान्यस्य
।अन्नेनजायतेविश्वंप्राणिनांप्राणरक्षणं।तंदुलाविश्वदेवत्याःपाकेनान्नंभवंतियेपावनाःसर्वयज्ञेषुप्रशस्ताहोमक
र्मणि।तस्मात्तंदुलदानेनप्रीयंतांविश्वदेवताः।तंदुलानां।यस्मात्त्वमयाजवृद्धीयगोधूमसंभवः।गंधर्वेर्ह्यधनदान्न
तःशांतिप्रयच्छमेगोधूमानां।धान्यराजाश्चमांगल्याद्विजप्रीतिकरायवाः।तस्मादेषांप्रदानेनममास्त्वभिमतंफलं।
यवानां।मुद्गवीजानिर्वर्धेत्माश्रियाणीयरमेष्ठिनः।तस्मादेषांप्रदानेनप्रीतिःस्तिन्सन्तुमेसदा।मुद्गानां।यस्मान्मधु
वधकालेविष्णुदेहसमुद्भवाः।पितृतीक्ष्णामाषाअतःशांतिप्रयच्छमे।माषानंपुरागोवर्द्धनोद्धाररसमयेहरिणाकृता
।चणकाःसर्वपापघ्नाअतःशांतिप्रयच्छमेचणकानां।अग्निवीर्यसमुद्भवानामवलकीर्तिवर्द्धनाः।कुलत्थाःसर्वपाप
घ्नाअतःशांतिप्रयच्छमे।कुलत्थानां।तिलाःपापहरानित्यंविष्णुदेहसमुद्भवाः।तिलदानेनसर्वस्मैपापनाशंकरोतुवः।
तिलानां।तिलाःस्वर्णसमायुक्तादुरितक्षयकारकाः।विष्णुप्रीतिकरानित्यमतःशांतिप्रयच्छमे।स्वर्णतिलानां।तिल
ःपुण्याःपवित्राश्चसर्वकामकराःशुभाः।शुक्लाश्चकृष्णाःकपिलाविष्णुगात्रसमुद्भवाः।यानिकानिचपापानिब्रह्महत्या
समानिचातिलपात्रप्रदानेनतानिनश्यंतुमेसदा॥सहिरण्यतिलपात्रस्यदेवदत्तजगन्नाथवांछितार्थफलप्रद।तिल

दा० पात्रं प्रदास्यामि तवांगो मां स्फुरितेऽहं ॥ स्वर्णादितिलपात्रस्य ॥ अन्नमेव यतो लक्ष्मीरन्नमेव जनार्दनः ॥ अन्नं ब्रह्माखिलत्राणं अ
१३० न्नं प्रेम जन्मनि ॥ अन्नस्य ॥ चंद्रमंडलमध्यस्थं चंद्रांशुजममप्रभं ॥ दध्यन्नं तस्य दानेन प्रीयतां वामनो मम ॥ दध्यन्नस्य ॥ दध्यन्न
सोपदं शंखचक्रहलविष्णुश्रीपात्मकं ॥ प्रीयतां धर्मराजो हि तद्दानान्मम सर्वदा ॥ सोपदंशदध्यन्नस्य ॥ पानीयं मम हि तच्चैव सद
द्योदनपात्रकं ॥ ममार्पितं च सफलं मम दक्षिणां गृहाण मे ॥ सपानीयदध्यन्नस्य ॥ सर्वात्मा सर्वलोकेशः सर्वव्यापी सनात
नः ॥ नारायणः प्रसन्नः स्यात्कृशरान्नप्रदानतः ॥ कृशरान्नस्य ॥ पायसस्य स्मान्नं सर्वदानोत्तमोत्तमं ॥ सर्वदेवतपा
गंधर्वश्रेयः पुष्टिं प्रयच्छतु ॥ पायसान्नस्य ॥ केशवप्रीतिदा भक्ष्याः शंभुब्रह्मार्कतुष्टिदाः ॥ षड्विधापूपकाद्याय च्छं
तु बलमारंत ॥ भक्ष्याणां ॥ आदित्यतेजसोत्पन्नाः सर्वमंगलकारकाः ॥ मंडकाः सर्वपापघ्नाश्च ते शांतिं प्रयच्छ मे ॥
मंडकानां ॥ आदित्यतेजसाभ्यक्तं शांतिश्रेष्ठकरं परं ॥ दत्तं तेन मया विप्र लभ्यतां ॥ आपूपमुत्तमं ॥ अपूपान्नस्य ॥ आज्याप
न्वायतः प्रोक्ताः सक्तवो यज्ञकर्मणि ॥ तस्मात्सक्तून्प्रयच्छामि प्रीयतां मे प्रजापतिः ॥ [सक्तूनां] ॥ अलक्ष्मीहरणं नित्यं
सौभाग्यवर्द्धनं ॥ श्रीरं मंगलमायुष्यमतः शांतिं प्रयच्छ मे ॥ दुग्धस्य ॥ कामधेनोः समुद्भूतं विष्णोः प्रीतिकरं परं ॥ नवनीतं राम
प्रदास्यामि बलपुष्टिं च देहि मे ॥ नवनीतस्य ॥ कामधेनोः समुद्भूतं देवानामुत्तमं हविः ॥ आयुर्विवर्द्धनं दातुर्दातु राज्यं १३०

यांतु सर्वे मम ॥ आज्यस्य ॥ या लक्ष्मीर्याच्च पैते स्थुं सर्वगात्रेष्ववस्थितं तत्सर्वं शमयाज्यत्वं लक्ष्मीं पुष्टिं च वर्द्धय ॥ आरो
[illegible] ॥ आज्यं तेजः समुद्दिष्टमाज्यं पापहरं स्मृतं ॥ आज्यं सुराणामाहार आज्ये देवाः प्रतिष्ठिताः ॥ पापघ्नाय
र्थाज्यस्य ॥ तैलं पुष्टिकरं नित्यं आयुष्यं पापनाशनं ॥ अमांगल्यहरं पुण्यमतः शांतिं प्रयच्छ मे ॥ [तैलस्य] ॥ अमृतस्यैक
लोत्पन्नाः इक्षुधारा ति शर्कराः ॥ सूर्यप्रीतिकरा नित्यमतः शांतिं प्रयच्छ मे ॥ शर्करायाः ॥ प्रनो भवत्वेव तु मे ध्याद्गुडताशूके
ड इति ॥ तस्माद्दस्य प्रदानेन मम संतु मनोरथाः ॥ [गुडस्य] ॥ प्रणवः सर्वमंत्राणां पार्वती योषितां यथा ॥ रसानां प्रवरः सैवे
क्षुरसो मतः ॥ मम तस्मात्परां शांतिं ददत्वगुड सर्वदा ॥ [गुडस्य] ॥ इक्षुदंड महापुण्य प्रसादं सर्वकामदं ॥ तुभ्यं प्रदास्यामि
तेनाशु प्रीयतां परमेश्वरः ॥ [इक्षोः] ॥ यस्मात्पितॄणां श्राद्धेषु प्रीतिमक्षय्यतोद्भवं ॥ तस्मात्तिलप्रदानेन क्षेममायुः स्वस्ता
रात् ॥ मधुनः ॥ वारिपूर्णघटं पितरे वन्यप्रमयपयतः ॥ प्रीयतां धर्मराजस्तु निनानेन पुण्यदः ॥ [उदकुंभस्य] ॥ यमाय मनोति
विघ्नेश विघ्ननाथ प्रभुमाश्रितं ॥ विघ्नस्य रक्षां च भवतस्तुभ्यं प्रदास्याम्यभीष्टदं ॥ [गणेशप्रतिमायाः] ॥ हे प्रतिमा तु भवते सर्वी
पस्कार संयुतं ॥ मनो मे लक्षितावासिका रात्तु मम भास्करः ॥ [सूर्यमूर्तेः] ॥ नयास्तु राणामस्तं तव हि हायह होनाह नमह
नमेव यस्मात् ॥ तथा सुराणां विहरद्वरस्य अर्केषु गुणा लोकहितार्थमीश ॥ त्वद्रूपदानाद्दह मप्य दोषा दोषाविमुक्त

दा० ल्गुणान्वयप्रद्योतथा कुरुत्वं शरणं प्रयच्छ मायिजगमोदेवर्षभमारं शिवमूर्त्तेः॥ अभीरत्नभवो नित्यं कुविवासा महेश्वरः॥ पार्व
१३८ त्या सहितो देवो जगदुत्पत्तिकारकः॥ उमामहेश्वरयोः॥ शिवशक्त्यात्मकं यस्माज्जगदेतच्चराचरं। तस्मादनेन सर्वं मे
कीरत्वभगवान् शिवः कैलासवासी गौरीशो भगवान् भगनेत्रभित्। चराचरात्मको लिंगरूपी दिशत्ववांछितं। लिंगस्य रु
द्रमाहकं लिंगं गौप्यमयी उसमन्वितं। धान्ये द्वादशभिर्युक्तं एकादशफलान्वितं। संप्रदद्याद्विधानेन यथोक्तफलमस्तु मे
। मस्वतलिंगस्य। काश्मीरजामिति वेदत्वं। महाकोशनिवासेन चक्रायोध्यापशोभितं। अस्य स्वप्रदानात्तु मम संतु मनोर
थाः॥ शालग्रामस्य महाकोशनिवासं त्वं महादेवो महेश्वरः। प्रीयतां तत्प्रदानेन ततः शांतिं प्रयच्छ मे। शिवनाभस्य शकु
कारापित्वं वा स्थलं वा भूर्द्धनामिका। अष्टनेत्रचतुर्वक्त्रो विल्लीगिशतयोजनं। व्यतीपातनमस्ते तु सोमरूप हतप्रभो
। यद्दानादि हतं किंचित्तदक्षय्यमिहास्तु मे॥ व्यतीपातस्य। विधुंतुदनमस्तेस्तु सिंहिकानंदनाच्युत दानेनानेन नागस्य रक्ष
मां वेधजाद्भयात्॥ स्वर्णनागस्य। जन्मांतरसहस्रेषु यत्कृतं दुरितं मया। स्वर्णधान्यप्रदानेन शांतिरस्तु सदा मम। स्वर्णपा
त्रस्य॥ त्वद्दुर्वो जगत्त्वस्तु वंधमोहे मयंकजाय आवामहोमिजातमायाहि सर्वदा। स्वर्णाधारस्य॥ कातारवनदुर्गेषु राम
चौराग्न्याकुलेपथि। मिहं कास्त्रनहिमत्र मिहरानघभावतः॥ स्वर्णसिंहस्य॥ हिरण्यगर्भसंभूतं सौवर्णं चांगुलीय १३८

कं धर्मपदं प्रयच्छ। प्रीयतां कमलापतिः। अंगुलीयस्य॥ कांचनं हस्तवलयं रूपकांतिप्रवर्द्धनं। विभूषणं प्रदास्यामि विभू
षयतु मां सदा। वलयस्य। क्षीरोदमथनोद्भूतं सुवृत्तं कुंडलद्वयं। श्रियामहसमुद्भूतं देव श्रीः प्रीयतां मम॥ कुंडलस्य॥ अगम्या
गमनं चैव परदाराभिमर्शनं। रौप्यपात्रप्रदानेन तानि नश्यंतु मे सदा। रौप्यपात्रस्य॥ अक्षरेषु समुद्भूतं रजतं पितृवल्लभं। तस्मा
द्रस्य प्रदानेन हरः संप्रीयतां मम। रजतस्य॥ पुराथर्वाथर्वशून्यादभक्तास्य चपस्ताराणात्। ताम्रजातं च यत्पापं ताम्रपात्रस्य
प्रियाणि कान्यानि कायो कानि कामा कानि कृता निकृता निवेकास्य पात्रप्रदानेन तानि नश्यंतु मे सदा। कांस्य
नि पात्रस्य यानि कानि पापान्यनेकानि मयायापि कृतानि च। लोहपात्रप्रदानेन तानि नश्यंतु सर्वदा। लोहपात्रस्य। यथा रत्ने
षु सर्वेषु सर्वदेवाः व्यवस्थिताः। तथा रत्नानि यच्छंतु रत्नदानेन मे सदा॥ रत्नपात्रं॥ ताम्रपर्णी पयोवोत्पन्ना वर्णाद्याः कन्य
वर्णिताः। मुक्ताः भुक्तमुद्भवाः संतु भुक्तिमुक्तिप्रदा मम॥ मुक्तामत्र॥ यथा भूमिप्रदानस्य कलां नार्हंति षोडशीं। दा
नान्यन्यानि मे शांतिर्भूमिदानाद्भवत्विह। भुवः सर्वभूताश्रया भूमिर्वराहेण समुद्धृता। अनंतसस्यफलदा अतः शांति
प्रयच्छ मे। भूमिदानं॥ सदा रोहंति बीजानि फलं दृष्टं महीतले। तत्प्रदानात्सकलाः मम संतु मनोरथाः॥ छत्रे चमर
दंडं च दहाणां त्वं सर्वाघ्नक संयुत। नवविधप्रसादेन मम आत्मा प्सितफल। सहस्य समाश्रयं प्रयच्छ प्रीयतां मे जग

दा०
१३९

त्रिविधः। अश्वत्थस्य। गवामंगेषु तिष्ठंति भुवनानि चतुर्दश। यस्मात्तस्माच्छिवं मे स्यादिह लोके परत्र च। गोः। यमद्वारे महाघोरे या
सा वैतरणी नदी। तां तर्तुंकामाय च्छामि उत्तारय त्वं मे। वैतरण्याः। यस्मात्त्वं पृथिवी सर्वा धेनुर्वै केशवसन्निभा। सर्वपापह
रा नित्यमतः शांतिं प्रयच्छ मे। कल्पधेनोः। महाक्रान्ता सहस्राक्षो क्रांति विहृद्धयो उभयस्तव दरेनाम्नागाम मुक्तातिम
ज्ञितां। उत्क्रांतिधेनोः। इन्द्रादिलोकपालानां या राजमहिषी शुभा। महिषीदानमाहात्म्यात्सा हि तु मे सर्वकामदा। धर्मरा
जस्य साहाय्ये यस्याः पुत्रः प्रतिष्ठितः। महिषासुरस्य जननी सा हि तु मे सर्वकामदा। महिष्याः। महिषीवत्सं संयुक्तां सुशीला
चु पयस्विनी। रक्तवस्त्रेण पुष्पेण त्वामहं तु जयेश्वर। मत्स्यमहिष्याः। वाङ्मनःकायजनितं पातकं विलयं द्रुतं तां तस्मे
व विलयं यातु त्वद्दानेनाथ संवित। मेष्याः। रोमलक्षा समज्ञा ये सर्वायिका रोगः सदा जगतः सप्तद्वीपासितां मतं धा
र्थयाशिवं। मेषस्य। देवानामथ मुखं हव्यवाहनः सर्वपूजितः। नमस्यत्वं ह नुपूज्यं देवैः मंत्रैर्महर्षिभिः। अग्निमांद्यं पूर्वकर्म वि
पाकोत्थं उपस्थम। तत्सर्वं नाशयाशु क्षिप्र जठराग्नि विवर्द्धय। मेषस्य। त्वं पूर्वं ब्रह्मणा सृष्टा पवित्रं भवतीपरा। तस्मात्सुते तो स्थि
ताय ज्ञात्तस्मात्क्षांतिकरी भव। अजायाः। गोरी कन्या इमां विप्रयथाशक्ति विभूषितां। गोत्राय शर्मणे तुभ्यं दत्तां विप्र समा राम
श्रय। कन्यायाः। इयं दासी मया तुभ्यं श्रीवत्स प्रतिग्रहाय दत्ता तव कर्मकरी मोक्षाय पापयथेष्टं मे स्यात्तु मे दास्याः। यस्मात्स्व १३९

न्यशावस्य पशिवस्य च। शय्या समाप्य भूत्या ह्लुतस्माज्जन्मनि जन्मनि। शय्यायाः। देवदेव जगन्नाथ विश्वात्मन्दयानया
। अमोघशिबिकया देवप्रीतो भव जनार्दन। शिबिकायाः। रथ्यायस्य नाथाय नमस्ते विश्वकर्मिणे। विश्वभूताय नाथाय चरणा
यन मोनमः। आस्य। कटकोच्छिष्टपायायाशृद्धश्चिकादिनिवारणाय दुकोमंखरास्यापि विप्रप्रीत्या समर्पिता। पादुकयाः। उपान
हो परास्यापि कंटकादि निवारणे। सर्वेष्ठा नेषु भावदवत शांतिं प्रयच्छ मे। उपानहो। इह मुत्रातपत्राणां कुरु केशव मे घ्रमे
छत्रं त्वत्प्रीतये दत्तं ब्राह्मणाय मयाशुभं। छत्रस्य। कमंडलुर्जलैः पूर्णः स्वर्णगर्भः सुलक्षणः। अर्पितस्तव मे हरिस्तेन मम न ल
न संभव। कमंडलुनः। शशांककरसंकाशा हिमांडिड़ीरपांडुरः। तालपत्राश्रु दूरितं चास्तु ताम्रस्वल्लभ। तालस्य पत्रिकास्वर्णजान्
नांशोत्पानंदकारी शुभा। पितृदेवा तीद्विजरा नित्यमतः शांतिं प्रयच्छ मे। भाजनस्य। दर्शनेन त्वमादर्शं सन्निधाना समुगालदायकः। शौर्य
तेजोपमतां क्लिनिमल ज्ञानदं भवदर्पणात्। आदर्शस्य। भगवन्नूतन हलेशरक्षाद्यपविनाशन। तवाघुधवरानेनमूलनम परितम
शूलस्य। सर्वप्रहर्त्तां सर्वशस्त्रेषु हि ते मां क्षा। मंत्रा तिशूलदर्शमानिवारय दिवाकर। त्रिशूलस्य। देवानामसुरा
णां हितकामाय पुधावाप्ति। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शांतिर्भवतु सर्वदा। आयुधस्य समोमाइवानिर्माणाज्जातवेदसियानि चात्तस्मा देवा
पदानेन प्रियं देहि विभावसो। कांस्यस्य। तस्मात्पात्रं सर्वलोकानां ज्ञानाय कुरु पात्रं। सुवेषधापितिपस्मादूरात्ः शांतिं प्रयच्छ मे

दा० १४० पद्मस्य रक्तवस्त्रसुगंधपुष्पादित्यस्याधिपं मम ।। पद्मनाभस्य मेस्तु सूर्यः अतः शांतिं प्रयच्छ मे ।। कमलपुष्पस्य ।। धर्मराजेन विधृतं
स्तवस्त्रं सुशोभनं । सर्वेषां ह्यविनाशाय धर्मः श्वेतवस्त्रं ददाम्यहं ।। दमनकस्य ।। श्रीगोविंदमनुध्येय पत्रं गौर्वा जितवत्प्रभो । दत्तं च गाणे
शायाय मे हरस्व तत्परं ।। श्रीगोमयसमुत्पन्न शीतवातभयापह । यस्मात्पुष्पाहारी स्यात्तः शांतिं प्रयच्छ मे ।। उशीरस्य ।। ब्रह्मस्त्वमहा
दिव्यं मयाधपत्रेन निर्मितं । ब्राह्मणं तस्मात्तुभ्यं श्वेतवस्त्रं ददामि ततः ।। उपवीतस्य ।। अष्टाविंशति संख्याकैः हस्तैः कौर्पां जितामया ।
अर्पितात वेद हस्तवस्त्रं हाराग्रहस्तेन्सद ।। अक्षमालायाः सर्वविद्याश्रयं ज्ञानकारणं लालितां करैः । पुष्पकं मे प्रयच्छाशु मिश्रियाभव
तिभारती ।। पुस्तकस्य कर्पूरः कदलीभूतो देवदेव प्रियः सदा । मापोत्रमोनृधा पांचतद्रं नास्ति रवमहलुमे ।। कर्पूरस्य ।। जटामांसुरु
वां देवी सुगनाभिसमुद्भवां । मन्याहं सजदारस्याभिमन्मस्तत्वमनोरथाः ।। गंधद्रव्यस्य ।। नंदनावासमंदरासत्सु वहृद्वारकार्चितां चंदन
त्वत्प्रदानान्ममस्तातु नंदवरो भव ।। चंदनस्य ।। श्रीखंडागरु कर्पूरकस्तूरी कुंकुमान्वितं । विलेपनं प्रयच्छामि सेव्यमस्तु सदा मम ।
चंदनाद्यनुलेपनस्य ।। सम्मेलस्यापि वल्लुतानास्ति हराहवे ।। विन्यस्तं गीपुष्कस्तूरी सुवर्ण लुसत ।। मनः कस्तूर्याः ।। कंदर्पस्य पुष्पा
त्कपूरं शारगतर्पणं । अहं ददाति भवस्ताप सत्वदानादयमधत्वां कर्पूरस्य यद्भूरा मलंग्रं कुंकुमादि विलेपनं । जलक्रीडा सुभगायीना राम
दाक्ष्यांजलार्पितं । गार्धवदनामितुं मुनीद्रैः कल्पसाधहं । तस्मादस्य प्रदानेन विष्णुरीशस्तु वांछितं ।। गोपीचंदनस्य ।। माणि १४०
कांचनपुष्पाणि पराणिमुक्ता मयानि चातुल्य दीपचरानस्य कलानाहं तिषोडशीं ।। नागवल्लीपत्रदानाद्धि ब्रह्मणः काय्यस्स

दा० १४१ सर्वा पापं जशमसमायातु सर्वमं तत्सु मनोरथाः ।। कमलस्याः ।। डुद्यंति मनोप्यस्मात्त्वस्मात्त्वमनसः स्मृता ।। रक्ताद स्तप्रभानि त्यप्रत्याडुरसं
तीर्थेपि ।। पुष्पस्य ।। इदं फलं मया देवस्थापितं पुरतस्तवातेन मे सफलावाप्तिर्भवेज्जन्मनि जन्मनि ।। फलस्य ।। अष्टहस्त्यादिपापघ्नं अष्टहल्यपाणि
र्मितं पुरा । कूष्मांडं बहुबीजाढ्यमतः शांतिं प्रयच्छ मे ।। कूष्मांडस्य ।। तांबूलं श्री कांतं ब्रह्मविष्णु शिवात्मकं । अस्य प्रदानाद्दत्ता नाः शिव
रस्तु प्रफुल्लं ।। तांबूलस्य ।। पूरितं पूगपूगेननागवल्लीदलान्वितं । चूर्णेन चूर्णयात्रे राकर्पूर पिष्टकेन च । सपूगं खंडनं दिव्यं सर्वाप्रस्तूता
प्रियांक त्वा निरतं देवा त्वस्मादस्तु क्षमा ।। तांबूलकंडस्य ।। लक्ष्मीप्रियावल्लक्ष्मीहालक्ष्मी च वसनप्रिया । सौभाग्यप्रदंधन लक्ष्मी शंग हरि
द्रा श्रीप्रदा स्तुमे ।। हरिद्रायाः ।। प्रदानेनास्य मा भेडने शुभक्रमं ददात ।। तस्मा ज्ज्वलीकरानेन प्रीयतां गिरिजा मम ।। कीलकस्य ।। कंचुकीव
स्त्रयुग्मं च तथा कर्णावतंसकौ कंठसूत्रं च भूषाभिः प्रीयतां नित्यमिन्दिनी ।। सौभाग्यद्रव्ययुक्तं भूपस्य ।। सप्तपद्मि महाभाग्य पुण्य
मूर्तिनिरामयः गृहाणेमानि सूर्याणि मया दत्तानि जानकि ।। सूर्यस्य ।। नवग्रहदक्षिणादानमंत्राः ।। मात्स्यं कपिलसर्वभूता
नां पूजनीयासि रोहिणि ।। सर्वतीर्थमयीयस्माद् अतः शांतिं प्रयच्छ मे इति ।। ।। इति श्री जगद्गुरु मदनारायण हरिहरस्तवेप
क ग्रं डिताशिरोरत्न श्रीमासकंदस्दात्मज भट्टनीलकंठ कृतो भास्करे दानमयूखः षष्ठः ।। ।। शुभमस्तु ।। श्रीः ।। छ छ राम १४१